

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

JESPER VANG HANSE

3/476

BORNHOLMSKE
SAMLINGER

BORNHOLMSKE **SAMLINGER**

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

II. RÆKKE - 9. BIND

RØNNE 1976
COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

ISBN 87 87042 06 1

I kommission hos William Dams boghandel, Rønne

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Opgave og materiale	9
I.	Forhistorie	17
II.	Bornholms besættelse, 10. april og året 1940 Forbindelsen med det øvrige land 29 – Forholdet mellem tyskerne og bornholmerne 30 – Amtmand von Stemmann 34 – Tyskerne på Bornholm 38 – Det første år 42	25
III.	Mørke år 1941–42, 1941 til september 1942 Indgreb og overgreb 47 – Danske reaktioner 50 – Øvelsesplads for den tyske marine 52 – »Korrekt og værdig optræden« 56 – Luft- aktiviteten ved Bornholm 60	47
IV.	V-1 bomben, september 1942–august 1943 Folketingsvalget 68 – Sabotage 70 – Flygtninge 73 – Efterret- ningsvirksomhed 74 – V-våbnene 77 – V-1 bomben på Bornholm 80 – Fotografiernes skæbne 84 – Modstandsbevægelsen 1942–43 89	67
V.	Grupperne dannes, august 1943–december 1943 Samarbejdspolitikken sammenbrud 93 – Bornholm den 29. august 1943 95 – Kampen ved Stausdal 99 – Skipper Peter Bendtsen 101 – Ruterne opstår 104 – Illegale bornholmske blade 107 – Rude- knusninger og spærretid 110 – »Hammershus« beslaglægges 111 – Efteråret 1943 på Bornholm 114	93
VI.	Flyvernes flugt, januar 1944–maj 1944 Sabotagegrupper 120 – Geheime Feldpolizei 123 – Et US-bombe- fly nødlander 125 – Et andet US-bombefly styrter ned 130 – Det tredje US-bombefly nødlander 134	119
VII.	En travl sommer, juni 1944–august 1944 Invasionen 139 – »Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholms- udgave« 141 – »Bornholms Nyhedstjeneste« 144 – »Pro Patria« 145 – Folkestrejken, sommeren 1944 146 – Efterretningsvirksom- hed 148 – Sabotager 154	139
VIII.	Lokalkomiteens oprettelse Begyndelsen til samling 159 – Det tyske angreb på politiet 161 – Mødet i Rådhuskroen 164 – Gestapo i aktion 169 – Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm 172 – Samling om lokalkomiteen 175	159
IX.	Ruterne Liseruten 179 – »Østersøen« 182 – »Laksene« 185 – Bortførelsen af Sund 188 – Våbentransporter 190 – Bornholms rutenet 195	179

X.	Grupperne	199
	Vagtværnet 199 – Rønne Statsskole 201 – Gronemanns gruppe 203 – Spredte grupper 204 – Bornholms politi arresteres 206 – Vinterens begivenheder 209 – Togterne til Stolpmünde, Swinemünde og Danzig 211 – Frihedskompanierne organiseres 214 – Tyskerne ønsker biler og cykler 217 – Modstandsbevægelsen gør sig klar 219	
XI.	Gestapo og tyskerne	223
	Gestapos mandskab 224 – Gestapometoder 226 – Fronten nærmer sig Bornholm 229 – Bornholm set udefra 231 – Den nye Inselkommandant 233 – Restriktioner og beslaglæggelser 237 – Tyskernes hektiske foranstaltninger 240	
XII.	Den 5. maj 1945	245
	Krigsfronterne syd for Danmark 345 – Tyskerne i Danmark kapitulerer 248 – De bornholmske frihedskæmpere mobiliseres 250 – 1. kompagni 252 – 2. kompagni 254 – 3. kompagni 256 – 4. kompagni 259 – Specialgrupper 260 – Den 6. maj 1945 261	
XIII.	Kapitulationen på Bornholm	263
	Bornholm mellem Øst og Vest 264 – Den 7. maj 1945 266 – Bornholm, en del af østfronten 267 – Radiostationen i Nyker præstegård 271 – Tyskerne flygter 275 – Den 9. maj 1945 276 – Situationen på Bornholm 279	
XIV.	Bombardementerne	283
	Nexø bombarderes to gange den 7. maj 283 – De to bombardementer af Rønne den 7. maj 286 – Det tredje angreb på Rønne den 8. maj 288 – Slukningsarbejdet i Rønne 290 – Frihedskæmperne sættes ind igen 293 – Det tredje angreb på Nexø den 8. maj 294 – Bornholm i ildlinien 297	
XV.	Partisanski	301
	Modtagelsen af de russiske allierede 301 – Aktionerne den 9. maj 303 – Lokalkomiteen ønsker forstærkning 304 – »Partisanski« og russere samarbejder 306 – Tyskerne transporteres bort 308 – Dansk nervøsitet 311 – Bornholm afspærres 312 – Ministerbesøg på Bornholm 315 – Frihedsbevægelsen i funktion 318 – Russere og danskere 319 – Sørgenhøjtidelighederne 321 – Sommerens arbejde for frihedskæmperne 323 – Den 5. april 1946 326 – Den russiske gåde 326	
XVI.	Et centrum i periferien	331
	English Summary	339
	Kildemateriale	343
	Sagregister	346

FORORD

Hermed foreligger II. række 9. bind af Bornholmske Samlinger.

Det foreliggende bind indeholder alene ét bidrag, nemlig lektor Jørgen Barfods arbejde om frihedsbevægelsen på Bornholm i årene 1940–46. Dette bidrag, som forfatteren har arbejdet med siden 1964, repræsenterer en værdifuld nyskabelse i vor lokale historieforskning og historieskrivning som den første egentlige monografi om emnet. Det er os en særlig glæde at kunne forelægge dette arbejde for medlemmerne på netop 30-årsdagen for den sovjetrussiske afrejse fra Bornholm, der satte det endelige punktum for den fremmede besættelse af vor ø.

Redaktionen føler det som en kær pligt hermed at takke forfatteren for hans store og banebrydende indsats.

Samtidig rettes også en hjertelig tak til Bornholms Amtsråd, de bornholmske pengeinstitutter (Andelsbanken, Handelsbanken, Hasle Bank og Sparekassen Bornholm) og Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen for pekuniær støtte, uden hvilken denne udsendelse ikke ville have været mulig for Bornholms historiske Samfund.

En særlig tak til bibliotekar Hans Michelsen for udarbejdelse af register og redaktionssekretær Børge Kure for værdifuld hjælp med korrekturlæsningen.

Rønne den 5. april 1976

Ebbe Gert Rasmussen
red. af Bornholmske Samlinger

OPGAVE OG MATERIALE

Først på året 1964 fik undertegnede en henvendelse fra Frihedsfondens Lokalkomité på Bornholm og Bornholms historiske Samfund, der anmodede mig om at påtage mig den opgave at udarbejde en skildring af frihedskampens historie på Bornholm. Samtidig ansøgte man Frihedsfondens Kulturfond om et økonomisk tilskud til de udgifter, der måtte være forbundet med indsamling af materiale på Bornholm. Dette bevilgedes, og undertegnede gik samme år i gang med at indsamle det nødvendige stof til den påtænkte skildring.

Formålet med skildringen stod således fra begynde'sen klar, men det måtte være nødvendigt straks at forestille sig en afgrænsning af det arbejde, der skulle påbegyndes. En skildring af hverdagen på Bornholm for den almindelige beboer ville føre for vidt og vel også være af mindre interesse, da forholdene for den almindelige borger næppe havde større afvigelser fra de forhold, man kunne finde i det øvrige Danmark eller i hvert tilfælde i mange andre egne af Danmark. Derfor måtte sigtet være en belysning af de forhold, som var særegne for Bornholm, og særlig rettet imod den bornholmske modstandsbevægelse, dens opståen, dens vilkår, dens arbejde og dens resultater. Herunder ville man også få belyst de særlige forhold, der måtte hidrøre fra, at Bornholm som tysk militært område var administrativt knyttet til Kiel og ikke underlagt den tyske øverstkommanderende i Danmark som det øvrige land. Desuden kunne Bornholms særlige geografiske placering mod øst forholdsvis fjernt fra de øvrige danske øer forårsage andre vilkår for modstandsbevægelsen. I denne skildring ville det dog være naturligt, når forholdene talte derfor, at berøre mere praktiske eller politiske forhold, især når disse udviklede sig anderledes, end det gjorde i det øvrige land. Det snævre sigte måtte således blive frihedskampen og dennes betydning for Bornholm og for Danmark som helhed.

Til den følgende skildring må i øvrigt bemærkes, at moderne retskrivning er tilstræbt overalt. Det gælder også citater fra besættelsestiden. Hvor der forekommer citater fra tysk eller engelsk, er disse ligeledes oversat til moderne dansk. Det er mit håb, at bogen derved skulle blive nemmere at læse, og dersom man ønsker at fastslå rigtigheden af disse ændringer, kan de kontrolleres efter kildeangivelserne.

Forfatteren som person er normalt et underordnet spørgsmål, men jeg tillader mig at trække problemet frem her, da det ofte har været diskuteret, om en historiker er inhabil, dersom han selv er part i det, han skildrer. Undertegnede var medlem af modstandsbevægelsen, men ikke på Bornholm.

Denne situation kan have både positive og negative følger. Forfatteren kan være forudindtaget i det, han skildrer, men for så vidt skulle det også kunne være tilfældet for en hvilken som helst anden, uden at man forinden var kendt med hans fordom. Det vil altid være et problem for den historiker, der skildrer sin samtids eller nærmeste fortids historie, men i det øjeblik, han som historiker arbejder ærligt med stoffet, og er han ekstra på vagt kildekritisk, skulle hans subjektive holdning kunne elimineres. Den objektive historie kan alligevel næppe nås, men stræber man efter en vis form for objektivitet, kan vel næppe mere forlanges. Der følger imidlertid også en positiv side ved at have været parthaver i det, der skildres. Det kan næppe undgås, at den, der har levet under besættelsen og deltaget i modstandsarbejdet, må have en større indføling og forståelse af mange enkeltheder og stemninger, som det vil være vanskeligt for en fremtidig historiker at sætte sig ind i. Hertil kommer, at modstandsbevægelsen i så ringe grad efterlod sig dokumenter og notater. Oplysninger, der er bevaret, skal vurderes ud fra de særlige forhold, der gjorde sig gældende, da de blev skrevet, og ofte skal man i dem indlægge en drejning eller måske en modsat betydning af det skrevne. Nøjes man med de officielle dokumenter, beretninger i legale aviser eller også i illegale blade, kan de give et misvisende billede af de virkelige forhold. Dokumenter alene er i denne situation ikke tilstrækkelige vidnesbyrd om begivenheder. Det vil også være nødvendigt at søge kontakt med personer. Under disse særprægede omstændigheder skulle en forfatter med kendskab til disse vante fordrejninger og omskrivninger have en nemmere mulighed for at trænge ind i problemerne og kritisk bedømme det overleverede materiale.

Forhåbentlig vil de følgende sider godtgøre, at forfatteren har anvendt den historiske kildekritik på redelig vis og samtidig brugt den fordel, han har ved at have været deltaget i det hjemlige opgør under besættelsen.

KILDEMATERIALET OG DETS PROBLEMER

I årene 1964, 1965 og 1966 opholdt undertegnede sig i perioder på Bornholm for at indsamle kildemateriale og sætte mig ind i den bornholmske modstandsbevægelses problemer. Herunder var det nødvendigt snarest muligt at få optaget interviews med personer, som havde haft en mere eller mindre betydningsfuld stilling i frihedskampen. Alle samtaler blev registrerede på bånd til senere brug i forbindelse med det kildemateriale, der fra anden side eventuelt måtte dukke op, og ligeledes var det af værdi sidenhen at kunne konfrontere to beretninger om samme emne med hinanden. Ved udvælgelsen af personer til samtaler anvendtes det princip, at jeg så vidt muligt ikke nøjedes med hovedpersonerne i dramaet, men også søgte at komme til at tale med de såkaldte menige medlemmer i begivenhederne. Herved søgte jeg at få en alsidig behandling af emnet og så at sige at få problemerne belyst fra flere vinkler. Ved den senere afspilning af båndene har det været værdifuldt ved stemmerne og stemmeføringen og ofte ved tilføjelser fra andre, der har påhørt samtalen, at kunne få et grundlag til den kildekritiske vurdering af emnet. Det er mit indtryk, at disse samtaler har givet et væsentligt tilskud til belysning af det foreliggende arbejde. Man kan på en vis måde parallellisere disse interviews med de nedskrevne forhør af krigsforbrydere og vidner, men i de nedskrevne forhør er meget gået tabt, fordi sproget er blevet tilfilet, diverse udbrud er enten ikke medtaget eller indkorporeret i rapporten, og herved er det kildekritiske grundlag blevet forringet. Også denne type materiale er blevet benyttet, som jeg senere skal vende tilbage til.

Følgende personer er blevet interviewet:

Landsdommer E. A. Abitz, Viborg	22/10	1971
Politiasistent A. Andersen, Rønne	26/7	1964
Avlsbruger Oluf Andersen, Bodilsker Højlyng	25/7	1964
Boghandler Søren Andersen, Hasle	22/7	1965
Overbetjent Benny Arvidsen, Allinge	31/7	1966
Skipper Hans Peter Bendtsen, Nexø	2/8	1966
Redaktør Erling Brøndum, Rønne	29/7	1966
Montør Charles Børner, Rønne	26/7	1964
Sparekassebestyrer C. A. Colberg, Hasle	3/8	1966
Overtoldassistent Edvard Dam-Johansen	19/7	1965
Gårdejer Elmer Folkjær Olsker	23/7	1965
Frede Gregersen, Klemensker	29/7	1966

Gårdejer Anker Hansen, Klemensker	30/7	1966
Cand. mag. Arthur Hansen, København	25/4	1973
Fisker Axel Hansen, Christiansø	21/7	1965
Fisker Harald Hansen, Ypnasted	23/7	1964
Politikommisær Johannes Hansen, Rønne	24/7	1964
Leif Hansen, Rønne	20/7	1965
Kaptajn Ove Hansen, Nexø	29/7	1966
Apoteker Hans Michael Harild, Nexø	24/7	1964
Boghandler Sven Harild, Gudhjem	28/7	1966
Malermester Aage Heingø, Rønne	28/7	1964
Faglærer Leif Henriksen, Rønne	15/7	1965
Politiassistent N. A. Hilligsøe, Rønne	16/7	1965
Stationsforstander Bent Holm, Rønne	19/7	1965
Sognerådsformand Jens Holm, Køllergård	10/7	1965
Vognmand Ole Holm, Rønne	27/7	1964
Fisker Peter Holm, Teglkås	22/7	1965
Redaktionssekretær Børge Høgh, Rønne	2/8	1966
Poul Ibsen, Nexø	2/8	1966
Forvalter, fyrmester J. Jakobsen, Christiansø	27/7	1964
Sognerådsformand Axel Jensen, Pedersker	20/7	1965
Glarimester Erik Faber Jensen, Åkirkeby	20/7	1965
Preben Jensen, Rønne	20/7	1965
Direktør Knud Jespersen, Åkirkeby	28/7	1966
Amtslæge S. E. Kofoed, Rønne	3/8	1966
Redaktionssekretær Børge Kure, Rønne	26/7	1964
Snedkermester Kure, Rønne	25/7	1964
Gartner Bent Kyhn, Rønne	25/7	1966
Vognmand Ejvind Køhlert, Strøby	30/7	1966
Fotograf Bendt Kjøller, Rønne	23/7	1965
Fiskeeksportør Carl Johan Larsen, Rønne	18/7	1965
Kriminalassistent Kaj Henry Lind, Rønne	16/7	1965
Direktør Johannes Lyngby, Rønne	28/7	1964
Slagtermester Svend Ejler Madsen, Åkirkeby	28/7	1966
Kunstmaler Axel Munch, Gudhjem	13/7	1965
Fabrikant Johs. Müller, Rønne	21/7	1965
Kommandør P. A. Mørch	flere samtaler	
Dyrlæge Finn Nielsen, Klemensker	28/7	1966
Ingeniør Tage Nielsen, Rønne	22/7	1964
Kriminalassistent Aage Olesen, Rønne	16/7	1965
Overlæge H. Chr. Olsen	flere samtaler	
Kaptajn Kn. Poggenborg, Rønne	23/7	1964
Overbetjent Ove Rasmussen, Nexø	2/8	1966

Gårdejer E. V. Riis, Nyker	25/7	1964
Sadelmager Erik Rønne, Åkirkeby	30/7	1966
Kommunaldirektør H. Saabye, Rønne	1/8	1966
Sygehusinspektør Th. Sommer, Rønne	22/7	1965
Postbådfører Peter Sonne, Svaneke	21/7	1965
Overofficiant A. A. Sørensen, Rønne	14/7	1965
Kontorchef John Sørensen, Hasle	2/8	1966
Installatør Poul Axel Sørensen, Rønne	19/7	1965
Stadsingeniør Robert Sørensen, Rønne	1/8	1966
Brandinspektør H. Wegener, Rønne	16/7	1965
Grosserer Palle West, Rønne	21/7	1964
Oberstløjtnant Tønnes Wichmann, Almindingen	21/7	1965

Foruden disse 66 personer har en del ikke ønsket samtale, og nogle få yderligere har jeg været udelukkende i skriftlig kontakt med. Herudover hviler det følgende arbejde naturligvis på en hel del skriftlige arkivalier. I Rigsarkivet har jeg især behandlet materiale fra indenrigsministeriet og justitsministeriet. Af særlig værdi har her været amtets indberetninger og politirapporter fra Rønne politi, der sammen med andre oplysninger har kunnet danne et solidt fundament for begivenhedsforløbet især i de første år. Hertil kommer en række private arkiver afleveret af Fr. Chr. S. Bangsbøll, Hermann Dedichen, Erling Foss, Jens Lillelund, Ole Lippmann, Ebbe Munck, Børge Outze, Poul From, P. C. von Stemann og Sv. Wagner. Undersøgelsen af disse arkiver drejede sig hovedsagelig om at fastslå, i hvilken udstrækning der fra modstandsbevægelsen i det øvrige Danmark kunne være forbindelser til Bornholm, men resultatet var forholdsvis ringe med undtagelse af kontakten via de illegale ruter og efterretningstjenesten. Dette sidste emne blev dog i langt større udstrækning dækket af oplysninger fra det såkaldte »Stockholmsarkiv«, hvor jeg fik tilladelse til at studere alle de arkivalier, der berørte Bornholm.

I Rigsarkivet gennemgik jeg i øvrigt de mikrofilm, som rigsarkivar Johan Hvidtfeldt i 1960 fik til Danmark fra det tyske marinearkiv. Her fandtes adskillige væsentlige dokumenter, der fortalte om forholdene på Bornholm. Specielt kan her nævnes Kriegstagebuch von Inselkommandant Bornholm 1943-45, men også andre dele af arkivet kastede lys over begivenhederne. En nærmere oversigt over arkiverne gengives senere i denne bog. I denne forbindelse må også nævnes Rob. Morahts privatarkiv med redegørelse vedr. tyskernes militære handlinger på Bornholm 1945 med amtmænd Stemanns bemærkninger. Disse både danske og tyske arkivalier, der hentes i Rigsarkivet, er som myndighedsarkiver på en vis måde præget af tilbageholdenhed og vil kun i de færreste tilfælde gå i detaljer for at udrede det ene

eller andet problem, som en historiker kan blive stillet overfor. Derfor måtte det suppleres af kilder af en anden karakter.

I Frihedsmuseet i København kunne ligeledes hentes en del kilder. De var ud over illegale blade og bøger mere tilfældige. Dog må nævnes v. Kamptz: *Meine Erinnerungen an Bornholm*, Rapporter fra Bornholm til krigsministeriet i maj 1945, redaktør Harald Herdahls breve samt en række beretninger, som Anders Bjørnvad har afleveret efter at have brugt dem til sin bog »De fandt en vej«, foruden enkelte andre arkivalier.

Endvidere har jeg i Public Record Office i London søgt oplysninger i dokumenter fra udenrigsministeriet og krigsministeriet. Undersøgelserne her drejede sig hovedsagelig om V-1 bomben og om englændernes befrielse af Danmark og deres forhold i Danmark i maj 1945.

Mest betydningsfuldt for arbejdet var imidlertid dels lokalkomiteens arkiv og dels det materiale, som blev indsamlet i forbindelse med besøgene hos de forskellige modstandsfolk på Bornholm. I lokalkomiteens arkiv var overlæge Olsens beretning om hans arbejde før den 5. maj. Denne beretning var dikteret og nedskrevet under besættelsen, og selv om den således kun kan behandle et begrænset område, giver den et værdifuldt grundlag for videre arbejde. Hertil knytter sig i arkivet en fortsat beretning fra dag til dag om lokalkomiteens arbejde og problemer ført frem til august 1945. Desuden er der vedføjet særlige beretninger vedr. interneringslejrene og sygehuset samt regionsbefalinger. Hertil kommer korrespondance, rapporter, forhandlinger og dagsbefalinger foruden region VII's journal. Desuden er her bevaret beretninger om V-1 bomben fra Johs. Hansen og Lauritsen, beretninger udfærdiget af Alfred Bidstrup, Vilh. Kjødte, H. Chr. Olsen, Paul Erik Bahn-Petersen, J.P. Jakobsen, Arthur Hansen og amtslæge Kofoed. Alt dette er materiale, som lokalkomiteen har indsamlet af historiske grunde kort efter befrielsen. Det blev alt deponeret i Bornholms Museum, således at de ikke måtte benyttes før 1975. Undertegnede fik tilladelse til at bryde plomben og benytte materialet, således at det nu kan udgives.

Fra politiet i Rønne låntes rapporter vedr. afhøringer af gestapofolk, marinevægtere og deres vidner ligesom en oversigt over sabotagesager fra krigens tid med de forhør og undersøgelser, der var knyttet hertil. Fra E. V. Riis og Bent Holm modtoges 1. kompagnis arkiv. Heri ligger dels en oversigt over 4. delings historie fra 1941 og dels styrke- og lønningslister fra tiden efter 4. maj 1945. Hertil kommer vagtrapporter indtil 18. juni 1945, afhøringer af internerede, rapporter fra udrykningskolonnens arbejde i Rønne og Nexø og en rapport til Statens civile Luftværn. Desuden er der en oversigt grundet på rapporter over begivenhedernes udvikling fra den 4. maj til den 12. maj. I 1.-5. kompagnis arkiv findes døgnrapporter og styrkelister fra alle fem kompagnier samt fra lejren i Almindingen 1945.

5. kompagni udgjordes af det mandskab, der indkaldtes til Bornholms Værn, men som i den første tid blev underlagt modstandsbevægelsens region VII. Hertil knytter sig et arkiv fra direktør Knud Jespersen om 2. kompagni, men hovedsagelig indeholdende materiale fra den illegale tid. Her er rapporter og tegninger vedr. tyske anlæg på Bornholm, mikrofilm og breve i forbindelse med det illegale arbejde. Ellers omhandler det meste materiale, som er indsamlet på Bornholm, tiden omkring befrielsen og tiden derefter, men meget af dette materiale peger dog også bagud i besættelsen ved omtale af tidligere begivenheder. Fra 3. kompagni, den sydlige del af Bornholm, er der ikke modtaget mere materiale end det, der findes i 1.-5. kompagnis arkiv. Derimod er modtaget et særligt arkiv for 4. kompagni. Dette indeholder som de førnævnte også vagtbøger, dagsbefalinger, styrkelister og lønningslister samt dagbog, men herudover findes også en beretning fra A. A. Sørensen, reglement for internerede og diverse meldinger. Endelig findes et arkiv for staben indeholdende regionens korrespondance, fortegnelse over våben ved styrkerne, personelfortegnelser og en særlig liste over udrustningen på Bornholm den 6. maj 1945. Til sidst kan nævnes et arkiv for vagtværnet med en journal fra dets oprettelse den 1. november 1944 til 4. maj 1945 samt nogle værdifulde rapporter til vagtværnet i den politiløse tid. Disse oplysninger kaster et lys over sabotagen i det meste af den tid, hvor rapporter fra politiet naturligt må savnes. Her er i øvrigt også beretninger om luftværnets virksomhed i Nexø og Rønne i tiden fra 5. maj til 16. maj 1945.

Det meste af dette ovennævnte kildemateriale er samtidig ubearbejdet kildemateriale, der med gode muligheder har kunnet anvendes til den foreliggende fremstilling, ikke mindst når det er blevet suppleret med beretninger fra forskellige af de interviewede personer. Desuden er der fra forskellige af de interviewede modtaget illegale blade fra Bornholm, der ellers ikke hidtil har eksisteret hverken på Frihedsmuseet eller på Det kgl. Bibliotek.

I tilknytning hertil er der af nogle journalister på Bornholm foretaget særdeles værdifulde undersøgelser. Det drejer sig dels om de undersøgelser, som de tidligere modstandsfolk Børge Kure og Børge Høgh har foretaget og offentliggjort i deres blade, og dels undersøgelser vedr. krigsafslutningen, som er blevet foretaget af redaktør Thomas Jensen. Derfor har det været værdifuldt også at inddrage forskellige artikler fra de bornholmske blade som kildemateriale, idet jeg samtidig har kunnet tale med de to nævnte journalister om emnerne og fået overladt deres manuskripter til artiklerne. Det er artikler i bladene Bornholmeren, Bornholms Tidende og Bornholms Avis.

Hertil kommer en del materiale trykt i bøger. Disse kan grupperes således: dokumentsamlinger, memoirelitteratur og historiske beretninger,

behandlinger af specielle begivenheder eller sagsområder. Til de første kan nævnes Fabritius m. fl.: Besættelsestidens illegale blade og bøger 1940–1945, Bovrup-kartoteket, Alkil: »Besættelsestidens Fakta« og Den parlamentariske Kommissions dokumentssamlinger. Til den anden gruppe kan nævnes amtmand Sternanns: »En dansk embedsmands odysseé«, Sv. E. Kofoed: »30 dage« og Peter Rostkjær: »Fra besættelsestiden«. Den største gruppe er naturligvis den sidste, og her kan nævnes A. Bjørnvad: »De fandt en vej«, Mary Dau: »Danmark og Sovjetunionen 1944–1949« og Hubatsch: »We-
serübung« samt den russiske A. Basov: »Landgangen på Bornholm« i det russiske militærhistoriske tidsskrift. Det kan vel næppe være nødvendigt her på dette sted at give en vurdering af disse kilders værdi i forhold til hinanden. Hvorledes de er blevet vurderet af mig, vil fremgå af notekommentarerne i forbindelse med teksten.

Som det vil fremgå af denne gennemgang af materialet, ses det, at forholdene på Bornholm har adskilt sig væsentligt fra de fleste andre egne af Danmark ved, at begivenhederne her kun har haft ringe forbindelse med det øvrige land. Ikke alene er de større begivenheder sket på andre tidspunkter på Bornholm, men også for modstandsbevægelsens vedkommende gør der sig særlige forhold gældende, idet den på Bornholm så at sige er skabt på stedet uden den hjælp fra øvrige dele af landet eller fra København, som de fleste andre dele af Danmark har haft. Derfor vil kildematerialet også være meget lokalt bestemt og kun i ringe grad have tilknytning til kildematerialer for resten af Danmark.

Til sidst vil jeg bringe en dybtfølt tak til alle de personer på Bornholm og andet sted, der velvilligst har hjulpet mig på forskellig måde. Når jeg henvendte mig for at plage om oplysninger eller arkivalier, har jeg altid mødt en udpræget venlighed og hjælpsomhed, og en særlig tak vil jeg gerne her rette til overlæge Olsen, kommandør Mørch, fyrmester Jakobsen og redaktionssekretær Børge Kure, der også på anden måde har hjulpet mig, bl. a. ved gennemlæsning af manuskriptet. Jeg skylder også en tak til Frihedsfonden, der gjorde det muligt rent økonomisk for mig at bo på Bornholm i de år, hvor jeg indsamlede oplysninger og dokumenter. Som ønsket vil alle disse dokumenter og arkivalier af forskellig art bliver overgivet til Bornholms Museum, når nu denne bog er afsluttet.

Jørgen H. Barfod.

I. kapitel

FORHISTORIE

Bornholm ligger som en naturskabt nordisk forpost mod syd og som en knytnæve, der fra Skåne er stukket ud under havet. På denne knytnæve har beboerne gentagne gange i historien haft afgørende betydning for Danmark. Fundene fra folkevandringstiden fortæller, at der har stået svære kampe på den ensomme ø, og de tilbageværende tilflugtsborge, der sandsynligvis stammer fra tiden derefter, viser, at det fortsat var en omstridt ø.

Den ange'sachiske skipper Wulfstan, som omkring år 890 rejste ind i Østersøen, fortæller om den danske konges besiddelser, Lolland, Falster og Skåne, men omtaler, at burgundernes land havde en selvstændig konge. Da Danmark imidlertid samledes i løbet af 900-tallet, knyttedes også Bornholm til det danske rige. Bornholm kom til at ligge i en udkant af riget, men det lå handelsmæssigt godt placeret for de mange ruter, der krydsede Østersøen. Af de ca. 18.000 mønter fra denne tid, der er fundet i Danmark, er de ca. 5000 fundet på Bornholm.¹

Da kristendommen ændrede livsmønstret, lå Bornholm udsat og nu som en forpost mod de nye sørøveres, venders, indfald. Kirkerne indrettedes til forsvar, både langkirker og rundkirker, og samtidig fortæller også borgpladser og voldsteder som Storeborg i Rø sogn, Gamleborg i Ibsker sogn og Ringborgen i Pedersker sogn om de hårde kår, bornholmerne var underkastet. Bornholm lå forholdsvis isoleret, men klar til at modtage de angreb, der truede fra syd og øst.

I den senere middelalder var det kongen, ærkebispens og hanseaterne, der gjorde tilværelsen urolig på øen takket være sildeeventyret ved Bornholm, og når plyndringer og hærgninger ikke plagede, var det pesten, som gjorde indhug på Bornholm. Endelig i 1613 oprettede Christian IV en milits på Bornholm. Den kom første gang i ilden i 1645, da svenskerne gjorde landgang ved Nexø.

I året 1644 var militsen konstant på vagt, og deres stadige optræden ved kysterne så ud til at afskrække svenskerne fra at søge landgang. Den 9. juni 1645 lykkedes det imidlertid ved en overraskende manøvre at sætte nogle hundrede svenske musketerer i land nord for Nexø, og selv om de ganske vist uøvede, men stridslystne bornholmere ønskede at slås, opfordrede nogle frygtsomme kaptajner til overgivelse. Efter lange forhandlinger og efter byens plyndring underskrev de fleste militskaptajner øens overgivelse. Tilbage var blot Hammershus, og den 16. juni indledte den svenske

generaladmiral Carl Gustav Wrangel et bombardement af fæstningen. Her var forholdene imidlertid omvendt af forholdene ved Nexø. Begivenhederne på øen havde i den grad sat en skræk i borgens besætning, at det var umuligt for officererne at opretholde den nødvendige kampdisciplin. Mand-skabet ville ikke slå, og nogle deserterede, så kommandanten havde ikke anden udvej end at overgive sig.²

Heller ikke under den svenske besættelse i 1658 kom militsen til at indlægge sig fortjenester, da svenskerne ganske simpelt udskrev soldaterne til at kæmpe på andre fronter.

På anden måde tillagde bornholmerne sig imidlertid ære under Karl Gustav krigen. Krigshandlingerne var gået uden om øen, og meddelelsen om dens afståelse til Sverige ved Roskildefreden nåede først ret sent frem, da isen, der havde hjulpet den svenske konge til Sjælland, samtidig havde isoleret Bornholm.

Det varede derfor også nogen tid, inden den svenske besættelsesstyrke kunne komme. Først den 29. april 1658 arriverede Printzensköld til Bornholm, hvor han straks ops'og sit kvarter på Hammershus.

Tilsyneladende bøjede bornholmerne sig for de nye magthavere, og de fleste myndighedspersoner, i alt 74, aflagde den 24. maj i Malmø ed til den svenske konge. Kun et halvt år efter var modstandsbevægelsen dog en kendsgerning, og vi kan konstatere, at i hvert tilfælde flere end en trediedel af de førnævnte myndighedspersoner var deltagere.³ Det kunne have været interessant at sammenligne denne modstandsbevægelses opståen med forholdene 1940-45, men desværre svigter kilderne.

Tilsyneladende var alt roligt på Bornholm i dette halve år, men alligevel har Printzensköld næppe følt sig tryk, da han både den 16/7, den 12/8 og den 9/10 anmoder om undsætningsstyrker bl. a. til afpatruljering af strandene, da på øen er »intet folk att förlijtha sigh till.«⁴ Hvor længe bornholmerne har konspireret vides ikke, men da Frederik III den 8. november sender et brev til Bornholm, der opmuntrer til opstand og til støtte ved en evt. landgang, samtidig med at han giver løfte om belønning, synes dette at give stødet til den organisation, som iværksatte opstanden den 8.-9. december, hvor Printzensköld dræbes, og hvor Hammershus overtales til overgivelse. Da så den svenske undsætning med galioten »Spes« omsider intetanende ankommer på Sandvig red den 27/12 med 57 ryttere og 43 heste, lokkes i Printzenskölds navn først de svenske officerer i land og tages til fange, dernæst skipperen og styrmanden og til sidst de svenske ryttere, der alle tages til fange, efterhånden som de kommer i land, mens de sidste 4 mand på galioten overmandes, og hestene sejles til Rønne.⁵ En bornholmsk delegation var imidlertid den 20. december sejlet til København, hvortil de ankom den følgende dag, og omkring den 7. januar 1659 returnerede

den nye danske kommandant og landsdommeren med en dansk flåde til Bornholm.⁶

Efter afståelsen af Skåne havde Bornholm fået en ny betydningsfuld placering i det danske rige. Vi må atter konstatere dens isolerede beliggenhed som ø og dens sparsomme kontakt med det øvrige rige samt dens vigtige placering som en fremskudt post i Østersøen. Denne situation havde særlig betydning under de følgende krige med Sverige. Den skånske krig og Den store nordiske krig og dens værdifulde placering i Østersøen blev understreget ved anlæggelsen af flådehavnen ved Ertholmene i 1684. Allerede i 1662 var der blevet foretaget undersøgelser vedr. en flådehavn på Bornholm, atter i 1667 samt i 1676 og i 1680, før Niels Juel i 1683 besøgte de forskellige muligheder, Arnager, Rønne og Ertholmene, og den endelige beslutning blev truffet.

Flådehavnen ved Ertholmene var dog mindre velegnet til de større skibe. Derimod passede den glimrende til fregatter og brigger, og det var netop disse skibe, man anvendte til rekognosceringer, således at den allerede under Den store nordiske krig blev en vigtig base for det maritime efterretningsvæsen.⁷ Tydeligst fremgår vel Bornholms og Ertholmenes betydning i denne henseende af en memorial, som admiralitetet tilstillede Christian VI den 15/2 1731.⁸ Heri står bl. a.: »at som det i Tid af Fjendtlighed er sikkerlig af den største Importance og Nytte, at kunne have betimelig Kundskab om sin Fjende, Equiperung og Foretagende, samt formene ham Tilførsel og deslige, og da dette Sted er den yderste Frontière Hans Majst. har i Østersøen, hvor der er en Havn, hvor en liden Eskadre af Fregatter og lette Orlogsskibe kan lave Retraite«. »Thi hvis de svenske skulle uformodentlig bemestre sig dette Sted, kan Hans Majst. ikke skikke en Krydser østen for Bornholm uden Hasard, at den bliver couperet.«

Krigen 1807-14 bragte atter en vældig aktivitet til Bornholm. Priseretterne på Bornholm og Christiansø var i stadig virksomhed, da bornholmerne mere ivrigt end andre steder i Danmark gik i gang med kaperiet og indbragte gode fangster med rige laster. Alene i oktober 1808 var der i Christiansø havn samlet omkring 25 priser.⁹ Det gav gode penge til bornholmerne og glade dage i havnene, men væsentligst er det at bemærke sig, hvorledes den isolerede og fjerntliggende ø placerede sig som en betydningsfuld del i den samlede kaperkrig og altså i den form for krigsførelse, der på visse punkter kan sidestilles med de andre gange, bornholmerne rustede sig til den lille krigs førelse.

Medens militsen under Den skånske krig havde afslået et svensk landgangsforsøg, gav krigen med England den ikke lejlighed til at udmærke sig, og heller ikke under de to slesvigske krige fik den nogen opgaver. Derimod deltog adskillige bornholmere frivilligt i kampene i Jylland, og mest kendt er vel løjtnant Anker fra kampene ved Dybbøl i 1864.

Ved hærloven af 1867 ophævedes Bornholms milits, og bornholmerne skulle rekrutuddannes andre steder i Danmark, hvorefter de dog overførtes til det nyoprettede Bornholms Væbning, der imidlertid blev nedlagt i 1923. Hærloven af 1932 genoprettede et særligt korps på Bornholm under navnet Bornholms Værn, der har bestået siden.

Trods alle omskiftelser fremkaldte øens ensomme beliggenhed i Østersøen aldrig nogen politisk separatisme. Den geografiske isolering, der historisk har placeret Bornholm i et randområde af den nordiske kulturkreds, som man har set det i vikingetiden, i den senere middelalder og i den nyere tid, har ikke rokket ved indbyggernes kulturelle og nationale indstilling. Bornholm har i modsætning til mange andre grænseområder stået fast i denne henseende. Selv om Bornholm således har været isoleret i et randområde, har øen i krigstider ofte haft en væsentlig betydning for begivenhederne i det øvrige land. Dens karakteristika må være beliggenheden i et randområde, den isolerede placering, national trofasthed og gennem alt dette betydningsfuld.

Befolkningens nationale indstilling har i nyeste tid givet sig udslag ved den ringe tilslutning til ekstreme politiske anskuelser, og dette kom under den tyske besættelse til at give sig udslag ved en anden begivenhedsudvikling end i det øvrige Danmark, der yderligere forstærkedes ved de tyske administrative forhold.

En vis interesse havde man dog tidligere vist for Bornholm fra tysk side. Da man i november 1938 havde held til at sprænge en tysk spionring i Danmark, havde øen været i søgelyset. Der blev arresteret 9 tyskere under ledelse af Phlug-Hartung. De 5 blev arresteret i København, de 2 på Skagen, 1 i Korsør og 1 på Bornholm, og desuden blev der arresteret 5 danske statsborgere. Resultatet var dengang, at man overalt til de tyske gesandtskaber måtte meddele: »Etappe Dänemark ausgefallen.« Det var Friedrich Gustav Grüber f. 12/10 1897 i Isærlohn, der den 21. november blev arresteret på Bornholm. Af korrespondance, man fandt hos ham, viste det sig, at han var underlagt Geheime Staatspolizei, Staatspolizeistelle Kiel, Grenzpolizeikommissariat Flensburg under ledelse af Herrmannsen. Desuden fandt man ved husundersøgelsen kort, militære meldinger og meget andet samt to af hans dækadresser på Bornholm, nemlig Ibsen, Allinge, og Sørensen, Sandvig. Friedrich Grüber idømtes den 25. januar 1939 8 måneders fængsel, hvorefter han udvistes af landet og boede i Stettin indtil den 7. april 1940.¹⁰

Hvor fjernt Bornholm oprindeligt stod i de tyske planer kan vel næppe undre, når man erindrer, at formålet for aktionen »Weserübung« var dels at kunne beherske malmruten fra Narvik til Tyskland og dels at komme i besiddelse af ubådsbaser og flyvebaser i Norge. Tankerne om denne operation tog form i løbet af efteråret 1939 og vinteren 1940, og først den 21. februar 1940 kom Danmark ind i billedet, da det tyske luftvåben øn-

skede at kunne anvende Ålborg flyveplads i forbindelsen med Norge, og hertil kom så den tyske flådes ønsker om at kunne beherske de danske farvande for at sikre søtransporterne til og fra Norge.¹¹

Weserübung var en militær operation af en stor målestok, hvor Danmark kun var et lille led på vejen til dens gennemførelse. Hvad angik flyvepladsen i Jylland behøvede man strengt taget kun en besættelse af den jyske halvø, men man måtte da forudse kamphandlinger med Danmark repræsenteret ved den øvrige del af landet, og derved ville de danske farvande blive spærret for tysk gennemsejling eller i hvert fald blive kampzone. De danske stræder havde international status forstået således, at man ikke uden videre kunne spærre for fredelig sejlads gennem stræderne, og som neutral magt måtte Danmark ligesom under 1. verdenskrig tillade også krigsskibes passage, hvor de end kom fra. Da man tilmed under denne krig havde spærret stræderne således, at minefelterne stødte tæt op til lignende tyske minefelter ved den sydlige indsejling, var den tyske flådes holdning udelukkende forårsaget af flyvevåbnets krav om flyveplads.

En manglende besættelse af de danske øer indebar en større risiko for krigsførelsen end en besættelse af dem, og det nye problem var derfor blot, hvilke magtmidler der var nødvendige til denne operation. Det er ikke et spørgsmål, der i øvrigt skal nærmere diskuteres her, men det kan blot på grundlag af denne udvikling stå helt klart, at aktionsretningen for Tyskland gik lige nordpå, og Bornholm lå helt uden for synskredsen i dette spil.

Mod Jylland skulle anvendes den 170. infanteri division, den 11. motoriserede skyttebrigade samt nogle maskingeværbatailloner, og angrebet skulle foregå dels over den dansk-tyske grænse og dels ved landsætning ad luftvejen ved Ålborg og over søen ved forskellige havne. Mod øerne skulle anvendes 198. infanteridivision, der skulle overføres ad søvejen og blot med luftlandsætning ved Storstrømsbroen. Fra denne division skulle Bornholm besættes i næste fase af udviklingen.¹²

På den danske side så situationen således ud. Danmarks militærpolitik havde siden 1922 fulgt en nedrustningspolitik i tillid til Folkeforbundet, og da Folkeforbundet brød sammen, stod landet uden værn for sin neutralitet. Der skete ingen væsentlige ændringer i Danmark, og medens Danmark i begyndelsen af 1914 indkaldte en sikringsstyrke på 57.000 mand, der forblev inde under hele krigen, gjorde man i efteråret 1939 blot det, at man indkaldte 5 årgange, ca. 30.000 mand, til en kortvarig uddannelse, hvorefter de blev hjemsendt med uniform som en art beredskabsstyrke. I vinteren 1939-40 og i tiden op til den 9. april 1940 var hæren således kun på knap 14.000 mand. Statsminister Th. Stauning udtrykte i sin nytårstale 1940 da også ganske klart regeringens politik, da han bl.a. udtalte: »Vort land er indrettet på at udøve en bevogtning for neutralitet, men krigsførelse i egentlig forstand er udelukket af de geografiske forhold, ligesom befolkningens

ringe størrelse også udelukker tilstedeværelsen af en hær, der kan tage kampen op mod de magter, som kan tænkes at stå kampberedte over for Danmark.»¹³

Ejendommeligt nok blev denne tale netop holdt, medens et andet nordisk land, Finland, for hvilket de nævnte ord måske kunne være endnu mere åbenbar, kæmpede for sit eget liv mod en overmægtig fjende. Talen vakte da også et vældigt politisk røre, der den 19. januar 1940 resulterede i en folketingsbeslutning, der sagde, at »de midler, der rådes over, om fornødent skal anvendes for at hævde og værne rigets fred og uafhængighed«, men naturligvis kunne dette ikke ændre regeringens politik. Det var for sent at sadle om.

De danske styrker var den 9. april 1940 på ca. 6.600 mand med ca. 11 måneders uddannelse og ca. 7.950 mand med 6 måneders uddannelse eller derunder dvs. i alt ca. 14.550 mand.¹⁴ Det kom som bekendt til mindre kamp-handlinger ved grænsen i Sønderjylland og i København, og Bornholm kom først ind i billedet den 10. april. Dagen forløb roligt her. Beredskabet var som ved hærens øvrige afdelinger, og kl. 7.40 modtog kommandanten, oberst J. T. Waagepetersen fra krigsministeriet ordre om, at der ikke måtte ydes modstand ved en eventuel tysk besættelse.

KILDEANVISNINGER OG NOTER

1. kapitel
1. Aksel E. Christensen: Vikingetidens Danmark side 196.
2. J. Klindt: Byen, landet og havet, Nexø 1971, side 128–151.
3. Ebbe Gert Rasmussen: »Begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen i 1658« i »Bornholmske Samlinger« II 3. bd., Rønne 1967 side 54, samt i Sveriges Riksarkiv, Bilag til brev fra Skånske Kommission til Karl Gustaf 27/5 1658, trykt Ebbe Gert Rasmussen: Bornholm 1658-Kilder« i »Bornholmske Samlinger II 6. bd., Rønne 1972, side 51–52.
4. Samme side 111 samt Skånska Landsarkivet, Skriv. från Generalguvernör, Landshövdingar och Kommandanter, brev fra Printzensköld til generalguvernör Gustav Stenbock 16/7, 12/8 og 9/10 1658. Brevene er trykt samme steds siderne 75–77, 86–87 og 89–91.
5. Samme side 131–133, samt Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 398 e. Fol. Kofoedske Relationer, og Sveriges Riksarkiv, Krigshistoriska Handlingar 1657–60, 19 Fribundes Beretn. Danielson Beretn. 11/1 1659 samt Taubenfeldts Beretn. 17/2 1659; disse beretninger er trykt samme steds siderne 142–149, 128–132 og 123–126.
6. Samme side 134.
7. R. A. Søetatens Krigskancelli, kgl. ekspeditioner nr. 159 d. 31/12 1709.
8. R. A. Admiralitetets og Commissariaskollegiets Kopibog d. 15/2 1731.
9. Landsarkivet i Kbh., Prisesager 1807–14, Justitsprotokollen okt. 1808.
10. RA, Den tyske marines arkiv, mikrofilm spole 7 A nr. 4808, 4845, 4858, 4948 og 5009.
11. Hubatsch: Weserübung, Auszüge aus den dienstlichen Tagebüchern, side 42 og 358.
12. Parl. Komm. XII Bilag side 235 og 522 generalmajor Roettigs beretning om den 198. infanteridivisions besættelse af Sjælland, Fyn, Falster og Bornholm.
13. »Social-Demokraten« den 2. januar 1940.
14. Rigsdagstidende 1939–40, tillæg C, 190.
15. Parl. Komm. I side 48 og bilag side 60.

II. kapitel

BORNHOLMS BESÆTTELSE

»Danmark kom i forbifarten til at forsvinde som neutralt og selvstændigt rige – dertil behøvedes der ikke engang en motivering. Den aldeles forsvarsløse spilder man ikke engang ord på. »Den, som gør sig til får, ham opsluger ulven«. Således er vildmarkens lov. Illusionen om, at et afrustet land skulle kunne bestå ved siden af rustende naboer, har fået en tragisk belysning med tilfældet Danmark. Det mødte uden sværds'ag sin grumme skæbne.«

Således skrev det svenske blad »Socialdemokraten« den 1. maj 1940 i en artikel om den politiske situation. Det var hårde ord, der præcist viser, hvordan man i udlandet så på begivenhederne i Danmark. Den korte kamp med de forholdsvis få ofre bemærkedes ikke, fordi søgelyset i stedet for gled over til den ihærdige og stædige kamp, som nordmændene samtidig førte. Strategisk betydningsfulde punkter blev den 9. april 1940 besat af en overvældende magt, og Bornholm lå den første dag uberørt.

Øens højeste embedsmand, amtmand P. Chr. v. Stemmann, var natten mellem d. 8. og 9. april på vej hjem fra København. Han var på grund af issituationen fløjet til Sverige, overnattede der og sejlede om morgenen den 9. april fra Simrishamn til Rønne. Da han ved 8-tiden gik i land her, anede han endnu intet om Danmarks besættelse, og rygterne om besættelsen, som han fik, da han satte foden på Bornholm, afslog han som for fantastiske til at være sande.¹ Snart måtte han dog erkende det fantastiske. Ligesom i det øvrige Danmark kom besættelsen bag på mange. Redaktør Kjødtt, Bornholms Avis og Amtstidende, fik som Ritzau-korrespondent den første meddelelse. Han lod den triste nyhed gå videre til sine kolleger i den bornholmske presse, og disse delte så imellem sig opgaven med at informere de forskellige myndigheder. Således blev det red.sekr. Harry Hansen, Bornholms Social-Demokrat, der skulle underrette Bornholms kommandant, oberst Waagepetersen, der på daværende tidspunkt havde sit hovedkvarter på Kanns Hotel i Åkirkeby. Vagten turde imidlertid ikke vække obersten før kl. 9, og først da stabschefen, kaptajn Jensen, havde hørt den alarmerende melding, fik Harry Hansen kontakt med obersten.² Ad officiel vej kom der først senere besked, og kl. 7.40 modtog kommandanten fra krigsministeriet ordre om, at der ikke måtte ydes modstand ved en eventuel tysk besættelse.³

Kontorchef Abitz, der var fungerende amtmand, modtog meddelelsen fra kommandanten om morgenen ved halv otte tiden, hvorefter han gik ned til båden fra Sverige for at give amtmanden den sørgelige nyhed. Omtrent samtidig spredtes det triste budskab til hele øens befolkning gennem radioen, der bragte kongens og regeringens opråb:⁴

Til det danske folk.

Tyske tropper har i nat overskredet den danske grænse og har gjort landgang forskellige steder.

Den danske regering har under protest besluttet at ordne landets forhold under hensyn til den besættelse, som har fundet sted, og i henhold dertil kundgøre følgende:

De tyske tropper, der nu befinder sig her i landet, træder i forbindelse med den danske værnemagt, og det er befolkningens pligt at afholde sig fra enhver modstand over for disse tropper.

Den danske regering vil forsøge at sikre det danske folk og vort land imod de af krigsforhold følgende ulykker og opfordrer derfor befolkningen til rolig og behersket holdning over for de forhold, som nu er opstået. Ro og orden må præge landet, og loyal optræden må udvises over for alle, som har en myndighed at udøve.

København, den 9. april 1940.

Chr. R.

Th. Stauning.

Under disse for vort fædreland så alvorlige forhold opfordrer jeg alle i by og på land til at vise fuldt ud korrekt optræden, da enhver uoverlagt handling eller ytring kan have de alvorligste følger.

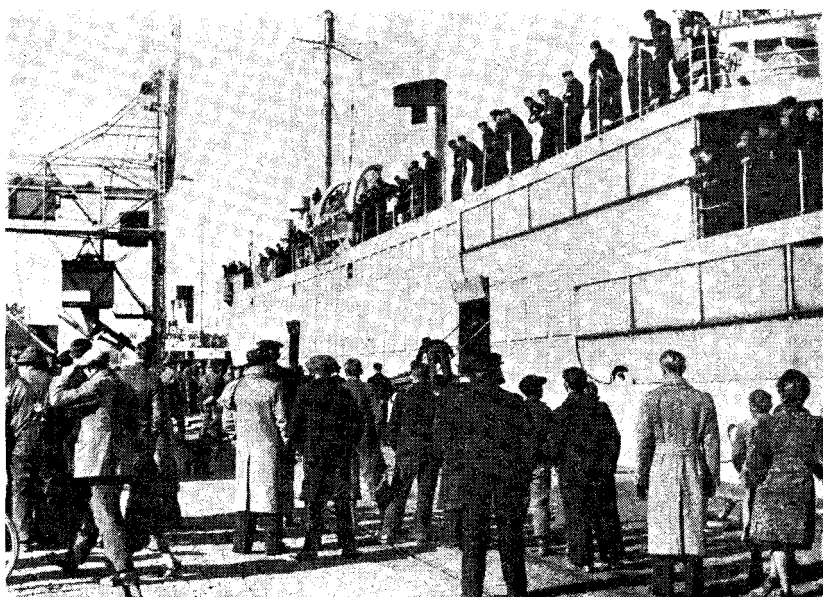
Gud bevare Dem alle. Gud bevare Danmark.

Amalienborg, 9. april 1940.

Chr. R.

Det tyske »Oprop« var som bekendt forfattet på en mærkelig blanding af dansk og norsk med tyske udtryk. Det blev ikke kastet ned på Bornholm, men amtmanden lod det oversætte til normalt dansk og bekendtgøre i denne form. Derved blev Bornholm sikkert det eneste sted i landet, hvor indbyggerne stiftede bekendtskab med »opropet« på almindeligt dansk. Det lidt komiske skær, som danskerne selvfølgelig straks havde fattet, var derved blevet fjernet.⁵

Der var naturligvis en bekymret stemning på øen den 9. april, og mørklægningen holdt her sit indtog som i det øvrige Danmark. Telefonerne var i stadig brug. Man ringede til familie, venner og bekendte i andre egne af landet for at høre nyt, og fra hoteller og pensionater satte turister og han-

De tyske troppers landgang i Rønne fotograferet af en tysk officer.

delsrejsende sig med uro i sindet i forbindelse med hjemmet. Alle så med frygt den kommende tid i møde, men allerede den næste dag udløstes den første spænding.

Den 10. april kl. 2.30 om natten løb »Hansestadt Danzig« ind i Warnemünde havn for at indskibe 2. bataillon af 205. infanteriregiment, og kl. 5.15 afsejlede det igen ledsaget af to forpostbåde. Samme dag kl. 16.35 blev styrken landsat i Rønne.⁶ På havnen blev styrken efter ordre modtaget af orlogskaptajn Broberg, der meddelte, at der ikke ville blive ydet modstand, og om aftenen arrangerede han spisning på Dams Hotel for officererne. Fra dansk side deltog orlogskaptajn Broberg som chef for Bornholms Marinedistrikt og oberst Waagepetersen som Bornholms kommandant.⁷

De tyske styrker indkvarteredes den første dag i Rønne. Direktøren for Rønne Missionshotel, Peter Rostkjær, blev opsøgt af en ung officer. »Han begyndte straks at spørge mig ud: 'Hvor mange kan der ligge i salen?' Der kunne være 100 til spisning, men jeg havde ikke begreb om, hvor mange der kunne ligge, og det svarede jeg ham. Han gav uden videre besked på, at salen skulle ryddes, jeg kunne sige til soldaterne, hvor jeg ville have inventaret hen, der skulle komme to læs halm. Det skulle bredes ud derinde, så soldaterne kunne sove der. Farvel og på gensyn.«⁸ Samtidig kom en anden tysk officer til direktør Lyngby på Dams Hotel. »Han meddelte,

Skilt ved det tyske hovedkvarter på Missionshotellet i 1940.

at hotellet var beslaglagt, og at der skulle skaffes plads til en hundrede soldater, som vi måtte lægge i lokalerne. Han spurgte så efter borgmester Niels Nielsens kontor og beordrede mig med. Da borgmesteren så mig med optog, bad han mig være tolk, og Niels Nie'sen sagde: 'Ja, jeg forstår ikke noget af det, og selv om jeg forstod det, rettede jeg mig ikke efter det alligevel'.⁹ Desuden beslaglagdes Østre Skole, men efter henstilling fra amtslægen og overlæge Olsen flyttedes styrken nogle dage senere af sanitære grunde herfra til skolen i Knudsker.¹⁰

Samme dag, den 10. april, tilkaldtes amts'æge S. E. Kofoed til Dams Hotel for at blive præsenteret for den tyske læge, han skulle samarbejde med. Amtslægen fandt hurtigt ud af, at tyskerens kundskaber som læge ikke var alt for store. Han fik forklaret, at de tyske tropper var absolut sunde, men man var noget ængstelige for den »bornholmske syge«, som man ønskede nærmere besked om, hvorefter amtslægen let smilende kunne berette om den ret uskadelige sygdom. I øvrigt foregik samtalen på engelsk, da amtslægen, der tidligere havde været læge på Færøerne, meddelte, at han talte fortrinligt engelsk, og selv om han nok forstod tysk, kunne han ikke tale det. Efter denne lidt særprægede samtale skiltes man i al venlighed, og amtslægen styrede nu sine skridt mod amtskontoret for at rapportere til amtmanden. Han havde dog ikke heldet med sig og traf først amtmanden

den 11. april om morgenen. Det var to vidt forskellige naturer, der da stod over for hinanden. Amtslægen var den iltre og stærkt engelskvenlige, medens amtmanden var embedsmanden, der holdt sig til regeringens direktiver og i øvrigt i hele sin opdragelse stod tysk kultur nærmere end engelsk. Amtslægen gengiver et replikskifte således: »Skal vi trods alt ikke være lidt en garde over for tyskerne? Er det ikke trods alt vore fjender, der er kommet i land?, hvortil amtmanden skal have svaret, at han måtte holde sig til regeringserklæringen, og vi måtte leve sammen med tyskerne og rette os efter kongens ord.«¹¹

Den 11. april om formiddagen aflagde Major Kaiser, chefen for de tyske styrker, med stab besøg på amtsgården, hvor amtmanden erkærede, at han forventede, at majoren og hans folk ville gøre alt for, at der ikke kom vanskeligheder af nogen art. Det aftaltes derefter, at majoren altid kunne henvende sig til amtmanden i en hvilken som helst sag. Mødet var slut, og det havde sikkert været til amtmandens fulde tilfredshed og i øvrigt naturligt for ham at optræde som guvernøren over øen Bornholm, der ønskede at have indflydelse på og at mestre enhver situation.¹²

Forbindelse med det øvrige land

Befolkningen pintes fra den første dag af de tyske marchesange, der klang gennem Rønnes gader, men udover dette rent menneskelige pres, som måtte føles ved at leve i et besat land, var det de materielle vanskeligheder, der under krigsforhold kom til at sætte sit præg på den fra det øvrige land fjerntliggende ø. Vigtigt var det at holde forbindelsen i gang mellem København og Bornholm, og selv om oliebeholdningerne var små, var det livsnødvendigt for øen at holde trafikken vedlige. Erhvervene ville blive hårdt ramt, når de ikke kunne få sejlet deres eksport til København, og desuden ville selvfølgelig turisterhvervet også lide derunder, jo mere uregelmæssig sejladsen blev. I maj 1940 førtes hektiske forhandlinger herom. Man henvendte sig til fordelingsnævnet, til amtmanden og til de tre bornholmske rigsdagsmænd, og trods reaktionerne på de første ønsker om olie var absolut negative, lykkedes det i begyndelsen af juni at få reddet så meget olie, at de to bornholmske rederier kunne sejle to ugentlige ture mellem København og Rønne.¹³

Da det så sortest ud, opsgav Dampskibsselskabet af 1866 alt sit personale fra 1. september for at kunne stå frit, og i bestyrteses herover opfordrede Stemann staten til at indsætte et skib for at sikre sejladsen.¹⁴ Alligevel blev den fastlagte ruteplan ikke nogen sikker forbindelse. Den 4. august løb rutedamperen »Hammershus« lige efter afsejlingen fra København på en mine. Heldigvis var skaden ikke stor, og det tilkaldte skib »Benedikt« fik overført alle passagerer, medens en lodsbåd tog havaristen på slæb. Skibet tog dog efterhånden så meget vand ind, at det måtte sættes på grund

på Stubben, hvorfra det senere blev bjærget i havn af en bjærgningsdamper. Fra Udenrigsministeriets Pressebureau udsendtes omgående meddelelse til aviserne om, at de intet måtte bringe, før der forelå officiel meddelelse fra Ritzau, og herfra kom da oplysningen om, at en rutedamper, tilhørende et dansk rederi, kort efter udsejlingen fra København blev rystet af en eksplosion, der kun anrettede ringe skade. Derefter lyder det ordret: »Da eksplosionens følger ikke umiddelbart kunne overses fuldt ud, blev alle passagererne bjærget af fartøjer fra den tyske krigsmarine, der hurtigt kom til stede, og indbragt til København. Eksplosionen må antages at stamme fra en af de miner, som engelske flyvere i den sidste tid adskillige gange kritiskløst har nedkastet i danske farvande. Skade på objekter af militær betydning har de ikke forvoldt derved, da eng'ænderne ikke ved besked om dem. Fra tysk side gøres der i samarbejde med det danske marineministerium alt for at sikre skibsfarten mod denne trafik.«

»Privat for redaktionerne. Fortroligt. Udover ovenstående meddelelse, der kun må bringes i den foreliggende ordlyd, må der intet meddeles om begivenheden.«¹⁵ Den tyske charmeoffensiv nåede således også bornholmsdamperen, der efter Ritzau skulle være blevet undsat af de hjælpsomme tyskere.

Alligevel var man nervøs på Bornholm, og den bornholmske mejeriforening undersøgte derfor via smørekseksportudvalget muligheden for at få oprettet en direkte skibsforbindelse for eksporten mellem Bornholm og Tyskland.¹⁶ Den blev dog ikke til noget, og fortrædelighederne med ruten til København blev ikke færre i løbet af efteråret. I en indberetning fra amtet beklagede man sig over de vanskelige forbindelsesforhold for forretningsmændene på Bornholm, og man fremdrog som eksempel situationen, da båden afgik fra Rønne torsdag aften den 3. oktober og normalt skulle være i København ved middagstid om fredagen, men blev stoppet af det tyske vagtskib ved indsejlingen til Sundet og måtte ligge der til lørdag middag, således at det først nåede København om aftenen kl. 19, da det var umuligt at gøre forretninger, hvorfor de måtte vente til næste båd, der først afgik onsdag formiddag og nåede tilbage til Rønne onsdag aften. Det vil sige, at den hurtigste forbindelse frem og tilbage varede 6 dage, hvilket er nok så upraktisk for en forretningsmand.¹⁷ Heldigvis var man allerede da langt fremme med forhandlingerne om en flyverute til øen, og denne åbnedes omsider den 16. november 1940, således at en hurtig postforbindelse var sikret.¹⁸

Forholdet mellem tyskerne og bornholmerne

Irritationsmomenterne var mange, og ganske vist havde de tyske soldater f. eks. fået ordre til at opføre sig så stiltfærdigt som muligt, men under indtryk af den store fremgang på mange fronter var det ikke mærkeligt,

at soldaterne på Bornholm ville give deres glæde luft, hvilket foregik ved sang, bl. a. når de marcherede gennem gaderne. Amtmanden påtalte forholdet over for Admiral Mewis, da denne besøgte øen den 22. juni, men trods gentagne ordrer fra oven var det svært at få denne for bornholmerne generende uskik standset.¹⁹

Et yderligere irritationsmoment var imidlertid de tyske soldaters indkøb af de fåtallige varer i forretningerne. Sagen behandledes officielt for første gang i byrådet i Rønne den 9. maj. Borgmester Nielsen udtalte her: »I den senere tid er der blevet talt meget om visse forretningers handel med udlændinge, men vistnok således, at der i nogle forretninger sælges varer langt uden om de gældende bestemmelser. Disse bestemmelser gælder imidlertid ikke alene for landets borgere, men også for de fremmede, og de indkvarterede soldater må altså nok købe til det daglige forbrug, men heller ikke mere. Dette er også i overensstemmelse med de ønsker og befalinger, der er udgået fra den tyske hærledelse. Det nytter altså ikke, at vore forretningsfolk siger til undskyldning, at de ikke tør andet.« Desuden tilføjede Bornholms Social-Demokrat i sin omtale af borgmesterens tale: »De handlende kan altså roligt nægte at efterkomme urimelige forlangender fra de tyske soldaters side. Disses 'hamstring' vil være dobbelt overtrædelse, nemlig af dansk og tysk ordre.«²⁰

Politimesteren lod i denne anledning foretage forskellige undersøgelser af de påståede forhold. Man rundspurgte i forretningerne i Rønne og erfarede da, at i 7 forskellige manufakturforretninger, hvor man henvendte sig, havde de tyske soldater og mange tyske marinere købt dameundertøj, garn, elastik, og en af forretningerne angav ligefrem, at butikken en dag nærmest var stormet af soldaterne, der havde købt ind. I guldsmedeforretningerne, hvor man spurgte 8 forskellige steder, var der købt armbåndsure, ringe og guldsmykker, men her betonedes man, at det fortrinsvis var billigere ting, og en af forretningerne mente, at det største salg var sket i den første uge efter besættelsen.²¹

Sagen indberettedes via amtet til indenrigsministeriet, der atter lod den gå videre til udenrigsministeriet, som den 4. maj tilstillede det tyske gesandtskab i København en verbalnote, der påpegede sagens alvor. En måned efter, den 8. juni, svarede man fra gesandtskabet, at den øverstbefalende i Danmark havde forbudt soldaterne at købe andre varer end det, der var til deres personlige øjeblikkelige behov, og at man nu havde erindret styrken på Bornholm om denne befaling.²² Men indkøbene holdt ikke op.

Alle disse mindre episoder og irritationsmomenter, som en besættelsesmagt næppe kan undgå, påvirkede selvfølgelig befolkningen, og sammen med den naturlige modvilje mod besættelsesmagten var det baggrunden for de sammenstød, der uvægerligt måtte komme. Nogle af dem forårsagede anmeldelse til politiet, der f. eks. i juni 1940 måtte indkaldes på grund af

de uroligheder, der opstod, da en dansk kvinde på en restaurant nægtede at danse med en tysk soldat, eller i juli, da skænderierne udviklede sig så voldsomt, at også en dansk politibetjent kom til at lide overlast. I august besværede den tyske kommandant sig endog til udenrigsministeriet over, »at der på Bornholm er et dårligt forhold mellem værnemagten og befolkningen«. Dette forhold kom i øvrigt til udtryk ved flere slagsmål og bl. a. den 13. oktober på restaurant »Fredensborg« ved Rønne, hvilken sag resulterede i, at man udsatte en dusør på 300 kr. for opklaring af sagen samtidig med, at politimesteren indtil videre forbød al offentlig dans på Bornholm.²³

En anden mindre episode kan måske på mange måder være betegnende for stemningen og situationen i almindelighed i begyndelsen af november, da en afdeling tyske soldater på omkring en snes mand havde været til skydning på Galløkken. De marcherede hjem ad Søndergade i Rønne synende nogle tyske sange, da en modgående dansker ud for Hovedvagten råbte »Hold kæft« til dem. Tre af de tyske soldater arresterede ham og indbragte ham på den danske politistation. Det viste sig at være en 53-årig pensioneret maskinmester, der efter påtale fik lov til at gå igen, men i politirapporten står der: »Sigtede fik pålæg om fremtidig at afholde sig fra enhver upassende tilkendegivelse over for dele af den tyske værnemagt«. Og til disse noget kryptiske ord er føjet: »Han er kendt af stationens personale som en mand, der ikke kan anses for fuldt tilregnelig«. Ak ja!²⁴

Hvordan skulle man egentlig opføre sig for af andre at blive anset som normal. Hvordan skulle de ubudne gæster behandles af ekspedienten eller af kroværten? Hvordan skulle tjenestemanden, der som myndighedsperson skulle have kontakt med besættelsesmagten, behandle dem? Og hvordan skulle den almindelige mand, der bare mødte dem på gaden, opføre sig? Vi var jo ikke i krig med dem, men de havde ifølge deres eget udsagn bare besat os for at beskytte os, og regeringen og kongen havde opfordret til en værdig holdning, men hvad var en værdig holdning? Det afhang vist af den enkelte person, hvad man anså for værdigt, og derfor gik de første måneder på Bornholm som i det øvrige land med, at hvert menneske prøvede at finde sig selv og sit eget ståsted for at kunne optræde sådan, som han selv anså for værdigt.

Et af midlerne til denne besindelse var alsangen, der i løbet af sommeren 1940 spredtes over hele Danmark, og den 27. august var der også et alsangstævne i Rønne. På Store Torv samledes over 7.000 mennesker eller mere end halvdelen af Rønnes indbyggertal. Der var patriotiske taler, hvor talerne uden at nævne de ubudne gæster opfordrede til sammenhold om den danske kulturarv. Man sang både Hans Hartvig Seedorff Pedersens »Der rider en konge –« og Kai Hoffmanns »Den danske sang er en ung, blond pige« samt andre fædrelandssange og nogle bornholmske sange for så at slutte med Adolf Reckes »Kongernes Konge«. Ved denne opbygning

af stævnet afveg man ikke fra lignende stævner i de andre dele af landet. Nogle følte sig ved dette bestyrket i deres danskhed, men for andre var det ikke nok.

Desuden organiseredes studiekredse med forskellige emner, der vedrørte den danske litteratur, og en senere modstandsmand beretter herom: »I 1940 var jeg 20 år. Den første vinter gjorde vi et arbejde med møder og studiekredse. Vi fik vejledning fra Dansk Ungdomsvirke. Vi havde på det højeste 33 studiekredse på Bornholm, og der var et gennemsnitligt deltagerantal på 10–20 i hver studiekreds. Den største var i Klemensker, men det viste sig, at grunden til det var, at de efter mødet fik et slag kort, men det brød jeg mig nu ikke om. Formanden for arbejdet var daværende formand for KU, kontorist J. Kofoed Stender. Han var leder for hele øen, og det var som regel lederne af Venstres Ungdom, Konservativ Ungdom og Socialdemokratisk Ungdom, der sad som ledere af arbejdet rundt omkring. Når vi så diskuterede forholdene, sagde jeg, at vi på et eller andet tidspunkt måtte gøre noget mere mod tyskerne, men det faldt ikke i god jord hos medlemmerne dengang. Jeg hævdede, at kongens ord var udtalt under tvang.«²⁵

En anden ledende modstandsmand siger: »Dansk Ungdomssamvirke spillede ikke nogen bemærkelsesværdig rolle på Bornholm. Det har måske haft betydning indirekte for de almindelige samtaler mellem menneskene, men det var andre personer, der kom til at få betydning i frihedsbevægelsen. De gamle politiske partier gjorde sig ikke gældende på den måde, at lederne også kom som ledere i frihedsbevægelsen.«²⁶ Og hertil må så føjes udtalelsen fra endnu en modstandsmand: »Vi måtte i 'Dansk Samling' se at få folk til at forstå, at det var fjenden, der var i landet, nogen der ikke ville os det gode. Vi blev hurtigt klar over, at besættelsen var farlig, fordi man tjente godt uden at have vanskeligheder.«²⁷

Der var dog mennesker, som var nødt til at have en eller anden form for kontakt med besættelsesmagten dels som forretning og dels som offentlig myndighed. Hvad skulle f.eks. hotelværten, der fik sit hotel eller nogle værelser beslaglagt, gøre? Ja, som direktør Lyngby fra Dams Hotel siger: »I hotelvirksomheden var man vænnet til at tage imod alle slags gæster.«²⁸ Man var nødt til at bøje sig for de påtvungne gæster, men alligevel bevare værdigheden ved ikke at være for indladende over for dem.

Af andre, der blev sat på en vanskelig opgave, var den tyske konsul i Rønne, Ludvig Hintze, som havde lidt svært ved at placere sig under de nye forhold. Han fastholdt sin stilling som tysk konsul og dyrkede selskabelighed med tyskerne, hvilket jo ikke faldt i god jord hos den øvrige befolkning, og trods mange henstillinger fra bekendte om at ændre denne holdning, fortsatte han sin ivrige samarbejdspolitik. Trods dette gik han dog

aldrig så langt som til at være angiver eller til at forråde modstandsgrupper, men han måtte finde sig i, at danske trak sig væk fra ham.²⁹

Det kunne være svært at finde den rette balance, når fortjenesten vinkede forude. Mange misforstod situationen og fattede ikke rigtigt, hvad der var sket. Typisk er vel den boghandler, der straks efter den 10. april pynkede sit vindue op med tyske parlører og fyldte disken med tyske aviser. Først da en dansk kunde med henvisning til dette bad om sin regning, fordi han ikke ønskede at handle i en tysk kiosk, gik fejltage'sen op for boghandleren, der blev dybt ulykkelig over sin nationale vildfarelse.³⁰

Amtmand Stemann

Den mand, der på Bornholm burde anvisе holdningen og være et forbillede for befolkningen i denne tid, måtte vel være amtmanden, P. Chr. v. Stemann. Der er vel næppe tvivl om, at en sådan stilling også ville passe ham, og hele hans optræden vidnede om, at han følte, at han indtog en betydelig stilling i samfundet. Det var blot uheldigt for ham, at det netop var tyskerne, der var besættelsesmagten, fordi hele hans fortid og hans familieforbindelser i stor udstrækning gik sydpå. Tysk kultur stod ham nærmere end engelsk. Han havde i sin ungdom færdedes i den, og han forstod den.

Tyskernes optræden virkede derfor ikke så fremmedartet på ham, og han kom således ikke mindst under indtryk af de proklamationer og instruktioner, som kom fra den danske regering, til at optræde mere imødekomende end ønskeligt. Hans sympati var i verdenskrigen hos tyskerne, og han lagde ikke skjul på det. I juli 1940, da Frankrig var slået, udtalte han over for sin amtsfuldmægtig, at når tyskerne engang havde vundet krigen, ville det være k'ogest at have vist sin støtte til dem på et tidspunkt, hvor kampen endnu ikke var afgjort. Det måtte derfor være dansk politik at støtte tyskerne nu.³¹

Når amtmanden var i København til møder, blev fuldmægtigen normalt konstitueret, men da de to mænd var så forskellige i indstilling til krigen, ophørte hurtigt diskussionen om denne mellem dem, og de holdt sig til rent faglige og ufarlige emner. Allerede den 28. april 1940 viste Stemann imidlertid sin angst for de politiske konsekvenser af, at amtsfuldmægtig Abitz var konstitueret, når han var væk. Han skrev derfor til indenrigsministeriet: »Jeg overvejer, om jeg under hensyn til forholdene nu skulle indstille en anden.« Han nævner i stedet dommer Zeuthen, men foreslår politimester d'Auchamp som bedre egnet, men indenrigsministeriet har dog ikke fundet ændringen nødvendig, og Abitz fortsatte som konstitueret, når amtmanden var væk.³²

Amtmanden modtog de skiftende chefer for de tyske styrker i tiltrædelsesaudiens, ligesom de også meldte sig hos ham, når de skulle rejse. Det

var virkelig vanskeligt at være amtmænd. Han var jo regeringens lokale repræsentant over for befolkningen og var således i dobbeltild. Det var naturligt, at det først var i storbyen København, at antipatien mod tyskerne kom til at give sig voldsommere udslag, hvilket forårsagede, at den tyske gesandt den 13. august afleverede en skriftlig klage i udenrigsministeriet. Gesandten udtalte sin store bekymring med hensyn til det omslag i stemningen, som man havde konstateret. Han mente, at baggrunden for dette omslag »de's var den omstændighed, at krigen trak længere ud end forventet, og den engelske radios propaganda. Men skylden lå efter gesandten's formening hos de danske forvaltningsorganer og en del af den danske presse«. »De danske forvaltningsmyndigheder gjorde intet positivt for at arbejde på det bedst mulige forhold til de tyske besættelsesstrupper«. »I det hele taget syntes der at udgå en uheldig påvirkning fra visse ultranationale kredse«.³³

Henvendelsen forårsagede et møde mellem embedsmænd fra udenrigsministeriet og indenrigsministeriet, hvor man aftalte, at legationsråd Svenningsen og kontorchef E. F. G. Schau skulle udarbejde udkast til en skrivelse til amtmændene. Denne udsendtes da den 29. august 1940, og det hed heri:³⁴

»Forholdene har efterhånden udviklet sig således, at det efter regeringens formening vil være naturligt, at danske embedsmænd landet over, i første række amtmændene, kommer i kontakt med den tyske værnemagts officerer såvel som med de civile tyske embedsmænd på en måde, der lader disse forstå, at man fra dansk side gerne vil have nogen forbindelse med dem ud over de rent tjenstlige, forretningsmæssige forhandlinger om indkvarteringsspørgsmål, forplejning, politisager etc. En sådan kontakt turde være et velegnet middel til opnåelse af det gode forhold mellem befolkningen og værnemagten, der tilstræbes såvel fra dansk som fra tysk side.«

»Det vil derfor være naturligt, ikke blot at visitter, der aflægges af tyske officerer eller civile embedsmænd i chefstillinger, besvares med genvisit af vedkommende danske embedsmand uanset den tyske embedsmands højere eller lavere grad, men også at der i et vist omfang tilstræbes seiskabelig omgang mellem danske og tyske embedsmænd.«

»Da tanken ved nærværende opfordring til at søge seiskabelig kontakt med de tyske repræsentanter er at udbygge de gode dansk-tyske relationer, er det klart, at danske embedsmænd ikke må føle sig forpligtet til at modtage indbydelser til rent tyske seiskabelige sammenkomster, hvis formål er at fejre tyske mindedage, tyske militære sejre m.v.«

»Ligesom det ønskes, at danske embedsmænd i et vist omfang modtager indbydelser fra tysk side, vil det være rimeligt, at amtmændene i beskedent omfang er værter i samvær med tyske officerer og civile embedsmænd, idet det vil være ønskeligt at føre tyske sammen med danske, således at

værnemagtens officerer og civile embedsmænd samt borgmestre kommer i forbindelse med hinanden.«

»Endelig skal man bemærke, at man må have det overladt til de herrer amtmænds eget skøn, hvorvidt de ved militære parader o. lign. måtte ønske at anvende civil påklædning eller uniform.«

Det var »eine grausame Salbe«, der naturligvis vakte røre blandt amtmændene, og ved et påfølgende møde fik de da også luft for deres betænkeligheder. Både statsminister Stauning, udenrigsminister Erik Scavenius og indenrigsminister Knud Kristensen var til stede. Det gik som en rød tråd gennem udtalelserne, at man gerne ønskede faste regler, men stiftamtmand Haugen-Johansen fastslog, at man udelukkende skulle tilstræbe et godt tjenstligt forhold og intet mere, og stiftamtmand Lundby supplerede med at understrege, at selskabelighed ikke ville føre til noget. Amtmand Stemann var imidlertid ikke så afvisende, da han sagde: »På Bornholm er der særlige vanskeligheder. Der kommer hver 8.-14. dag tyske marinefartøjer, vistnok fra Gdynia, på lørdag-mandagsophold. Han var for sit vedkommende ikke klar over, om han kunne vente besøg af skibscheferne, eventuelt gøre gen-visit og invitere disse. Gælder anvisningerne kun de fastboende tyskere? Er der aftalt noget i sagen med den tyske værnemagt, og er besked evt. gået videre til skibschefer og andre?«

Det var alligevel mere, end der var ment med cirkulæret, og indenrigsministeren måtte forklare, at der var intet aftalt med tyskerne, og at det ikke var meningen at tage skibscheferne med, men kun de stedlige myndigheder. Også udenrigsministeren fandt anledning til at tilføje, at der skulle ikke vises for stor iver, men den påvirkning, der udgik fra amtsgårdene, kunne måske betyde noget for befolkningen og for tyskerne, der ellers let bliver vildledt.

Stiftamtmand Buchwald fandt forholdet uværdigt og tilføjede, at man med foragt ville vende ham ryggen, hvis han i fuld uniform og med vajende fjerbusk mødte til en eneste militærparade, og han ville spytte sig selv i ansigtet. Amtmand Stemann søgte da at føre diskussionen ind på andre emner, men Haugen-Johansen genoptog tråden og henstillede, at skrivelsen af 29. august 1940 kom under fornyet overvejelse i regeringen, hvilket statsministeren omsider accepterede.³⁵

Amtmand Stemann rettede sig pænt efter cirkulæret, hvilket fremgår af en samtale, han i november havde med departementschef Kofoed, hvor han bad denne hjælpe sig med at skaffe et forøget repræsentationstillæg. Kofoed anfører herom i sit brev til indenrigsministeren: »Som De ved, udføres der for tiden visse større arbejder fra tysk side på Bornholm, og dette har medført en stærk forøgelse af besøgene, ligesom det har gjort det nødvendigt for amtmanden at vise en langt mere udstrakt gæstfrihed og repræsentation, end det hidtil har været påkrævet. Dette er jo selvfølgelig

forbundet med meget store udgifter, og da amtmænd Stemann, som De vittnok ved lige så godt som jeg, er meget gæstfri, og da det repræsentationstillæg, som amtmændene har, jo ikke er sat op trods dyrtiden og de af de særlige forhold fremkaldte forøgede krav, ville det efter min mening være rimeligt, om der blev stillet et eller andet beløb til rådighed for ham, selv om det skulle få konsekvenser for enkelte andre amtmænd. Regeringen har jo også over for amtmændene givet udtryk for ønsket om, at de repræsenterede i passende udstrækning og lod denne repræsentation omfatte repræsentanter for den tyske værnemagt m.v.« To dage senere fik Stemann dog afslag fra indenrigsministeriet.³⁶

Nogle få dage senere indtraf der imidlertid en bemærkelsesværdig episode. Amtmanden inviterede nogle tyske officerer til middag i amtsgården for, som han skriver til indenrigsministeriet, at få lejlighed til at tale om bestemmelserne for værnemagts arbejder på Bornholm. Desuden inviterede han til middagen amtsfuldmægtig Abitz og den tyske konsul Hintze. Amtmanden indberettede herefter følgende til ministeriet: »I dag modtog jeg det i afskrift vedlagte brev fra overlægen på den medicinske afdeling på Bornholms Amts Sygehus i Rønne – hvor jeg er formand for bestyrelsen – dr. med. Olsen. Jeg har ikke villet undlade at fremsende dette, der i øvrigt også viser vanskeligheden for mange ved at kunne sondre mellem officiel og privat omgang.« Brevet lød: »Min kone og jeg havde glædet os til at se amtmænd og amtmændene hos os lørdag den 7. ds., men efter at vi har erfaret, at besættelsestropperne kommer privat i amtsgården, må vi tage vor indbydelse tilbage. Vi kan ikke handle anderledes for fædrelandets skyld.«³⁷ Den tilbagetrukne invitation er måske så lidt, men den betegner alligevel, at fronterne i landet var ved at blive trukket noget skarpere op end hidtil. Der er tilmed det at tilføje, at medens amtmænd Stemann repræsenterede den officielle samarbejdspolitik, blev overlæge H. Chr. Olsen senere leder af Frihedsrådets lokalkomiteé på Bornholm.

En anden episode er vel også værd at bemærke i denne sammenhæng. Skibsforbindelsen mellem Bornholm og København var som før nævnt en vigtig sag for øens beboere og ikke mindst for erhvervslivet, men alligevel kunne det hændes, at ruten kom i økonomiske vanskeligheder. Således skete det bl.a. i 1939, samtidig med at amtmænd arbejdede med at få skabt en flyverute til øen. Direktør Thorkild Lund fra »Dampskibsselskabet af 1866« gik da til ministeren og truede med at afbestille sit nye skib hos B & W, hvis der kom en flyverute, og da skibsbyggeriet netop var i vanskeligheder, gav ministeriet amtmænd mundkurv på.

Dette forbedrede ikke forholdet mellem de to herrer, og da flyveruten omsider, ikke mindst på grund af isvinteren 1939–40, omsider blev en realitet, inviterede direktør Lyngby fra Dams Hotel til en frokost i forbindelse med rutens indvielse den 16. november 1940. Af de tilstedeværende

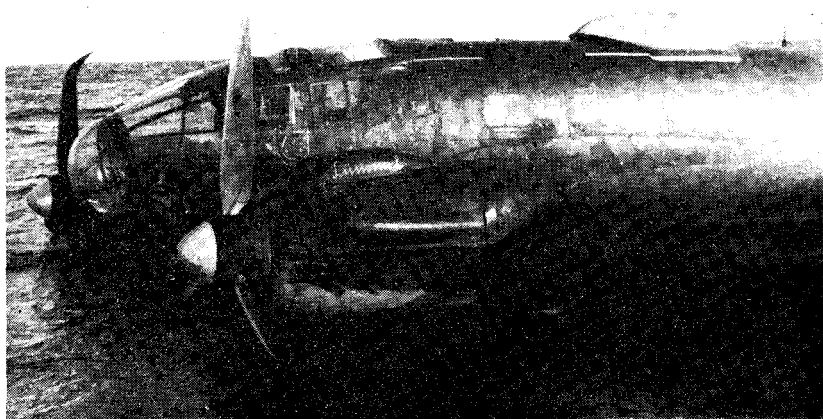
ved frokosten kan nævnes prins Axel, trafikminister Gunnar Larsen samt direktør Lund og amtmand Stemann. I en tale ridsede Stemann flyverutens historie op og nævnte bl.a. sine tidligere forsøg på rutens etablering. Direktør Lund brød ind: »Det skulle De aldrig have gjort,« hvortil Stemann replicerede: »Ja, det var den gang, De skaffede mig en næse,« men direktør Lund fortsatte: »Ja, det havde De ærligt fortjent.«

Imidlertid fandt amtmanden også anledning til at holde en særlig tale for prins Axel. Han havde tidligere været sammen med ham og ved en lejlighed drukket dus med prinsen. Det er jo lidt kedeligt, hvis ingen ved det, så derfor kom det i rigt mål frem under talen, hvor Stemann takkede prinsen for alt det, »du« har gjort for Bornholm osv. Det har imidlertid været lidt for meget for prinsen, for kort efter talte prinsen for Stemann, idet han understregede, at han ikke var sikker på, at bornholmerne egentlig var klar over, hvilken strålende amtmand de havde i amtmand Stemann. Han motiverede det med en historie, idet han fortalte, at da Hitler og Stalin drøftede, hvor demarkationslinien mellem deres interesseområder skulle gå, sagde Stalin, at han også ville have Bornholm med, og Hitler var storsindet, da han svarede: »Det kan du godt, men så skal du også tage Stemann.« Dette bragte imidlertid Stalin på andre tanker, og han erkærede kategorisk, at det ville han ikke. Og med denne historie som baggrund motiverede prinsen en skål for amtmanden.³⁸

Tyskerne på Bornholm

Tyskerne var i øvrigt nu ved at sætte sig godt fast på Bornholm. Da de kom i april, havde de indlogeret sig på Missionshotellet, på Dams Hotel og i et par mindre bygninger på amtssygehuset i Rønne.³⁹ Det var da fire kompagnier på i alt 7-800 infanterisoldater under kommando af Major Kaiser. Den 17. maj var majoren på afskedsvisit hos amtmand Stemann, da han og tre af kompagnierne skulle forlade øen.⁴⁰ Det sidste kompagni på ca. 150 md. under Oberleutnant Bielefeldt blev kun en halv snes dage til og erstattedes den 29. maj af et kompagni af ældre soldater, ligeledes på ca. 150 md., under Hauptmann Gelhaus.⁴¹

Allerede i april havde den tyske marine foreslået Bornholm udbygget til et flådestøttepunkt med en luftmeldertjeneste, således at marinen overtog Bornholm ligesom de øvrige Østersø-øer, men dette blev dengang afvist som foreløbig ikke hensigtsmæssigt.⁴² I slutningen af juni var tiden imidlertid inde. Viceadmiral Mewis meddelte det under et besøg på øen til amtmand Stemann, og den 1. juli udskiftedes besættelsesstyrken af infanterisoldater med 35 marinere under kommando af Korvettenkapitän af reserven Bühler. De blev fordelt som en art havnepoliti til byerne Nexø, Svaneke, Allinge og Hasle, medens hovedkvarteret forblev i Rønne.⁴³ Det var en lille besættelsesstyrke, der var tilbage, og dens opgaver var følgende:⁴⁴

Tysk fly nødlandet i strandkanten ved Dueodde den 23. april 1940.

Kystovervågningssteder:	2	officerer,	2	feldwebler,	2	underoff.,	8	menige
Havneovervågningssteder:	1	»	1	»	3	»	8	»
Bisteder hertil					1	»	2	»
Kystvagt:					1	»	3	»
I alt 34 md.	3	»	3	»	7	»	21	»

Alt så forholdsvis stille og roligt ud, men i slutningen af oktober begyndte rygterne at svirre. Mystiske mænd berejste øen og foretog opmålinger. Baggrunden var, at man fra tysk side påtænkte at opføre et par større befæstningsværker på henholdsvis Bornholm og Hanstholm.⁴⁵ Amtmanden indberettede herom, og uden at have haft kontakt med tyskerne i den anledning gjorde han straks den tyske konsul opmærksom på indenrigsministeriets bestemmelse om udelukkende at anvende dansk arbejdskraft samt om reglerne for arealerhvervelse, idet han regnede med, at de ad denne vej kunne blive meddelt tyskerne.⁴⁶ Den 7. november afløstes den hidtidige tyske chef af Kapitan zur See West, og samtidig ankom den nye Festungsbaustabes Bornholm under ledelse af Major Honig.⁴⁷

Herefter kom det til at svirre med telefonmeddelelser og skrivelser frem og tilbage mellem amtet og indenrigsministeriet. Indenrigsministeriet tog

kontakt i København med chefen for Wehrwirtschaftsstab Dänemark, Major Baumann, og erfarede, at man ganske vist oprindeligt havde tænkt sig at sende en større tysk arbejdsstyrke til Bornholm, men at man nu på grund af de danske henvendelser havde indskrænket sig til et mindre antal tyske arbejdsformænd og arbejdsledere, således at selve arbejdsstaben kom til at bestå af danske arbejdere. Desuden beklagede man, at man af »tekniske grunde« havde været nødsaget til at lade overledelsen af det pågældende arbejde på Dueodde blive overdraget til et tysk firma.⁴⁸

Fra dansk side var man interesseret i, således som det allerede var aftalt i april måned, at danske arbejdere på grund af den danske arbejdsløshed skulle anvendes i videst mulig udstrækning til arbejder i Danmark. Samtidig havde man imidlertid også aftalt, at entreprenørarbejder og erhvervelse af ejendomme i Danmark af hensyn til vareforsyningssituationen m.v. skulle godkendes af den danske stat. Også det sidstnævnte forårsagede, at amtmanden kom i virksomhed, for Bornholm lå åbenbart så langt fra hovedstaden, at man tilsyneladende ikke kendte indenrigsministeriets bestemmelser. En entreprenør i Rønne havde således straks fået ordre på otte opholdsbarakker til 50 mand hver, og en anden havde henvendt sig til Bornholms kommuner og antydet, at hvis de ikke godvilligt ville levere tømmer, kunne der blive tale om tvangshugst. Først da samme mand skulle have leveret cement fra København, fik han at vide, at udenrigsministeriets tilladelse til leverancen forinden skulle indhentes.⁴⁹ Samtidig lod amtmanden alle de bornholmske kommuner få at vide, hvorledes indenrigsministeriets retningslinier var, hvilket forårsagede, at Kapitän zur See West omgående ringede til ham for at få dette »forbud«, som han kaldte det, ophævet. Ikke før den 18. november kom der hold på hele sagen, da der fandt et møde sted mellem lodsejerne ved Dueodde, amtmanden, amtsrådsmedlem Due, ingeniør Milner og fra tysk side Marineassessor Kolle og Major Honig. Da tyskerne i første omgang havde påbegyndt deres undersøgelser og fældet træer, vidste de end ikke, hvem der ejede den jord, de gjorde indgreb på, men under forhandlingerne nu undskyldte Kolle denne fremgangsmåde, og amtmanden sluttede forhandlingerne ved at invitere de tyske delegerede på frokost på Holms Hotel i Nexø.⁵⁰

For de seks lodsejere udarbejdedes en kontrakt, hvori der bl.a. stod: »Det tyske rige har ret til at opsiges forpagtningsoverenskomsten med tre måneders varsel. Fra ejernes side kan forpagtningsoverenskomsten ikke opsiges.« Arealet, der var på i alt 50,2 ha, skulle i øvrigt anvendes til anbringelse af nogle barakker, som skulle laves i Åbenrå og sendes færdige hertil. Desuden skulle der være fire anlæg, hvortil der skulle anvendes ca. 10.000 m³ beton. Arbejdet skulle udføres af organisationen Todt, der havde overladt det praktiske til firmaet Klammt i Berlin med ingeniør Neubauer som daglig leder.⁵¹

Samtidig var der også ved at blive sat andre arbejder i gang, men af andre instanser. Medens således arbejderne ved Dueodde stod under organisation Todt, lededes arbejderne ved Hasle af marinen og arbejderne ved Hammerværket af værnemagten. Den af ministeriet tilfornordnede, vejinspektør Milner, måtte således forhandle med tre forskellige organisationer, bl. a. når han skulle kontrollere priserne. Det viste sig da også, at ved Dueodde havde entreprenørfirmaet forlangt 4,50 kr. pr. m³ ved jordarbejdet, medens det normale for amtsvejvæsenet var 2,75 kr., og ved Hammerværket var prisen for skærver og stenmel sat til 6–7 kr. pr. ton eller ca. 1 kr. højere end normalt, og også ved andre prisaftaler måtte ingeniør Milner gribe ind i den danske stats interesse, da det jo var fra den danske nationalbank, at pengene i den sidste ende kom.⁵²

Ved Dueodde skulle der bruges ca. 600 danske arbejdere, hvoraf ca. 20 murere og 200 tømrere, medens ca. 50 tyske ingeniørsoldater blev indlogeret i Rønne og hver dag tog med toget frem og tilbage. Man regnede desuden med, at 200 tyske soldater skulle bo ved Dueodde.⁵³ Fra tysk side satte man meget ind på, at disse arbejder blev fremskyndet, og det irriterede dem, at man skulle igennem de mange formaliteter med de danske myndigheder. Trods amtmandens forsøg på at få alt til at glide ved hjælp af frokoster i forbindelse med møderne var det alligevel ham, man til sidst faldt over. Den tyske værnemagt besværede sig i udenrigsministeriet, og udenrigsråd Worsaae måtte i den anledning tage til Bornholm for at undersøge sagerne. Han kunne dog kun konstatere, at amtmanden ikke havde forsinket eller besværliggjort den tyske værnemagts indkøbstilladelser. Det blev fastslået, at der ikke var noget »at bebrejde amtmanden i dette forhold«.⁵⁴

Derimod var man efterhånden af anden grund blevet lidt ærgerlig på amtmanden over hans indberetninger til indenrigsministeriet. Man fandt, at både omfanget af og antallet af indberetninger fra amtet ikke altid stod i forhold til vigtigheden af de deri omhandlede begivenheder. I den situation kunne man vanskeligt få det fornødne overblik over situationen gennem denne mængde af detaljer, hvorfor man direkte henstillede til amtmanden, »at man ville sætte pris på lidt mere kortfattede fremstillinger og lidt færre 'aktioner' i sager, der i forvejen går sin hurtige gang. Det kan derved undgås, at der af andre ministerier over for indenrigsministeriet gives udtryk for irritation«.⁵⁵ Amtet havde desuden telefonisk dikteret nogle af disse lange skriverier til ministeriets sekretær, og det, der fik ovennævnte irrettesættelse i gang, var, at amtmanden endog en søndag havde ringet sekretæren op i dennes hjem og foranlediget, at hun måtte begive sig op i ministeriet for at renskrive diktatet, der var af ret stort omfang. »Ministeriet kan nu engang ikke være en slags filial af amtet.«⁵⁶ Amtmandens iver på forskellige områder havde således medført, at han, som tidligere

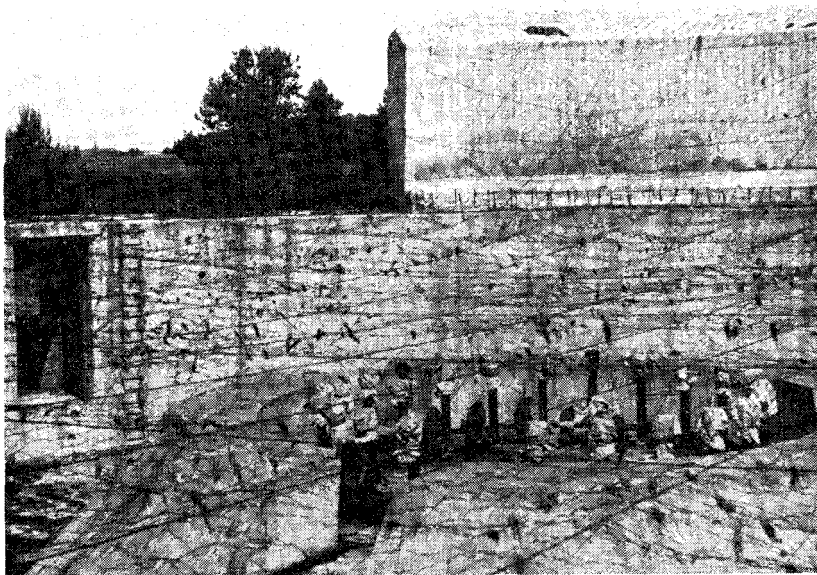
nævnt, havde lagt sig ud med de folk, der senere gik ind i modstandsbevægelsen, og nu med tyskerne og med ministeriet.

Det tog imidlertid tid at få bygget de store anlæg på øen, og i marts 1941 blev tempoet sat ned. Tyskerne understregede over for de bornholmske myndigheder, at det ikke skyldtes noget krav fra russisk side, tværtimod var forholdet mellem de to lande nu så klart og sikkert, at Tyskland ikke behøvede at frygte noget fra dem, og derfor var befæstningerne overflødige. Af de fire kanonstillinger, man havde planlagt ved Dueodde, skulle kun de to fuldføres. Heller ikke dette nåede man dog. I april afrejste værne-magtens tilsynsførende, Major Honig, og snart var alt tysk mandskab ved Dueodde forsvundet, og da krigen mellem Tyskland og Rusland udbrød, lå arbejdet helt stille, fundamenterne til de to kanoner var færdigstøbt, men der var ingen kanoner.⁵⁷

Også på andre områder indskrænkedes den militære aktivitet på Bornholm. I februar 1941 besigtigede repræsentanter for den tyske krigsmarine, Oberinspektør Seeling, Korvettenkapitän Riemann og entreprenør Ks fra Åbenrå seks pladser langs Bornholms nord- og østkyst for anbringe/se af observationsposter. Det drejede sig om højdepunktet Aaskakke S. f. Allinge, et areal på Pellegårds grund i Rø Ø. f. Strandvejen Allinge-Rø, et højdedrag ved Gudhjem, hvor man først ville anbringe posten på Bokul, et højdedrag på Blæsbjerghusets grund i Østermarie, et højdepunkt umiddelbart op til Pærebakke stenbrud i Ibsker samt et højdepunkt på Skyttegårds grund i Ibsker. Allerede en måned senere besluttede tyskerne sig dog til at nøjes med fire observationsposter.⁵⁸

Det første år

I løbet af det første besættelsesår var mange forhold blevet afklaret på Bornholm. Den oprindelige besættelsesstyrke fra den 10. april 1940 på 7-800 mand var blevet skåret ned til 150 md. og derefter afløst af marinens blot 35 mand, der skulle tage sig af almindelig vagttjeneste i de bornholmske havne, men i det andet halvår var en ny aktivitet begyndt. De store planer om befæstningsanlæg prægede tiden. På Dueodde skulle opføres stillinger for store og langtrækkende kanoner, der sammen med tilsvarende stillinger på Rügen skulle kunne spærre Østersøen og dermed være en pendant til stillingerne ved Hanstholm og i Sydnorge, hvad Skagerrak angik. Dagligt kørte fire togstammer af åbne godsvogne i pendulfart mellem Sandvig og Balka, medens biler henholdsvis læsede og lossede i farten mellem Hammeren granitbrud og Sandvig og mellem Balka station og byggepladsen på Dueodde. Vældige kanonfundamenter voksede op sammen med kase-matter til mandskab og ammunition, men det hele endte lidt tamt ved, at der ikke kom nogen kanoner, og byggeriet blev kun fuldført for de to af

Befæstningsværker ved Dueodde fotograferet 1941.

stillingernes vedkommende. I juni 1941 var Bornholm atter kun belemret med de 35 mand fra marinen.

Der var selvfølgelig folk, der havde tjent på tyskernes tilstedeværelse. Entreprenørerne havde trods statens overvågning fået deres gode indtægt, og adskillige arbejdere havde undgået arbejdsløsheden. For de sidstes vedkommende må man dog understrege, at det var en nødtvungen situation for dem, da de ellers ville miste understøttelsen, og tyskerne var trods alt i vinteren 1941 lidt nervøse for, om de mon ville lade sig påvirke af opfordringen i den såkaldte »danske frihedssender« til sabotage ved befæstningsarbejderne. I en samtale med amtmanden udtrykte denne dog beroligende som sin mening, at dette lå de danske arbejdere ganske fjernt.⁵⁹ Selv om der ikke på dette tidspunkt forøvedes egentlig sabotage, som man kender det senere, så har chikanerier som at flytte målepinde eller læsse varer forkert af ikke været så ukendte fænomener.⁶⁰

De mange tyske orlovsbesøg fra de besøgende marinefartøjer gav også visse forretninger ganske gode omsætninger, og det hjalp kun lidt, at politiet optog rapporter, da de fleste indehavere kunne bortforklare forholdene på den ene eller anden måde. Det var folk, der udnyttede den for dem gunstige situation, for nazisme var der ikke meget af på Bornholm. Ved valget i 1939 havde der på Bornholm været i alt 259 stemmer på det national-

socialistiske parti, og før besættelsen var der i alt blot 11 medlemmer af partiet.⁶¹ Medens de politiske bølger gik højt i hovedstaden i tiden op til regeringsdannelsen i juli 1940, og medens den nazistiske hetz og hvervekampagne efteråret igennem atter gav politisk uro, var der ikke den samme baggrund for en lignende urolig udvikling på den fjerne østlige ø. Procentvis fik partiet måske nok en ganske god fremgang, men det drejede sig alligevel kun om i alt 8 nye medlemmer inden nytår 1941.⁶²

Der burde måske nok til sidst omtales endnu en episode, der ligesom kastede krigens skygge ind over den ellers fredelige ø, selv om den næppe fik nogen indflydelse på Bornholm eller bornholmerne i øvrigt. En engelsk embedsmand fra det britiske økonomiministerium var kommet til Danmark den 8. april 1940 og strandede her i Danmark, da han af forskellige grunde ikke kom med diplomattoget ud af landet i april. Tyskerne ville derefter ikke lade ham rejse, og i sommeren 1940 blev han anbragt under tilsyn på Bornholm. Her hyggede han sig fredeligt i Nexø indtil den 9. november. Uden den stedlige tyske kommandants vidende blev han pludselig anholdt af en fra København sendt tysk officer og ført til en maskine, der omgående fløj til København. Han blev med andre allierede statsborgere interneret på folkekuranstalten ved Hald i Jylland og kom først ud af landet sammen med disse i marts 1942. Det var et lille drama, der i hvert tilfælde den 9. november satte amtet i fuld aktivitet.⁶³

Der var i 1940 ingen politiske kriser på Bornholm, men amtmanden kom ikke desto mindre i modvind. Han lagde sig ud med de antityske kredse, der ikke kunne acceptere hans måde at omgås tyskerne på og hans tro på Hitlers sejr i krigen. Ligesom i det øvrige Danmark kan man vel næppe tale om nogen egentlig modstandsbevægelse på denne tid, men højst om spredte aktioner. Befolkningen ligesom besindede sig nationalt, sådan som det havde givet sig udtryk ved det store alsangsstævne i Rønne, og man undgik at handle i de forretninger, som drev handel med tyskerne, ligesom man også undgik at være sammen med tyskerne. Dette kunne på restaurationer foranledige til episoder, men ret meget mere blev det ikke til. I det første år så man hinanden an, man noterede sig, hvem der var tyskervenlig, og hvem der var antitysk, og hvem der blot var lunkne. Folk tog mål af hinanden, og den tyske besættelse på Bornholm virkede jo ikke direkte generende.

NOTER OG HENVISNINGER

II. kapitel

1. Stemann I side 109.
2. »Bornholmeren« d. 2/4 1952.
3. Parl. Komm., Beretning I a 98.
4. Lydbånd på FM.
5. Meddel. fra Frihedsbevægelsens Interneringskontor i Rønne d. 18/8 1945, FM, ark. nr. 8/56 læg IV.
6. Parl. Komm. Ber. XII a 235, generalmajor Roettigs beretning afgivet 19/4 1940, samt krigsdagbog for 10/4 1940 i RA, spole A nr. 6315, 6918, 6923 og 6928.
7. Børge Outze: Danmark under anden verdenskrig bd. II, side 504, og samtale med dir. Lyngby.
8. Peter Rostkjær: Fra besættelsestiden, Bornholms Tidende d. 27/8 1963.
9. Samtale med dir. Lyngby.
10. Samtale med overlæge Olsen.
11. Samtale med amtslæge S. E. Kofoed.
12. Stemann I, side 110.
13. Indber. fra amtet til indenrigsmin. d. 23/5 og 11/6 samt fra Østbornholmske Dampskibsselskab d. 18/5 1940 i KK 2707/1940, RA.
14. Indberetn. fra amtet til indenrigsmin. d. 18/5 1940 i KK 2707/1940, RA.
15. Røder side 56 og Udenrigsministeriets Pressebureau d. 4/8 og 8/8 citeret i Parl. Komm. Beretn. V a 79.
16. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 3/8 1940 i KK 2707/1940, RA.
17. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 17/10 1940 i KK 2707/1940, RA.
18. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 2/12 1940 i KK 2707/1940, RA og Stemann I, side 117.
19. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 24/6 1940 i KK 2707 1940, RA.
20. »Bornholms Social-Demokrat« d. 10/5 1940.
21. Politirapporter fra politimesteren i Rønne d. 10/5 og 18/5 1940 i KK 2707/1940, RA.
22. Skriv. fra udenrigsmin. af 4/6 1940 med den tyske verbalnote af 8/6 1940 i KK 2707/1940, RA.
23. Politirapporter fra politimesteren i Rønne d. 13/10 og 14/10 1940 i KK 2707/1940 samt indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 17/10 og 7/8 1940 og rapport fra politimesteren i Rønne d. 17/7 1942 i KK 2707/1942, RA.
24. Politirapporter fra politimesteren i Rønne d. 17/7 1942 i KK 2707/1942 og d. 6/11 1940 i KK 2707/1940 RA.
25. Samtale med Elmer Folkjær.
26. Samtale med overlæge Olsen.
27. Samtale med Aage Heingø.
28. Samtale med direktør Lyngby.
29. Rønne Handelsstands Forenings erklæring d. 24/11 1945 og korrespondance m. Lokalkomiteen d. 7/12 1945 til d. 11/4 1946 i KA.
30. H. Chr. Olsens beretning side 4, KA.
31. Samtale med Abitz.
32. Brev fra amtmænd Stemann d. 28/4 1940 i KK 2707/1940, RA.
33. Brev fra udenrigsm. til indenrigsm. d. 14/8 1940 i KK 2700/1940, RA.
34. Fortrolig skrivelse fra 17/8 1940, sign. Schau og indenrigsmin. skriv. af 29/8 1940 i KK 2700/1940, RA, samt Stemann I, side 125-127.
35. Referat af mødet d. 17/9 1940 i KK 2700/1940, RA.
36. Brev af 23/11 fra dep.chef Kofoed og af 25/11 1940 fra kontorchef Schau i KK 2700/1940, RA. I øvrigt indberettede Stemann d. 17/10 1940, at han havde inviteret nogle tyske officerer på smørrebrød. Indberetn. fra amtet til indenrigsmin. i KK 2700/1940, RA.
37. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 2/12 1940 og brev fra overlæge H. Chr. Olsen d. 1/12 1940 i KK 2700/1940, RA.
38. Samtale med Abitz.
39. Samtaler med Th. Sommer og dir. Lyngby samt Peter Rostkjær: Fra besættelsestiden, i Bornholms Tidende d. 27/8 1963.

40. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 23/5 1940 i KK 2707/1940, RA.
41. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 3/6 1940 i KK 2707/1940, RA.
42. Den tyske marines arkiv, spole 8 A nr. 6998 og 7036 samt spole 9 A nr. 7742, RA for henholdsvis d. 24/4, 4/5 og 25/4 1940.
43. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 24/6 og 4/7 1940 i KK 2707/1940, RA.
44. Den tyske marines arkiv, Marinebefehlshaber Dänemark 1/8–15/8 1940, blad 500, RA.
45. Parl. Komm. Beretn. XIII a 352 (200), telegram fra Renthe Fink d. 21/10 1940 nr. 1148.
46. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 5/11 1940 i KK 2707/1940, RA.
47. Indberetn. fra amtet til indenrigsm. d. 7/11 1940 i KK 2707/1940 og Marinebefehlshaber Dänemark, Tagebuch 16/11–30/11 1940, blad 584, RA, samt om forhandlingerne om byggeanlæggene i Stemann I, side 118–124.
48. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 5/11 1940 og skriv. fra indenrigsm. til amtet d. 9/11 1940 i KK 2707/1940, RA.
49. Telefonbesked fra amtet til indenrigsm. d. 9/11 i KK 2707/1940, RA, og Parl. Komm. Beretn. X a 259 og VIII side 214, brev fra udenrigsm. af 28/11 1940.
50. Telefonbesked fra amtet til indenrigsmin. d. 11/11 1940, telegram fra amtet d. 12/11 1940, skriv. fra amtet til indenrigsmin. d. 13/11 og 19/11 1940, alle i KK 2707/1940, RA.
51. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 18/11 og 20/11 1940 i KK 2707/1940, RA.
52. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 22/11, 28/11, 2/12, 4/12 og 7/12 1940 i KK 2707/1940, RA, samt Parl. Komm. Beretn. X a 201, redegørelse af fhv. min. Gunnar Larsen d. 12/6 1947 og Stemann I, side 123–124.
53. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 28/11 1940 i KK 2707/1940, RA.
54. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 19/11 1940 i KK 2707/1940 og fra indenrigsm. til amtet d. 16/1 1941 i KK 2707/1941, RA.
55. Skriv. fra indenrigsm. til amtet d. 16/1 1941 i KK 2707/1941, RA.
56. som nr. 51.
57. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 22/2, 14/3, 24/3, 30/5 og 24/6 1941 i KK 2707/1941, RA.
58. Rapport fra vejassistent V. A. Holst d. 22/2 1941 og skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 24/3 1941 i KK 2707/1941, RA.
59. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 24/3 1941 i KK 2707/1941, RA.
60. Samtale med vognmand Køhlert.
61. Statistiske efterretninger d. 21/4 1939, 31. årg., nr. 15, og Bovrupkartoteket.
62. Bovrupkartoteket.
63. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 9/11 i KK 2707/1940 og Stemann I, side 114–117.

III. kapitel

M Ø R K E Å R 1941-1942

Indgreb og overgreb

Med de tyske befæstningsarbejder i gang ved Dueodde og med de hyppige besøg af tyske krigsskibe bar gaderne i Rønne ofte præg af de tyske soldater og matroser, så det var vel naturligt, at amtmanden gerne ville vise flaget fra amtmandsboligen. Desuden var han jo ikke ene herre på øen, og den anden, øens kommandant, flagede hver dag med Dannebrog. Stemmann henvendte sig derfor til indenrigsministeriet for at få lov til ligesom sin kollega at lade flaget dagligt vaje foran amtsgården. Det var dog også et spørgsmål om en ekstra udgift for staten, og svaret blev da, at man ikke kunne finde noget sådant påkrævet for Bornholms amt, når der ikke var givet et almindeligt påbud herom.¹

Det var i februar 1941, amtmanden fik et afslag på at vise de danske farver, og i samme måned måtte man på lignende måde over hele landet undgå at bekende kulør. De kommunale råds valgperiode var ved at udløbe, og overalt begyndte man forberedelserne til at få disse mandater fornyet. Også på Bornholm var man i gang med valgmøderne, men her havde man gjort regning uden vært, eller man skulle måske nærmere sige uden at spørge gæsterne. I Bornholms Venstre gik bølgerne højt, og diskussionerne var i fuld gang om opstillingslisterne, da der pludselig indløb meddelelse om, at tyskerne havde forbudt valgenes afholdelse. En befriende latter blev reaktionen efter alle de spildte anstrengelser. Den 15. februar 1941 meddelte da det af Folketinget i sommeren 1940 nedsatte samarbejdsudvalg, at man kunne forvente, at indenrigsministeren ville udsætte valgene, og den 21. februar vedtoges dette i begge tingene. Motiveringen for udsættelsen var ifølge indenrigsministeren den forventede skærpede krigssituation i det kommende forår.²

Om indenrigsministeren gjorde sig nogen forestilling om, på hvilken måde krigssituationen ville blive skærpet, er det vanskeligt at vide noget om, men på Bornholm så man i hvert tilfælde en ændring i den tyske aktivitet. Som tidligere nævnt afvikledes i løbet af foråret de påbegyndte store tyske betonstillinger på den måde, at man efterlod dem mere eller mindre færdigbyggede. Det tyske mandskab, der var beskæftiget her, blev trukket tilbage, og den lille vagtstyrke på 35 mand var alt, hvad der var fast garnisoneret på øen. Samtidig havde man imidlertid forbedret efterretningsforbindelsen med Bornholm ved udlægning af et søkabel mellem øen og Stralsund, og via Stralsund kunne tyskerne nu få forbindelse til København.

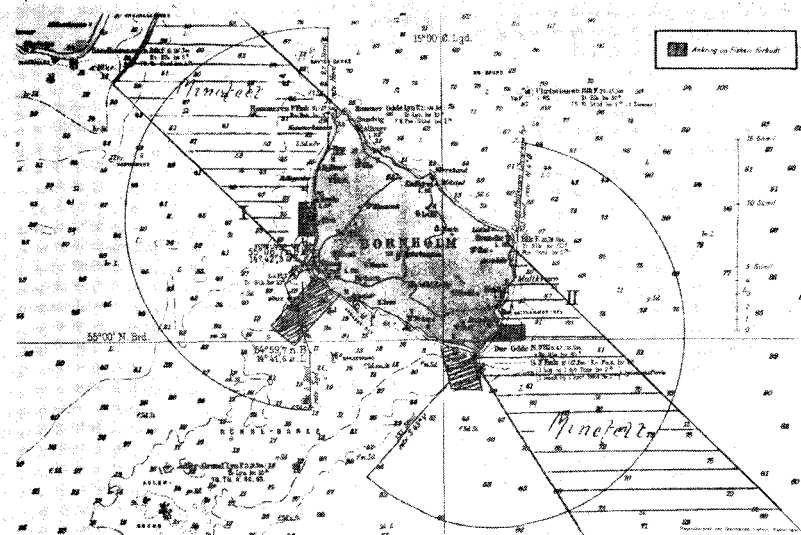
Det var måske lidt af en omvej, men den første samtale København-Bornholm ad denne vej blev gennemført allerede den 9. januar 1941.³ Henad foråret forøgedes den sømilitære aktivitet. Stadig flere krigsskibe af alle typer sværmede om øen, og der var ofte besøg i havnene, når mandskabet skulle have orlov. Det var mest ubåde, men i weekenden den 7. og 8. juni ankrede også slagskibet »v. Tirpitz« op på Rønne red, og de mange matroser sværmede i byen, og ugen før havde der været ikke færre end 13 skibe ved Rønne, hvoraf 4 lå på reden og 9 i havnen.⁴

Der var mange irritationsmomenter forbundet hermed. Dels ved at reglerne for salg af varer til den tyske værnemagt nemt blev overtrådt i forretningernes almindelige åbningstid, og dels ved at de også blev omgået, når man fra dansk side søgte at håndhæve lukketiderne i byerne, ved at det tyske mandskab søgte ud på landet og købte fra gårdene. Hertil kom naturligvis den uro, det skabte i byen, på kroer og restaurationer, og især når de blev indlogeret på hoteller. Ikke helt behageligt for hverken vært eller andre gæster var det, når u-bådsfolkene med deres medbragte spiritus foranstaltede fester på deres værelser. Larm og skrål og »Deutsche Lieder« samt skrig fra medbragte kvinder kunne holde hotellet vågent langt ud på natten.⁵

Også dette fik dog en foreløbig afslutning, da skibene efter den 22. juni var trukket væk fra farvandet omkring øen, og orlovsbesøgene blev færre. Den 22. juni 1941 angreb tyskerne som bekendt Sovjetunionen, og krigen fik en ny vending. Amtmanden var optimistisk og ventede en hurtig tysk sejr, så klimaet var ikke det bedste på amtskontoret, hvor hans næstkommanderende, kontorchef Abitz, var af en anden mening. Det ærgrede amtmanden, at Abitz holdt nogle svenske aviser og fortrinsvis hørte svensk og engelsk radio, mens han selv holdt sig til de officielle redegørelser og sine samtaler med tyskerne. Den voldsomme diskussion, der udspandt sig ved denne lejlighed, kom til at sætte sig spor i deres samarbejde fremover.⁶

Som tidligere nævnt benyttede amtmanden sig ofte af frokoster eller middag, når han ville opnå noget hos tyskerne eller i det hele taget for at få frembragt et gunstigt klima mellem tyskerne og ham selv. Ved disse lejligheder kunne han af formelle grunde invitere kontorchefen med. Dette var kontorchef Abitz absolut ikke interesseret i, og han fandt ud af, hvorledes han kunne sige nej til sådanne invitationer, idet han altid meddelte, at han desværre i forvejen var inviteret ud. Han havde arrangeret dette med nogle bekendte og familie, hvor han havde faste invitationer beregnet til disse lejligheder. Tilsyneladende opdagede Stemann ikke kontorchefens trick, men han havde dog måske en mistanke, idet han flere gange satte sin datter til at ringe til de pågældende om aftenen for at sige, at der var en besked til Abitz.⁷

Overalt i landet begyndte jagten på lederne i Danmarks kommunistiske parti, men på Bornholm var der på dette område ikke så meget at gøre.

Kort over minefelter ved Bornholm, gengivet efter amtets indberetning i 1942.

Politiet arresterede efter statsadvokatens ordre Charles Børner, der havde været kommunistisk folketingskandidat, samt 3 personer, der var født i Rusland. Den ene var en russisk ingeniør, der havde været i Nexø for at forhandle om køb af et af Østbornholms nye motorskibe, den anden var en avlsbruger, der var indvandret til Bornholm i 1908, men ikke fået dansk indfødsret, og den tredje var en russisk arbejder fra Svaneke, der var indvandret i 1919 som flygtning og heller ikke havde fået sin danske indfødsret i orden. De to sidstnævnte russere blev snart løsladt igen, men Børner blev overført til Horserødlejren, hvor han var til sidst i oktober. Herefter skete der for anden gang under krigen en begivenhed, der adskiller Bornholm fra det øvrige land. Uden forvarsel blev Børner en dag kort før frokost kaldt til kontoret og fik at vide, at han var fri. Kun ham og ingen andre. Han blev kørt til Helsingør, fik rejsepenge og tog tilbage til Bornholm og hørte aldrig siden noget.⁸

I forbindelse med krigsudbruddet blev al fiskeri, sejlads og flyvning ved Bornholm forbudt. Tyskerne meddelte, at de havde lagt miner i brede bælter fra Bornholm til Sverige. Efterhånden frigav man dog igen visse farvandsområder for fiskerne og for anden sejlads, og i begyndelsen af september blev al sejlads og fiskeri på vestkysten frigivet for færdsel for egen risiko. Fiskerne tog dog ikke så meget notits af alt dette, for de havde aldrig set det mindste til nogen mineudlægning, og selv om tyskerne fra tid til anden

gav meddelelse om minesprængte skibe, blev de aldrig set af de danske fiskere, og de sejlede da også frejdigt gennem disse opdigtede mineområder, uden at der skete dem noget.⁹

Derimod var der en mere synlig realitet bag de tyske u-bådsøvelser ved øen. Ved Snogebæk på østkysten og ved Hasle på vestkysten havde tyskerne bygget to lyttestationer, der dels anvendtes over for nye u-både og de's med visse mellemrum over for andre. Når disse forsøg stod på, betød det, at fiskerne ikke måtte være i det pågældende farvands nærhed, hvad der jo nok kunne være en ulempe for fiskeriet. Særlig uheldigt var det fra september til november, da stationen i Snogebæk var i uorden, og alt fiskeriet måtte foregå konstant ved vestkysten.¹⁰

Danske reaktioner

Besættelsestiden kunne mærkes også på Bornholm som begrænsning i fiskernes færden og som ubehageligheder i forbindelse med de tyske marinebesøg i havnene. Man var kommet over den første tids usikkerhed, som bl.a. havde været baggrunden for det alsangsmøde, der blev holdt i 1940, ligesom de afholdtes over hele landet. Tiden var løbet fra den slags nationale manifestationer, hvad man så ved afholdelsen af alsangsstævnet i juli 1941, der kun fik ringe tilslutning. Man havde ligesom nu fået indrettet sin tilværelse, men samtidig øgedes antallet af gnidninger mellem befolkning og besættelsesmagt.

En lille episode belyser måske dette forhold. Nogle murere arbejdede i Nørregade på arkitekt Thybjærgets hus. En af dem vendte sig om og sendte intetanende en spytklat ud over stilladset. Uheldigvis faldt klatten i nærheden af en forbipasserende tysker, der viste sin arrigskab ved højlydt banden og råben til håndværkerne. Yderligere skete der imidlertid ikke, og det fik murerne til, så ofte det lod sig gøre, at sende en spytklat ned, når en tysker passerede. Den tyske forbindelsesofficer beklagede sig naturligvis til de danske myndigheder, og den 25. april 1941 indeholdt Bornholms Avis følgende med overskriften: Ikke spytte –.¹¹

»Vi er anmodet om at meddele: Da der i den senere tid er sket adskillige gange, at uansvarlige personer har udvist en opførsel, f. eks. ved utidig spytten, der kan opfattes som ringeagtstytringer over for den tyske værnemagt, skal man meget indtrængende gøre opmærksom på, at sådanne uoverlagte handlinger kan få alvorlige følger, ikke blot for de pågældende, der foretager dem, men også for andre.«

Samtidig begyndte retsprotokollerne at indeholde flere og flere sager, hvori tyskerne var indblandet. I januar 1941 klagede man fra Dams Hotel over nogle tyske officerer, der nægtede at forlade hotellet ved lukketid. Direktør Lyngby fra Dams Hotel fortæller selv om episoden således: »En aften sad politiets chef, Schultz, Inselkommandanten, Kapitän zur See West,

en anden politimand, Grusendorff, og flere andre i et selskab på 12–14 mennesker. Klokken var et kvarter over 10, og de ville ikke gå, men stadig have mere at drikke. Så gik jeg ind til dem og sagde: 'Mine herrer, det er lukketid, og jeg må bede Dem forlade lokalet, jeg er ansvarlig over for det danske politi.' 'Ach, was bedeutet das dänische Polizei,' lød det blot som svar, hvorpå jeg sagde: 'Jeg håber, at De er ude om et kvarter,' hvorpå jeg gik. De sang imidlertid blot videre, og da kvarteret var gået, gik jeg derover igen og så, at de havde brækket isskabet op og taget øl og spiritus. Så sagde jeg til West: 'Jeg gør Dem ansvarlig for dette,' hvorpå de bare grinede, og Grusendorff rejste sig og spurgte, hvad jeg mente, 'wir sind ja doch Deutschen, Gott sei Dank,' men jeg gik bare igen. Næste dag gik jeg op til den danske politimester og sagde, at jeg kun kunne servere efter lukketid, hvis jeg måtte servere til både danske og tyske. Politimesteren ville ringe politidirektør Ejvind Larsen op for at høre hans mening, men prøvede over for mig at glatte det ud ved at sige: 'Jamen, West var jo også med. Kan vi ikke lade det gå, hvis jeg nu fik West til at give en undskyldning.' 'Jo,' sagde jeg, 'hvis De vil sige, at det er for hans skyld, at jeg gør det.' Så kom West virkelig og undskyldte.¹²

Til gengæld var det også i januar måned, at værnemagten tilkaldte politiet, da ukendte personer havde beskadiget nogle af deres kabler. I marts blev tyske soldater generet af en ung kvinde, der rakte tunge ad dem, og i april råbte en åbenbart sprogkyndig skoleelev: »Schweinehund« efter nogle tyske soldater. I maj blev to sagesløse unge mennesker forulempet af tyske soldater, og ved et andet tilfælde kom en dansker og en tysk soldat i slagsmål på et værtshus. I det hele taget var der flere tilfælde både i Nexø og i Rønne, hvor tyske soldater optrådte provokerende ved støj og sang, eller hvor de begik tyverier fra forretninger.¹³

I juli henvendte en nervøs apoteker i Rønne sig på politistationen klokken halv ti om formiddagen for at beklage sig over, at der på hans mur var skrevet: »Danskere, kæmp for jeres frihed mod tyskerne.« Han bad så mindeligt, om det ikke snarest kunne blive fjernet, da det jo, som han udtrykte det, kunne opfattes som en demonstration imod tyskerne. Den nervøse apoteker fik selvfølgelig sit ønske opfyldt, men da politiet samtidig foretog en rundtur i byen, opdagedes flere indskrifter, uden at de pågældende beboere dog derfor havde henvendt sig til politiet. De andre indskrifter lød: »Ud med det røverpak, under det danske flag skal vi vinde« og »Vogt jer for tyskerne – Hitler er en røver – Frels Danmark og alt for England« samt »Ud med Satan og hans bande«. Mange steder var tegnet V-tegn, og på jernbanestationen stod der: »Ud med nazisterne – til Helvede med Hitler«, ligesom man med store bogstaver havde skrevet på Missionshotellet, hvor den tyske kommandant boede: »Danske, kæmp for jeres frihed, ud med tyskerne – Leve England«.¹⁴

En uges tid senere måtte politiet atter rykke ud. Denne gang var der på kørebanen på Strandvejen ved Rønne med kridt malet: »Leve England«, og nedenunder var der tegnet både det engelske flag og det russiske hammer og segl.¹⁵ I august fortsatte urolighederne med gentagne slagsmål på Hotel Phønix samt Hotel Fredensborg og restaurant Halleklippen i Ibsker, og ofte måtte politiet tilkaldes ved gadespektakler. Det var, ligesom gemytterne på begge sider var blevet noget mere umedgørlige.¹⁶

Forholdene var måske en smule anderledes på Christiansø. Her var blot to tyske marinere til vagttjeneste, og det lille samfund på omkring 140 mennesker behandlede dem så godt som alle sammen køligt og afmålt, så de stakkels tyskere kedede sig. Det var baggrunden for en mindre episode på kongens fødselsdag den 26. september 1941. Befolkningen holdt fest i forsamlingshuset »Månen«, da de to tyskere ved 21-tiden dukkede op for at være med i festlighederne. Det kom til skænderier, og øens kommandant, fyrmester Jakobsen, måtte i to stive klokketimer tale dem til rette i sin private lejlighed, før sindene kølnedes. Dagen efter blandede Bornholms tyske kommandant sig i forho'dene, og det hele endte efter forhandlinger mellem amtmanden og v. Köhler.¹⁷

Øvelsesplads for den tyske marine

I efteråret 1941 flyttede tyskerne fra Missionshotellet og ud på Galløkken. I maj 1941 var der forhandlet om leje af et areal, og i juni undertegnedes kontrakten mellem Rønne by og den tyske krigsmarine. Selv om man håbede, at der kunne komme mere ro i byen, når Inselkommandanturen flyttede derud, vakte det nogen misstemning i byen, at tyskerne havde valgt et areal, der ellers brugtes til friluftsområde for byens beboere. Der var sportsplads, og rønneboerne lagde ofte deres spadsereture om ad Galløkken. Der var imidlertid intet at gøre, og i løbet af de følgende måneder opførtes en række barakker på det ca. 2,5 ha store areal. Inselkommandanturens kontorer flyttedes hertil i oktober, og desuden var der opført sovesale, spisesale, infirmeri, opholdslokaler, garage osv., hvorefter en styrke på ca. 60 mand rykkede ind i lokaliteterne.¹⁸

Efterhånden udbyggedes Bornholm som et øvelsesstøttepunkt for den tyske marine. Foruden de tidligere nævnte lyttestationer for u-både opførtes der mellem Allinge og Rø nogle meget store båker, der skulle anvendes ved pejlinger, når skibene holdt hastighedsprøver i farvandet udenfor. Krigens forskellige faser afspejledes herved på aktiviteterne på og omkring Bornholm. Før udbruddet af krigen mod Rusland havde der været en stærk maritim aktivitet i Østersøen omkring Bornholm med besøg af mange u-både og andre skibe i øens havne, men al den uro, som dette havde givet anledning til, var nu væk. Der kom sjældent u-både, og der var forho'dsvis fredeligt i havnene. I løbet af efteråret så man atter store marineøvelser

*Udsigtstårn ved
Galløkken.*

omkring øen. I oktober var det bl. a. en flotille bestående af både tankskib, transportskib, jager og en del torpedobåde, og desuden nikkede man genkendende til færgen »Skagerak I«, der tidligere sejlede mellem Hirtshals og Kristianssand, men nu var indlemmet i den tyske krigsmarine. I slutningen af november var der atter store øve!ser, og man mente blandt de mange skibe at kunne genkende det nye tyske slagskib »Deutschland«. ¹⁹ Ja, der var egentlig gode muligheder for »spionage« og efterretningsvirksomhed på Bornholm, og de blev selvfølgelig udnyttet. Værnenes efterretningstjeneste havde været i gang fra den første dag efter retningslinier udstukket af hæren og flåden, men ved siden af arbejdedes, som vi senere vil se, også på mere privat hold.

Tyskerne havde efterhånden stille og roligt fået indrettet sig en prøvestation til mange formål. Der var blevet opført en radiopejlestation ved

Et af de mange tyske »sommerhuse« ved kysten.

Betongulvet i et »sommerhus« med to par skinner.

Russisk flyveblad, nedkastet den 21. august 1941 over Bornholm.

Rønne, og der opførtes lyttestation ved Klemensker og artilleripejlestationer ved østkysten, medens u-bådene holdt øvelser omkring øen og blev afprøvet ved Snogebæk og Hasle.²⁰ Her gennemprøvedes de tyske u-både, inden de sendtes på togt i Nordatlanten. Yderligere opførtes nogle forsøgsbygninger mellem Allinge og Svaneke. Det drejede sig om i alt 6 træhuse, der hver havde 3 vinduer mod øst og i øvrigt i udstyr lignede hinanden. Foran hvert vindue kunne man i gulvet se en metalplade til anbringelse af en eller anden form for instrumenter. Desuden var de 6 huse i indbyrdes forbindelse med hinanden ved en særskilt telefonledning. Oplysningerne om alt dette blev noteret og sendt ud af landet, og der var næppe tvivl om, at man med interesse hos de allierede hørte om tyskernes forsøgsvirksomhed.²¹

På Bornholm mærkede man i øvrigt mest til den egentlige krigsførelse ved de allieredes overflyvninger. I løbet af 1942 blev det stadig hyppigere, og også det danske luftværn følte den øgede aktivitet. Luftværnsforeningen på Bornholm havde øvelser og møder nat og dag enten på større virksomheder eller på sygehusene, men heldigvis var flyvernes mål aldrig Bornholm. Øen var derimod nem at pejle efter, når flyverne vestfra skulle til bombe-

mål i den østlige del af Tyskland, men samtidig med overflyvningerne benyttede de nu og da at nedkaste miner i farvandet omkring Bornholm. Den 19. september 1942 løb en af de tyske u-både midt om eftermiddagen på en af minerne ud for Rønne havn, og den 1. oktober løb et flyvemaskinehjelpekøb på en mine ved Arnager, hvorefter enhver u-båd forsvandt fra området i resten af året.²² Også russiske maskiner kom om natten over øen og nedkastede flyveblade på tysk.²³

»Korrekt og værdig optræden«

Den 4. september 1941 var der indkaldt til møde i København for amtmændene og Københavns overpræsident. Det var bl. a. justitsministeren, der informerede om udviklingen i landet, og han måtte konstatere, at rivningerne mellem befolkningen og værnemagten var taget stærkt til i løbet af det seneste år. Han appellerede derfor til amtmændene om, når der var sket større begivenheder, da ved lukkede møder at indskærpe ro og orden. Det skulle være møder for f.eks. byrådsmedlemmer, ungdomsledere og ledere fra de forskellige bevægelser. Møderne var måske ikke aktuelle lige i øjeblikket, men det ville være klogt allerede nu at planlægge dem. Amtmand Stemmann var ikke sen til at udnytte denne opfordring. Allerede den 13. samme måned var kommunalfolk og skolefolk samlet til et møde om aftenskolesagen, og amtmanden benyttede da lejligheden til at bede enhver om at virke for en korrekt, rolig og værdig optræden og specielt indprente for ungdommen, at »ubetænksomheder fra børns og unges side kunne komme til at koste livet.« Det var alvorlige ord, og enhver tænkte nok sit ved dem.²⁴

Der var imidlertid også på Bornholm folk, der lagde en anden betydning i ordene »korrekt og værdig optræden« og udførte handlinger, der sikkert af amtmanden ville blive karakteriseret som »ubetænksomheder«. Der var f.eks. malermesteren i Rønne, der satte sig i forbindelse med dr. Vilh. la Cour og af ham fik overdraget at distribuere til hele landet hans pjecer, der ellers blev beslaglagt, omtrent før de udkom.²⁵ Det var en tid, hvor ellers alt så trist og mørkt ud på fronterne over hele kloden. Heldet var med de tyske våben, og kun Storbritanniens udholdenhed som eneste magt mod det tyskbesatte Europa kunne bringe lidt lys og inspiration til modstand mod »Herrefolket«. Fra Frankrigs fald i juni 1940 til tyskernes angreb på Sovjetunionen i juni 1941 havde det kæmpet alene mod den magtfulde diktator. Det tyske angreb på Sovjet havde ganske vist givet Storbritannien en allieret i kampen, men de nazistiske hæres fremrykning i sommeren og efteråret 1941 var ikke opmuntrende. Hertil kom, at det japanske angreb på Pearl Harbor den 7. december 1941 åbenbart havde truffet et uforberedt USA, og i de følgende måneder præsterede japanerne en uheldvarslende erobring af SØ-Asien. Vinteren 1941–42 var mørk og kold, og ingen nyheder fra

fronterne kunne varme op. Det mest opmuntrende i denne tid var Churchills stædighed. Han og det engelske folk ville ikke give op, og denne sejhed gav støtte og inspiration til mennesker af samme støbning i Danmark. Der skabtes kontakt mellem danske modstandskredse og England, og i december 1941 landede i Danmark den første danske faldskærmsmand, der havde fået engelsk uddannelse som instruktør i sabotage. I løbet af året havde også flere og flere illegale blade set dagens lys. De skulle fortælle de mistrøstige om kampen for friheden, og de kunne bringe alle de nyheder, som ellers ikke måtte stå i de danske aviser. Disse blade fandt naturligvis også vej til Bornholm.

I vinteren 1941–42 var det endnu udelukkende en fordeling af illegale blade, der var fremstillet i andre egne af landet. Forskellige bornholmere fik kontakt med bladredaktionerne eller deres folk og påtog sig uddelingen på Bornholm. Det var f. eks. Charles Børner, der gennem en sømand fik bragt »Land og Folk« og derefter fik bladene fordelt gennem kontaktfolk på øen. Det drejede sig om ca. 100 stykker pr. gang.²⁶ Også Bent Holm fik illegale blade tilsendt til uddeling, men først fra efteråret 1942 fik han en kontakt med regelmæssig forsendelse af »Hjemmefronten« i gang med et par hundrede eksemplarer af hvert nummer, der derefter fordeltes til aftagere over hele øen.²⁷

I forbindelse med denne form for aktivitet skabtes en række grupper, dvs. folk, der kendte hinandens sindelag, og idet de stolede på hinanden langsomt gled ind i det illegale arbejde. Bent Holms gruppe fik således også i foråret 1942 en ny opgave. Da det kostede penge at udsende de illegale blade, blev gruppen bedt om at skaffe økonomisk hjælp. Det skete bl. a. på den måde, at man for 1 kr. udlånte nogle illegale bøger, man fik tilsendt, til enhver, der ville læse dem.²⁸

Der var imidlertid mange flere i aktivitet i 1942. Det gjaldt f. eks. de politiske foreninger K. U. (Konservativ Ungdom) og Dansk Samling, der holdt møder, såkaldte dagligstuemøder eller lukkede møder, hvor der blev givet oplysninger om alt det, der ellers ikke måtte stå i dagbladene, og hvor man i øvrigt drøftede den forhåndenværende situation. Derved blev der skabt det rette klima, for at man kunne lære hinanden at kende og bl. a. erfare så meget om hinanden, at man kunne bruge denne viden, efterhånden som grupperne dannedes. Derimod betød Dansk Ungdomssamvirke ikke noget i denne retning på Bornholm. Den var af mere fredelig karakter og gav sig mere af med offentlige foredrag og dans.²⁹

Der var også nogle, der åbent turde bekende kulør. Det vakte således en naturlig opsigt, da redaktør Kjødt i Bornholms Avis den 14. maj 1942 ikke alene bragte en meddelelse om Christmas Møllers flugt til England, men endog skrev en leder derom.³⁰ Artiklen stod på forsiden med et billede af Christmas Møller, der var ved at stige ind i en flyvemaskine. Og med

tospaltet overskrift blev det bekendtgjort: »Christmas Møller rejst til England« og nedenunder: »Han holdt i torsdags tale i den engelske radio«. Lederen holdt redaktør Kjød i en strengt neutral stil. Han skrev: »Christmas Møller har altid været den mand, der, når han var kommet til en overbevisning, ikke veg tilbage for resolut at omsætte den i handling« – »og regeringen kan ikke i den grad hæfte for privatmanden Christmas Møllers handling, som hvis han f.eks. stadig havde været minister«. Der var måske nok en snert i disse ord, men til gengæld skrev han om regeringen: »Han har frygtet, at man i England har kunnet få et fejlagtigt indtryk af den danske nations holdning, fordi regeringens dispositioner af imødekommende karakter over for Tyskland kunne blive fortolket derhen, at Danmark opgav sin neutrale linie, mens forholdet som bekendt er det, at sådanne dispositioner ikke må tages som udtryk for, at regeringen ønsker at fravige den neutrale linie, men kun at et godt forhold til Tyskland ønskes opretholdt også under de nuværende forhold«, og han tilføjede: »Når regeringen imidlertid tager afstand fra hans handling, er det indlysende, at den skal gøre dette, idet en regering ikke kan tolerere, at privatpersoner på egen hånd griber ind i landets udenrigspolitik – ikke mindst, da Christmas Møller ikke indtager det officielle neutrale standpunkt, men er udpræget pro-engelsk.«

Det var meget kloge ord, der sagde en hel masse, og som pressenævnet også havde det største besvær med, da det var vanskeligt at vurdere, om den gik imod de udenrigsministerielle cirkulærer og »kunne virke skadelig for det dansk-tyske forhold«. Men presseattaché Meissner fra det tyske gesandtskab var rasende, og pressenævnet idømte Bornholms Avis en bøde på 500 kr., som Det konservative Folkeparti betalte. I øvrigt fik man ikke derved sagen ud af verden, for fikse mennesker fotokopierede avisen og lod den i miniatureudgave blive omslag til en tændstikæske.³¹

Nogle måneder senere var det Bornholms Tidende, der vovede sig ud med en provokerende artikel.³² Af en eller anden grund var en Churchill-tale smuttet gennem censuren og altså tilladt til gengivelse, og det kunne redaktionssekretæren på Bornholms Tidende ikke stå for. I en opsætning med tospaltet overskrift forkyndte avisen: Det tyske felttog i Sovjetunionen har været en »klar fiasko«. Denne overskrift blev af pressenævnet vurderet til en bøde på 300 kr.

Amtmanden gjorde ellers sit for at dæmpe de urolige gemytter. I overensstemmelse med de tidligere anvisninger fra ministeriet afholdt han lørdag den 11. april et informationsmøde for en særlig indbudt kreds. Det foregik på Statsskolen, hvor 265 af i alt 275 indbudte var mødt. Han oplæste først regeringens meddelelse om disse møder og knyttede nogle kommentarer hertil, hvorefter Folketingets formand, socialdemokraten Hans Rasmussen, talte og derefter den bornholmske folketingsmand fra Venstre, H. C. Koefoed. Ingen stillede spørgsmål, og mødet sluttede efter halvanden

»Bornholms Avis« gengivet på en tændstikæske.

time med, at amtmanden udbragte et leve for kongen. »Med hensyn til mødets virkninger«, skrev han selv i sin indberetning til afdelingschef Hvass i udenrigsministeriet, »har jeg undersøgt det forskellige steder bag- efter. Jeg tror, at den har været udmærket. Den har understreget alvoren og fået problemerne til at gå op for folk.«³³

Samtidig var amtmanden imidlertid ikke helt tilfreds med sin stilling. Han var utilfreds med, at både hærens og flådens officerer havde forhandlet med tyskerne vedr. opsættelse af nogle båker på jordstykker tilhørende danske statsborgere. Amtmanden fandt, at de danske forbindelsesofficerer greb ind i hans kompetenceområde, og ønskede, at der skete »en koncentration af det hele hos amtmanden«,³⁴ og dette ønske om at få magten samlet hos sig var sikkert baggrund også for en senere aktion imod politiet i sommeren samme år.

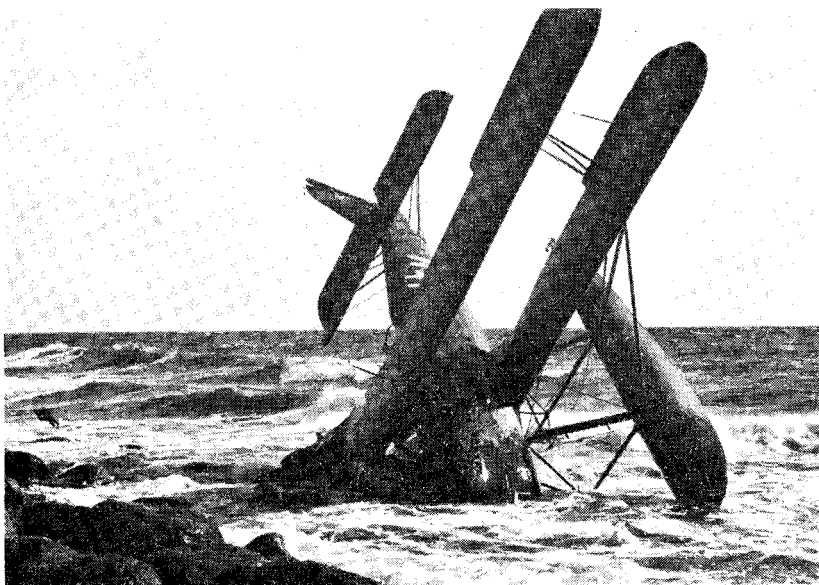
Til trods for amtmandens bestræbelser i modsat retning tiltog antallet af episoder mellem tyskerne og den bornholmske befolkning. Tyskernes magt nåede i 1942 et klimaks. Deres hære nærmede sig Alexandria i Nordafrika

og Kaukasus og Volga i Sovjetunionen, medens japanerne truede Indien og Australien. Deres sejrbevidsthed var stor og smittede naturligvis også af på de styrker, der kom til Bornholm. Samtidig var befolkningen ved at blive mere stædig og mindre villig til at finde sig i alt fra besættelsesmagtens side. Det måtte give sig udslag i episoder. Dels var det unge mennesker, der råbte fornærmelser mod tyskere, som var sammen med danske piger, eller tyskere, der fik stjålet deres våben på restaurationer eller lignende, og dels var det tyskere, der optrådte larmende i gaderne eller endog i vinteren 1942 kastede isklumper efter en dansk politipatrulje.³⁵ Selv om alt dette måske foregik i fuldskab, var det dog symptomer på en ændret holdning, der da også fik Inselkommandanten til at klage over de tiltagende episoder. Da amtmænd Stemmann talte med v. Köhler herom, s'og han det hen som den slags episoder, der nu engang kan forekomme i danselokaler, hvorimod v. Köhler mente, at det skyldtes den engelske radio og de illegale blade. Hertil var v. Stemmanns mening dog den, at »når den danske befolkning fra den ansvarlige danske regering havde fået indtrængende, gentagne opfordringer om at vise en rolig og værdig optræden, at den, således som den danske folkekarakter var, i hovedsagen da også fulgte en sådan henstilling, og at de lidenskabelige ydre tilkendegivelser lå ret fjernt fra den danske folkekarakter«. ³⁶

Trods episoder og illegale blade passede v. Stemmanns udlægning af »den danske folkekarakter« måske på bornholmerne. Her var fredeligt og stille – også set i forhold til det øvrige land, men det var måske vanskeligt at følge med her på øen. Der var jo ingen Frikorps Danmark-folk på orlov, og man havde ikke de politiske begivenheder så nær på livet som i hovedstaden. Derfor forstod amtmænd heller ikke så meget af den krise, der udviklede sig i oktober 1942 officielt på grund af kongens svartelegram til Hitler efter dennes fødselsdagslykønskning. Stemmann var også utilfreds med, at han ikke blev tilstrækkeligt orienteret – og ikke mindst vedrørende den politiske udvikling, der var i gang.³⁷ Heller ikke fra Inselkommandanten kunne han få besked. Dennes adjutant, Leutnant Büse, kendte intet til baggrunden for gesandternes tilbagekaldelse, men mente, at »det måtte skyldes rent personlige forhold, som ikke havde noget at gøre med det gode forhold, som i øvrigt bestod her i landet mellem befolkningen og besættelsestroppe«. Han lagde ikke vægt på de mange rygter.³⁸

Luftaktiviteten ved Bornholm

Luftaktiviteten ved Bornholm var mange ting. For bornholmerne var det dog først og fremmest den larm, som bl. a. beboerne i Rønne gentagne gange blev udsat for, når tyske maskiner i lav højde strøg hen over byen eller lavede luftnumre over den. Det fik amtmænd til at beklage sig til den tyske kommandant, men denne viste sagen fra sig, da han meddelte, at

Nedstyrtet tysk fly ved Stampen, Rønne, i juli 1941.

disse øvelser var i forbindelse med nogle forsøg, som ikke havde noget med Bornholm at gøre, og kommandanten kunne intet foretage sig over for disse gener. Herved åbenbares en anden ting vedr. luftaktiviteten. Bornholm skulle åbenbart også anvendes som forsøgsbasis for flyvevåbnet. Om det så er årsagen til flystyrtene omkring øen er vel en mulig tanke. Omkring 1. juli 1941 styrtede først en landflyvemaskine ned ved Rø, og kort tid efter fik en vandflyvemaskine motorstop ved Rønne og havarede i strandkanten, og endelig i oktober samme år drev vraget af en tysk vandflyvemaskine ind ved Dueodde.³⁹

Det følgende efterår var det tilsyneladende meget spændende forsøg, der skulle foretages, idet der to gange ankom nogle mystiske delegationer til øen. Man må næsten formode, at de havde forbindelse med de V-bombeforsøg, som på denne tid var sat i gang syd for Bornholm, og som senere vil blive omtalt mere udførligt. Den første delegation ankom fredag den 28. august, da 3 tyske torpedobåde ledsaget af 2 tyske hurtigbåde landsatte et større selskab af militære og civile herrer i Rønne. De indlogeredes indtil søndagen på Dams Hotel, og herfra har vi deres navne. De foretog forskellige bilture rundt på øen og besøgte bl. a. Dueodde. Et tilsvarende selskab kom på lignende fornem måde til Rønne noget senere, idet det besøgte øen fra den 5. til den 7. oktober. Nogle af selskabet havde også været med

ved det første besøg. Det første selskab var under ledelse af Generalmajor Gerhard Richter og det andet af Oberst v. Dechend fra Berlin, medens følgende var der begge gange: Oberstabsartz Dr. Prüsener, Berlin, Oberregierungsbaurat Karl Weinberg, Berlin, Korvettenkapitän Dr. Kurt Lachmann, Berlin, Oberregierungsrat Dr. Ulrich Müller, Regierungsbaurat Paul Heinrich Mann, Falkensee, Oberregierungsrat Dr. Paul Nobbe, Münster, Chemiker Dr. Hans Bothmann, Berlin, og Laborant Kurt Zocher, Berlin. Første gang var der yderligere 6 personer og anden gang yderligere 12 personer, hvoriblandt en fotograf Hans Hoff, Kiel.⁴⁰ I løbet af vinteren opførtes en del nye anlæg på Bornholm, der senere vil blive omtalt, men det er værd at bemærke, at amtmanden den 14. februar 1943 indberettede til indenrigsministeriet: »Af udtalelser fra værnemagten må man være mere og mere tilbøjelig til at tro, at de nye anlæg, som værnemagten vil indrette på Bornholm, skal bruges til nogle meget hemmelige nye forsøg, og at de i virkeligheden slet intet har med den almindelige aflytning af luftfartøjer at gøre. Men hvad det i virkeligheden drejer sig om – f. eks. et nyt våben el. lign. – omgives med den største hemmelighed i øjeblikket.«⁴¹ Det er i øvrigt interessant at se, med hvilken grundighed amtmanden hele krigen igennem har indberettet om de tyske installationer på øen. Han har naturligvis i mange tilfælde fået oplysningerne fra andre og vel også givet oplysninger fra sig. Desuden kan hertil føjes, at da installationerne var ved at være færdige, fik Bornholm atter besøg af et lignende selskab af militære og civile i august og oktober 1942. I påsken 1943 kom 16 personer på et kortvarigt besøg, og blandt disse finder vi fire, der ligeledes var der begge gange i efteråret, nemlig: Oberregierungsrat Dr. Ulrich Müller, Korvettenkapitän Dr. Kurt Lachmann, Regierungsrat Dr. Paul Heinrich Mann og Oberregierungsbaurat Karl Weinberg samt seks andre, der havde været med på blot et af besøgene i efteråret. Stemmann omtalte besøget for Inselkommandanten, der imidlertid sagde, at »de var uden for hans område, da de var fra overkommandoen i Berlin«.⁴²

Der begyndte nu atter at ske noget på Bornholm. I tiden fra indstillingen af opbygningen af de tyske befæstningsanlæg i foråret 1941 til den nye interesse for øen i 1942 havde der ellers været forholdsvis fredeligt. Tyskerne havde holdt øvelser omkring øen, men selv om mandskabet fra de i øvelserne deltagende u-både og andre krigsfartøjer havde skabt en del uro på øen, når de havde orlov, havde den fastboende besættelsesstyrke på øen kun været ringe og forholdet til den været afslappet. Amtmanden havde skabt et godt forhold til de skiftende »Inselkommandanter«, og sammen havde de udglattet de episoder, der uvægerligt må finde sted mellem en besættelsesmagt og befolkningen.

Krigsårene 1941–42 var de mørkeste i krigens historie. Hitler nåede da sin magts højde. Efter angrebet på Sovjetunionen var han rykket frem til

Moskvas forstæder, og selv om han var blevet standset her, havde han sydligere kunnet se sine hære oversvømme hele Ukraine, rykke frem mod Kaukasus, og i august 1942 plantedes det tyske krigsflag på Elbrusbjerget i Kaukasus. Ingen vidste, hvor langt han kunne nå. Globalt tegnede der sig uhyggelige perspektiver, når man på den anden side af de usikre arabiske områder så feltmarskal Rommel samme år trænge langt ind i Ægypten og nærme sig Cairo, medens Japan øst fra stod i Burma og rettede truende angreb mod det britiske herredømme. Kun Indien, der ønskede frihed fra Eng'and, Iran og de arabiske stater kunne hindre, at disse tre fremstød mødtes.

Det var samtidig i disse år, at Quisling befæstede sin magt i Norge. Den 1. februar 1942 blev han norsk ministerpræsident. De norske fagforeningsledere blev afsat, lærerne forfulgtes, biskop Berggrav blev afsat, men alle de andre norske biskper nedlagde derefter deres embeder, og i marts 1942 indførtes en antijødisk lovgivning i Norge, og senere på året gennemførtes en aktion mod de norske jøder, hvorved 760 deporteredes til Auschwitz. Kun 21 vendte hjem efter krigen.

I Danmark blev danske politikere og redaktører tvunget bort fra deres poster. Efter den 22. juni 1941 arresteredes danske kommunister, og i november samme år tiltrådte Danmark Antikominternpagten. Desuden afskedigedes en række danske diplomater i udlandet, da de ikke ville følge regeringen, og den danske regering gav sit samtykke til oprettelsen af »Fri-korps Danmark«.

Alt dette foregik så langt væk fra Bornholm. Øens befolkning havde med den lille tyske besættelsesstyrke indrettet sig efter forholdene. Ganske vist var der nok af civile problemer p. gr. af øens isolerede beliggenhed, men over for besættelsesmagten havde man, som i det øvrige land, efterhånden fundet en passende holdning, der vel tydeligst manifesterede sig på Christiansø, hvor »den kolde skulder« endog fik den tyske kommandant til at beklage sig.

Oppositionen havde endnu ingen faste former. Der kom illegale blade til øen, der afholdtes lukkede møder, men endnu var en gruppedannelse som begyndelse til en modstandsbevægelse kun ringe og spredt. Under amtmandens formaninger holdt befolkningen, som i det øvrige land, sig til regeringens opfordringer om en rolig og værdig optræden.

NOTER OG HENVISNINGER

III. kapitel

1. Brev af 20/2 1941 fra amtmanden til kontorchef E. F. G. Schau i KK 2707/1941, RA.
2. Avisårbog 1941 og Bornholms Tidende d. 30/6 1966.
3. Den tyske marines arkiv, Marinebefehlshaber Dänemark 1/1-15/1 1941, blad 623, RA.
4. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 30/5 og 24/6 i KK 2707/1941, RA.
5. Politirapport fra Rønne d. 11/6 1941 i KK 2707/1941, RA, og samtale med dir. Lyngby.
6. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 24/6 i KK 2707/1941, RA, og samtale med Abitz.
7. Samtale med Abitz.
8. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 24/6 og 8/8 1941 i KK 2707/1941, RA, og samtale med Ch. Børner. Fra 22/6-22/8 1941, da kommunistloven vedtoges i folketinget, anholdtes 336 personer, men 220 af dem blev løsladt inden d. 22/8. Den 28. august 1943 sad 246 kommunister interneret i Horsørød.
9. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 24/6 og 10/9 1941 i KK 2707/1941, RA, samt beretn. af overlæge H. Chr. Olsen side 7, KA, og Stemmann I, side 142.
10. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 20/9 og 1/12 1941 i KK 2707/1941, RA.
11. Beretn. af H. Chr. Olsen, side 6, KA.
12. Samtale med dir. Lyngby.
13. Indberetning fra politimesteren i Rønne d. 17/7 1942 i KK 2707/1942, RA.
14. Politirapport fra politimesteren i Rønne d. 20/7 1941 i KK 2707/1941, RA.
15. Politirapport fra politimesteren i Rønne d. 30/7 1941 i KK 2707/1941, RA.
16. Politirapport fra politimesteren i Rønne d. 30/8 1941 i KK 2707/1941 og d. 17/7 1942 i KK 2707/1942, RA.
17. Stemmann I, side 146.
18. Kontrakt mellem Rønne og krigsmarinen af 10/6 1941 og skrivelse fra amtet til indenrigsmin. d. 20/10 1941 i KK 2707/1941, RA.
19. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 14/7, 20/10 og 13/12 1941 i KK 2707/1941, RA.
20. Skriv. fra amtet til indenrigsmin. d. 20/9, 20/10 og 13/11 1942 i KK 2707/1942, RA.
21. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 14/7 og 20/10 1941 i KK 2707/1941, RA.
22. Skriv. fra amtet til indenrigsmin. d. 20/9, 1/10, 3/10, 7/10 og 13/11 1942 i KK 2707/1942, RA.
23. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 26/8 1942 i KK 2707/1942, RA.
24. Mødereferat af 4/9 1941 og skriv. fra amtet til indenrigsmin. d. 20/9 1941 i KK 2700 a-b/1941, RA.
25. Samtale med Heingø.
26. Samtale med Ch. Børner.
27. 1. Komp. 4. delings historie i 1. Komp.s arkiv.
28. Som note 27.
29. Samtaler med Heingø, H. Chr. Olsen og Elmer Folkjær.
30. Frederiksen side 302 f.
31. Originalæske findes i FM ark. nr. 3 a - 58/65.
32. Bornholms Tidende d. 13/10 1942.
33. Skriv. fra Stemmann til afd.chef Hvass d. 13/4 1942 i KK 2700 a-b/1941, RA.
34. Skriv. fra Stemmann til dep.chef Saurbrey d. 14/4 1942 og d. 5/8 1942 samt skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 6/6 1942 i KK 2707/1942, RA.
35. Politirapporter d. 2/3, 1/4, 2/5, 3/7 og 1/9 1942 i KK 2700/1942, RA. I rækken af de til politiet indberettede tilfælde kan nævnes fra marts folk, der tilråbte værnemagtsoldater med »Leve England«, fra april, en dansker spyttede på forto-

- vet og råbte »Fy for Helvede« til en dansk pige med en Obergefreiter, og fra juni en lignende episode, hvor tilråbet var »Tyske svin« og lign., samt fra juli måned en mand, der spyttede efter en tysk soldat, og et barn, der kastede sten efter nogle medlemmer af værnemagten. Ifølge rapporter i KK 2707/1942 fra Rønne politi d. 17/7 1942, RA.
36. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 24/7 og 25/7 1942 i KK 2707/1942, RA.
37. Stemann I, side 152.
38. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 21/10 1942 i KK 2707/1942, RA.
39. Som note 21.
40. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 1/9 og 8/10 1942 i KK 2707/1942, RA.
41. Skriv. fra amtet til indenrigsmin. d. 14/2 1943 i KK 1426/1943, RA.
42. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 7/5 1943 i KK 1426/1943, RA. Det må desuden bemærkes, at amtmand Stemann, efter oplysning fra kommandør Mørch, sendte kopier af sine beretninger, alt efter deres indhold, til efterretningstjenesten, den sømilitære forbindelsesofficer på Bornholm, kaptajnløjtnant Hasager Christiansen, samt til den svenske admiral i Karlskrona foruden mange flere.

IV. kapitel

V-1 BOMBEN

September 1942–august 1943

1942 var ganske vist året, hvor tyskernes magt strakte sig videst, men det blev også året, hvor kræfterne hos de allierede samledes til det meget store modangreb, hvor tyskerne i efteråret mødte deres første store og afgørende tilbageslag, og hvor man også i de europæiske modstandsbevægelser fik forenet kræfterne med de allierede. Også i Danmark fulgte udviklingen parallelt med krigsindsatsen ude i verden.

Den 2. september 1942 holdt luftkrigsminister Sir Archibald Sinclair over BBC en tale til Europa, der gav signalet til en vidtgående sabotagekampagne mod tyskerne. Talen blev oplæst i BBC's danske udsendelse, umiddelbart før den danske statsminister Vilh. Buhl i den danske radio holdt sin anti-sabotage-tale. Han sagde bl. a.:

»Det siger sig selv, at regeringen stadig med yderste strengthed vil forfølge sabotage og anden forbrydelse mod den tyske værnemagt med de i vor lovgivning hjemlede midler, og der vil fra politiets side blive sat ind med al kraft på løsningen af de opgaver, disse sager frembyder.« – »Det er mit håb, at vi ved fælles hjælp på det gældende lovgivningsgrundlag kan komme dette onde, som hedder sabotage mod den tyske værnemagt, til livs.«¹

Og få dage senere, den 6. september, gentog Christmas Møller fra London sabotageopfordringen til det danske folk, idet han bl. a. sagde: »Vi er ikke neutrale. Vi har som pligt kun at have ét for øje: Hvad skader Tyskland mest, hvad gavner de allieredes, vore allieredes sag? Hvad den britiske, den allieredes krigsledelse mener er gavnligt, må gøres – hvad der er skadeligt må undgås. Og derfor siger jeg hjem, vel vidende hvad jeg gør, hvor bogstaveligt dødsensalvorlig situationen er for os alle: Vi danske må tage vor del af byrden.«²

Det var alvorlige ord fra både Buhl og Christmas Møller, og der er næppe tvivl om, at det danske folks flertal på dette tidspunkt bedst forstod Buhl. Ikke desto mindre var der stadig flere og flere, der samledes i grupper for gennem propagandaen i de illegale blade at få vendt folkets stemning. Om morgenen på kongens fødselsdag den 26. september fandtes adskillige steder i Rønne plakater med opskriften: »Buhl talte ikke på det danske folks vegne«, og i den følgende tid spredtes løbesedler af forskelligt indhold over byen. Det var bl. a. en gruppe af 8 gymnasieelever fra Rønne Stats-skole, der fabrikerede dem på et lille håndtrykkeri.³

Telegramkrisen i efteråret 1942 skærpede imidlertid forholdene i Danmark. Udenrigsminister Scavenius blev tillige statsminister, og den tyske gesandt Renthe Fink erstattedes af det tyske riges befuldmægtigede, dr. Werner Best. Også på Bornholm skete et personskifte, selv om det vel næppe var af så betydningsfuld karakter. Den ældre, fredsommelige Kapitän Köhler udskiftedes som Inselkommandant den 29. oktober med den mere betydelige Kapitän Rabe, der i de foregående par år havde gjort tjeneste i København ved Admiral Mewis stab.⁴ Om dette skifte hang sammen med de øvrige personskifter eller med opførelsen af de nye militære installationer på Bornholm er vanskeligt at sige, men under alle omstændigheder udvidedes værnemagtens styrker på øen. Ved nytårsskiftet var der omkring 300 mand alene på Galløkken og ved Rønne, medens yderligere ca. 100 var fordelt rundt over øen ved prøvestationerne og ved kystbevogtningen.⁵

Blandt de lokale nyheder, der ikke måtte omtales i aviserne, men som var nok så betydningsfulde for bornholmerne, var bl. a. begivenhederne i farvandet omkring øen og årsagerne til de forskellige uregelmæssigheder i trafikken. Den 12. januar 1942 havde fiskerfartøjet »Anna« forladt Rønne og var aldrig set siden, den 24. november var motorgaleasen »Pollux« afsjælet fra Rønne til Bandholm, men var aldrig nået frem, den 26. november var motorgaleasen »Uranus II« afgang fra Rønne og ligeledes forsvundet, den 2. december drev der vraggods fra motorgaleasen »Fortuna« ind på kysten ved Hasle, den 28. december forsvandt ligeledes M/S »Ajax« af Hammerhavnen, og den 27. marts 1943 minesprængtes damperen »Lynæs« ud for Pedersker, men trods det, at man reddede 14 af besætningens 15 mand, som blev hentet i ambulancer i Rønne havn, så rygterne snart spredtes, måtte aviserne ikke fortælle om ulykken.⁶

Folketingsvalget

I vintermånederne 1943 forberedte man sig til de kommende valg. Amtmanden rettede i begyndelsen af januar en personlig og fortrolig henvendelse til formændene for skolekommissionerne om med mellemrum stadig at lægge eleverne i skolerne og aftenskolerne kongens opfordring alvorligt på sinde, og ved personlig samtale henstillede han til redaktionerne for de lokale blade ikke at behandle valgene som noget sensationelt, men som en selvfølge i henhold til gældende lov.⁷ Der var i øvrigt ikke store politiske problemer på Bornholm. Yderpartierne havde ikke haft stor tilslutning ved valget i 1939, og de ville næppe heller få det ved det kommende valg. Nazisterne havde ganske vist haft en del agitationsmøder på Bornholm i oktober 1942, men i byerne rundt på øen havde tilhørertallet gennemsnitlig været 8–10, og kun i Rønne havde man samlet 150–175 mennesker, af hvilke halvdelen havde været oppositionelle.⁸

Den 23. marts fandt folketingsvalget sted, men det var et ualmindeligt valg. Når det blev afholdt, skyldtes det ti'syneladende tyskernes interesse i at bevare skinnet af Danmark som et mønsterprotektorat, og partiernes forhold var jo også ejendommelige. De fem samarbejdende partier ønskede, at vælgerne skulle manifestere deres danskhed ved at stemme på et af disse partier, selv om Scavenius ville opfatte dette som en tillidserklæring til ham. Nazisterne proklamerede til gengæld, at danskhedens fornyelse kun kunne foregå gennem dem, og Dansk Samling, der tog afstand fra både de fem partier og nazisterne, ønskede danskheden styrket gennem en mere fast politik over for tyskerne. Kommunisterne, der ikke kunne opstille, opfordrede til at stemme blankt, og de illegale blade var i vildrede. Nogle opfordrede til at stemme på de fem partier, andre til at stemme blankt og andre til at stemme på Dansk Samling.⁹

På Bornholm var der to valgkredse til folketingsvalget, og resultatet her blev følgende:

	Rønne		Åkirkeby	
	1939	1943	1939	1943
Socialdemokratiet	6432	7899	2887	3801
Radikale Venstre	418	315	630	654
Venstre	2618	2775	3508	3735
Konservative	1600	1880	816	1003
Retsforbundet	235	196	249	249
Bondepartier	258	178	358	267
Nazisterne	127	184	132	71
Dansk Samling	—	279	—	150
Kommunisterne	304	—	69	—

Valget blev således på Bornholm en ubetinget tilslutning til de fem partier, hvis stemmetal steg fra 19.393 til 22.507, medens de nazistiske partier gik tilbage fra 875 til 700 stemmer, idet det egentlige Danmarks nationalsocialistiske arbejderparti holdt stillingen med 259 stemmer i 1939 og 255 stemmer i 1943. Det nye parti, Dansk Samling, opnåede i alt 429 stemmer, hvilket var mere end det ikke opstillede kommunistparti, der i 1939 havde fået 373 stemmer. Man kan også se på tallene på den måde, at den yderliggående modstand mod nazismen repræsenteret ved de 429 stemmer var adskilligt mere end DNSAP's 255 stemmer. Selv om man lægger Bondepartiets stemmer til, må man også huske, at der fandtes adskillige yderliggående i de gamle partier, så alt i alt var stemningen ikke til at tage fejl af på Bornholm. Desuden må det tilføjes, at der var 93 blanke stemmer og 32 ugyldige stemmer på Bornholm. For hele landet forøgedes antallet af blanke stemmer fra ca. 4.000 til ca. 23.700 i 1943, et resultat, der givetvis må ses som et udslag af de illegale blades aktion.¹⁰

En ting stod dog fast, nemlig at nazisterne slet ikke havde tag i bornholmerne. Man havde ellers oprettet hvervekontor i Rønne i 1941 hos kera-
miker H. C. Hansen, men kun fået fat i et par bornholmere, og man havde
fået overlærer Ask i Svaneke til at lede propagandavirksomheden på øen,
men resultatet var også, trods de tidligere omtalte møder i efteråret, blevet
ringe. I 1941 havde man fået 12 nye medlemmer af DNSAP, i 1942 yder-
ligere 22, og inden valget i 1943 var der kommet 5 til, men derefter var
interessen for det nazistiske parti på Bornholm stærkt dalende. I resten af
året 1943 meldte der sig blot 2 mand og i 1944 én mand. Nazisternes sidste
fremstød på Bornholm var i maj 1943, da man med posten og ved uddeling
på gaden opfordrede unge mænd til at melde sig til Frikorps Danmark.
Opfordringen blev endog uddelt til drengene på Statsskolen.¹¹

Sabotage

Derimod styrkedes modstandsgrupperne efterhånden, som man fandt kon-
krete opgaver at samles om at løse. Det kunne være illegale blade, men her
i foråret oplevede man de første rudeknusninger hos forretninger, hvis
indehavere var tyskvenlige, og den 5. april om aftenen fandt den første
sabotagebrand sted. Det var Hørfabrikken i Åkirkeby, der blev sat i brand
af en mindre gruppe. Med en hjemmelavet brandbombe, der blev anbragt
i en lastbil, fik man, da bilen blev kørt ind på fabrikken, først bilen og
derefter fabrikken i brand. Derefter spilledes en lille komedie. En af dem
ringede til CF-kolonnen i Allinge og fortalte om branden. Her blev man
meget oprømt og svarede, at det var lige en øvelse for dem, og de ville
komme med det samme. Kort efter ringede imidlertid en anden og med-
delte CF-kolonnen, at det var falsk alarm, og det varede derfor 3–4 timer,
inden den virkelige situation gik op for dem.¹²

I denne forbindelse kan nævnes, at da man efter regeringsomdannelsen
den 9. november 1942 skærpede forholdsreglerne mod sabotagen bl. a. ved
bemyndigelsesloven af 11. november, iværksatte man også fra justitsmini-
steriets side en undersøgelse vedrørende bevogtningen af udsatte virksom-
heder rundt om i landet.

Politimesteren i Rønne indberettede i februar 1943, at Bornholms Ma-
skinfabrik for 2 år siden havde udført mindre reparationer på et tysk krigs-
fartøj i Rønne havn, men siden overhovedet ikke havde haft arbejde for
tyskerne, og det samme gjaldt Nordre Jernstøberi i Rønne.¹³ Desuden havde
aut. installatør Johan Løvgren i Nexø stillet mandskab til rådighed ved
udførelse af forskellige tyske anlæg på øen, men aldrig haft de til arbejdet
benyttede materialer hjemme. For disse tre virksomheders vedkommende
anså politimesteren det derfor ikke nødvendigt at etablere bevogtning.
Med hensyn til Nexø Motor- og Maskinfabrik forholdt det sig sådan, at den
i 1940 havde haft en mindre skibsreparation og ligeledes to mindre i 1942

Foto af Sabotagen mod Hørfabrikken.

på tyske skibe, og herudover havde virksomheden, som dens fabrikant selv erklærede, i lighed med byens øvrige håndværkere og virksomheder, arbejde for værnemagten på Dueodde i det første krigså, men man skønnede, at det heller ikke her var nødvendigt med bevogtning.¹⁴

Endvidere omtalte politimesteren Rønne Granitværk, der var et firma under Dansk Damman-Asfalt A/S. Til dette firma hørte to godkendte sprængstofmagasiner og et mindre knuseri, men man mente ikke, at det var nødvendigt at have bevogtning her. Det samme gjaldt også Hørfabrikken i Åkirkeby. Denne havde ganske vist for et år siden modtaget og behandlet hør fra Tyskland, og der lå endnu for ca. 10.000 kr. af dette parti tilbage, men der ville ikke oftere komme til at foreligge arbejde af denne art, så bevogtning skulle ikke være nødvendig.

Til sidst meddelte politimesteren, at der desuden af større virksomheder fandtes Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik, som beskæftigede ca. 300 personer på Rabekkeværket og godt 100 personer på Hasleværket, samt keramikfabrikken Søholm, der beskæftigede ca. 100 personer, men for ingen af disse virksomheders vedkommende havde der været nogen som helst form for eksport til Tyskland. Hvad de bornholmske jernbaner angik, udtalte politimesteren, at den kun spillede en ringe rolle for værnemagten, og på Rønne Gas- og Vandværk og på Rønne Elektricitetsværk var der

døgn drift, og da værnemagten ingen gas fik herfra, og kun 1 pct. af hele el-produktionen gik til værnemagten, mente politimesteren, at bevogtning heller ikke var nødvendig her.

Resultatet af denne indstilling fra Bornholm blev, at justitsministeriet blot ønskede, at sprængstoflagrene blev bevogtede.¹⁵

Ser vi på indberetningerne fra en anden synsvinkel, kan man vel sige, at der heller ikke for modstandsbevægelsen syntes at være direkte sabotageobjekter blandt disse større civile virksomheder. De bornholmske gruppers aktiviteter måtte derfor på dette område i højere grad rette opmærksomheden mod det mindre værnemageri eller direkte mod de tyske installationer.

Man gik straks i gang med genopbygningen af Hørfabrikken, hvor alle bygninger undtagen maskinhallen var helt nedbrændte, og i juli indførtes de første sabotagevagter, og efterhånden som opbygningen skred frem i løbet af året, udbyggedes sikringen af virksomheden på mange måder.¹⁶ Fabrikken havde, som ovenfor nævnt, arbejdet for tyskerne, og den havde på sabotagetidspunktet tysk hør liggende til behandling. Selv om den tyske Inselkommandant fra København havde modtaget en liste over tyske virksomheder, der havde arbejdet for tyskerne, og hvorimod man kunne forvente sabotage, og skønt Hørfabrikken stod på denne liste, mente han dog ikke, at det var sabotage.¹⁷ Amtmanden bestyrkede ham i denne tro, men det vakte unægtelig nogen usikkerhed, da bladene ikke straks måtte omtale branden. Derfor måtte Bornholms Avis den 9. april bringe følgende notis: »Angående en reportage. Vi bragte onsdag en kort meddelelse om branden på Bornholms Hørfabrik. Andetsteds i bladet vil man i dag finde en udførlig reportage om branden. Hele dette stof har stået opsat på vort sætteri siden i tirsdags klar til at gå i bladet, så snart den godkendelse, der under disse forhold kræves for den art stof, forelå, men godkendelsen indløb først i går kl. 16.30, da bladet for længst var gået i trykken. Vi synes, vi skylder vore læsere denne forklaring på, hvorfor reportagen først fremkommer i dag.« Det kan næppe undre, at dette bestyrkede folks tro på, at der forelå sabotage, og selv amtmanden kunne ikke overbevise dem om andet, skønt han forsøgte.¹⁸

Derimod havde man lettere ved at berolige Inselkommandant Rabe, da denne beklagede sig over et par andre sabotager. Det var i begyndelsen af april 1943, han beklagede sig over, at der var stjålet et telefonapparat, som stod på kajen i Rønne og brugtes til forbindelse fra de tyske »landgangsbåde« til Inselkommandanten, og desuden var han fortørnet over, at telefonledningen ud til prøvestationen for u-både ved Levka var brudt over, og Rabe mente, at dette kun kunne være sabotage. Stemann udtalte dog, at fjernelsen af telefonapparatet på kajen blot måtte betragtes som et almindeligt tyveri, og han syntes i øvrigt, at det var letsindigt at efterlade et telefonapparat der, og hvad angik telefontrådene var de sikkert blot sprængt

af stormen. Sabotage lå fjernt fra den bornholmske folkekarakter, og desuden havde han givet henstilling til skoler, højskoler og aftensko'ler om at opfylde kongens opfordring af 9. april.¹⁹

Muligvis kendte amtmanden ikke rigtigt den »bornholmske folkekarakter«, for flere grupper fik fat i sprængstof fra stenbruddene og anvendte det mod forretninger, der handlede med tyskerne.²⁰ I foråret 1943 var det en købmandsforretning, der gik ud over, og St. Hans aften sprængtes en slagterforretning i Rønne. I det første tilfælde søgte sabotøren tilflugt hos Tage Nielsen, der fik ham sendt til Sverige med båden »Bente«, efter at han havde fortalt om en nedgravet mælkejunge med aerolit, som han havde tiltænkt en murermesters hus, og samtidig fik Tage Nielsen navnene på hans gruppekammerater.²¹ Det var måske en lidt besværlig måde, men dog en måde, på hvilken man efterhånden kunne få samling på de spredte grupper.

Man kaldte det drengestreger eller sabotage mod værnemagere alt efter indstilling, men det var trods alt udtryk for den aggressive stemning, der ikke mindst blandt de unge herskede mod tyskerne og de mennesker, der på den ene eller anden måde havde forbindelse med dem. Når der ikke var de store sabotagemuligheder på Bornholm, måtte man have luft for sine følelser på anden måde, dvs. mod de mindre eller små værnemagere og direkte mod tyskerne med de primitive midler, man nu havde. I denne kategori kan også henregnes det tilfælde, hvor en jernstok kastedes gennem vinduet til den tyske kystvagt i Gudhjem den 7. august, eller da ruderne knustes i garagerne for luftvåbnets lastvogne den 14. august, samtidig med at nogle tændsatser kastedes ind gennem de irtuslæde vinduer. Mere virkningsfuld var nok sabotagen, der den 26. august forøvedes mod to antennemaster ved Luftwaffeneinheit Peenemündes sendeanlæg ved Åkirkeby. Støttetrosserne blev skåret over, så begge master væltede.²²

Flygtninge

Sabotagen var kommet i gang i løbet af 1943 på Bornholm, selv om den faste organisation og styring af den endnu ikke rigtigt var opbygget. Det samme gjaldt flygtningetransporterne, der heller ikke endnu havde fundet den faste gænge, som de senere kom i. Derfor fik en flygtningeepisode visse videregående følger for bornholmerne. Det drejede sig om nogle tyske jøder, der før krigen var kommet til Bornholm for at lære fiskeri og landvæsen. Efter den 9. april 1940 tog de væk fra øen, og de arbejdede bl. a. en tid ved Middelfart, men i februar 1943 dukkede nogle af dem op igen i Tejn som turister. Efter åbenbart at have undersøgt forholdene en tid, forsvandt de natten mellem den 30. og 31. marts med den største søgående kutter fra Tejn, og de nåede velbeholdent til Simrishamn i Skåne. Der var 7 mand om bord. Denne begivenhed faldt imidlertid sammen med en anden flugt,

der fandt sted natten før. Da var nemlig en sejlbåd og to andre »turister« forsvundet, og også disse nåede i god behold til Simrishamn. Det var en mand og en kvinde, og manden havde i øvrigt søgt at dække sit forehavende ved at klæde sig i »nazidragt« med lange støvler, og åbenbart med held.²³

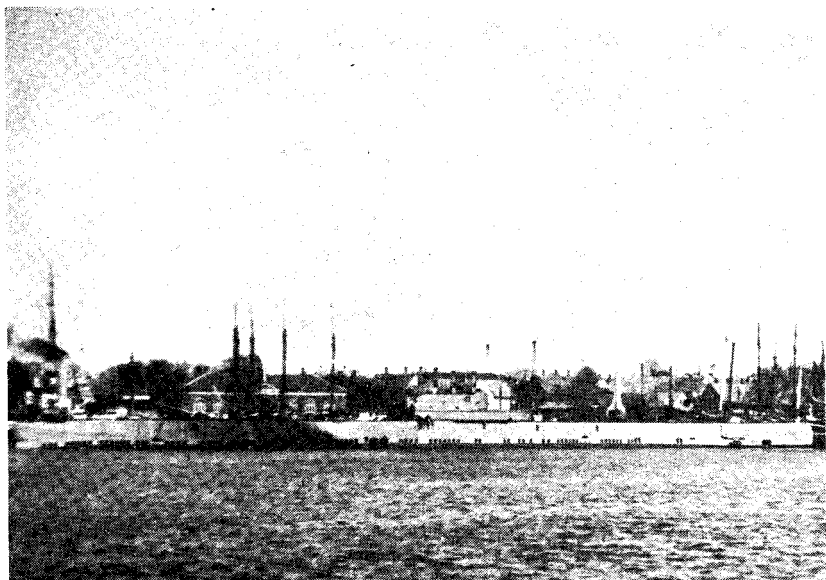
Disse gennemførte flugtforsøg foranledigede tyskerne til at ville indføre strengere regler på Bornholm. Admiral Dänemark forlangte således øen erklæret som sikkerhedsområde ligesom Jylland med den dermed forbundne indførelse af legitimationskort, og samtidig forlangte han det danske kystpoliti på øen forstærket, således at der blev mindst 4 mand til hver havn. Maj måned forløb med forhandlinger herom og forberedelser til gennemførelsen, hvorefter legitimationskortene blev obligatoriske i juni 1943.²⁴

På mange måder og fra mange steder i Danmark foregik i de første krigsår flugt til Sverige, men nogle driftsikre ruter var ikke rigtigt etablerede endnu. Derfor kunne man opleve sørgelige drukneulykker i Øresund, når modstandsfolk prøvede at nå de glimtende lys på den svenske kyst i kajaker eller skrøbelige både, der blev udsat for uventede, barske vejrforhold. Det gik noget lettere for dem, der kom med bornholmerbådene og fik lejlighed til at springe i Falsterbokanalen. Således lykkedes det en af det illegale blad »De frie Danske« medarbejdere og tre andre at springe i kanalen den 7. juli, hvorefter to kystbetjente blev sat til at følge med båden for at hindre lignende episoder. Alligevel forsvandt 9 soldater fra Bornholms Værn på samme måde den 2. august. De to af dem sprang på de ledsagende betjente, og da de 7 var kommet over bord, hoppede de to sidste efter.²⁵ For nogle kiksede flugtforsøget i Falsterbokanalen, men var de ikke blevet opdagede om bord, var der ofte en eller anden skipper på Bornholm, der kunne hjælpe.²⁶

Efterretningsvirksomhed

Den bedst udbyggede del af modstandsarbejdet på denne tid var dog efterretningsvirksomheden, som fra første færd kunne rapportere om de mange tyske aktiviteter på øen – og der var jo nok at fortælle om. Tyskernes byggevirksomhed var af en særpræget karakter, som det tidligere er omtalt, og skibsbevægelserne omkring øen var heller ikke uinteressante.

I april måned holdt et slagskib, der muligvis var »Gneisenau«, hastighedsprøvesejlads ved de opstillede båker mellem Allinge og Rø, og man kunne se, hvorledes mandskabet samtidig holdt øvelser med kanonerne.²⁷ I juli lå krydseren »Nürnberg« nogle dage på Nexø red, i begyndelsen af august kom krydseren »Emden«, og i månedens sidste halvdel var det store panserskib »Admiral Scheer« der i flere dage. Desuden var der i Rønne hyppige besøg af forsøgsskibene »Runghol« og »Störtebecker« samt prøveskibene »Anna« og »Wullenweber«, ligesom et par bjærgningsskibe, nogle slæbebåde og et par ledsageskibe holdt til i Rønne sammen med nogle for-

Engelsk ubåd indbragt til Rønne i 1943.

postskibe. I det samme tidsrum fra midten af juli til midten af august kom der yderligere 22 u-både og 12 Schnellboote på besøg, og både ved Nexø, Sandvig og Tejn lå der ofte på reden flotiller bestående af u-både, T-både og R-både sammen med et par ledsageskibe, hjælpe-skibe og en tender.²⁸ Farvandene omkring Bornholm blev flittigt benyttede til øvelser, som kunne følges fra øen, eller til klargøring inden afgang til togt.

Bornholm hørte egentlig under den tyske marines kommando, men med de sidste byggeforetagender på øen var der efterhånden kommet en del mandskab fra luftvåbnet, så værnemagtens styrker på øen var nu omkring 370 mand. Der kom også en ny kommandant i juli 1943. Rabe underskriver for sidste gang den 10. juli, og dagen efter er det den nye Inselkommandant Kapitän zur See von Rosenberg, der underskriver.²⁹

Folkene i efterretningsvirksomheden havde hænderne fulde med alle disse aktiviteter på og omkring øen. Marinens repræsentant på øen, kapteinløjtnant Hasager Christiansen, var hovedpersonen i det net af meddelere, der var spredt over Bornholm. Han havde et nært samarbejde med redaktør Kjødte, som i kraft af sin stilling havde gode kontakter til mange sider. Et af de mange små hjul i systemet var »Jens«, Bent Holm, der daglig fik rapporter fra »Nordbornholm«, fyrpasser Hansen på Sandvig fyr, som ved hjælp af sin store kikkert havde en god kontrol med alle de tyske skibsbevæ-

Selv om efterretningstjenesten var velorganiseret, var der naturligvis også på dette felt inden for modstandsbevægelsens arbejde folk, som arbejdede på egen hånd uden at have de fornødne kontakter i orden. En af dem var Olaf Lindstrøm, der trods sit had til tyskerne gik i værnemagtstjeneste for at skaffe viden om tyskernes byggevirkksomheder på Bornholm. Takket være fortællelser fra en beruset tysk officer kunne han omkring 1. juni i 1943 oplyse, at småbarakkerne på øen var udstyret med fotografisk materiel, der skulle følge en flyvende bombe, som afsendtes fra Peenemünde med retning mod den Botniske Bugt. Efter nedslaget i havet samledes bomberne op af den tyske marine. Holger Mo'ander, som han gav denne nyhed til, fandt den så interessant, at han selv ville søge at bringe den til England. Da han mang'ede de fornødne forbindelser på dette tidspunkt, mis'ykkedes hans forhavende, flugten til Sverige blev ikke til noget, og i stedet for arresteredes han.³⁴ På dette tidspunkt var der imidlertid sket en ny udvikling i denne vigtige sag.

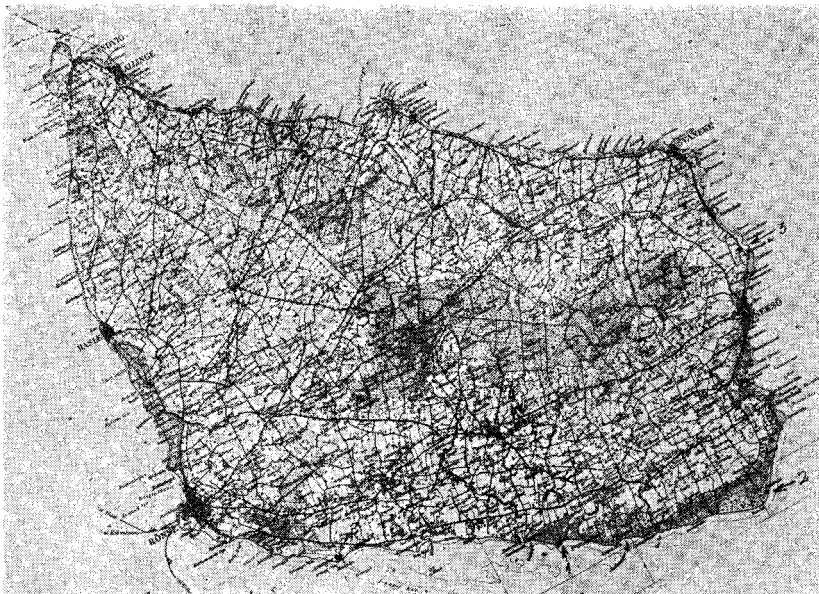
Det er tidligere blevet omtalt, at der i efteråret 1942 et par gange var besøg af civile og militærpersoner, der optrådte uden tilknytning til den tyske Inselkommandantur, og at der på ny om foråret var et nyt besøg. I den mellemliggende tid havde tyskerne forberedt de fornødne installationer. Inselkommandanturen fik således i februar-marts 1943 meddelelse om opstilling af noget specielt apparatur (Würtzburg-Gerät) på Sydøst-Bornholm til brug for »Erprobungsstelle der Luftwaffe Peenemünde«, da man i dette område ville kunne opnå den fornødne afskærmning for den samtidig virkende station ved Klemensker.³⁵ I en samtidig skrivelse fra amtet omtales tre observationsposter i dette område, nemlig ved Raghhammer Odde, ved Dueodde og ved et punkt mellem Nexø og Hasle, ligesom der ved Åkirkeby skulle opføres en hovedcentral for de forskellige observationsposter på øen.³⁶ I maj måned ankom både materiellet og mandskab fra det tyske luftvåben, der blev indkvarteret ved Boderne og Balka og således var uafhængig af det øvrige mandskab på Galløkken.³⁷

For at få klarhed over, hvad alt dette drejede sig om, er det nødvendigt at kaste et lille blik over på den anden side af Østersøen til Peenemünde.

V-våbnene

Historien går helt tilbage til før nazisternes magtovertagelse, hvor nogle videnskabsmænd eksperimenterede med raketter i en lille by, Kummersdorf, et par hundrede kilometer syd for Berlin. Der kan nævnes navne som ingeniør Walter Riedel, Walter Dornberger, Heinrich Grünow, dr. Steinhoff samt en ganske ung, nybagt ingeniør, Wernher v. Braun. Det, videnskabsmændene den gang sigtede mod, var raketter, der kunne trænge uden for Jordens atmosfære.

I 1932 konstrueredes den første forsøgsraket, der fik betegnelsen A 1.

Kort over tyske anlæg på Bornholm, angivet ved numrene 1-4, jvf. teksten. Gengivet efter indberetning fra amtet.

Derefter fortsattes naturligvis den videre udformning af eksperimenterne med konstruktion af stadig større forsøgsraketter. I december 1934 udformedes A 2, der blev prøveskudt på Bockum ved Nordsøen, men herefter opstod behovet for et bedre egnet sted til forsøgene. I 1937 påbegyndtes anlæggelsen af hærens eksperimental station ved Peenemünde, og året før havde man konstrueret A 3. Det var imidlertid vanskeligt at få de fornødne økonomiske hjælpemidler og at få tilladelse til at anvende de ønskede videnskabsmænd til disse forsøg, da mange i den nazistiske ledelse fandt, at et anvendeligt resultat lå for langt ude i fremtiden, og man så nærmest på disse forsøg som noget legetøj, der næppe kunne få betydning for krigsførelsen. Imedens eksperimenteredes i de første krigsår med de større raketter A 4 og A 5. A 4 var den konstruktion, der senere blev kendt under navnet V-2.

Verdenskrigen gav i første omgang ingen fordele til disse projekter. Man havde hænderne fulde af andet og ønskede åbenbart ikke at spille unødige kræfter på disse ting. Flere gange var der tilmed personelkriser i topledelsen, der var ved helt at ødelægge videreførelsen af eksperimenterne.

Parallelt med den eksperimentalserie, der var underlagt hæren, havde flyvevåbnet også sine eksperimenter i gang. De drejede sig om en jetdrevet

lufttorpedo, der skulle kastes ud fra en rampe. Luftvåbnets model gik under betegnelsen Model Fi 103 og blev senere kendt som V-1. Denne vingede torpedo blev nu en konkurrent til V-2 raketbomben, fordi man egentlig ikke i den tyske krigsledelse havde nogen større tiltro til nogen af dem.

Ingeniør Paul Schmidt havde siden 1933 arbejdet med udviklingen af motoren til V-1-torpedoen i nært samarbejde med ingeniørerne ved A-raketterne, men i 1940 var projektet fuldt ud blevet overført til Luftwaffe. Tilsyneladende var Fi 103 længere fremme end A 4. Skulle man desuden vurdere de to projekter mod hinanden, måtte man fastslå, at torpedoen var langsommere og ikke så vidtrækkende som raketten, men begge kæmpede for at gøre deres projekter tilstrækkeligt driftsikre til militært brug.³⁸ I forbindelse med udformningen af V-1 torpedoen arbejdede man også med lignende maskiner med piloter, der nærmest kan sammenlignes med de japanske selvmordstorpedoer. Disse projekter, hvis kodebetegnelse var »Reichenberg«, foregik under ledelse af den kvindelige kaptajn Hanna Reitsch. Man udformede af denne type ikke færre end fire modeller med pilot.³⁹

Begge parter havde prøvestationer ved Peenemünde, og begge havde prøveskydninger ud over Østersøen. I 1943 var det imidlertid nødvendigt at få en endelig afgørelse for projekternes skæbne, og Hitler, der aldrig selv har besøgt Peenemünde, sendte en kommission af de mest betroede mænd til stedet.⁴⁰ Foruden general Speer var også feltmarskal Milch, admiral Doenitz, generaloberst Framm samt andre prominente personer fra overkommandoen og ministerierne med for at vurdere de to projekter. Kommissionens rapport til Hitler var tilfredsstillende, og man anbefalede, at begge projekter omgående blev sat i masseproduktion. For V-2 raketens vedkommende ønskede Hitler dog nærmere oplysninger, og den 7. juli 1943 måtte Dornberger, Steinhoff og v. Braun til førerhovedkvarteret medbringende en model samt en film, der var optaget den 3. oktober 1942 under en afskydning af A 4 raketten. Audiensen blev det afgørende vendepunkt for projektet, og efter en dramatisk diskussion med Hitler endte den med Hitlers beslutning om projektets top-prioritering.⁴¹

V-1 var som bekendt allerede på dette tidspunkt langt fremme, men mærkeligt nok havde den engelske efterretningstjeneste kun oplysninger om raketprojekterne. Siden 1939 havde man lejlighedsvis modtaget rapporter om tyskernes arbejde med disse våben, men oplysningerne havde været usikre og ofte modstridende.⁴² Først i vinteren 1942 begyndte man at fatte større interesse for disse projekter, efter at fem forskellige rapporter til efterretningstjenesten havde givet samstemmende oplysninger. Krigskabinetet modtog den 15. april 1943 de alarmerende meddelelser, og det blev overdraget Mr. Duncan Sandys at få opklaret alt om de nye våben. Han havde tre muligheder, nemlig først og fremmest luftfotograferinger

af Peenemünde, hvor man vidste, at der foregik et eller andet, dernæst afhøring af krigsfanger og endelig iværksættelse af undersøgelser ved hjælp af de hemmelige agenter på kontinentet.

Fra maj måned fotograferede man jævnligt Peenemünde, og den 17. august rettedes et vældigt angreb på prøveraketstationen her. Man slog til med 597 tunge bombemaskiner og tilføjede bygninger og installationer så afgørende skader, at produktionen blev sat måneder tilbage.⁴³ Endnu var problemerne med det hemmelige våben dog ikke opklaret, og først med de følgende luftfotografier blev man klar over tilstedeværelsen af forskellige prøvestationer. Til denne opklaring medvirkede også oplysningerne, der kom dels fra Frankrig og dels fra Bornholm.

Franskmanden Michel Hollard havde fået til opgave at udforske nogle mærkelige byggearbejder, som tyskerne havde i gang i Nordfrankrig. Med stor dygtighed fik han undersøgt og tegnet de mange cementbaner og ramper, hvis retning han desuden fastslog var ret imod London. De var dels placeret i et område syd for Dieppe omkring byen Auffay og dels i et område nord for Abbeville. Det var et imponerende og nøjagtigt efterretningsarbejde, som Michel Hollard og hans gruppe havde udført i løbet af det sidste halvår af 1943, og den 5. december 1943 rettede RAF de første bombardementer mod disse afskydningsramper, der var beregnet til at sende et afgørende slag med V-1 bomber mod London. Rapporter fra tyskerne fastslår, at indtil udgangen af marts 1944 var det lykkedes for englænderne at uskadeliggøre ni anlæg, der var blevet helt ødelagt, 35 anlæg var alvorligt beskadigede, 29 var delvist og 20 lettere beskadigede, hvilket vil sige, at man havde fået ram på i alt 104 anlæg.⁴⁴ Alt dette betød, at tyskerne ikke fik påbegyndt V-1 bombardementerne inden invasionen, men først den 13. juni 1944, et halvt år forsinket.

V-1 bomben på Bornholm

I dette alvorlige spil havde det fjerntliggende Bornholm en central placering. Anlæggelsen af sporingstationerne var de første tegn på øens tilknytning til verdensbegivenhederne, og rapporterne herom til England var med til at øge interessen for V-våbnene. Det næste trin i udviklingen foregik den 18. juli 1943, og i de tyske rapporter hedder det nøjternt: »Kystvagten i Svaneke melder om nedskydning af en flyvemaskine af ukendt type og nationalitet i havet 700 m syd for stranden kl. 17.10. Eftersøgningsaktion sat i gang kl. 17.45.« Derefter kom der ny melding kl. 18.35: »Bjærgningsaktionen afbrudt efter meddelelse fra 'Suchleitung Schwinemünde'«. ⁴⁵ Det var første gang, man fik en mere direkte berøring med V-1 bomben, det hemmelige våben, som de almindelige tyske styrker ikke måtte pille ved.

*Striber fra en
V-1 bombe tegner
sig på himlen
over Bornholm.*

Det tredje og afgørende trin i udviklingen for Bornholm foregik den 22. august 1943. Ved 13-tiden fløj en V-1 bombe fra sydvestlig retning ind over Bodilsker på Bornholm, strøg lavt hen over Gadeby mølle, ramte lidt efter jorden og kurede et stykke, indtil den standsede på en mark tilhørende gårdejer Sv. Å. Kofoed, Klippedam. Politiet i Nexø blev underrettet om den mærkelige, lille flyvemaskine uden pilot, der var havnet på en fredelig bornholmsk mark. Fra Nexø gik meddelelsen videre til Rønne, hvor politiassistent Johs. Hansen modtog rapporten. Denne fik fat i kapteinløjtnant Hasager Christiansen, der var sprængstofekspert, og sammen tog de ud for at undersøge fundet. Johs. Hansen ventede, til lige inden de kørte, med at underrette det tyske hovedkvarter på Galløkken, som det var hans tjenstlige pligt. Derved fik de danske myndigheder et forspring,

som de forstod at udnytte fuldt ud. I det kvarter, der gik mellem deres ankomst til stedet og tyskernes ankomst, nåede Johs. Hansen at tage fire billeder af V-1 bomben, medens Hasager Christiansen fik taget to fotografier. Samtidig fik de lavet en lille skitse af flyet, og i øvrigt viser rapporten, at de brugte øjnene godt.

Da tyskerne kom under ledelse af kommandantens adjutant, Leutnant Esser, var de lige så uvidende om situationen, som danskerne var. Rutinemæssigt spurgte de, om der var fotograferet, og fik naturligvis et benægtende svar, idet de begge på senere forespørgsel hævdede, at de havde forstået, at spørgsmålet gjaldt tilskuerne, idet deres fotografering jo var rent tjenstlig.⁴⁶ Rapporten er i øvrigt værd at kende i dens fulde ordlyd:⁴⁷

»Den 22/8 1943 kl. 13.05 modtog politistationen i Nexø ved overbetjent Pedersen telefonanmeldelse om, at en flyvemaskine var styrtet ned i Bodilsker. Der kunne ikke straks skaffes oplysninger, og anmeldelsen blev af overbetjent Pedersen videregivet til mig i denne form. Overbetjent Pedersen kørte straks til stedet for at foretage afspærring og det videre fornødne.

Efter at jeg havde underrettet Inselkommandantur Bornholm kørte jeg sammen med kaptajnløjtnant Christiansen til stedet, hvortil vi ankom kl. ca. 14.15. Kaptajnløjtnanten er chef for det sømilitære distrikt Bornholm, og han medfulgte dels som forbindelsesofficer og dels som sprængkommando. Den tyske værnemagt kom til stedet kl. ca. 14.30.

Apparatets flugtrening har været SSV-NNØ, og det er styrtet ned 2 km VNV for Bodilsker kirke, hvor Øle å skærer sognevejen fra Sladdermark til smedje ved Åkirkeby-Nexø landevejen. Det kom med stærk fart, og der hørtes kraftig susen under flugten, der har været forholdsvis lav på lang afstand fra nedstyrtningssstedet, idet apparatet ca. 250 m fra dette var ved at ramme træerne ved en ejendom.

Vindretningen sydlig, styrke 0-1; skyfrit; meget varmt med varmedis. Nedstyrtningssstedet ligger ca. 50 m o. h.

Apparatet har først ramt en græsmark, springer derfra over sognevejen, sprænger telefonledning og falder ned i en roemark. Det er gulmalet og har form som en flyvemaskine. Der er ganske enkelte trædele og meget lidt lærred anvendt på apparatets bygning. Det er bygget af tykkere og tyndere metalplader, fortrinsvis aluminium. Det er ca. 4 m langt og vejer 400-500 kg; den tykkeste del af kroppen har en diam. på ca. 0,80 m. Bæreplanerne er ca. 2 m lange, og spændvidden er således ca. 5,0 m; der er ikke balanceklapper på bæreplanerne. Haleplanerne har en spændvidde på ca. 1,50 m; de er forsynet med højderor. Der er et ret smalt sideror.

Apparatet er stærkt deformeret og skilt i fire hoveddele, nemlig selve *kroppen*, en *forpart*, et keglestubformet *rør* og en næsten kuglerund *behold*er og mange mindre dele. Såvel bæreplanerne som andre mindre dele er delvis knust.

I. *Forparten* (til kroppen) ligger ca. 12 m fra nedstyrtningssstedet. Den består af en cylindrisk metalbeholder ca. 1 m lang og ca. 0,40 m i diameter. Beholderen er delvis lukket i begge ender, der er halvkugleformede. Omkring beholderen er der på langs og tværs vundet blank metaltråd i tætte vindinger, og uden om dette har der været støbt beton af en vægt på ca. 150 kg. Denne betonmasse er sandsynligvis revnet ved nedstyrtningen og ligger nu spredt i større og mindre blokke (fra ca. 60 kg til ganske små stykker) i en længde af ca. 250 m regnet fra nedstyrtningssstedet og i NNØ retning og i en bredde af ca. 50 m.

Der er ingen motor og ingen propel.

Øjenvidner har ikke hørt eksplosioner af nogen art, og der ses ikke sprængladning eller tegn til, at der har været sprængladning i apparatet.

II. *Kroppen* ligger ca. 50 m fra nedstyrtningssstedet. Det er givet, at der ikke har været mennesker i apparatet, idet der ikke er plads. Ophængt inde i kroppen findes et kompliceret apparat, der meget ligner de indvendige dele i et radiomodtager-apparat, og som har plads, hvor førersædet i en flyvemaskine er anbragt. Fra dette apparat fører der en mængde isolerede kabler bagud, men hvad der findes i bagkroppen, kunne ikke konstateres; dog er der formentlig et apparat, idet bagkroppen er forholdsvis tung. Ud fra kroppens bagende rager to metalstænger (en i hver side), der har haft forbindelse med haleplanernes højderor. (Forbindelsen er iturevet, og ved at bevæge den ene metalstang frem og tilbage føles og høres det, som om den glider i et stempel i en cylinder, idet den går trægt, og der høres en hvislen som af luft, der trænges ud gennem en snæver passage).

Kroppen er ca. 3 m lang, største diam. ca. 0.80 m.

Foran på kroppen i hver side formodes det, at bæreplanerne har haft plads, men det kan ikke med sikkerhed siges, idet hele forpartiet er stærkt deformeret. Ligeledes foran på kroppen findes en togrenet gaffel, der formentlig har tjent til at bære røret, der er nævnt under III.

III. Ca. 100 m fra nedstyrtningssstedet ligger et *keglestubformet rør*, der er ca. 3 m langt; diam. fortil ca. 0,60 m, bagtil ca. 0,40 m. I forenden er indsat en cirkelrund metalplade inddelt i kvadrater som en automobiliikøler; diam. ca. 0,60 m. Røret, der er umalet, er af svejset, temmelig svær metalplade, der ser ud til at have været udsat for ret høj temperatur, idet jernet er skjoldet og anløbet. Bagtil på røret er der et lille metalhjul, der er fastnippet til røret i en fod.

IV. Ca. 100 m fra nedstyrtningssstedet ligger en næsten *kuglerund* gråmalet *beholder* af ret svært jernblik. Den har en cylindrisk åbning af samme diam. som det keglestubformede rørs forende (ca. 0,60 m), og beholderen har formentlig været anbragt foran på røret. Røret har formentlig haft plads under og tæt op til kroppen, idet malingen på kroppens underside er røgsværtet.

Samtlige afstande fra nedstyrtningsstedet er regnet i flyveretning og fremefter.

Den tyske værnemagts repræsentanter (en løjtnant fra marinen (adjudanten) og en feldwebel fra luftvåbnet) betragtede hovedrystende apparatet og erklærede, at de overhovedet ikke havde anelse om, hvad det var for et apparat, men de erklærede, at det var af tysk fabrikat, og det transporteredes derfor til værnemagtens afdeling i Rønne. Det fyldte en stor lastbil.

På apparatet var der flere steder med sort farve malet V¹ – 83, og på en metalplade, der var nittet på en ventil, stod flere numre efter ordet »Bauart«.

Der var ikke tid til indgående undersøgelse og beskrivelse, idet værnemagts repræsentanter kom til stede ca. 15 minutter efter os.

Det er umuligt med sikkerhed at udtale sig om apparatet. Det er utvivlsomt et fjernstyret apparat, idet dets dimensioner i forhold til dets vægt er alt for små til, at det kan være anvendt som svæveplan, og der er heller ikke ved omhandlede tid hørt flyvemaskiner i nærheden.

Den under IV nævnte beholder er formentlig for tyndvægget til at kunne have indeholdt større mængder komprimeret luft, og man tænker derfor uvilkårligt på, at der som fremdrivningsmiddel kan have været anvendt brændbar luftart eller væske, og at apparatet er fremdrevet efter raketprincippet.

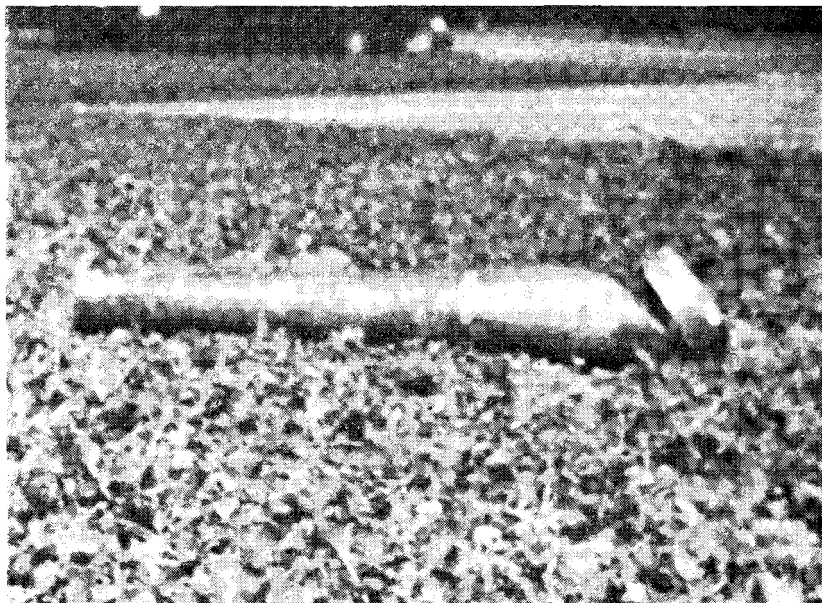
Den ca. 150 kg tunge betonforpart henleder uvilkårligt tanken på, at der kan være tale om en fjernstyret øvelsesbombe, hvor beton erstatter sprængstofladningen.

J. Hansen.
Politias.«

Fotografiernes skæbne

Denne indgående rapport bærer præg af at være udarbejdet af en fagmand på området, og det vil vel nok sige, at den i opsætning og enkeltheder er skrevet sammen af Hasager Christiansen, der var specielt uddannet til sådanne situationer, og som var særligt inde i terminologien. Han har da givet Johs. Hansen en afskrift, som denne har kunnet benytte. Hasager Christiansen sendte samme aften sin rapport med tegning af sted til marine-ministeriet, og den følgende dag sendte han fotografierne. Herefter gjaldt det om at få disse vigtige oplysninger sendt til England, og uheldigvis kom fotografierne alt for mange i hænde, og selv om de alle havde det samme ønske om, at rapport og billeder kom til englændernes kundskab, blev det trods alt en svækkelse af aktionen, som det senere ulykkeligvis skulle vise sig.

Fotografen, der fik filmene til fremkaldelse, var ganske vist et led i efterretningsvæsenet, men det er ukendt, hvor mange kopier han producerede, og fra Johs. Hansen gik der billeder til diverse myndigheder.⁴⁸ Det

Illegalt foto af en del af den nedstyrtede V-1 bombe den 22. august 1943.

er ikke stedet her at gøre nøjere rede for efterretningstjenestens mere almindelige arbejde og opbygning, så vi vil nøjes med at følge begivenhederne, som de udviklede sig på Bornholm. Desværre var Hasager Christiansens billeder lidt uklare, men Johs. Hansens billeder var gode, og han fik omgående lavet ti sæt til distribuering. Sammen med rapporten sendte han billederne tjenstligt til forskellige myndigheder som rigspolitichefen, Statens civile Luftværn m. fl., i alt seks sæt. Herudover gav han et sæt til stationschefen i Rønne lufthavn, Valdemar Lauritsen, og et andet til Læssøe Pedersen fra Statens civile Luftværn foruden et par sæt til Hasager Christiansen.⁴⁹

Som nævnt havde Hasager Christiansen sendt sit materiale til København omgående, og her blev det behandlet af efterretningssektionens tekniske tjeneste, der bl. a. ændrede det til mikrofilm, som ad forskellige veje sendtes til England og dels også til forsvarsstaben i Stockholm, med hvilken man i længere tid havde haft et godt samarbejde. Også Valdemar Lauritsens materiale kom via forbindelser i luftfartsvæsener over København og Stockholm til London, og det varede ikke længe, før man fik kvittering for modtagelsen af rapport og billeder.⁵⁰ Ligeledes fik Læssøe Pedersen sendt sin rapport med billeder til Sverige ad mere private kanaler.

Så indtraf uheldet imidlertid. Et af billedsættene blev fundet af tyskerne hos en styrmand på Helsingør-Hälsingborg overfarten. Desværre var den styrmand, der plejede at virke som kurér her, netop denne dag erstattet af en anden, og en nævenyttig gestapomand fandt ved visitering af ham og hans kammer de mystiske fotografier – og sagen rullede.⁵¹

Ud over disse sæt var der imidlertid endnu et sæt, der var kopieret efter de originale af journalist ved Bornholmeren Mogens Kofod-Hansen. Sammen med tre andre, souschefen for CBU-kolonnen i Allinge-Sandvig, en gruppefører fra samme sted samt en kadet, flygtede han til Sverige natten mellem den 5. og 6. september med en sejlbåd, de havde »lånt« af en lokal nazist. Kofod-Hansen fik afleveret sin rapport med billeder i den engelske legation i Stockholm.⁵²

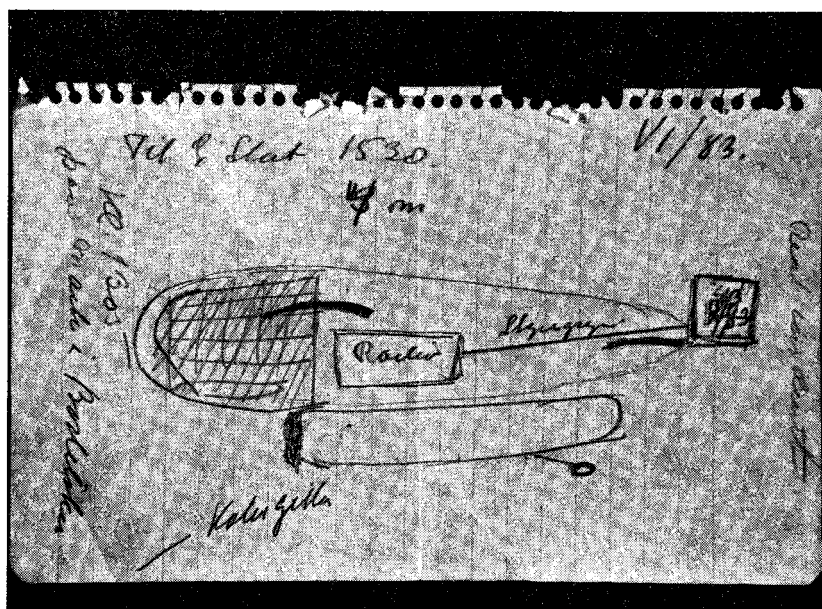
Billederne svirrede kort sagt ud over landet, alle med destination London, og man kan egentlig undre sig over, at det ikke var lykkedes for tyskerne at få fat i flere af dem. Rapporterne med billederne var imidlertid et mesterværk, og materialet blev et vigtigt supplement for en'ænderne til de andre brikker i deres puslespil om V-1 bomben. Desværre fik den omfangsrige forsendelse alvorlige konsekvenser for ophavsmændene.

Endnu den 29. august var intet hændt. Hasager Christiansen var denne dag sammen med kommandanten, amtmanden og politimesteren til møde med den tyske Inselkommandant, uden at nogen endnu nærede mistanke om, at der var foregået vigtige illegale ring, men efter at Gestapo havde fundet billederne i Helsingør, gik det løs.

Tirsdag den 31. august ankom Oberst Engelmann med en undersøgelseskommission til Bornholm fra København. Han havde fotografierne af V-1 bomben med, og den følgende dag blev kaptajnøjntant Hasager Christiansen tilkaldt for at afgive en forklaring vedrørende fundet af V-1 planen. Samtalen med obersten blev imidlertid afbrudt, da en mine blev rapporteret ved Hammerhavnen, og som sprængningsekspert måtte Hasager Christiansen af sted for at desarmere minen. Han håbede herfra at kunne fortsætte til svensk havn med sit arbejdsfartøj, men det viste sig desværre ugørligt, da to tyske skibe lå i nærheden og kontrollerede arbejdet.⁵³

Torsdag den 2. september, efter tilbagekomsten til Rønne, blev Hasager Christiansen arresteret og interneret på Galløkken.

Der gik endnu nogle dage, så kaldtes politiassistent Johs. Hansen til Galløkken. Han kunne med god samvittighed indrømme, at han havde taget billederne i tjenstligt anliggende. Det var hans opgave til enhver tid at affotografere fundne genstande, hvadenten det var balloner, brandbomber eller andet, og han anede jo lige så lidt som tyskerne den gang, at der var noget særligt ved dette fund. Forklaringen godkendtes, men Engelmann bad ham hente de fire film samt sit fotografiapparat, hvilket politi-

Hasager Christiansens tegning af V-1 bomben på et lommebogsblad.

assistenten naturligvis gjorde. Tyskerne beholdt filmene, men derudover skete intet.

En uges tid efter kom oberst Engelmann igen sammen med kriminalkommissær Go'dermann. Denne gang interesserede man sig for aftrykrene, og Johs. Hansen lovede at fremskaffe dem. Det var jo straks lidt vanskeligere, men i den følgende uge lykkedes det ham dog at fremskaffe syv sæt billeder. Desuden forhørte tyskerne Læssøe Pedersen, som imidlertid hævdede, at han havde brændt sit sæt fotografier, og af en eller anden grund troede tyskerne på hans forklaring. Tyskerne vidste naturligvis ikke, hvor mange sæt der var lavet, men de mente, eller sagde i hvert tilfælde, at der måtte være et sæt endnu, og de gjorde Johs. Hansen ansvarlig for dette sæt. Da han ikke kunne fremskaffe flere sæt, blev han arresteret. Det var derefter meningen at sende ham til København, men der kom et eller andet i vejen med maskinen, så politimester d'Auchamp nåede ud til tyskerne. Han protesterede skarpt imod politiassistentens anholdelse, og det lykkedes ham virkelig at få Johs. Hansen frigivet mod, at denne skulle love ikke at ville flygte.⁵⁴

Johs. Hansen var atter fri, men værre gik det for Hasager Christiansen.⁵⁵ Tyskerne var overbevist om, at billederne, der var taget på færgen, måtte

stamme fra ham. Han blev sammen med andre, der var arresterede den 29. august, den 5. september ført til København, hvor han først blev interneret på Holmen og efter nogle dage blev afhentet til forhør hos Gestapo. Han skriver selv herom:

»Man meddelte mig, at sagen var yderst alvorlig, og kun ved at sige den absolutte sandhed kunne jeg forvente en nogenlunde rimelig udgang af sagen. – Efter forhøret kom jeg tilbage til Holmen, hvor forhandlingerne om mine forhold gav anledning til forskellige misforståelser, der endte med, at jeg blev indlagt på Kommunehospitalet. Dette var mod mine egne planer, da en civil arbejder på Holmen havde lovet at hjælpe mig med at flygte den næste dag forklædt som arbejder.«

»På Kommunehospitalet tilbød en reservelæge at skaffe mig ud, men da det ville tage et par dage, gav han mig en indsprøjtning, hvorefter jeg fik høj feber, så jeg kunne være virkelig syg, dersom tyskerne i mellemtiden ville afhente mig. Dagen efter fik jeg besøg af to venner, der kom for at hjælpe mig ud. Samtidig kom der imidlertid besked fra marineministeriet om, at jeg skulle blive liggende, idet man nok skulle få mig ud, dersom det blev nødvendigt. Marineministeriet mente nemlig på dette tidspunkt at have gode muligheder for at drage mig ud af sagen, således at jeg i lighed med mange andre danske officerer – blot skulle interneres resten af krigen.«

»Den 13. september fik jeg besøg af to danske 'kriminalbetjente', som forlangte mig 'udleveret'. Da jeg omtrent var påklædt, kom imidlertid Gestapo og transporterede mig til Vestre Fængsel, således at den planlagte *danske* aktion for at unddrage mig tyske magtmidler mislykkedes. På vejen blev jeg på Frederiksberg Hospital undersøgt af en tysk læge, der erklærede, at jeg intet fejlede. I øvrigt blev jeg behandlet på en grov måde. Bl. a. sagde man til mig, at jeg var en forbandet spion, og at det ikke skulle vare mange dage, inden jeg tilstod alt. Som en sidste effekt spurgte de mig, om jeg ønskede at tage afsked med min kone. Samme nat – 13/9 – var jeg i et meget langt forhør.«

Hasager Christiansen blev i den følgende tid mishandlet og torteret for at få ham til at tale, men barberblade, glødende cigaretter, slag, trusler eller lokketoner kunne ikke få ham til at røbe et ord. Han skriver selv videre herom: »Hvad der skete efter dette forhør, er jeg ikke klar over, en tidsperiode på ca. seks dage er væk fra min hukommelse, idet jeg først den 20. eller 21. september kom til mig selv i en kældercelle på den tyske afdeling af Frederiksberg Hospital. Jeg var øm i kroppen, og det smertede mig, når jeg bevægede mig. Desuden havde jeg to sår på skinnebenene og et på hoften samt blå pletter rundt på kroppen. Den 22. september førtes jeg tilbage til Vestre Fængsel, denne gang til en anden afdeling. Hvad der skete der indtil 8. oktober, mindes jeg kun som en tåge.

Fra Vestre Fængsel blev jeg overført til Kommunehospitalet den 8. oktober. Den 22. oktober om aftenen blev jeg afhentet af seks ukendte mænd. Jeg aftalte med lederen af gruppen, at han skulle få det til at se ud, som om jeg blev taget med magt, for ikke at bringe nogen i forlegenhed. I den tid, jeg opholdt mig 'under jorden' i København, tilså en læge mine sår. Den 26. oktober udførtes min afrejse på illegal måde til Sverige, hvorefter mine forhold på marineministeriets anmodning ordnedes af det kgl. danske gesandtskab i Stockholm.« Hasager Christiansen kom nu under ordentlig pleje på sygehus, og derefter fik han en tiltrængt rekreation. I begyndelsen af marts tiltrådte han tjeneste ved kommandoen for danske militære flygtninge i Sverige.

Om V-bomben er til sidst blot at bemærke, at der faldt endnu en ned på Bornholm, inden de blev rettet mod London. Den 8. april 1944 kl. 15.45 kom den sejllende ind over øen, tog toppen af nogle træer, blev delvis revet itu og faldt ned på en mark tilhørende »Stamperegård« i Østermarie. Ved nedslaget spredtes stykkerne, så også gården blev ramt, og den vestre længe nedbrændte, sandsynligvis forårsaget af petroleum fra en af bombens beholdere, da disse øvelsesbomber jo ikke indeholdt sprængstof.⁵⁶

Modstandsbevægelsen 1942-43

Forholdene på de store krigsskuepladser og herhjemme i Danmark havde afgørende ændret sig. I efteråret 1942 havde USA med held fået indledt sin store modoffensiv nord for Australien, i begyndelsen af november havde Montgomery kaster de tyske tropper tilbage fra El Alamein og samtidig med Eisenhowers invasion i Marokko og Algier blev aksemagternes styrker trængt sammen i Nordafrika, og ikke mindst var det lykkedes for russerne at tilføje de tyske hære et afgørende nederlag, der endte med feltmarskal Paulus' kapitulation i Stalingrad den 31. januar 1943. Krigslykken var endelig vendt, og de allieredes landgang på Sicilien i juli, der forårsagede Mussolinis fald den 25. juli, var varsler om, hvad fremtiden ville indebære.

I Danmark var der ligeledes kommet en ny udvikling i gang. Flere danske faldskærmsfolk fra England var medvirkende til en opgang i sabotagerne antal, og ikke mindst var man i større udstrækning ved at få modstandsgrupperne organiseret. Da man den 27. januar på bestilling fik B & W bombet, var det en tydelig opfordring til det danske folk om at træffe et valg mellem bombardementer og sabotage. Denne tiltagende uro var også en faktor, der skærpede telegramkrisen, og i forbindelse med denne sendtes nye tyske magthavere til Danmark. Det var General v. Hanneken og det tyske riges befuldmægtigede Werner Best, der afløste gesandten. Desuden overtog udenrigsminister Scavenius statsministerposten den 9. november, og en af de første vedtagne love efter regeringsskiftet var lov

nr. 452 om en bemyndigelse for regeringen til at træffe bestemmelser til opretholdelse af ro, orden og sikkerhed.

I det år, der var gået, siden opfordringen til sabotage rettedes til de europæiske folk over BBC, var der sket en afgørende udvikling på Bornholm. Det var nu ikke mere udelukkende distribuering af illegale blade fra det øvrige land, men lige så småt var man begyndt at få lokale udgaver. Nazisternes forsøg på at vinde indpas var slået helt fejl. Bornholm, der lå som en fremskudt forpost, følte sig som et grænse-land og var ikke til salg. Tallene ved valgene i foråret 1943 viste tydeligt bornholmernes standhaftighed, men fra standhaftighed og til direkte aktion med sabotage var der alligevel et spring.

En afgørende grund til denne tilbageholdenhed hvad angår sabotagen lå naturligt i, at der ikke fandtes større virksomheder på øen, som arbejdede for tyskerne. Man havde ikke de samme indlysende mål for sabotage, når der hverken var større værnemagere eller vigtige transporter over øen. Tilbage var de små samarbejdsfolk, detailhandlere, der handlede med tyskerne, som man kunne genere ved rudeknusninger el. lign. Tyskernes egne installationer rørte man derimod ikke i nævneværdig grad. Her var blot tale om overlipning af telefonledninger og tyveri af telefonapparater m.v. Til gengæld lå der omkring tyskernes forsøgsvirksomhed ved Bornholm en helt anden opgave.

Stille og roligt var der opbygget en solid efterretningsvirksomhed på Bornholm, og den kom til at bestå sin afgørende prøve den 22. august 1943. Sammen med efterretningsvirksomheden i Nordfrankrig kom oplysningerne fra Bornholm til at hjælpe englænderne frem til den bedste viden om de nye tyske hemmelige våben. Johs. Hansens og Hasager Christiansens rapporter, tegninger og fotografier af V-1 bomben blev sammen med franskmanden Michel Hollards rapporter og beskrivelse af afskydningsramperne af livsvigtig betydning for Englands forsvar. Med sin status som militær forsøgsbase for flåde og luftvåben fik Bornholm en central placering i det store krigsspil.

NOTER OG HENVISNINGER

IV. kapitel

1. Alkil side 205.
2. Alkil side 1260 samt lydbånd fra 6/9 1942 på FM.
3. Politirapport fra Rønne d. 26/9 1942 og skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 29/9 1942 i KK 2707/1942, RA. Ifølge samtale m. Bent Kyhn bestod gruppen på Rønne Statsskole af: Verner Hansen (søn af politiass. Johs. Hansen), Erik Bidstrup, Orla Hansen, Ejvin Høholt, Søren Nielsen, Poul Andersen, Hans Philip Gøtsche og Bent Kyhn.
4. Stemann I, side 154.
5. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 15/1 1943 i KK 1426/1943, RA.
6. Røder side 203 og 212, Ritzaus Bureau d. 2/12 1942, Den tyske marines arkiv, spole 5 A, Bornholm nr. 3293 d. 27/3 1943, RA, og skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 29/2 i KK 1426/1943, RA.
7. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 15/1 1943 i KK 1426/1943, RA.
8. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 20/10 1942 i KK 2707/1942, RA.
9. Valgaviser og illegale blade på FM.
10. Statistiske Meddelelser 4 rk. 120 bd. 1 h.
11. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 30/5 1943 i KK 1426/1943, RA.
12. Domsudskrift vedr. branden på Hørfabrikken i Åkirkeby d. 24/7 1947, KA, og erklæringer fra H. Chr. Olsen og J. Nørregaard d. 12/8 1946, KA, og samtaler med ingeniør Tage Nielsen, Køhlert og Erik Rønne.
13. Justitsministeriets 6. kontor, bevogtningssager, politikreds 18, indberetning fra Rønne d. 23/2 1943, RA.
14. do. do. d. 5/4 1943, RA.
15. do. do. d. 7/4 1943, RA.
16. do. do. d. 19/7 1943, RA.
17. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 7/5 1943 i KK 1426/1943, RA, og den tyske marines arkiv, spole 5 A nr. 3300, RA. Her står dog tilføjet, at politiet formoder sabotage.
18. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 9/4 1943 i KK 1426/1943, RA.
19. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 5/4 1943 i KK 1426/1943, RA.
20. Samtaler med Køhlert og Tage Nielsen.
21. Samtale med Tage Nielsen.
22. Den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3362, 3365 og 3367, RA.
23. Den tyske marines arkiv, spole 3 A, side 1624, samt spole 5 a, nr. 3294 og nr. 3298, og skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 1/4 1943 i KK 1426/1943, RA.
24. Den tyske marines arkiv, spole 3 A, april 1943, og skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 7/5 1943 i KK 1426/1943, RA.
25. Redaktør Herdahls breve d. 15/7, d. 3/8 og d. 10/8 1943 i FM, samt skriv. fra justitsmin. nr. 5 d. 16/8 1943, i KK 1426/1943, RA, og »De frie Danske« II årg. nr. 10, august 1943, side 8.
26. Brev fra Ernst Thorsen 1968, der fortæller, at han i august 1943 var opsøgt af kaptajn Jensen fra M/S »Carl«. Denne havde i København fået overladt 4 mand, som han skulle skaffe sikkert til Sverige, men det var kikset i Falsterbokanalen. Ernst Thorsen tog dem da med i sin fiskerkutter »Svanen« og fik dem landsat i Brantevig, da han var ude på en »prøvetur« for at ordne bådens motor. Desuden samtale med dir. Lyngby.
27. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 21/4 og 27/4 1943 i KK 1426/1943, RA.
28. Den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3341, 3350, 3359, 3368 og 3375, RA.
29. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 4/6 1943 i KK 1426/1943 samt den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3342, RA.

30. Samtale med Bent Holm samt uddrag af 4. delings historie i 1. kompagnis arkiv.
31. Samtale med Ole Holm.
32. Samtale med Elmer Folkjær.
33. Samtale med Knud Jespersen.
34. Rapport afgivet d. 21/7 1945 af Holger Molander, KA.
35. Den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3295, RA.
36. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 11/2 1943 i KK 1426/1943, RA.
37. Skriv. fra amtet til indenrigsm. d. 7/5 og 30/5 1943 i KK 1426/1943, RA.
38. Oplysningerne om den historiske udvikling er baseret på Generalmajor Walter Dornberger: V 2.
39. William Green: War planes of the third Reich, side 170, London 1970.
40. Churchill, bd. V, side 204. Churchill omtaler Hitlers inspektion af Peenemünde i juni 1943, men Dornberger skriver i sin bog side 75, at Hitler aldrig besøgte Peenemünde.
41. Walter Dornberger: V 2, side 74-78.
42. Churchill, bd. V, side 201.
43. Churchill, bd. V, side 206, og Dornberger: V-2, side 83. I Hilary St. George Saunders: Royal Air Force, Vol. III side 144 oplyses, at de angribende 597 fly kastede de 1937 tons bomber og 40 maskiner mistedes.
44. George Martelli: Manden, der reddede London, side 160-200.
45. Den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3344, RA.
46. Samtale med Johs. Hansen.
47. Rapporten gengives efter fotokopi i FM, dog er retskrivningen moderniseret, ark nr. 24c - 73/67 og 68/66.
48. Samtale med Johs. Hansen og oplysning fra kommandør Mørch.
49. Samtale med Johs. Hansen.
50. V. Lauritsens rapport, KA, og WO - 232 - 24, New Rocket weapon. Som report no. 3008 var rapporten den 30. august i det britiske krigsministerium, hvor man på grundlag af tekst og tegning energisk diskuterede dens konstruktion. Det gav dog anledning til mistydninger, at tegningen havde placeret raketcylindren under planets krop i stedet for over den.
51. Oplysninger fra kommandør Mørch.
52. Kofod-Hansens beretning i Berlingske Tidende d. 25/8 1963.
53. V. Lauritsens rapport, KA.
54. Samtale med Johs. Hansen, rapport fra V. Lauritsen, KA, og beretning af Kofod-Hansen i Berlingske Tidende d. 25/8 1963.
55. Samtaler med Johs. Hansen og dir. Lyngby, oplysning fra kommandør Mørch og V. Lauritsens rapport, KA.
56. Meddelelse i KA.

V. kapitel

GRUPPERNE DANNES

August–december 1943

Samarbejdspolitikens sammenbrud

Sabotagemateriellet, der endelig var begyndt at komme til Danmark i større omfang, havde forårsaget, at man endelig kunne iværksætte en virkelig offensiv på sabotagefronten, samtidig med at man i forskellige provinsbyer iværksatte strejker og uroligheder. Målet for modstandsbevægelsen havde længe været udformet i parolen: »Norske tilstande«, dvs. rene linier i forholdet til tyskerne, således at det kunne være klart for den danske befolkning, hvornår en lov, forordning eller bestemmelse var i dansk eller i tysk interesse. Man fandt, at regeringens samarbejdspolitik slørede dette forhold, og ønskede derfor denne bragt til ophør.

Den 3. august sendte faldskærmsfolkenes chef, Flemming B. Muus, sit epokegørende telegram til London:¹

»If we continue sabotage at present rate Huns repeat Huns will have repeat have to take drastic measures within three to four weeks Stop Shall we slow down or force the issue Stop sign Jam.«

Det var samarbejdspolitikens endeligt, der indvarsledes, da svaret fra London indløb og kort og utvetydigt lød: »Go right ahead.«

I hovedstaden havde begivenhederne fået et faretruende forløb, men sabotagernes antal steg ikke alene i løbet af august måned, men over hele landet voksede deres antal betydeligt, uden at hverken danske myndigheder eller tyskerne formåede at dæmme op for dem. Medens der i juni og juli havde været henholdsvis 44 og 84 større sabotager i Danmark, blev tallene i august alene i den første uge 30 større sabotager, i den anden 46, i den tredje 44, og i den sidste uge fra den 21. til den 28. august udførtes 66 større sabotager. Også på Bornholm var der, som før nævnt, flere sabotager i august, selv om de var af mindre omfang. Den 7. august var det gået ud over et kystvagtløkal i Gudhjem, natten mellem den 14. og 15. august havde man søgt at ødelægge nogle af de tyske luftvåbens lastvogne, og endelig havde man natten mellem den 27. og 28. august haft held til at vælte to antennemaster ved værnemagtens station i Åkirkeby.²

Da der desuden i august foruden de mange sabotager også kom et antal »spontane« strejker rundt omkring i landet, fandt tyskerne det nødvendigt, at der måtte tages skrappe midler i brug. Dr. Best tog til Berlin for at forhandle herom, og efter sin hjemkomst til København stillede han den

danske regering over for et ultimatum, hvori han krævede, at den danske regering øjeblikkelig erklærede undtagelsestilstand med indførelse af tysk pressecensur og oprettelse af danske hurtigdomstole med pådømme'se af de strengeste straffe. »For sabotage og anden medvirken hertil, for angreb mod den tyske værnemagt og dens medlemmer samt for besiddelse af skydevåben og sprængstoffer efter den 1. september 1943 skal der ufortøvet indføres dødsstraf.« Og til sidst hed det: »Rigsregeringen forventer den danske regerings accept af foranstående fordringer inden kl. 16 i dag.«³

Den danske regering havde nu fået sat kniven på struben, og selv om der endnu var diskussion om svaret, enedes den danske regering dog til sidst om det eneste anstændige svar på dette ultimatum, nemlig: Nej. Den 28. august kl. 15.30 blev svaret afleveret til den tyske rigsbefuldmægtigede dr. Best.⁴ Derefter kunne man blot vente på det næste tyske udspil.

Lørdag den 28. august var der på Bornholm amtsmøde om formiddagen, og om aftenen havde amtmanden inviteret til middag. Her deltog ikke alene amtsrådet, men også nogle officerer og repræsentanter for Det civile luftværn, da der næste dag skulle afholdes en stor luftværnsøvelse på Bornholm, så der var i alt 40-50 herrer. Umiddelbart før gæsterne kom, ville amtmanden sende et fødselsdagstelegram til en bekendt, men erfarede da overraskende, at telefon- og telegrafforbindelsen med København netop var afbrudt. Stemann bad da, inden man gik til bords, de mest fremtrædende af gæsterne over på sit kontor, hvor han forelagde dem situationen. Blandt disse var folketingets formand Hans Rasmussen, der boede i Rønne, prof. Chiewitz og lederne fra Det civile luftværn samt kontorchef Abitz. Stemann udtalte som sin mening, at man skulle fortsætte med luftværnsøvelsen næste dag, men de andre, der mere realistisk følte situationens alvor, fik udtrykt deres holdning ganske klart, da prof. Chiewitz ganske bramfrit erklærede: »Næh, nu kan det fa'me være nok. Nu vil vi ikke høre mere på det sludder med at fortsætte, for nu er det sket.«⁵

Flere af gæsterne følte sig som fanget i en fælde på Bornholm og drøftede mulighederne for at stikke af til Sverige. En af dem, Læssøe Peder- sen, gjorde som tidligere omtalt alvor af det en af de første dage i september og medførte bl. a. V-1 billederne til Stockholm.

Samme eftermiddag havde kommandanten på Bornholm, oberst J. T. Waagepetersen fået underretning om den alvorlige situation og havde omgående beordret detachementet i alarmkvarter i Stausdal forsamlingshus, der lå ca. 800 m SV for Stausdal magasin. Desuden udleveredes skarp ammunition. Styrken, hvis eneste opgave var at bevogte de militære depoter, var kun meget lille. Den bestod af styrkens chef, kaptajn K. T. M. Jensen, to oversergenter, to sergenter samt 24 menige. Ved magasinerne fordoblede man nu vagten til en oversergent og seks menige, således at den vagtfrie kampstyrke i Stausdal forsamlingshus bestod af kaptajnen, 3 underofficerer

og 17 menige, idet én var på sygehus. Endvidere opholdt værnschefen med stabschef, adjutant, skriver, depotofficiant og to kontorordonnanser sig i Rønne. Kl. 16.30 modtog værnet, efter forespørgsel hos generalkommandoen, ordre til, at alt personel fra kl. 20 skulle være samlet i lejr eller kaserne, en ordre, som man således allerede havde iværksat på Bornholm, men herefter var man overladt til sig selv og til at handle efter konduite. Værnschefen havde desuden givet ordre til kaptajnen om, at der ikke skulle ydes modstand mod overlegent angreb.⁶ Det var en ordre, som også kendes fra det øvrige land, men som faktisk forudsatte, at tyskerne tydeligt demonstrerede deres overlegenhed ved et angreb, samt at det tydeligt fremgik, at det var regulære tyske enheder, man stod overfor, og ikke f. eks. nazistiske kupmagere eller lignende.

Bornholm den 29. august 1943

Først den følgende nat gik tyskerne til aktion. Ligesom den 9. april 1940 skete det kl. 4 overalt i landet på samme tid, og på Bornholm skete følgende:

»Den 29. august kl. 4 om morgenen ringede det kraftigt på døren. 'Hvem er det?' 'Die deutsche Wehrmacht.' Der blev kastet kraftigt lys fra en projektør mod huset. Min kone lukkede op. En løjtnant med en bevæbnet soldat trådte ind og spurgte efter mig. Min kone lod dem vente på laboratoriet. – Havde det noget med den spændte politiske situation at gøre? Eller skulle jeg hentes til nogen, der var særlig syge i den tyske lejr? – Jeg tog en slåbrok på og gik ned og præsenterede mig. Leutnant Esser gentog mit navn, og da jeg bekræftede det, sagde han: 'Sie sind verhaftet.' Jeg spurgte om årsagen. Den kendte han ikke. Han var kun soldat og havde sine ordrer. Jeg fik lov til at klæde mig på.«⁷ På denne måde arresteredes overlæge H. Chr. Olsen, og samme nat arresteredes ligeledes Palle West, hvorpå begge førtes til Inse.kommandanturens baraklejr på Galløkken.

Overalt i landet internerede man fremtrædende danske, hvis antityske holdning man kendte, og efterhånden samledes de i Horserødlejren i Nordsjælland. Meningen har vel været, at tyskerne i disse mennesker ville have en slags gidsler, som kunne bruges ved passende lejlighed. Samtidig indførte tyskerne den undtagelsesstilstand, de ønskede.

Det var imidlertid aktionen mod de danske militære styrker, der var det afgørende moment den 29. august 1943. Indtil da havde tyskerne tilladt tilstedeværelsen af en meget lille styrke på omkring 3000 mand i den danske hær samt tilstedeværelsen af flåden, men begge parter havde fået indskrænket deres virkeområde ganske betydeligt. Hidtil havde tyskerne jo opretholdt fiktionen, at de var kommet for at beskytte Danmark, og derfor kunne de vel heller ikke helt opløse disse danske forsvarsstyrker. Hæren var ganske vist forment adgang til Jylland, og den danske flådes skibe måtte kun holde øvelser i de indre danske farvande som Roskilde fjord og

Smålandshavet. Den 29. august bekendte man imidlertid helt kulør, bl. a. af frygt for at de danske styrker skulle hjælpe ved en eventuel allieret invasion i Danmark. Den 29. august om natten foretog tyskerne angreb på de danske garnisoner samt på flådestationen for at afvæbne styrkerne og til egne sig de danske skibe.

Begivenhederne på Bornholm var mindre dramatiske end mange andre steder i landet, og tyskerne kom i øvrigt også noget senere her. Kl. 6.30 så skildvagten ved Stausdal magasinerne 6-7 tyskere nærme sig lågen i pigtrådshegnet. Skildvagten nægtede dem adgang, og da vagtkommandøren hørte skud udefra, kom han straks løbende, samtidig med at han kaldte vagtmandskabet ud. Da han så, at der ikke alene var tyskere ved nordsiden, men også ved sydsiden, og at flere automatiske våben var bragt i stilling, overgav han vagten til tyskerne, hvis styrke han ans'og til 30-40 mand. De danske soldater blev afvæbnet og foreløbigt indespærret i vagtlokalet, medens vagtkommandøren med en tysk befalingsmand tog en runde til magasinerne. En times tid senere meldte vagten ved Stausdal forsamlingshus, hvor detachementet var indkvarteret, at en bil med tyskere var passeret mod øst lidt før klokken halv syv. Klokken var nu 7.45, og detachementskommandøren ringede omgående til Stausdal magasinerne, hvor han fik svar på tysk. Samtidig hørte han proklamationen om undtagelsestilstanden i radioen, og medens han hørte denne, havde tyskerne, der nu var blevet klar over, at der var flere danske soldater, omgående sat kurs mod forsamlingshuset. Strækningen til forsamlingshuset blev hurtigt tilbagelagt, og da kaptajnen kom ud af bygningen for at purre mandskabet, kørte en lastbil op foran ham, og ud sprang 6-7 tyskere med maskinpistoler og krævede omgående detachementets overgivelse. Mandskabet blev så at sige taget på sengen, afvæbnet og samlet med de øvrige soldater.⁸

Kl. 5.50 modtog værnet fra politiet telefonisk meddelelse om, at tyskerne havde besat de offentlige bygninger, og at en styrke var kørt mod Stausdal. Kort efter modtog værnschefen fra Inselkommandanturen ordre om at møde hos ham i lejren på Galløkken kl. 7 sammen med amtmanden og politimesteren. Amtmanden var blevet vækket omkring et kvarter over seks, da telefonen ringede. Han fandt, at det var et upassende tidspunkt at ringe så tidligt en søndag morgen, men hans kone tog alligevel telefonen. Det var Hasager Christiansen. Han meddelte amtmanden, der nu kom til telefonen, at den tyske kommandant havde bedt ham indkalde amtmanden til et møde på Galløkken kl. 7. Amtmanden ville imidlertid gerne markere, hvem der skulle bestemme farten, hvorfor han bad Hasager Christiansen om at sige, at han kunne komme kl. 7.30, og i øvrigt bad han om, at han skulle bede obersten og politimesteren om at være hos ham kl. 7, således at de kunne tale sammen inden mødet sammen med Hasager Christiansen, der også var indkaldt.

»De kom kl. 7, og jeg læste indenrigsministeriets strengt fortrolige skrivelse af 6. november 1940 op for dem. Herefter var jeg ved kgl. resolution af 4. november 1940 udnævnt til administrator for Bornholm på alle områder, såfremt forbindelsen med det øvrige land blev afbrudt. Dette var jo nu sket, og jeg syntes derfor, at det var rigtigst strengt fortroligt at underrette dem herom, inden vi tog ud til den tyske kommandant. Obersten så meget eftertænksom ud, da jeg læste skrivelsen op. Han spurgte – som jeg havde ventet – om min virksomhed som administrator også gjaldt militæret. Hertil svarede jeg ja, men at det dog ikke var min tanke at blande mig i en eventuel 'krigsøvelse'.«⁹

Herefter kørte man til Galløkken. I mødet deltog fra dansk side: amtmand P. Chr. v. Stemmann, oberst Waagepetersen, politimester d'Auchamp samt kaptajnløjtnant Hasager Christiansen og løjtnant Agersted. På tysk side var Kapitan z. See von Rosenberg, kaptajnløjtnant Stüben og søløjtnant Esser.¹⁰

Mødet indledtes med, at von Rosenberg oplæste proklamationen om den militære undtagelsestilstand i Danmark, der var indtrådt fra kl. 4 denne morgen. Embedsmænd og funktionærer ved de offentlige myndigheder og institutioner skulle loyalt fortsætte med at opfylde deres embedspligter samt efterkomme de anvisninger, der blev givet af de tyske myndigheder. Sammenstimlinger af mere end 5 personer på gader og offentlige steder var forbudt, ligesom alle forsamlinger, også ikke-offentlige, var forbudt. Mellem kl. 8 aften og 5 morgen var enhver trafik på gaden forbudt, og post, telefon og telegraf var indtil videre lukket. Desuden forbødes naturligvis strejker, og man understregede, at overtrædelse af forbudene ville blive straffet ved de tyske standretter, og at opfordringer til strejke kunne medføre dødsstraf.

Amtmanden, den nybagte administrator, havde ingen direktiver fra regeringen eller det øvrige land, og han var nu ifølge proklamationen fuldt underlagt Inselkommandanten, men så let lod han sig nu ikke bøje. Han erklærede, at da han ikke havde andre informationer at holde sig til, måtte ansvaret for proklamationens rigtighed helt hvile på von Rosenberg, og hvis denne i øvrigt ikke ønskede at skabe panik på Bornholm, måtte han snarest indskrænke antallet af vagter og patruljer i gaderne og åbne for den lokale telefontrafik, idet han påpegede, at samfundet havde ganske særlige forhold. v. Rosenberg gik med til disse ændringer, og da han yderligere nævnede, at han var nødt til at have vagter ved de tyske skibe på Rønne havn, påpegede amtmanden igen, at det blot ville skabe uro, fordi rønneboernes faste søndagstur netop gik ned om havnen, og man kunne jo i stedet lade det danske politi se lidt mere efter dernede. Også dette gik v. Rosenberg med til.

Til sidst meddelte von Rosenberg, at overlæge H. Chr. Olsen og gros-

serer Palle West var taget i forvaring af den tyske værnemagt. Amtmanden protesterede naturligvis imod det og bad om at måtte tale med dem. Han fik tilladelsen til det, såfremt v. Rosenberg kom med, og at der kun blev talt tysk. De sad i hver sit værelse, og amtmanden forklarede dem, hvad han kendte til situationen i øjeblikket. Meget kunne de to herrer imidlertid ikke fortælle, og von Rosenberg vidste end ikke, om kongen var trådt tilbage, eller hvorfor Olsen og West var anholdt. Han havde blot rettet sig efter ordre fra København.

Umiddelbart efter mødet, kl. 8.45, sendte obersten løjtnant Agersted til Stausdal for at underrette detachementet om begivenhederne. Han fik mandskabet frigivet, hvorefter de tog tilbage til deres kvarterer på sognets gårde.

I den tyske rapport lyder dagens begivenheder kort og lakonisk:¹¹ Følgende forholdsregler er gennemført:

- kl. 0430 To danskere, dr. Olsen og Palle West, arresteret og ført til Inselkommandanturens baraklejr.
- kl. 0545 Besættelse af Kastellet og arsenalet i Rønne.
- kl. 0620 Nøgle til Kastellet beslaglagt. Gennemøgning gav 4 maskingeværer og ca. 150 geværer (af gl. model).
- kl. 0550 Post og rigstelefon besat.
- kl. 0600 Telefonselskabet i Rønne besat og omstillingsbord i Missionshotellet besat.
- kl. 0605 Elektricitetsværket i Rønne besat.
- kl. 0640 Det danske våbenlager i Stausdal taget i besiddelse uden kamp.
- kl. 0730 Minestrygningsbåd R 12 afvæbnet og lagt ved siden af marineprammene.¹²
- kl. 0735 Overtagelse af ca. 300 geværer uden ammunition i Rønne fængsel.¹³
- kl. 0730-0900 Samtale i baraklejren mellem den tyske Inselkommandant og den danske amtmand, politimester, kommandanten for Bornholm og forbindelsesofficeren.
- kl. 0815 Fire rekvirerede danske lastvogne klar i baraklejren i Rønne til evt. indsats.
- kl. 0950 Melding til Admiral Dänemark om de befalede forholdsreglers gennemførelse.

sign. v. Rosenberg.

I øvrigt forløb alt roligt på Bornholm resten af dagen, og de afvæbnede soldater blev sat til at samle grankogler i Almindingen syd for Kongemindet. Der blev dengang betalt gode priser for grankogler, som anvendtes til generatorbrændsel, men denne øvelse interesserede absolut ikke de menige under disse omstændigheder.¹⁴ Allerede den 30. august blev de tyske poster

trukket tilbage fra telegrafen, elektricitetsværket og Missionshotellet, og de beslaglagte lastvogne blev frigivet. Alligevel syntes tyskerne mere nervøse end bornholmerne, hvis man skal dømme efter den besynderlige episode, der indtraf natten mellem den 1. og 2. september.

Kampen ved Stausdal

Om natten kl. to den 2. september meldte tyskerne fra Stausdal, at de blev angrebet fra forskellige sider. Under den voldssomme »kamp« anvendte tyskerne alle deres våben, maskingeværer, maskinpistoler, geværer og håndgranater, og ved halvtre-tiden ankom yderligere forstærkning fra Rønne. Samtidig meldte Inselkommandanten til København om det danske angreb og bad indtrængende om forstærkning. Kampen sluttede imidlertid et kvarter før fire, da de anslåede 40–50 modstandere var blevet fordrevet og havde skjult sig i skovene. Man iværksatte straks en eftersøgning, der dog ikke gav noget resultat, og tyskerne kunne nu til København melde, at situationen for øjeblikket var rolig, samt at man ikke havde lidt nogen tab, men heller ikke havde taget nogen fanger. Alligevel afsendtes for en sikkerheds skyld en stødtrop fra København klokken halv syv bestående af 1 officer og 29 mand, der blev fløjet til øen.¹⁵

Kriminalpolitiet blev mod dets vilje indblandet i affæren, fordi det var blevet tilkaldt sammen med brandvæsenet af opsynsmanden, hvis hønseshus var sat i brand af sporprojektilerne. Desuden var tyskerne stærkt ophidsede og truede med repressalier. Kriminalpolitiet fandt ud af, at for det første havde »kampen« kostet to dødsofre, nemlig en høne, der var blevet skudt, samt en anden, der var blevet så hårdt såret, at den måtte aflives, og for det andet, at alle skudmærker viste, at der udelukkende var skudt fra magasinet, og at ikke et eneste projektil eller andet viste, at der var skudt ind mod Stausdal. Tyskerne havde ingen kommentarer til denne rapport, men alligevel ankom der yderligere om aftenen stødtropper fra Swinemünde ved halv ni-tiden, nemlig 1 officer samt 5 underofficerer og 45 menige.¹⁶

Det hedder i den officielle tyske beretning:

»Admiral Dänemark rekvirerede hos division nr. 160 en stødtrop for at afværge et dansk bandeangreb på det danske ammunitionsdepot Stausdal på Bornholm. Kommandoet, en fører, 15 mand fra 37. bataillon, fløj kl. 6.25 fra Kastrup. Bandeangrebet blev afværget i løbet af dagen; banderne, henved 40–50 mand, forsvandt i terrænet. Forstærkningen blev foreløbig på Bornholm. Ammunition og udrustningsgenstande, som lå i depotet, blev ført bort på marinepramme.«¹⁷

Samme dag, den 2. september, arresterede man atter de danske soldater, underofficerer, officianter og officerer, og blandt disse Hasager Christiansen. Aktionen begyndte som sædvanlig kl. 4 om natten, og blandt de internerede var også løjtnant Agersted, der blev ført til Inselkommandanten, som ra-

sende foreholdt ham, at det var de danske soldater, der havde foretaget angrebet på Stausdal. Det hjalp intet, at løjtnanten søgte at forklare von Rosenberg, at tyskerne jo selv havde afvæbnet de danske soldater et par døgn tidligere. Desuden var antallet af menige heller ikke mere så stort, idet man havde benyttet dagene til at hjemsende 5 bornholmere, og tilmed var en sergent og en oversergent forduftet. Således sad nu både to civile, officererne og mandskab arresteret i baraklejren på Galløkken.¹⁸

Om aftenen besøgte den tyske læge, dr. Gregor, overlæge O'sen og meddelte ham fra Inselkommandanten efter amtmandens henstilling, at man ville tilbyde overlægen at gå på sygehuset en times tid daglig under bevogtning. »Jeg forklarede ham, at man ikke kunne øve lægegerning under bevogtning helt bortset fra, hvordan patienterne ville tage en sådan situation. Hvis de ville frigive mig helt, skulle jeg love ikke at flygte, men det andet tilbud måtte jeg afs.å.«¹⁹

Palle West og overlæge O'sen måtte tale sammen under deres daglige gårdtur, og pludselig fredag aften fik de lov til at drikke kaffe sammen med de danske officerer, hvilket gentog sig lørdag aften den 4. september. Samme morgen var de danske reserveofficerer med civil stilling blevet frigivet, og i løbet af dagen afsluttede man flytningen af våbnene fra Stausdal til de tyske transportskibe. Dette var signalet til, at von Rosenberg samlede alle internerede i officersmessen på Galløkken og gav dem lov til at telefonere efter rejsetøj, da de nu ville blive sendt bort fra øen. Kl. 23 blev alle i bus kørt til bådene, og halvanden time senere afsejlede de med kurs mod København. Det var Vp 1002 (Vorpostboote) samt MFP 216, 219 og 388 (Marinefahrpramme), der om bord havde de internerede 9 officerer og officianter, 26 mandskab og 2 gidsler samt våben, udrustning og ammunition foruden den tyske stødtropstyrke på 26 mand.²⁰

Ankommet til København skiltes vejene. De værnepligtige førtes til Jægersborg kaserne, officianterne til Frederiksberg Slot, kaptajnløjtnant Christiansen til Holmen og officererne fra hæren samt de to civile blev internerede på Østerbro Stadion. Tordag den 7. september gik turen for de bornholmske officerer videre til Hornbæk, og lørdag den 11. september tømtes stadion, og de to bornholmske civile kom nu til Øregårds Gymnasium i Hellerup, der var blevet til Øregårds kaserne. Her var civile internerede fra øerne samlet, og der var de bedste muligheder for at skabe gode kontakter, der siden skulle blive af stor betydning. Herfra blev overlæge Olsen frigivet uden kommentarer den 15. september og nåede hjem til Bornholm den 19. september, medens Palle West førtes til Horserød med en række andre civile og ligeledes her blev frigivet uden kommentarer, men først den 5. oktober sammen med de øvrige internerede i Horserød.²¹

Lørdag den 5. september ophævedes undtage'sestilstanden på Bornholm, og de bornholmske aviser fik atter lov til at udkomme, og da de tre MFP

både var kommet tilbage fra København og den 11. september atter afsejlede med »Beutematerial« til Swinemünde, kan det siges, at aktionen for Bornholms vedkommende var afsluttet.²²

Imidlertid havde alt det, der var foregået, skabt en helt ny situation og en helt ny stemning hos folk – også på Bornholm. Danmark var uden regering – dens demissionsbegæring var blevet afslået af den nu internerede konge, så regeringen fungerede blot ikke mere. Det var en situation, der skabte visse formelle vanskeligheder for tyskerne i deres forsøg på at stable en ny regering på benene, forsøg som de til sidst opgav. På krigsskuepladsen havde tyskerne stadig større problemer at slås med, og i Danmark fandt de åbenbart, at de udmærket kunne klare sig med det direkte tyske styre, som de nu havde skabt. Alligevel spændte de ligesom ben for sig selv endnu en gang, da de natten mellem den 1. og 2. oktober iværksatte jagten på de danske jøder. Som bekendt var det den tyske søfartsattaché Duckwitz, der røbede planerne til de danske politikere, således at det lykkedes at få størsteparten af de danske jødiske landsmænd skjult, inden aktionen satte ind. For Bornholm fik denne nye aktion dog mere indirekte end direkte betydning. På øen fandtes vist kun en enkelt jøde, og for ham lykkedes det at komme væk. Derimod begyndte via Bornholm et net af ruter, ad hvilke jøder og flygtninge fra det øvrige land undslap til Sverige.

Skipper Peter Bendtsen

Skipper Peter Bendtsen blev kastet hovedkuls ud i det, da han den 29. august lå i Rødvig havn. Torpedobåden »Havørnen« havde fra Stubbe-købing prøvet at stikke af til Sverige, men var af en tysk torpedobåd ved Grønsund blevet tvunget til at vende om. Derefter satte chefen den på grund ved Stammenakke i Bøgestrømmen og sprængte den, hvorefter besætningen havde reddet sig i land og nu gemte sig i omegnen. Da Peter Bendtsen var på kroen om aftenen, hørte han, at disse marinere strejfedes om i skovene, og han sagde da lige ud, at de skulle bare komme med dem, så skulle han nok sejle dem til Sverige. Da han senere gik ned til sit skib, blev han antastet af en mand, der sagde: »Vi tager dig på ordet,« hvortil Bendtsen blot svarede: »Kom bare med.« Der kom syv mand, som han sejlede direkte til Trelleborg, hvorefter han tog til København.²³ Peter Bendtsen havde ofte sejlad på København, og hans hændelse den 29. august bragte ham i kontakt med havnefogeden i Tuborg havn, Johs. Johansen, og havnefogeden i Københavns havn ved Ndr. Toldbod, H. Bessel. De var begge blevet indblandet i de illegale transporter, og Peter Bendtsen blev en af deres trofaste skippere, der aldrig gik af vejen for at hjælpe flygtningene. Hans fandanivoldske natur imponerede tyskerne, og med sit skib »Villig« lavede han mange numre med dem.

Når han skulle sejle i ballast fra København til Bornholm, havde han

var styrtet i havet i nærheden. Det var mellem Møen og Adlergrund fyr-skib. De kunne se to mænd klamre sig til maskinens vrage. Inden de nåede derhen, var den ene af mændene imidlertid gået til bunds. Den anden blev taget om bord, og med ham sejlede Bendtsen så til Adlergrund fyrskib, hvor han blev liggende, til et tysk marinefartøj var blevet kaldt til hjælp, hvorefter Bendtsen med dette som eskorte sejlede den nødstedte flyver til Sassnitz. For denne hjælp modtog Bendtsen senere en sølvskål, hvori var indgraveret: »Tak for din kække sømandsdåd, Herman Gøring« samt et brev, hvori Gøring takkede for hjælpen til den tyske flyver. For en sikkerheds skyld gik Bendtsen altid med dette brev i baglommen.

Det er vanskeligt at få dateret alle disse begivenheder, men det må sandsynligvis også have været i efteråret 1943, at havnefoged Christiansen i Hammerhavnen bad ham hente en af marinens motorjoller, der lå der, og bringe den til Sverige. Bendtsen fik den afleveret i Ystad, men da jollen savnedes på Bornholm, kom både havnefogeden og en hjælper i forhør. Da han derefter få dage senere anløb Tuborg havn, stod havnefoged Johannes Johansen der med et brev, som indeholdt den forklaring, Bendtsen skulle afgive, hvis han kom i forhør. I hast fik han lavet en stump reb til, så det kunne ses, at han havde tabt båden, fordi rebet sprang, da han skulle bugseren den til en stenfisker i København. Under forhøret i København hos Gestapo fandt man Gørings brev, og Bendtsen kom igen fri.²⁸

Ruterne opstår

Peter Bendtsen var et led i det rutenet, der udfoldede sig hovedsagelig fra Tuborg havn, og han kom også siden ind i mange spændende episoder, men også mere direkte på selve Bornholm udvikledes et rutenet. Hovedpersonen her var fyrmester Jakobsen på Christiansø.

Det startede i forbindelse med jødeforfølgelserne. En gammel jøde var indlogeret hos provst Matthiesen, Rønne, og da Jakobsen en dag var på besøg hos flyveleder V. Lauritsen i Rønne, lovede han at få ham til Sverige. Politiasistent Johs. Hansen hjalp med at få ham til Nexø, hvorfra skipper Richard Larsen, Nexø, med »Illum« sejlede Jakobsen til Christiansø og derefter fortsatte med flygtningen til Simrishamn. Det var starten. Senere fik Jakobsen kontakt med kommandørkaptajn Bangsbøll, også kaldet »Onkel«, og i samarbejde med skipper Axel Hansen med hans båd »Ramona« løstes den næste og siden adskilligt flere opgaver. Axel Hansen sendtes til Hammerhavnen, hvor han fik nogle kadetter om bord, og herfra gik turen til Kåseberg i Skåne. Her havde han imidlertid så meget vrøvl, at det blev både første og sidste gang, denne havn blev anløbet, så de følgende ture blev flygtningene landsat i Simrishamn.²⁹

Denne begyndelse blev til den meget effektive organisation, der kaldtes »Laksene«. Fyrmester Jakobsen var centret, der ordnede selve sejladsen,

og til denne anvendte han dels Axel Hansen med »Ramona« og de's Peter Sonne, der var postbådfører i Svaneke. Organisation i land, som Jakobsen havde kontakt med, bestod i første omgang af proprietær N. Koefoed, St. Almegård ved Rønne, vognmand Ole Holm, Rønne, og dyrlæge Stender i Østermarie. Efterhånden kom flere til, og i løbet af det følgende år udvikledes organisationen til fuldkommenhed og med endnu flere kontakter, men herom vil der blive fortalt senere.³⁰

Der var endnu en tredje og lige så effektiv rute. Det var den såkaldte »Liserute«, men det må i øvrigt erindres, at de tre ruter meget ofte spillede sammen, og at flere af personerne, der var involveret i den ene rute, også kunne have noget at gøre med den anden eller tredje rute. Både »Carl« og »Østersøen« fra Det østbornholmske Dampskibsselskab havde også i tiden før den 29. august befordret flygtninge, der »stod af« i Falsterbokanalen, men først i forbindelse med jødeforfølgelserne blev transporterne fast organiserede og kom til at indgå som et værdifuldt led i hele det illegale arbejde. Ruten, der ledes af forretningsfører ved Berlingske Tidende Svend Aage Munck, var hovedsagelig et kontaktled for de illegale organisationer, der benyttede den til kurer-tjenesten og i andre nødvendige situationer for fremtrædende modstandsfolk. Alt dette kom dog først senere rigtigt i gang.³¹

Medens denne rute endnu var i sin vorden og inden den faste organisation, som vi møder senere, måtte man søge hjælp hos de bornholmske fiskere. For Ernst Petersen fra Hasle begyndte det sådan, at han engang i august blev opsøgt af kaptajnen på »Carl«, der fortalte, at han havde 4 mand, som skulle have været af i Falsterbokanalen, men af en eller anden grund var det kikset. Flygtningene blev nu overladt til Ernst Petersen, der med sin båd »Svanen« alene tog på »prøvetur« med båden og fik dem landsat i Brantevik i Skåne, hvorefter han hjemme forklarede, at han havde fået maskinstop, så ingen fattede mistanke. Han havde en halv snes ture af denne slags i løbet af september. Det var enten »lystture« eller »småfiske-ture«, men i oktober gik det galt. Denne gang var det ikke færre end 7 mand, der var kommet til øen med »Carl«, og som nu var blevet indloget i toldpakhuset i Allinge under lås og slå og toldplomber. Den 4. oktober sejlede »Svanen« til Sandkås, hvor man foregav at skulle trække tobis, dvs. drage vod efter agn til torskefiskeri. Bådens bevægelser fulgtes nøje af to tyske soldater på land, der så »Svanen« ankre op for natten. En kraftig ankerlanterne blev tændt og i mørket roede Ernst Petersen i land med en lille jolle, der bragte de 7 mand om bord. Derefter blev lanternen sat på en bøjle, og med en storm af VSV lod han båden drive til søs. En sømil ude blev »Svanen« fanget i strålerne fra en lyskaster fra et af de tyske vagtskibe. Motoren blev omgående startet, alle sejl blev sat, og takket være en fragtdamper, der kom imellem, lykkedes det at slippe væk fra vagtskibet, da man i en kraftig regnbyge forsvandt ud af syne. Klokken ét om natten

blev de 7 mand landsat i Simrishamn, og uset nåede »Svanen« tilbage til ankerbøjen, der kom på sin rette plads ved seks-tiden om morgenen, og tobisfiskeriet blev genoptaget.

Dagen efter, da båden kom tilbage til Hasle, hentedes fiskeren til forhør hos tyskerne. Heldigvis kunne de to tyske vagter på land imidlertid bedyre, at båden havde ligget opankret hele natten, og Ernst Petersen kunne kun erklære, at han intet havde set til andre skibe, da både han og besætningen havde sovet hele natten. Tyskerne troede ham vel næppe helt, men de kunne intet bevise, og i den følgende tid holdt Ernst Petersen sig i ro, og først i foråret 1944, da de mange flyvere nødlandede på Bornholm, trådte han atter hjælpende til.³²

Der var i øvrigt i vinteren 1944 flere ruter under forberedelse. En af dem får vi et lille indtryk af, da stud. med. Mogens Nissen den 14. marts sendte Knud Jespersen, Åkirkeby, følgende brev:

»Kære Knud.

Med overbringeren heraf (som benytter sig af et kodeord, vi begge kender) sender jeg dig diverse instrukser for den nærmeste tid. Idet jeg regner med din fuldstændige medvirken ved gennemførelsen af en postrute, tillader jeg mig at ansætte dig som distributør og kollektør.

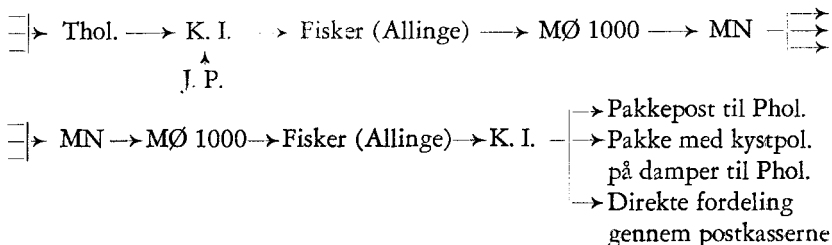
Se først og fremmest må vi finde en fiskeskipper fra Allinge-Sandvig, som er villig til at gå til Davids Banken mindst én gang ugentlig. Det skal helst falde sammen med hans fisketur. Der vil han så møde en svensk båd MØ 1000, som vil overtage posten resp. aflevere den. Forsendelsen deraf må ske i solide sække og husk altid med en sten i bunden, så den om nødvendigt kan sænkes.

Din første opgave bliver pr. omgående at sætte dig i forbindelse med fyrmesteren på Hammeren fyr (store fyr), hilse fra Forchammer og tale lidt med ham om at finde en passende skipper. Fra vor side foreslås ejeren af båd RØ 35, men det finder du sikkert meget bedre ud af selv. Jeg vedlægger i øvrigt en skitse om, hvordan jeg tænker mig ruten gennemført. Tag nu fat med friske kræfter og gør noget ved det.

Med mange hilsener

Mogens«

Vedlagt fulgte derefter følgende skitse:

»Øvrige spørgsmål kan stilles til overbringeren, som af mig personlig er sat fuldstændig ind i sagen. Nævn intet til min familie om, at jeg har været hjemme.
Mogens«

Det er dog nok problematisk, om denne rute kom i gang, da Mogens Nissen i Sverige havde forskellige vanskeligheder. Han var ganske vist meget ivrig for at få ruten etableret, men hans optræden opfattedes af andre som så hasarderet, at man ikke ønskede samarbejde.³³

Endelig havde kaptajn Poggenborg på »Østersøen« en forholdsvis uorganiseret rute. Han tog flygtninge op i København og lod dem så springe fra i Falsterbokanalen. På Bornholm havde han kontakt med overlæge Olsen, og for denne blev kaptajn Poggenborg efterhånden en vigtig forbindelse for breve og pakker fra København.³⁴

Tyskerne havde næppe haft mistanke om, at der ligefrem var opstået flugtruter ved Bornholmerbådene, men de var utilfredse med, at svenskerne begrænsede antallet af tyske soldater, der måtte følge med de skibe, der sejlede gennem Falsterbokanalen. Sverige tillod højst 5 tyske soldater at følge med hvert skib, og derved umuliggjordes orlov i København for de på Bornholm stationerede soldater. Forgæves forsøgte de at tvinge kaptajnerne til at sejle uden om kanalen op gennem Øresund, men disse henholdt sig til, at det for det første ville øge minefaren, og for det andet kunne fiskene fordærves, hvis der pludselig på grund af minenedkastninger blev spærret i længere tid, når skibene måtte ligge i Østersøen og vente på gennemsejlingstilladelse, og desuden var denne rute længere, så det ville betyde et større kulforbrug. Resultatet blev imidlertid, at den øverstbefalende over de tyske tropper i Danmark den 4. oktober gav ordre til det danske udenrigsministerium om at meddele de bornholmske rederier, at rutedamperne fra Bornholm til København og retur, når der var mere end 5 soldater af den tyske værnemagt om bord, skulle benytte Sundruten og undgå at sejle gennem Falsterbokanalen. Overtrædelse heraf ville blive straffet på grundlag af den særlige krigsretslov, Kap. I, paragraf 4.³⁵

Illegale bornholmske blade

Også på anden måde øgedes aktiviteten efter den 29. august 1943. De illegale blade dukkede nu også op som selvstændige foretagender på Bornholm, og i løbet af efteråret startedes således tre forskellige blade: »Pro Patria«, »Bornholms Kurer« og »Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholms udgave«. Det var Knud Jespersen, der var drivkraften bag »Pro Patria«. Han var da formand for KU på Bornholm, og efter et ophold i KU's landslejr på Hvidkilde i august var han ligesom mange andre, der deltog i denne lejr, blevet inspireret til at foretage sig noget på Bornholm. Han fik hjælp af et par andre KU'ere, Elmer Folkjær og Sven Harild. Jespersen

JANUAR 1944.

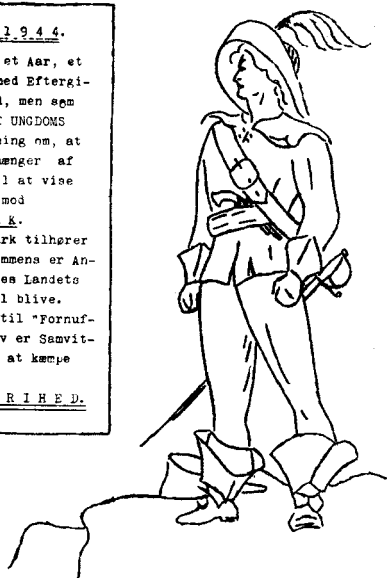
Saa gik der igen et Aar, et Aar, der begyndte med Eftergiv-
venhed og Vækelmod, men søm-
endte i DEN DANSKE UNGDOMS
glædende Overbeviining om, at
Landets Fremtid afhænger af
Ungdommens Evne til at vise
Fæsthed og Troskab mod

DANMARK.

Fremtidens Danmark tilhører
Ungdommen, og Ungdommens er An-
svaret for, hvorledes Landets
fremtidige Kæar skal blive.
Led de Gamle lytte til "Fornuf-
ten", Ungdommens Lov er Samvit-
tigheden, som byder at kæmpe
for

DANMARKS FRIHED.

»Pro Patria«.

99

PRO PATRIA

99

sammensatte stoffet og skrev stencilen, hvorefter de to andre dupligerede bladet. Harild boede i Åkirkeby ligesom Knud Jespersen, og Folkjær boede i Østermarie, men ved bekendtes hjælp fik de bladet fordelt over det meste af øen.³⁶

Det første nummer, der udkom i begyndelsen af oktober 1943, var som de følgende fornemt udstyret med en forside med tegning af en 1600-tals frihedskæmper, der vel skulle minde om Bornholms frihedskamp i 1658. Nummeret kaldtes et særnummer, idet det udelukkende omhandlede beretninger om den danske flådes kamp og sænkning den 29. august 1943. Det havde 7 siders tekst, der foruden forholdene på Ho'men skildrede hændelserne med »Hvidbjørnen« og »Ingolf« i Storebælt, med »Havørnen« ved Korsør samt »Nie's Juel« i Isefjorden. Det næste nummer kom i november og det efterfølgende i december, men begge numre havde udelukkende stof fra det øvrige land.³⁷ I øvrigt renskrev Elmer Folkjær også Steinbecks bog »Månen er skjult«, dupligerede den og solgte den for at skaffe penge til det øvrige arbejde. Han kaldte sig »Det danske Forlag«. Det var den

eneste bog, han lavede, og han havde således ingen forbindelse med det senere forlag »Det danske Forlag«, der udsendte flere bøger.³⁸

Glarimester Erik Faber Jensen, der var medlem af Dansk Samling, havde tidligere illegalt udsendt Mogens Fogs brev. I efteråret 1943 begyndte han sammen med daværende herreekviperingshandler Knud Hansen at udsende bladet »Bornholms Kurer«. »Vi lavede det i Åkirkeby og begyndte hos Knud Hansen på hans skrædderværksted. Vi mødtes hos ham søndag morgen, medens det var mørkt, og medbragte en madpakke, nogle øller og en spand til særligt formål. Der var nemlig intet toilet. Vi arbejdede hele dagen, til det var mørkt om aftenen, og jeg tog hjem igen. Bladene sendte vi ud med posten. Stoffet fabrikerede vi selv. Vi lavede opdigtede interviews og søgte at give det et vittigt præg, men en del stof fik vi også fra højskolelærerne Gamborg-Nielsen og Bengtsson. Om natten cyklede vi ud til andre byer og puttede brevene i postkasserne. Omkring nytår 1944 måtte vi imidlertid flytte. Neden for Knud Hansens forretning var der nemlig sådan en lille krog, hvor de unge mennesker kunne lide at stå om aftenen i læ, og en dag sagde en ung mand til os, at han ville ikke blande sig i det, men han var klar over, at vi lavede noget på skrædderværkstedet, for når man stod dernede, kunne man høre duplikatoren. Vi flyttede ved højlys dag. Alle ting førtes først til dyrlæge Bohn og derfra til Nylars præstegård hos pastor Løvgren.«³⁹ Her blev der nu flere om arbejdet, der foregik i konfirmationsstuen, men i marts 1944 flygtede Faber Jensen til Sverige.

Planerne til en lokaludgave af »Studenternes Efterretningsstjeneste« var blevet udklækket i sommeren 1943. Kjeld Frederiksen, der studerede i København, var her med i det illegale bladarbejde, og i løbet af sommerferien fik han kontakt i Rønne med tidligere skolekammerater og talte med dem om en Bornholms-udgave. Det var Hans Michael Harild, Carl Johan Larsen, Torben Kaas Hansen og Poul Axel Sørensen, der dannede bladgruppen i Rønne. Kjeld Frederiksen sendte fra København en duplikator, der blev installeret hos Harild, som havde lejet et værelse hos fru Thorsen på hjørnet af Storegade og Snellemark. Skrivemaskinen lånte han hos apotekerens, hvor Harild var ansat, og papiret blev købt hos Ernst G. Olsen. Det kunne jo nok virke lidt mistænkeligt, når de sådan købte større mængder af duplikatorpapir, men de stolede på boghandleren, og desuden fordelte de også deres indkøb ind imellem hos andre boghandlere.⁴⁰

Stoffet til bladet kom fra Kjeld Frederiksen og Mogens Bojesen Koefoed, der begge var i København, men i øvrigt fjøede de så meget lokalt stof til, som de kunne få fat i. Fru Thorsen kunne ikke undgå at blive klar over, at der forgik noget i aftentimerne hos Harild, men hun spurgte aldrig og tav. I øvrigt var det et ganske godt dækssted, for fru Thorsens søster var gift i Berlin med en bankdirektør, og dennes søn gjorde tilfældigvis tjeneste på Bornholm, hvor han ofte besøgte fru Thorsen og endda overnattede

af og til. Bladene blev sendt af sted med posten, men efterhånden fik de kontakter ude omkring på øen, hvortil de kunne sende større bundter til fordeling.

I december 1943 flyttedes trykkestedet til pastor Løvgren i Nylars, hvor de kom i kontakt med den anden bladgruppe, der trykte »Bornholms Kurer«. Sammen trykte de så »Bornholms Kurer«, men samarbejdet om dette blad strakte sig dog kun over 2-3 numre, inden man atter skiltes. Meningerne om stoffet og behandlingen af det lokale stof var tilsyneladende lidt for forskellige, og gruppen fra Rønne gik tilbage til atter at trykke »Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholmsudgave«.

Desuden udkom i august 1943 som illegal bog Hermann Rauschning: »Samtaler med Hitler« på noget, der kaldte sig Illegalt Forlag, Bornholm. Desuden stod der på titelbladet: »Optræk: Et eller andet sted i Danmark«, men en del taler for, at det sikkert har været faktor Nielsen på Bornholms Avis, der ind imellem har taget sig tid til denne publikation.

Rudeknusninger og spærretid

Efteråret 1943 viste ingen særlig udvikling i dannelsen af grupper af militær eller sabotageagtig karakter, men de grupper, der var, fortsatte deres arbejde. Den 7. september kl. 22 anmeldte overlærer J. Ask, Storegade, Svaneke, at der var knust en rude i hans lejlighed, ved at der var kastet en sten igennem. Ask var DNSAP's sysselleder for Bornholm, og om natten til den 11. september fandt man på husmurene i Rønne billeder af Hitler og Mussolini med underskriften »På vej mod afgrunden«. Samme nat var der ligeledes blevet malet hagekors og engelske flag på det tyske kystbevogtningssted i Svaneke, og desuden blev købmand Georg Larsens butiksrude i Rønne knust med en murbrok. Samme butiksrude blev i øvrigt knust igen både den 16. september og den 29. december, og den 12. september knustes en rude hos bogbinder Dideriksen. Desuden var der den 25. oktober knust to butiksruder hos mejeriejer Karlsen, Østergade, Rønne, og den 30. oktober måtte købmand Georg Larsens butiksrude igen holde for.⁴¹ Det var, i mangel af andre muligheder, en art småsabotager rettet mod folk, der enten handlede med tyskerne, eller hvis tyske sympatier var almindelig kendt. Rudeknusningerne fortsatte den 2. november med mælkeudsalg, Klingegade 2, Rønne, den 4. november hos installatør Tarp i Åkirkeby, den 6. november i viktualieforretningen Nygade 5, Rønne, og den 8. november i lædervareforretningen på Lille Torv i Rønne. Den 3. december knustes boghandler Wilhelm Edgar Jensens butiksrude, den 5. december knustes atter en rude hos installatør Tarp i Åkirkeby, og den 6. december gik det ud over 5 ruder i Højskolehjemmet i Åkirkeby, hvor der boede nogle tyske værnemagtsmedlemmer.⁴²

»Hotel Nexø« havde ofte besøg af tyskere, og det var ikke altid, at det spændte helt fredeligt af, når gæsterne havde fået lidt i løbet af aftenen. Den 1. december måtte politiet således tilkaldes, da en dansker, som var tysk marinevægter, i sin beruselse truede værten og gæsterne med sin pistol, og nogle dage før, den 28. november, efter at der havde været dans på »Holms Hotel« i Nexø, blev en tysk soldat, da han i trængslen forlod hotellet, frataget sin bajonet, der lige så stille var blevet trukket ud af skeden, uden at han bemærkede det. Dette sidste blev bedømt alvorligt af tyskerne på den måde, at der indførtes spærretid i 14 dage fra kl. 20 til kl. 5 morgen for byen Nexø.⁴³ Knap en måned efter var det imidlertid galt i Rønne. Den 29. december blev en tysk matros beskudt på vej til havnen, dog uden at han blev ramt, og en halv time senere forøvedes et nyt attentat mod en tysk mariner på hjørnet af Rosengade og Store Torvegade. Denne gang blev marineren såret og indlagt på Bornholms Amtssygehus, hvorefter der blev erklæret udgangsforbud og spærretid i Rønne fra kl. 20 til kl. 5 morgen samt lokalelukning kl. 19 og forbud mod musik, dog undtaget kirkemusik. Forbudet gjaldt for 14 dage regnet fra den 30. december.⁴⁴

»Hammershus« beslaglægges

Tyskerne var i dette år på jagt efter skibstonnage, og i efteråret 1943 henvendte die Dienststelle der Kriegsmarine sig derfor til den Schiffarts-sachverständigen Duckwitz hos den tyske rigsbefuldmægtigede herom, men fik det svar, at man først måtte skaffe devisespørgsmålet klarer hos Reichswirtschaftsministerium. Her fik man at vide, at der kun bestod mulighed for chartering eller køb hos den danske regering, når charteromkostningerne eller købsprisen blev betalt i såkaldte frie deviser, dvs. svenske kroner eller schweiziske franc. Det var ikke nogen løsning, man var tilfreds med i søkrigsledelsen, hvor man var af den opfattelse, at den nye situation i Danmark muliggjorde, at man blot rekvirerede de skibe, man havde brug for, og fastsatte en eller anden sum som erstatning til rederne.⁴⁵

Det var på Bornholm skibene »Rotna«, »Hammershus« og »Frem«, der drejede sig om, og i Berlin noterede man, at det måtte overvejes, om beslaglæggelsen af de tre skibe var strengt nødvendig, og hvilke politiske konsekvenser beslaglæggelsen ville få. Man mente, at man derefter kunne rekvirere skibene efter først at have forhandlet med rederne og foreholdt dem beslaglæggelsestruslen.⁴⁶ Det er interessant at se denne mærkelige blanding af lovlighed og lovløshed eller magt, der går igennem de tyske overvejelser. Den 20. december var man imidlertid kommet så langt, at man meddelte udenrigsministeriet i Berlin, at overtagelsen af skibene var krigsvigtig. Man bad derfor om, at dr. Best skulle lægge tryk på centralforvaltningen og derved få rederierne til at udlevere skibene mod charter

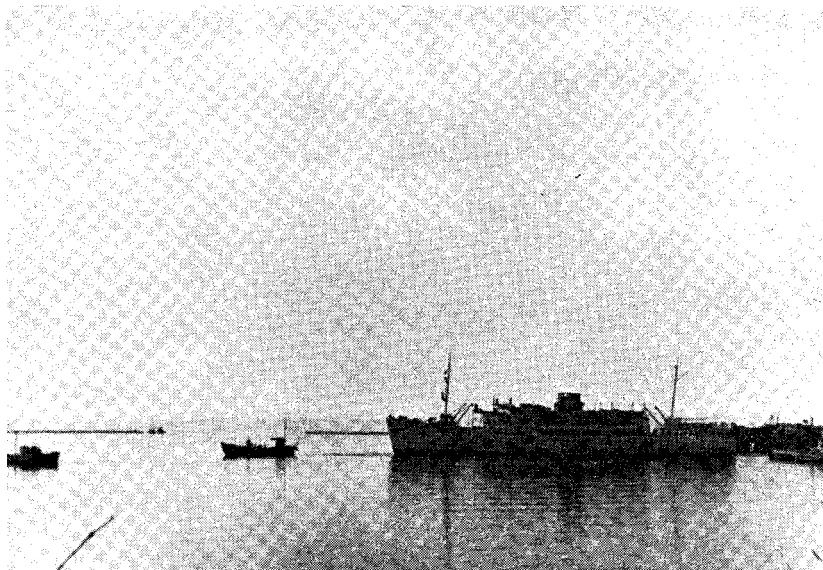
i danske kroner. Hvis dette mislykkedes, ville krigsmarinen ganske simpelt besætte dem, støttet på »Angarienrecht« som retsgrundlag. Skibene skulle bruges til orlovssejladen på Norge, og herudover ønskede man også »Esbjerg«, »Jylland«, »Parkeston«, og »England«, der skulle anvendes som målskibe for u-både.⁴⁷

Øjensynlig overvejede man problemerne i nogen tid, for først den 18. januar kom ordren til aktion, og derefter skulle det hele gå hurtigt. Admiral Dänemark fik besked om, at han den følgende dag skulle forhandle med de danske myndigheder om de fire skibe til u-bådsmål, og hvis der ikke sluttedes en frivillig aftale, skulle skibene besættes den 20. januar. Bornholmerskibene fik en lidt længere frist, idet de først skulle beslaglægges, hvis forhandlingerne ikke var positive senest den 22. januar.⁴⁸

Forhandlingerne om de fire skibe til u-bådsmål blev resultatløse, og skibene blev besat den 20. januar som planlagt. Dette satte forhandlingerne om bornholmerbådene i et særligt relief, og alle sejl blev sat, for at disse skibe skulle undgå beslaglæggelsen. Rederiet sendte en redegørelse via udenrigsministeriet til dr. Best, og man bad både amtmand Stemann, departementschef K. H. Kofoed og den tyske konsul på Bornholm, Ludvig Hintze, om at intervernere, og hver især gjorde en indsats. Amtmand Stemann var netop da i København, og han fik mulighed for, straks efter at han var blevet underrettet om sagen af direktør Lund fra Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866, at gå videre med sagen. Tilfældigvis traf han den tyske admiral for Danmark, Wurmbach, med hvem han tidligere havde ført forhandlinger. Det var i Hotel d'Angleterres restaurant. Stemann fremdrog sagen og hævdede bl. a. over for admiralen, at en beslaglæggelse ville betyde en særlig ensidig belastning af en lille befolkningsgruppe, der i forvejen var meget vanskeligt stillet.⁴⁹

Mandag den 24. januar mødtes i udenrigsministeriet fra tysk side Duckwitz til forhandling med direktør Lund, afdelingschef Wassard fra udenrigsministeriet og amtmand Stemann, og desuden var søfartsministeriet og rederiforeningen repræsenteret. Fra dansk side fremførtes, at de 3 skibe var en slags færger for forbindelsen mellem Bornholm og det øvrige Danmark. De var specialbyggede til passager- og fragtfart, og det ville forårsage uforholdsmæssigt store økonomiske skader, hvis de forsvandt. Den bornholmske befolkning betragtede dem som deres ejendom, og amtmanden betonede, at deres fjernelse ville få stærk politisk virkning i den lokalpatriotiske befolkning. Da Duckwitz imidlertid, selv om han forstod de fremførte synspunkter, ikke var særlig optimistisk med hensyn til muligheden for at få afgørelsen ændret, foreslog direktør Lund, hvis det var absolut uundgåeligt, at man nøjedes med ét af skibene, f. eks. »Frem«.⁵⁰

Fra Dienststelle des Auswärtigen Amts, dvs. Duckwitz, refereredes sagen loyalt videre til marinen, idet man her på egen hånd foreslog, at marinen

»Hammershus« føres bort af tyskerne.

i stedet for anvendte »A. P. Bernstorff« til orlovssøjadsen med den begrundelse, at den tidligere var solgt til Norges Reichskommissær, men blot ikke fjernet. Dette kunne man gøre, fordi den tyske marine allerede på dette tidspunkt havde yderligere 8 skibe, der lå i Københavns havn, i kikkerten og blandt dem netop »A. P. Bernstorff«. Helt uden virkning var disse forhandlinger ikke, idet marinen efter fornøden overvejelse den 8. februar meddelte udenrigsministeriet i Berlin, at man ved nærmere prøvelse af sagen var kommet til, at det kun var nødvendigt at beslaglægge »Hammershus«, og at man ville give afkald på »Frem« og »Rotna«.⁵¹

Under en samtale efter mødet den 24. januar mellem Duckwitz og amtmand Stemmann meddelte Duckwitz, at Inselkommandanten på Bornholm var bange for demonstrationer, uroligheder eller lignende ved skibene, samt at hvis der skete noget med skibene, ville det være ganske udelukket at opnå noget fra tysk side i hele dette spørgsmål. Stemmann stillede sig imidlertid meget skeptisk over for noget sådant, men lovede at bede politiet om diskret at holde øje med skibene.⁵² Helt uden grund var denne nervøsitet fra Inselkommandantens side imidlertid ikke, men herom senere.

Uden yderligere varsel blev »Hammershus« besat af tyskerne den 18. februar kl. 10. Samtidig underrettedes udenrigsministeriet, og umiddelbart efter beslaglæggelsen underrettede Inselkommandanten telefonisk rederiet

herom. Naturligvis hjalp udenrigsministeriets protest ikke, og efter at der den 26. februar var ankommet en Sonderkommando bestående af 2 officerer og 14 mand, overtog denne prisekommando skibet dagen efter, og den 16. marts kl. 6.30 om morgenen afsejlede de med »Hammershus« til Swinemünde.⁵³ Skibet benyttedes tilsyneladende siden som moderskib for hurtigbåde, i hvilken egenskab det blev set nogle gange de's ved Bornholm og dels ved Københavns red. Det blev kort efter kapitulationen fundet på Flensborg fjord som engelsk prise. Derefter blev det benyttet til troppe-transporter mellem kontinentet og England og først i marts 1946 frigivet og hjemført til Danmark, hvor man var nødt til at reparere det for omkring 1,5 million kr. Beslaglæggelsen havde imidlertid et efterspil, idet tyskerne gjorde vrøvl over den tilstand, hvori de overtog skibet. Direktør Lund havde naturligvis sørget for, at tæpper, madrasser og andet løst inventar var blevet fjernet, men den tyske marine skruede sig højt op, da den i en klage til det tyske udenrigsministerium betegnede det som slet og ret udplyndring af skibet i en grad, der måtte betegnes som sabotage. I København, hvortil klagen naturligvis oversendtes, tog man det mere roligt, idet man (og det vil vel nok sige Duckwitz) herfra erkærede, at skibet var i fuld sødygtig stand, klar til sejlads og maskinerne i orden, at det var ganske almindeligt at fjerne inventar fra et skib, der var op'lagt for længere tid, og at man tilmed fra rederiet havde fået fuldstændig udrustning til 24 mand. Desuden var al sømandsmæssig og nautisk udrustning om bord, og fra København sluttede man endog med at sige, at krigsmarinen havde bedt gesandtskabet om at skaffe skibet og ikke om udrustningsgenstande. Marinen havde også forsøgt at skaffe sig inventaret ved direkte at henvende sig til direktør Lund, men denne havde klogeligt afvist og via amtmand Ste-mann sat Duckwitz ind i situationen. Episoden fik således ingen følger.⁵⁴

Efteråret 1943 på Bornholm

I efteråret 1943 fortsatte de allieredes fremgang. I begyndelsen af september kapitulerede Italien, og en måned senere erklærede Badoglio Tyskland krig. På Østfronten nåede de russiske hære praktisk talt over hele fronten den gamle grænse fra 1939, og i vest var forberedelserne til invasionen i fuld gang. I slutningen af november var Roosevelt og Churchill desuden på rejse og mødtes først med Stalin i Teheran og siden med Chang-Kai-Shek i Cairo.

I Danmark var kampen ikke mindre fremgangsrig. Efter at man omsider havde gennemtvunget de såkaldte »norske tilstande«, lykkedes det den 16. september at få skabt Danmarks Frihedsråd, der som en koordinerende faktor skulle videreføre kampen. At denne nu skærpedes alvorligt, fremgik bl. a. af, at Gestapo nu etablerede sig i Danmark og til sin hjælp fik skabt et net af stikkere og af folk anvendelige til mord og schalburgtager. End-

videre så vi i dette efterår de første større samlede transporter af danske, der sendtes til tyske koncentrationslejre. Jøderne overførtes til opsamlingslejren Theresienstadt i Bøhmen, kommunisterne sendtes til koncentrationslejren Stutthof ved Danzig, og modstandsfolk førtes til koncentrationslejren Sachsenhausen ved Berlin. Werner Best indførte dødsstraffen i Danmark, og de henrettelser, som efterhånden var almindelige i Norge, begyndte nu også i Danmark. Endelig må det nævnes, at tyskernes frygt for invasionen, som de også måtte forudse kunne komme i Danmark, forårsagede, at v. Hanneken flyttede sit hovedkvarter til Silkeborg, og at feltmarskal Rommel kom på besøg for at inspicere de store fæstningsværker, tyskerne havde anlagt langs den jyske vestkyst.

Efteråret 1943 viste ikke det samme billede på Bornholm som i det øvrige Danmark. Angrebet på Bornholms værn den 29. august forårsagede først en meget kortvarig internering af det danske mandskab, derpå atter internering og borttransport til København. De få officerer, der blev arresterede, interneredes først i dagene efter den 29. august og sendtes herefter til København, hvor de kom til at slå følge med officererne fra det øvrige land. Desuden arresteredes blot to civile gidsler på Bornholm, og blandt dem var ikke kommunisten Børner, som man tidligere havde sluppet løs. Det var øjensynligt udpræget »kendte« mennesker, der anvendtes som gidsler, og på dette punkt svarede forholdene til dem, vi kender fra det øvrige Danmark. Begivenhederne i efteråret og især jødeforfølgelserne kom til at betyde en væsentlig udvikling af flygtningeruternes organisation over øen, men bortset herfra var de illegale aktiviteter stadig af mere sporadisk karakter uden egentlige mere faste grupper. Derfor forekom forholdene på Bornholm langt mere fredelige end mange andre steder i landet, og Bornholm fik da heller ikke endnu besøg af Gestapo.

Det, der mest udpræget vakte opsigt i øens befolkning i denne tid, var derimod tyskernes aktion mod Bornholms ruteskibe. Ganske vist fandt beslaglæggelsen af »Hammershus« først sted i begyndelsen af året 1944, men planerne blev af tyskerne udformet allerede ved årets slutning i 1943. Dette kan man så, som et kuriosum, sidestille med, hvad der skete med de danske handelskibe i allieret tjeneste. Netop på denne tid fik de tilladelse til atter at sejle under dansk flag, og skæbnen ville, at det højtidelige flagskifte til Dannebrog den 25. december 1943 i London fandt sted på M/S »Bornholm« i overværelse af Christmas Møller, den danske gesandt og den danske flådeattaché i England.⁵⁵

NOTER OG HENVISNINGER

V. kapitel

1. Flemming B. Muus: Ingen tænder et lys, side 116.
2. Rapport fra politimesteren i Rønne d. 1/9 1943 i KK 1426/1943, og den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3367, RA.
3. Parl. Komm. IV, bilag 284.
4. Parl. Komm. IV, bilag 289.
5. Stemann I, side 167, og samtale med Abitz.
6. Parl. Komm. VI a, 180 f.
7. H. Chr. Olsens beretning side 10–11, KA.
8. Parl. Komm. Beretn. VI a 180 f.
9. Stemann I side 168.
10. Stemann I side 169–174, hvor mødet refereres.
11. Den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3365, rapport fra Bornholm d. 29/8 1943, RA.
12. Ministrygningsbåd R 12 kendes ikke blandt den danske flådes skibe, men det kan være den marinekutter, der var til rådighed for marinedistriktet, og betegnelsen R 12 må være en tysk betegnelse. De danske kuttere havde bogstaverne P eller K, og P 12 lå på Holmen den 29. august, medens K 12 lå i Sundet og undslap til Landskrona. Se Parl. Komm. Beretn. VI side 270–273.
13. Dette må være Rønne Arresthus, hvor de af danske civile afleverede våben opbevarede.
14. Bornholmeren d. 29/8 1953.
15. Den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3371 samt spole 3 A side 1795 og spole 9 A nr. 7198, RA.
16. Den tyske marines arkiv, spole 5 A nr. 3371, RA, samt Bornholmeren og Bornholms Avis d. 29/8 1953.
17. Beretning af overhærarkivar Goes i Parl. Komm. Beretn. XIII a 878 (586). Ifølge den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3367, RA, indeholdt depoter i Stausdal:
 - 5 stk. 7,5 cm skyts
 - 4 stk. 2 cm skyts
 - 6 stk. granatkastere
 - 98 stk. maskingeværer
 - 2027 stk. geværer
 - 70 stk. cykler
 - 1309 stk. våbenfrakker
 - 730 stk. huer
 - 915 stålhelme
 - 1721 sidevåben
 - 340 sidevåben til karabiner
 - 42 tohjulede ammunitionsvogne
 - 14 andre ammunitionsvogne
 - 1131 kapper
 - 1324 bukser
 - 730 par støvler
 Ammunitionen var endnu ikke optalt.
18. Den tyske marines arkiv spole 5 A d. 2/9 nr. 3371 og d. 15/9 1943 nr. 5374, RA, samt Bornholmeren d. 29/8 1953 og rapport fra politimesteren i Rønne d. 4/10, indenrigsmin., KK, månedsindberetninger fra politimestrene.
19. H. Chr. Olsens beretn. side 12, KA.
20. Den tyske marines arkiv spole 5 A, d. 5/9 1943 nr. 3371, RA, samt H. Chr. Olsens beretn. side 13, KA.
21. H. Chr. Olsens beretn. side 13–15, KA, samt Stemann I side 181.
22. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3372 og 3373, RA.
23. Bornholmeren og Bornholms Avis d. 10/10 1953 og samtale m. P. Bendtsen.
24. LRS. Ernst Hartwigs brev vedr. hans flugt til Sverige i Bornholms Avis d. 10/10 1953.
25. Samtale m. P. Bendtsen.
26. Bornholmeren d. 29/1 1954 og samtale m. Oluf Andersen.
27. Bornholmeren d. 10/10 1953 og samtale m. P. Bendtsen.
28. Bornholmeren og Bornholms Avis d. 10/10 1953 og samtale m. P. Bendtsen.
29. Samtaler m. Jakobsen og Axel Hansen.
30. Samtale m. Jakobsen.

31. Beretn. fra Sv. Aa. Munck v. Anders Bjørnvad d. 18/1 1968, FM, ark. nr. 10 f – 24/74.
32. Beretn. fra Ernst Petersen dec. 1968 v. Anders Bjørnvad, FM, ark. nr. 10 f – 24/74.
33. Brev fra stud. med. Mogens Nissen d. 14/3 1944 til Knud Jespersen, i Knud Jespersens arkiv. og Stockholmsarkivet XXIX 366 d. 13/4 1944.
34. Samtale m. kpt. Poggenborg.
35. Den tyske marines arkiv d. 23/9 og 25/9 spole 7 A nr. 5402 samt spole 9 A, nr. 7218 og spole 5 A, nr. 3365, RA, samt Parl. Komm. Beretn. IV a 394 (395).
36. Samtaler m. Knud Jespersen, Sv. Harild og Elmer Folkjær.
37. Bladene findes på FM.
38. Samtale m. Elmer Folkjær.
39. Samtale m. Erik Faber Jensen.
40. Oplysninger vedr. Studenternes Efterretningstjeneste Bornholmsudgave er samlet fra samtaler m. H. N. Harild, I. C. Larsen og Axel Sørensen samt Bornholms Avis d. 4/5 1955.
41. Rapporter fra politimesteren i Rønne d. 4/10 og 2/11 1943, Indenrigsm., KK, RA.
42. Rapporter fra politimesteren i Rønne d. 1/12 1943 og 4/1 1944, Indenrigsm., KK, RA.
43. Rapporter fra politimesteren i Rønne d. 1/12 1943 og 4/1 1944, Indenrigsm. KK, RA og Ritzaus Bureau d. 3/12 1943 nr. 565 samt den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3409, RA.
44. Rapport fra politimesteren i Rønne d. 4/1 1944, Indenrigsm. KK, RA og den tyske marines arkiv spole 3 A, side 1883, RA, samt Ritzaus Bureau d. 29/12 1943 nr. 598.
45. Den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5752, RA.
46. Den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5757, RA.
47. Den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5764, RA, Angarieretten (jus angariae) er en ret, som krigsførende magter tiltog sig ved at råde over neutral ejendom, særlig skibe, i krigsførende magters havne. Haagerkonventionen af 1907, V art. 19 indeholder visse bestemmelser om Angarieretten.
48. Den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5764, RA.
49. Den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5764, RA, og brev fra Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866 til overlæge Olsen d. 27/5 1946, KA, samt Stemmann I side 186.
50. Brev fra Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866 til overlæge Olsen d. 27/5 1946, KA, og den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5797, RA, samt Stemmann I side 187, der fejlagtigt skriver, at mødet fandt sted tirsdag i stedet for mandag.
51. Den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5792, 5795 og 5797 for henholdsvis d. 22/1, 26/1 og 8/2 1944, RA.
52. Stemmann I side 189.
53. Udenrigsm. skrivelse af 18/2 1944 og skrivelse fra den rigsbefuldmægtigede d. 17/2 1944, KA, samt rapport fra politimesteren i Rønne d. 1/3 1944, indenrigsm. KK, RA, og den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3433, 3436 og 3444, RA, samt Ritzaus Bureau d. 16/3 1944.
54. Den tyske marines arkiv spole 7 A d. 16/3 og 21/3 nr. 5813, d. 25/3 nr. 5823, d. 29/3 nr. 5829, RA, og Stemmann I side 190.
55. Røder side 224.

VI. kapitel

FLYVERNES FLUGT

Januar-maj 1944

Modstandsgrupperne på Bornholm var groet langsomt frem. Det er umuligt at opspore nogen bestemt indsats for dannelsen af grupperne udefra. Alt tyder på, at de er vokset frem i løbet af besættelsesårene i takt med de illegale blades og den engelske radios propaganda og den almindelige voksende uvilje mod besættelsesmagten og ikke mindst mod de mennesker, der havde omgang med tyskerne eller handlede med dem. Der har ikke været enge'ske faldskærmsfolk på Bornholm for at danne grupper, vel sagtens fordi sabotagemålene egentlig var så få og små, og heller ikke fra de større eller mindre illegale organisationer i Danmark har man i større grad interesseret sig for den fjerntliggende ø.

Bornholmerne skabte deres egen modstandsbevægelse selv. Folk lærte hinanden at kende i de forhåndenværende organisationer, og ved samtaler har man loddet holdningerne og lært at kende, hvor langt hver især ville gå i handling over for besættelsesmagten. Det er naturligt, at det var de unge, der med deres indbyggede mere kompromisløse natur var de første til at gribe til aktioner. Billedet fra de første år med rudeknusninger og smædeord på gader eller husvægge viser de famlende forsøg på at gøre noget, bare handle for lige som at få luft for de følelser, man gik med. Andre søgte, måske lige så ubehjælpeligt, at samle oplysninger ind, som kunne være til brug for de allierede, men selv om vi på dette felt måske finder en mere udefra dirigeret og ønsket målsætning, hvor gruppedannelsen styres fra oven, er der her en væsentlig forskel på de mere professionelle indsamlere af oplysninger og de tilfældige amatørspioner. Efterretningsområdet er vel det eneste, hvor man før den 29. august 1943 kan tale om en organisation.

Lige så tilfældigt og langsomt er de illegale ruter blevet til, ganske simpelt i takt med behovet for deres dannelse. Heller ikke her kan man tale om nogen styring udefra, før ruterne er etableret. De er vokset frem på de områder, hvor mulighederne bød sig, og ved hjælp af de mennesker, der var på stedet. Personerne i det illegale rutenet er ikke blevet udpeget, men de er fremstået som en naturlig konsekvens af, at det har været netop disse personer, der har måttet gøre arbejdet.

Grupperne, der har måttet tage sig af fremstillingen af de illegale blade eller af den begyndende sabotageaktivitet, har skabt sig selv. Det er kam-

merater, der har kendt hinanden, der har formeret disse enkeltgrupper, som ikke, da de blev dannet, har haft kontakt til andre. Ofte har aktiviteterne bladvirksomhed og sabotage været blandet sammen, og efterhånden har tilfældighederne forårsaget, om man fik kendskab til hinandens aktiviteter. Dette har dog ikke ført til organisationsdannelse umiddelbart, men blot til et samarbejde i særlige situationer. Denne udvikling er imidlertid først rigtigt kommet i gang omkring nytår 1944 og i tiden efter.

På grund af denne spontane, lokale opståen er det vanskeligt at opspore disse spirer til den kommende organisation. Vi kan dog som hidtil følge udviklingen på visse områder.

Sabotagegrupper

Megen af den omtalte aktivitet havde sin oprindelse i Åkirkeby. En del mennesker her med tilknytning til Dansk Samling var en inspirerende kraft, der blandt andet fik næring ved de såkaldte dagligstuemøder, der fortsatte helt til 1944. Blandt dem kan nævnes overlæge Nissen på Åkirkeby sygehus, højskolefolkene Gamborg Nielsen og Gustav Bengtsson samt Knud Jespersen, Faber Jensen og Knud Hansen. De sidste er tidligere nævnt i forbindelse med bladet »Pro Patria«, men de arbejdede også med andre ting. Knud Jespersen var tillige beskæftiget med efterretningstjeneste, og Faber Jensen og Knud Hansen gik ikke af vejen for forskellig sabotage. Når der var større overflyvninger af allierede maskiner, drog de af for at vanskeliggøre den tyske pejlestations arbejde. Det var ganske simple midler, de havde til deres rådighed, nemlig en spade. De vidste, hvor kablerne til pejlestationen lå, og det var ikke vanskeligt for dem at grave ned til dem, da de kun lå en 60 cm under jorden, og med spaden huggede de kablet over to steder med et par hundredes meters mellemrum, hvorefter det dækkedes til igen. Den samme medfart fik telefonkablet, der gik fra Bornholm til Tyskland.¹

Det var Knud Jespersen, der opfordrede Erik Rønne til at få lavet en gruppe af spejdere. Det var i efteråret 1943, da Frihedsrådet udsendte den bekendte opfordring til at organisere 6-mandsgrupper, og om vinteren lykkedes det Erik Rønne at stable en sådan på benene. I den kom efterhånden Sv. Harild, Andreas Ibsen, Hans Conrad Pihl, Hougaard Christensen, og desuden havde man kontakt med fisker Bendtsen i Nexø. Det var en udpræget militærgruppe, der hovedsagelig beskæftigedes med uddeling af illegale blade og med våbeninstruktion af både tyske våben, som man fik organiseret, og nogle danske våben. Desuden var også denne gruppe interesseret i de tyske forbindelseslinier til pejlestationen ved Åkirkeby, hvor de nu og da skar kablerne over. Nogen længere tids virkning fik disse kabelafbrydelser dog ikke, da de meget hurtigt blev repareret af tyskerne.²

En anden gruppe, der holdt til i Rønne, planlagde i vinteren 1944, da tyskerne havde overtaget rutebåden »Hammershus«, at sprænge skibet i

luften. »Hammershus« lå da i inderhavnen i den gamle Nordhavn. Der var anbragt nogle pigtrådsspæringer omkring skibet, og gruppen arbejdede med en noget amatør-mæssig plan. Gruppens leder var Ralph Gronemann, og medvirkende ved foretagendet var Poul Malmgren Larsen, Gunnar Hermansen, Gert Bernhard Nielsen, Elmer Folkjær, Leif Hansen, Jørgen Tage Brandt, Axel Chr. Juul og Arne Otto Nielsen. En 1,5 m høj 12 tommers iltflaske skulle gøre det ud for bombe. Med besvær fik de den på den vinterlukkede badeanstalt fyldt med sortkrudt og anbragt den på et par pontoner. Iltflasken var taget på et støberi, og pontonerne havde de taget i forlystelsesparken Brændesgårdshaven. Det var så meningen at anbringe pontonerne med iltflasken på en lastbil, der skulle køre ned ad bakken mod »Hammershus«. Bilen og pontonerne skulle ryge i vandet ved skibssiden, og man håbede, at pontonerne ville flyde med bomben, der, når den sprang, skulle slå hul i skibssiden. Man fik også fat i en gammel lastvogn, som man fik stiller til rådighed af vognmand Ejvind Køhlert, men inden planen kunne sættes i værk, blev »Hammershus« flyttet til Sydhavnen.

Planen måtte ændres, og det lykkedes for Elmer Folkjær at få fat på en såkaldt skildpadde, dvs. en specielt indrettet kapsel med sprængstof, der med magneter kunne fæstnes på skibssiden. Han fik den sendt med posten, men havde aldrig set sådan en før, så han håbede, at han ved hjælp af den medfølgende instruktion kunne finde ud af virkemåden. Jørgen Brandt skulle svømme over havnebassinet med den til »Hammershus«.

Gruppen var dog for uøvet i den slags foretagender, og som tiden gik, sivede der også oplysninger ud om, at der var noget i gære. Tre finske søfolk havde solgt 3 pistoler til Arne Nielsen, men da tyskerne fik farten af denne trafik, blev søfolkene arresteret og presset til at nævne Arne Nielsens navn. Tyskerne overlod herefter sagen til det danske kriminalpoliti, der omgående tog affære og efterhånden arresterede de otte gruppe-medlemmer. De blev anklaget for ulovlig våbenbesiddelse, indbrud efter sprængstof, og til sidst fandt politiet frem til, hvor krudtet var gemt. Bomben fandt man skjult på en badeanstalt. Derimod nægtede gruppen at have noget at gøre med bombeattentaterne i Rønne. Onsdag den 5. april faldt dommene: De to gymnasiaster Poul Larsen og Gunnar Hermansen fik hver 8 måneders fængsel, Gert Nielsen 5 måneder, mekaniker Leif Hansen og Elmer Folkjær fik hver 3 måneder, medens Jørgen Brandt slap med 70 dage og maskinlærling Aksel Juul med 50 dage. Arne Otto Nielsen fik blot 20 dages hæfte.³

Samtidig var andre i gang med rudeknusninger og hærværk mod folk, der handlede med tyskerne, eller som havde vist tyske sympatier. Den 17. januar konstateredes det, at der var blevet hældt syre i en motor på Hammerens Granitværk, så den blev ødelagt, og virksomheden måtte ligge stille delvist i nogle uger, inden skaden blev udbedret.⁴ Den 3. marts var der

attentat mod bogbinder Dideriksens forretning. Et »kanonslag« var lagt ind gennem brevkassen og havde ved eksplosionen lavet adskillig ravage i butikken, hvor både ruderne var knust og indgangsdøren splintret. Bogbindermester Niels Dideriksen var et fremtrædende medlem af DNSAP i byen og tillige leverandør til den tyske værnemagt.⁵ Efter at en læderforretning på Lille Torv i Rønne 3 gange tidligere havde fået knust ruder med stenkast, blev den den 12. august stærkt raseret ved sprængstof, så både ruder, inventar og varer blev sønderslået eller beskadiget, og dagen før var det gået ud over en købmandsforretning i Nørregade i Rønne.⁶

Den 17. marts var det galt igen hos bogbinder Dideriksen. Han havde ellers siden den sidste sabotage haft vagt i forretningen, bl. a. værnemagts-soldater, men den første aften, de ikke var der, skete det. Tilsyneladende var der kastet en bombe gennem et vindue midt ind i værkstedet, hvorefter den ved en minetråd af ca. 2 meters længde var blevet antændt. Eksplosionen havde derefter haft en enorm virkning både på maskiner og papirlager, og alle ruder var naturligvis knust. Som ved alle de andre sabotager var der ingen naboer eller forbipasserende, der havde set noget mistænkeligt, og bortset fra at politiet nok kunne tænke sig til den politiske baggrund for sabotagen, stod man ellers på helt bar bund.⁷

Det samme gjaldt også sabotagerne den 9. april 1944. Ved halv elleve-tiden om aftenen lød en detonation, der hørtes over det meste af byen. En bombe var kastet ind gennem butiksrudden til mejeriet »Svalhøj«, og hele forretningen blev ødelagt, inventaret knust, og stumper lå spredt over gaden. Et kvarters tid senere indtraf eksplosion nr. 2. Det var hos en læderhandler i St. Torvegade 30. Følgerne af eksplosionen var lige så voldsom som ved den første eksplosion, men hertil kom, at læderhandler Pedersen, der boede over forretningen, var gået ned i denne, da han havde hørt nogen pusle, og han kom netop ind i butikken, da bomben eksploderede, hvorved han blev såret af glassplinter i brystet og ved struben, så han omgående måtte føres til amtssygehuset. Derefter var der ro en times tid, indtil der lige efter midnat indtraf en ny eksplosion. Denne gang hos en viktualiehandler i Nygade 5. Her var eksplosionen voldsommere end de to første, idet hele den pågældende ende af bygningen styrtede sammen, og murbrokkerne væltede ud over gaden. Forretningens ejer, der opholdt sig ved porten i eksplosionsøjeblikket, blev ramt af glasskår i halen og måtte under lægebehandling, medens hans kone og børn, der opholdt sig i ejendommen, ganske vist ikke var kommet noget til, men måtte hjælpes ud gennem et vindue, da udgangsdørene fandtes i den sammenstyrtede del af bygningen. Endelig skete den fjerde eksplosion den 10. april om aftenen i en viktualieforretning på Store Torv 5, hvor en bombe ligeledes raserede forretningen.⁸ Det var 4 voldsomme bombeattentater formentlig i anledning af fireårsdagen for Danmarks besættelse.

Geheime Feldpolizei

Ved disse sabotager så man for første gang repræsentanter for det tyske Geheime Feldpolizei være til stede for at bese skaderne, nemlig Werner Schultz og Max Rutz. Hidtil havde det tyske politi ikke haft fast station på Bornholm. Arrestationer på øen var indtil nu foregået ved, at specielt mandskab var blevet sendt til øen fra København. Således foregik det, da kunstmaler Koch blev arresteret i Allinge den 3. november 1943, og han var allerede næste dag blevet overført til København med »Østersøen«.⁹ Også den 2. marts 1944 var der 3 gestapofolk fra København, der foretog anholdelse af fisker Carl Olaf Andreas Thorsen, Hasle, fisker Anker Chr. Ipsen, Hasle, og dennes søn, den 16-årige fisker Svend Aage Ipsen, og de anholdte blev samme aften ført til København.¹⁰

Helt uden sammenhæng med det førnævnte Geheime Feldpolizei har de sidste arrestationer dog næppe været. Gestapo organiserede sig nemlig rundt om i provinsen i nær tilknytning til Geheime Feldpolizei, og selv om det var to forskellige organisationer, arbejdede de ofte så tæt sammen, at det var vanskeligt at skelne dem fra hinanden. En sådan sammenblanding fandt f. eks. sted i Århus, hvor de havde kontorer ved siden af hinanden på universitetet. Den førnævnte Werner Schultz kom til Rønne som leder af Geheime Feldpolizei i midten af december 1943 ved afdelingens oprettelse på Bornholm. Hans egentlige navn var Karl Friedrich Rudolf Wilhelm Schultz, men han benyttede som så mange andre i denne profession dæknavn. Med sig til Bornholm havde han i december Jes Paulsen og Josef Hauptmann, der begge kom fra København, medens Schultz kom fra Odense. 1 marts fik han yderligere forstærkning af to mand, nemlig Heinrich Jantzen og Max Rutz.¹¹

Når de tre fiskere blev anholdt, var det, fordi hele kystpolitiets styrke den 18. januar havde forladt deres station og var flygtet til Sverige. Årsagen til flugten var, at den svenske radio havde bragt en meddelelse om, at det tyske politi havde overtaget Politigården i København, og at man regnede med, at hele det danske politi ville blive interneret. Fisker Thorsen, der var arresteret for mistanke for delagtighed i flugten, sad i Vestre Fængsel, indtil han blev løsladt sidst i marts. Ved hjemkomsten til Bornholm begyndte han atter at fiske, men da han blev uenig med sin medhjælper, der truede med at røbe hans befordring af de 7 betjente til Sverige, turde han ikke blive på øen. Den 16. april flygtede han med sin kone til Sverige i sin egen båd.¹² Geheime Feldpolizeis tilstedeværelse på øen var ellers ukendt for bornholmerne, og muligvis er det dem, der har fundet frem til de pågældende fiskere, som sejlede flygtningene til Sverige.

Tilsyneladende var tyskerne i øvrigt ved at vise øget interesse for Bornholm. Allerede i januar 1944, da amtmænd v. Stemann havde været i København og haft en samtale med den tyske Admiral Wurmbach vedr.

tyskernes overtagelse af de bornholmske rutebåde, havde denne spurgt amtmanden om hotel Strandslots anvendelighed for den tyske marine. Tilsyneladende var admiralens opmærksomhed blevet henledt på dette hotel af fru v. Stein, der var bestyrerinde af det tyske marinehjem i København. Hun var datter af Strandslots ejerinde og ville ved henvendelsen hjælpe moderen ud af økonomiske vanskeligheder. Imidlertid blev dette sandsynligvis anledningen til, at tyskerne koncentrerede sig om netop denne egn af Bornholm, da de omkring 1. april beslaglagde ikke alene Strandslot, men også hotel Hammershus, hotel Hammersø og Alexandersens hotel i Allinge-Sandvig. Samtidig ankom betydelige mængder materiale til barakbyggeri forskellige steder på øen.¹³

Selv om det næppe spillede ind i tysernes ovennævnte dispositioner, bør dog følgende mere muntre episode nævnes fra denne tid. I Bornholms Social-Demokrat mandag den 14. februar kunne man i Rønne-rubrikken læse følgende notits: »Alt kan stjæles i disse mørke dage – også hunde! En af byens kendte borgere har mistet sin hund, en herlig sort puddel, og han nærer ikke tvivl om, at den er stjålet. Man ved ikke, hvem gerningsmanden er, eller hvad han vil med den ikke særligt værdifulde hund. I gamle dage var det en yndet vits at fortælle, at kattene i Rønne forsvandt, når der lå græske skibe i havnen, men man kan vist ikke give grækerne skylden for disse dages hundetyverier«. Fra tysk side mente man imidlertid, at notitsen hentydede til, at et besætningsmedlem fra et tysk skib havde stjålet hunden, hvilket vist nok var tilfældet, og at tyskerne ville spise hunden, som de græske besætninger spiste katte. Bornholms Social-Demokrat blev derfor forbudt at udkomme i dagene 8., 9. og 10. marts.¹⁴

Der var meget for tyskerne at passe på, og småsabotagerne fortsatte også. Den 21. februar blev en mindre bombe bestående af et vandrør med sortkrudt kastet ind i Hingeberg Petersens fiskeforretning på Store Torv i Rønne. Den forvoldte forholdsvis ringe skade. Bombeattentatet gentoges den 15. juni med en adskilligt stærkere aerolitbombe, der forårsagede knuste ruder i de omkringliggende ejendomme, og butiksruden var ligefrem blæst bort. Forretningen var leverandør til tyskerne på Galløkken, ligesom adskillige værnemagtsmedlemmer handlede i den.¹⁵ Den 29. maj forøvedes et attentat mod kommunelærer Giovanni Reccias hus, men bomben, der blev kastet ind i entreen, havde kun mindre virkning. Reccia var medlem af DNSAP, og ifølge hans eget udsagn udpegede rygter ham som stikker.¹⁶

Alt dette forårsagede naturligvis, at Geheime Feldpolizei kom i funktion. Den 14. marts arresteredes kommis Erik Jensen. Man fandt en pistol hos ham, og den 10. april overførtes han til Vestre Fængsel, hvorefter Gestapo i København tog sig af ham. Den 27. maj overførtes han til Horsørød. Derefter arresterede man i forbindelse med bombeattentatet mod vikualieforretningen på Store Torv den 9. april nogen tid senere tre personer. Det

var Orla William Jensen, som imidlertid blot sad inde en enkelt nat, og Svend Villy Jørgensen, der sad i fem dage, samt Poul Aage Vilhelmsen, der løslodes samme dag. Man havde åbenbart ikke rigtig held med at finde beviser eller illegale kontakter, der kunne begrunde en længere tilbageholdelse. I slutningen af måneden, den 27. april, arresterede man handelslærling Niels Nørregaard på dennes arbejdsplads. Under afhøringen på Missionshotellet blev han anklaget for sprængstofattentater og våbenbesiddelse, men nægtede begge dele. Da tyskerne tilsyneladende famlede helt i blinde, nåede de ikke videre, hvorefter han blev indsat i en celle i vagtlokalet på Galløkken. Herfra så han sit snit til at flygte den 30. april ved 11-tiden om aftenen, og samme nat nåede han til Allinge, hvorfra han den følgende nat kom til Sverige. Også efter bombeattentatet mod lærer Reccias hus prøvede man at finde nogle syndebugke, og den 6. juni arresteredes gymnasiast Ivar Munch Petersen, snedkersvend Hans Peter Westh, typograf Kaj Werner Hansen og arbejdsmand Jens Schnedler Clausen, men heller ikke her kunne tyskerne komme videre.¹⁷

Det var endnu alene Geheime Feldpolizei, der stod for eftersøgningen af danske modstandsfolk, men i sommeren 1944 skiftede billedet. Schultz var omkring den 15. maj blevet sendt til Odense, hvorefter Heinrich Jantzen havde ledelsen indtil den 24. juli, og i denne tid havde man opsået hovedkvarteret på Missionshotellet, hvor man blev omtrent året ud. Først den 24. juli kom det egentlige Gestapo til Bornholm. Det var kriminalsekretær Bruno Schultz, der var kommet til Danmark den 30. juni og altså knap en måned senere blev sendt til Bornholm som leder af opklaringsarbejdet her. Jantzen indgik som medarbejder i Bruno Schultz' stab, og han gjorde i hovedsagen tjeneste som tolk, da han talte ret godt dansk. Jantzen var ligeledes forbindelsesmand til de forskellige danske myndigheder, og hans optræden betegnes som altid værende korrekt, ligesom han ikke gjorde sig skyldig i mishandlinger af anholdte.¹⁸

Et US-bombefly nødlander

Endnu inden Gestapo kom, var der dukket en helt ny form for sager frem. Det var hjælp til nødlandede allierede flyvere. Det blev aktuelt i forbindelse med den øgede aktivitet af de allierede fly, der i stadigt større tal sendtes ind over Tyskland. De vældige eskadrer af hundreder af fly fløj fra vest ind over Danmark og drejede over Østersøen mod syd på vej til bombemål i Tyskland, hvorefter de ad samme vej søgte tilbage. Flyvningerne over Bornholm øgedes stærkt i antal i løbet af vinteren og foråret 1944, og naturligvis måtte dette sætte sine spor på den ene eller anden måde. Om natten til den 6. januar faldt der således fem brandbomber på et lyngareal ved Klemensker, og et par af dem satte ild i lyngen, der blev afsvedet på et mindre areal, inden man fik slukket branden.¹⁹ De mest

dramatiske episoder fandt imidlertid sted i april-maj måned, da amerikanske bombefly efter de vældige angreb på mål i Tyskland og Polen måtte nødlande under tilbageflyvningerne. Nogle søgte til Sverige, men andre, der anså Bornholm for svensk område, søgte, intetanende om den tyske besættelse af øen, tilflugt her. Begivenhederne begyndte den 11. april 1944.

Den 11. april kl. 14.52 meldte den tyske kystvagt ved Svaneke, at en 4-motors US-bomber var nødlandet ved Ibsker. To grupper i bil rykkede omgående ud og fandt maskinen kl. 15.30, men besætningen var væk, og trods øjeblikkelig gennemsøgning af omliggende marker og grøfter indtil kl. 21 fik man intet resultat. To underofficerer og fire menige blev efterladt til bevogtning af maskinen.²⁰ Den ti mand store besætning havde omgående delt sig i hold på to og var søgt væk i forskellige retninger. Om eftermiddagen nåede to af dem til avlsbruger Knud Lassen. Han ringede efter nogen tid til det danske politi. A. Andersen, der modtog beskeden, spurgte Knud Lassen: »Er De nu sikker på, at det ikke er tyskere? Lad mig hellere tale med dem.« Andersen gav nu amerikanerne besked om hurtigst muligt at søge ind i skoven og videre i en bestemt retning, hvorefter han, da han mente, at de havde fået tid til at komme af vejen, kl. 18.30 underrettede tyskerne, som han skulle. Denne fremgangsmåde var i øvrigt en taktik, som man også benyttede ved senere lejligheder. Da tyskerne kort efter ankom til gården, var flyverne stukket af, og gennemsøgning af den omliggende egn var resultatløs.²¹

Samtidig gik det imidlertid mindre heldigt med et andet bombefly, der måtte nødlande ca. 30 sømil øst for Tejn. Fiskekutteren »Dannebrog« lå på fiskeri her, og da man så, at fly-besætningen på ti mand umiddelbart efter gik i en gummibåd, og maskinen sank, blev alle mand samlet op af fiskeskipper Nielsen. Da et tysk skib bevogtede fiskepladsen, var der ikke andet at gøre end at sætte kurs mod Tejn, hvor tyskerne stod klar til at modtage dem. Klokken godt 9 om aftenen vendte den udsendte tyske patrulje tilbage til Rønne med fangsten. I mellemtiden var det dog lykkedes for en ung mand, Kenneth Hampe, i Tejn at få kontakt med flyverne og at få nedskrevet alle deres navne.²²

Endnu en amerikansk flyver styrtede denne dag ned i havet ved Bornholm. Den tyske damper »Josef Stadtland« bjærgede blot en enkelt mand fra denne maskine, og først næste morgen signalerede den tyske trawler ind til Hasle og bad om, at et fartøj måtte komme ud. Fiskeskipper Olaf Thorsen tog derud med sin kutter »Anna« og førte den tilsyneladende livløse amerikanske flyver i havn. Af en eller anden grund blev han ikke omgående ført til et sygehus, og da lægeundersøgelsen omsider fandt sted omtrent et døgn efter, at han var bjærget, kunne lægen blot konstatere, at døden var indtrådt. Han blev begravet ved Svaneke kirke, men efter krigen førtes kisten til USA.²³

Imidlertid var de ti amerikanere, der var nødlandet ved Ibsker, på flugt rundt omkring på øen. To af dem dukkede om aftenen den 12. april op ved Ibsker præstegård. Pastor Ejner Olsen sørgede godt for dem, men trods hans forsøg på at overtale dem, krævede de af ham, at han rekvirerede den tyske værnemagt. Tid sidst måtte han bøje sig for deres ønske, og ved midnatstid underrettede han derefter tyskerne, hvorefter Svaneke kystvagt kl. 01.15 sejrrikt kunne melde til hovedkvarteret, at de havde arresteret to af de flygtede flyvere, der kl. 4 om natten blev bragt til Rønne. Hårdt angrebet måtte pastor Olsen endog i en søndagsprædiken forsvare sin handle-måde over for menigheden.²⁴

Den 12. april om aftenen kom to andre flyvere til ejendommen Granely ved Smedegård i O'sker sogn. De bankede på yderdøren og bad om mad og husly. Hugo Carlsen tog vel imod dem, og efter at flyverne var blevet vasket, spiste de sammen med familien, og alle gik i seng. På en eller anden uopklaret måde fik tyskerne imidlertid besked om flyvernes tilstedeværelse, og næste dag, efter at alle lige havde spist morgenmad, kom en personbil og to store lastvogne med tyske soldater kørende ind til ejendommen, der straks blev omringet. Flyverne, der så vognene, var omgående klar over situationen, hvorefter de i hast tømte deres lommer og kastede alt i stuens kakkelovn, hvor det hele brændte, da tyskerne kom ind i stuen.

De spurgte, om der var amerikanske flyvere på ejendommen, hvortil Carlsen svarede benægtende. Desværre fandt tyskerne imidlertid flyverne, der forinden havde gemt sig under sengene i ægteparret Carlsens soveværelse. Tyskerne havde først gennemført lade og lofter og var blevet mere og mere ophidsede over ikke at finde nogen, så da de omsider opdagede amerikanerne under sengene, var de blevet godt ophidsede, og medens de trak dem ud ved benene, slog de dem med geværkolberne. Såvel flyverne som Carlsen blev derefter sat ind i en af lastvognene, og tyskerne, der nu var faldet til ro, gav dem cigaretter og hver en kappe. I øvrigt forløb transporten uden episoder, og Carlsen blev ved ankomsten til Galløkken indsat i arresten.

Gentagne gange blev Carlsen forhørt og gjort opmærksom på, at befolkningen i de bornholmske dagblade var blevet advaret mod at hjælpe allierede flyvere, og at en sådan hjælp kunne medføre dødsstraf. Hertil erklærede Carlsen dog blot, at han læste ikke aviser, og han rettede sig kun efter, hvad der stod i bibelen. Han blev spurgt, om han også ville have hjulpet nødstedte tyske soldater, og da han svarede: »Ja, selvfølgelig, om det så var russiske soldater, ville jeg hjælpe dem,« blev tyskerne så mærkelige over for ham, at han havde indtrykket af, »at de troede, jeg var tosset«.

Tyskerne kunne ikke få ham overbevist om nogen kontakt til modstandsbevægelsen, og da man fik både det danske politi og sognepræsten i Olsker til at gå ind på tyskernes karakteristik af Carlsen som værende lidt

småtosset, blev han atter løsladt den 14. maj 1944. De amerikanske flyvere var imedens videresendt til København, og man må sige, at Carlsen havde spillet sin rolle godt.²⁵

To andre af besætningsmedlemmerne, Glenn Standish og Laurin David, var nået nord for Hasle og havde gemt sig i nærheden af Jons Kapel. Politibetjent Ebbe Hasselholt Jørgensen i Hasle fik et praj om det af en kollega, og sammen med hotelejer Bidstrup tog han ud for at lede efter dem og fandt dem. Amerikanerne blev i første omgang gemt hos fisker H. P. Holm i Teglkås, og lørdag aften den 15. april opsøgte Hasselholt Jørgensen fisker Ernst Petersen, der netop kom ind med en god fangst på 80 kasser torsk. Under losningen fik han fiskeren sat ind i sagen. De to havde tidligere samarbejdet, og som før nævnt havde Ernst Petersen allerede været i Sverige flere gange med flygtninge. Der var imidlertid to vanskeligheder. Dels kunne Ernst Petersen ikke stikke af igen lige omgående uden at vække opsigt, og dels var tyskerne naturligvis netop i denne tid meget påpasselige med at sikre sig, at ingen båd gik ud med »passagerer«.

Det aftaltes, at afsejlingen skulle foregå mandag morgen, og at flyverne forinden skulle flyttes over til Bidstrup på »Herolds Hotel«. Om søndagen blev »Svanen« gjort klar til afsejling og fortøjet ved kajen nær hotellets have. Ernst Petersen fortæller derpå, at »kl. 5 mandag morgen kørte jeg fra mit hjem med den trillebør, der er forsynet med jernring, således at alle, også de tyske vagter, kunne forstå, at dette var en åbenlys foreteelse. Fiske-redskaberne blev bragt om bord og anbragt efter en forud lagt plan sammen med tomme fiskekasser således, at der i bådens lastrum var en ledig friplads på godt en madras under dækket.« Medens tyskerne var optaget af at undersøge en anden kutter, gik flyverne lige så stille de få skridt fra hotellets have til båden og gemtes uantastet under fiskegarn m. v. Som politibetjent stemplede Hasselholt Jørgensen derefter »Svanen« klar til afsejling, og så var det tyskernes tur.

Ernst Petersen, bedstemand Frede Olsen og Aksel Jensen havde med våben taget opstilling på passende steder for at uskadeliggøre tyskerne og stikke til søs, hvis flyverne blev opdaget. Det var lige ved at gå galt, da en af tyskerne, der skulle undersøge lastrummet, snublede over noget grej, og de danske fiskere var lige ved at sætte skyderiet i gang, men heldigvis havde tyskeren intet opdaget, og »Svanen« fik af tyskerne tilladelse til afsejling.

Dermed var kvalerne imidlertid ikke forbi. En tysk u-båd dukkede op uden for havnen og fulgte kutteren til fiskepladsen. 9.600 fiskekroge blev kastet i fire rækker, og derefter ankrede man op, og da natten faldt på, blev lanternen sat. U-båden forsvandt, og lanternen blev flyttet over på en bøjle, hvorefter man uden lys listede af mod Sverige. »I tåge, blæsevejr og regn fandt vi Skillinge, hvor flyverne blev sat over i en bundgarnsbåd,

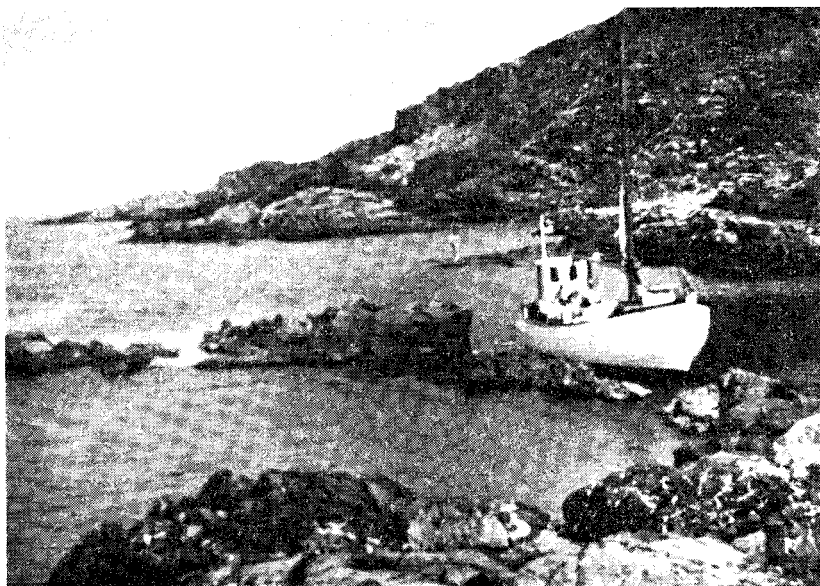

Foto af »Haralds havn«.

således at vi var fri for at gå i havn. Ved et held fandt vi igen vore kroge, og her var vi i fuld sving med at drage dem ind, da den næsvisse u-båd mødte frem igen allerede kl. 6 om morgenen. Vi var i havn kl. 7 aften med 95 kasser torsk.«²⁶

De sidste fire fra den nøgdlandede flyver dukkede op i haven til forretningsfører Sv. Aa. Muncks sommerhus i Bølshavn. De kom to og to med et par dages mellemrum og blev gemt bort hos nogle naboer. To unge danskere, den 20-årige Clarence Jensen og den lidt ældre Knud Andersen, påtog sig at sejle flyverne til Sverige. Neden for Ypnastedbakken boede fisker Harald Hansen, der havde sin båd liggende i en lille naturhavn. De to unge aftalte med ham, at den hængelås, som alle både dengang skulle være forsynet med, skulle han lade være med at smække, og derfor var det ikke så vanskeligt for dem natten til den 16. april at »stjæle« båden. De seks mand i den overfyldte båd fik en hård tur, men trods anstrengelserne nåede de alle velbeholdne, men forkomne, til den frelsende kyst. Tyskerne havde svært ved at godtage tyveriet, da han den følgende dag anmeldte det, men noget bevismateriale mod ham havde de ikke.²⁷

Tyskerne var langt fra tilfredse med, at de kun havde fanget fire af den ti mand store besætning fra flyveren, og den tyske kommandant von Rosenberg beklagede sig voldsomt herover til politimester d'Auchamp. Rosen-

berg forlangte, at der skulle indrykkes en bekendtgørelse i bladene om, at der fra tysk side ville blive truffet drastiske forholdsregler over for befolkningen, hvis der blev ydet hjælp til de allierede flyvere. Politimesteren forelagde spørgsmålet for statsadvokaten for særlige anliggender, og fredag aften den 14. april kunne man da i de bornholmske dagblade læse følgende annonce:

»På dertil given foranledning skal man henlede opmærksomheden på, at man fra tysk side betragter enhver hjælp til fremmede flyvere som »Feindebegünstigung«, og at straffen herfor er meget hård, evt. dødsstraf.

Rønne, den 14. april 1944.

Politimesteren.«

Ingen misforstod annoncen, og samtidig gav politimesteren ordre til samtlige politistationer på øen om, at anmeldelser til dansk politi om allierede flyvere skulle videregives til politiassistent Johannes Hansen, som bagefter ville underrette tyskerne.

Et andet US-bombefly styrter ned

Det varede imidlertid ikke længe, før jagten var i gang igen. Mandag den 24. april var der store overflyvninger af Bornholm, og herunder nedkastedes bl. a. et par bomber. Den ene var en brandbombe, der antændte lyngen ved Hammeren, og inden CBU-kønnen fra Sandvig fik ilden under kontrol efter fire timers hårdt arbejde, var seks tdr. land lyng og krat brændt af. Den anden bombe eksploderede mod klippegrund uden at volde nogen skade.²⁸ Fem dage senere, lørdag eftermiddag den 29. april, styrtede en amerikansk maskine ned på en mark ved Jomfrugård i Poulsker, men det var lykkedes besætningen forinden at springe ud med faldskærm. En af dem, løjtnant Harry J. Ambrosini, blev dræbt i faldet, da faldskærmen ikke foldede sig ud, og han blev nogle dage senere begravet på Pedersker kirkegård. Alle andre besætningsmedlemmer var forsvundet, men som en lille spøg til de skummende tyskere lå der et par dage efter begravelsen en krans på Ambrosinis grav, og på båndet stod navnene på fem af den dræbte flyvers kammerater.

Læge Helge Schmidt Nielsen, Pedersker, så fra sin have maskinen styrte ned. Omgående startede han sin vogn og kørte i retning af nedstyrtningsstedet. I nærheden af maskinen fandt han en flyver, der ti'syneladende var livløs. Lægen tog sig af ham, fik ham ind på en nærliggende ejendom og fik ham til bevidsthed igen. Derefter blev en ambulance hiddet fra amtssygehuset i Rønne, men desværre blev den på tilbagevejen standset af en tysk patrulje, der beordrede den til lazarettet på Galløkken. Denne flyvers navn var Harold W. Nininger.

Inden tyskerne kom, blev lægen kaldt til St. Myregård, hvor der var to sårede flyvere. Den ene, Stanley Jones, havde fået en alvorlig hjerne-ryste'ise og førtes af sted i en ambulance, der ligeledes dirigeredes til Galløkken, medens den anden, William Hutchins, ikke var værre tilredt, end at han iført civilt tøj, som folkene på St. Myregård skaffede ham, og udrustet med en madpakke fik anvisning på at følge Øle åen og søge frem mod Bølshavn.

På St. Myregård fik lægen besked om, at der var endnu en såret flyver på Boesgård i Pedersker. Han var landet i et træ og havde slået lænd og sæde. En undersøgelse viste, at han ikke havde benbrud, selv om han hinkede noget, hvorefter han med en madpakke blev vist samme vej langs Øle å. Det gik ham imidlertid ikke så godt. Han nåede ganske vist frem til Bølshavn, men han følte sig så forpint, at han bad nogle beboere her om at ringe til tyskerne, og de mennesker, han var havnet hos, anede ikke noget om flugtruten, så efter nogen tid bøjede de sig for flyverens krav.

På vej herfra traf Peder Kofoed, der havde vist lægen vej til Boesgård, endnu en flyver, Albert Heikkila, der var skjult i et krat ved gården. Også han fik vist vej langs Øle å som de andre. Læge Schmidt Nielsen blev imidlertid standset af tyskerne på vejen hjem. Han blev spurgt, om han havde set nogle amerikanske flyvere, men svarede blot, at han havde set den døde løjtnant Ambrosini på en mark ved Boesgård. I øvrigt skulle han på sygebesøg og kunne ikke hjælpe tyskerne.

Den syvende flyver kom Schmidt Nielsen også i kontakt med, da han samme aften blev opsøgt af snedker Rasmussen, Baunely, der fortalte, at han havde fundet en flyver i Pedersker Sømark og taget ham med hjem. Det var radiotelegrafisten Russel Leonard. Endnu engang kunne lægen hjælpe, og et par dage senere fulgte Rasmussen ham til Bølshavn og tog endnu en flyver med, som de traf på vejen. Samtidig havde et par flyvere henvendt sig på en landbrugsejendom i Ibsker. Her havde landmanden ikke vidst, hvad han skulle gøre, og derfor underrettet politiet. Meddelelsen var så gået videre til politiassistent Johannes Hansen, der omgående ringede den pågældende landmand op og understregede over for ham, at han måtte sørge for, at de blev på ejendommen, indtil de blev hentet. Umiddelbart derefter fik Johannes Hansen fat i stationsleder Lauritsen, som ringede til landmanden og bad om at måtte tale med amerikanerne. Han instruerede dem nu om, at de omgående skulle forsvinde, og om, hvorledes de skulle søge mod Bølshavn. Efter en passende tid kunne Johannes Hansen nu underrette tyskerne på Galløkken om de to amerikaneres tilstedeværelse på gården.

Det gik sådan set, som det skulle, for flyverne var væk, da tyskerne kom, men efter en 3-4 timers forløb mødte Jantzen og Schultz fra Geheime Feldpolizei på politistationen i Rønne. De anklagede politiassistenten for

at have instrueret flyverne til flugt, men ved en opringning til landmanden kunne denne forsikre om Johannes Hansens ordre, og at det ikke havde været Johannes Hansen, der havde ringet anden gang. Tyskerne måtte trække sig tilbage, idet de stærkt beklagede at have fremført den alvorlige sigtelse.

For tyskerne havde begivenhederne set således ud: Den 29. april kl. 14.37 meldte det danske politi om nedstyrtning af en ukendt maskine ved Poulsker. Kl. 15.30 nåede en tysk patrulje maskinen, hvor man fandt en død flyver, medens to sårede førtes som fanger til Galløkken. I øvrigt gav eftersøgningen af nærliggende marker og huse intet resultat. Den 1. maj kl. 20.50 indleveredes fra kystvagten i Svaneke en såret flyver, og den 4. maj overførtes de tre krigsfanger med et tysk krigsskib til København, hvor de afleveredes i krigslazarettet.²⁹

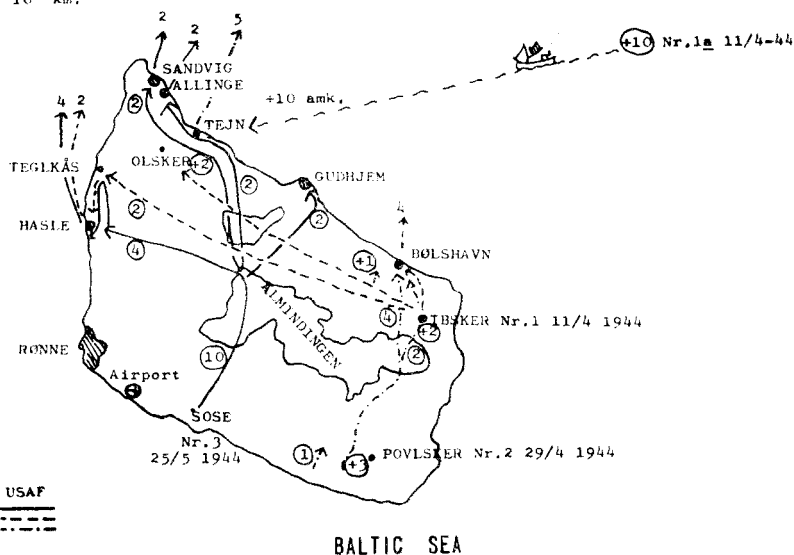
Hvor flyverne kom frem, blev de hjulpet af befolkningen. To af dem kom til Bodilsker Højlyng, hvor Oluf Andersen mødte dem. Han sørgede godt for dem i nogle dage, indtil de blev ført videre til Herman Nielsen på Smedegård i Østermarie, og herfra fik de så kontakt til fru Munck i Bølshavn. Herfra havde man gennemkrydset omegnen for at finde flyverne, og i alt samledes der efterhånden fem flyvere, som blev anbragt i overlæge Herfords sommerhus i nærheden. Belært af erfaringerne fra den første amerikanske maskines nedstyrtning havde Munck kort tid før truffet aftale med politiassistent Johannes Hansen og stationsleder Lauritsen om at underrette dem, hvis situationen atter skulle gøre det nødvendigt. Munck var en ivrig jæger, der holdt hunde, og derfor blev kodeordet ganske simpelt: hundehvalpe. Fru Munck kunne derfor uden at vække mistanke ringe og meddele, at hun havde fem hundehvalpe, hun meget gerne ville af med.

Det tog dog lidt tid, inden man kunne få organiseret afsejlingen, så én af flyverne, der i mellemtiden var blevet iklædt civilt tøj, erklærede, at han ville se nogle tyskere, inden han tog af sted. Sammen med en dansker cyklede han til Nexø, hvor de først drak en øl på Holms hotel, hvor tyskerne var indlogeret, og derefter var de i biografen. Uheldigvis var »Carl«, der ellers benyttedes til at sætte flygtninge af i Falsterbokanalen, til kedelrensning og altså ude af drift, så man måtte søge at klare sig med en fisker. Det var heller ikke vanskeligt at finde én, der var villig, og der blev truffet aftale med fiskeskipper Louis Olsen i Tejn.

Politiassistenterne Johannes Hansen og Dahl Jørgensen kørte en aften ud på mørkelægningspatrulje i hver sin vogn, og her traf de »tilfældigvis« stationsleder Valdemar Lauritsen. Fru Aase Munck blev noteret for dårlig mørklægning, og fra nabohuset kørte man nu i tre vogne flyverne mod nord. Bortset fra at Dahl Jørgensen var væltet i grøften med sin vogn, så de alle måtte staves sammen i de to andre vogne, gik turen uden vanskeligheder til Tejn. Louis Olsen bragte dem om bord i sin båd »Codan«, og

BORNHOLM

10 km.

BALTIC SEA

Kortet viser flyvernes flugtruter. Efter tegning af A. Bjørnvad.

allerede den følgende dag var han tilbage og aflagde meldingen: »Alt i orden«.³⁰

Den sidste flyver, chefpiloten Orland T. Howard, fandt man kort efter, at de andre flyvere var sendt af sted. Man fandt ham på et høloft, og dyrlæge Stender kørte ham til Munck i BølsHAVN. Her var han ca. fem dage, før han med »Carl« blev sejlet til Falsterbokanalen, hvor han blev landsat.³¹

Begivenhederne fik imidlertid et efterspil. For det første folte Louis Olsen nu, at jorden var begyndt at brænde under ham. Fra en kontakt på Christiansø fik han at vide, at tyskerne var klar over, at han nogle gange havde været i Simrishamn. Desuden havde han selv bemærket, at tyskerne i den senere tid havde ho'ldt ham under observation. Det blev sagt, at en fisker fra Simrishamn, der gik under navnet »Peter Danske«, havde været på Christiansø og der fortalt fyrpasser Koch om Olsens besøg i Sverige. Fyrpasseren var ikke pålidelig, og gennem ham havde tyskerne sandsynligvis fået besked. Louis Olsen gjorde omgående situationen op, og den 9. maj flygtede han med sin kone i sin egen båd til Sverige.³² For det andet var politiassistenternes natlige færd åbenbart ikke gået så stille af som ønsket, og selv om der var imponerende, at ikke en eneste af flyverne var blevet

røbet til nazister eller andre, der havde omgang med værnemagten, så rygtedes denne specielle udflugt til tyskerne. Den 12. maj 1944 indfandt tyskerne sig hos Johannes Hansen for at anholde ham. Endnu medens de var i hans hjem, ringede hans kone til politiassistent Dahl Jørgensen og stationsleder Lauritsen, og begge forsvandt omgående. Dahl Jørgensen »gik under jorden« og tog senere til Sverige, medens Lauritsen og hans kone og datter samme aften tog til København. De kom med samme båd som Johs. Hansen, der blev ført til forhør i København og senere videre til Horserød, hvorfra han løslodes igen den 5. august 1944. Samtidig, den 12. maj, arresteredes også kantor Juul Nielsen, sandsynligvis anklaget for meddelagtighed i hjælpen til de flygtede flyvere.³³

Det tredje US-bombefly nødlander

Desværre var de allierede piloter endnu ikke helt klar over Bornholms nationalitet. Derfor skete det, at yderligere en amerikansk bombemaskine, der den 24. maj havde deltaget i et angreb, på tilbagevejen blev beskadiget i luftkampe og søgte nødlanding på neutralt svensk område. Den kom flyvende via Skåne til Bornholm og ind over flyvepladsen ved Rønne, hvor en rutemaskine skyndsomst måtte fjerne sig, medens den amerikanske maskine søgte nødlanding i nærheden på Sosegårds mark, tilhørende proprietær Andreas Schou. En af de ansatte på gården, Chr. Westh, satte omgående flyverne ind i den uheldige situation, hvorefter de brændte nogle af deres papirer og omgående forsvandt. Sandsynligvis blev de i nærheden taget op af en lastbil, der kørte til Almindingen, hvor de på sædvanlig måde forsvandt to og to i forskellige retninger.

I de tyske rapporter så begivenheden således ud: Den 24. maj kl. 14.12 USA-bomber nødlandet på Bornholm. Eftersøgning efter besætningen uden resultat. Den 25. maj kl. 08.15 Matrosgefreiter Zschek angiver at være overfaldet af to flygtede flyvere og berøvet våbnene. Kl. 09.40 Indsat en stødtrop på 40 mand under ledelse af Inselkommandanten foruden 80 soldater fra hurtigbådene og torpedobådene på eftersøgning efter USA-flyverne. Intet resultat. Den 26. maj kl. 10.00 En patrulje på 25 mand på eftersøgning efter USA-flyverne. 1 officer og 58 mand fra T 31 under ledelse af Leutnant Kabel og Feldwebel Hertwig på eftersøgning efter USA-flyverne. Intet resultat. Den 27. maj kl. 10.00 Patrulje på 25 mand til Sandvig på eftersøgning. Intet resultat. Om natten stjålet en robåd med mast, men uden sejl og ror mellem Tejn og Sandkø's. Den 28. maj kl. 10.25 Patrulje på eftersøgning i området Hammeren, Sandvig, Allinge. Intet resultat.³⁴

Denne gang lykkedes redningsaktionen 100 pct. De to flyvere, som nævnes i de tyske indberetninger, var søgt nordpå og kommet helt op i nærheden af Tejn ved Stammershalle. Her blev de anholdt af en tysk soldat, der var på patrulje. De overlistede ham imidlertid, slog ham ned og flygtede

videre mod Allinge. Her blev de hjulpet af Oscar Fält, og da de pinsemorgen på stranden fandt en robåd, stak de til søs, og de havde det he'd at blive taget op af en finsk damper, der satte dem af i Fa'sterbokanalen.

De næste to nåede kun til Melsted på østkysten af Bornho'm, hvor de tilbragte en dag i en badekabine på stranden. Derefter gik de om natten videre og bankede på hos skræddermester Chr. Ho'm, der havde travlt med pinsetøjet og derfor havde lys i huser. Om fredagen den 26. maj vistes de videre til førstelærer Kaas-Hansen, hvor de kom til at bo i et loftsværelse. Via pastor Hjort-Lange kom de i forbindelse med overbetjent Dinesen, der fik lavet et par falske legitimationskort til dem hos postmester Sørensen i Gudhjem, og onsdag den 31. maj fulgte han dem om bord i »Carl«. De blev beværtet fint i kaptajnens kahyt, og i Falsterbokanalen gik de om bord i den svenske lodsbåd.³⁵

Så var der fire flyvere tilbage. De var i den bedste hensigt af en dame blevet udstyret med en seddel, hvorpå der stod: Vær venlig at tage Dem af disse mænd og vis dem vejen til Vang. På denne måde var de kommet over på den stærkt bevogtede kyst nord for Has'e. Heldigvis fik andre stoppet dem, inden de løb i armene på tyskerne, og desuden var der en avlsbruger, som ringede til politiet, så foruden tyskerne var der også danskere, som prøvede at finde dem. Ernst Petersen fandt de to af dem, og lidt senere kom to drenge løbende og fortalte ham, at de havde fundet de andre to ved Teglkås. De blev først indlogeret hos fisker H. P. Ho'm, hvor de blev fodret godt op. Her kunne de imidlertid ikke blive. Det var umuligt at få dem anbragt, da fo'k efterhånden var blevet godt nervøse over den tyske aktivitet, så Ernst Petersen måtte til sidst tage dem hjem til sig selv. To gange kørte politibetjent Hasselho't Jørgensen og Ernst Petersen gennem Hasle med hver en flyver på stangen af cyklen. Her var de fire mand så i et soveværelse på loftet fra søndag til torsdag den 1. juni om aftenen. De's den kraftige mad på de tomme maver og dels det såkaldte »Rågefnat«, som de havde pådraget sig i skovene under flugten, gjorde, at et par af dem var blevet syge og måtte plejes og hjælpes af dr. Rasmussen i Hasle. Hertil kom imidlertid, at Ernst Petersen fik alvorlige advarsler om, at tyskerne nærede mistanke til ham, så til sidst besluttede man, at hele familien måtte flygte. Flyverne blev ik'ædt danske politiuniformer, og bl. a. på grund af Hasselho't Jørgensens kendskab til de tyske vagtpatruljers vaner lykkedes det at få alle mand om bord. Det var Ernst Petersen med kone og tre børn, besætningsmedlemmerne Aksel Jensen og Frede O'sen, der havde sin forlovede med, samt politibetjentene Hasselho't Jørgensen og Erik Hansen foruden de fire flyvere. Fredag den 2. juni kl. 4 om morgenen ankom »Svanen« uden uhe'd til Simrishamn.³⁶

Det første halve år havde været begivenhedsrigt og afgørende for Bornholm. Modstandsbevægelsen var ved at få form med gruppedannelserne

rundt om på øen, og de illegale blade var ved at vokse frem som selvstændige bornholmske foretagender. Den øgede aktivitet havde forårsaget, vel nok som en udløber af de skærpede forhold i det øvrige Danmark, at Geheime Feldpolizei i december 1943 var kommet til Bornholm og i løbet af foråret havde udvidet sit arbejde, således at der nu også foregik arrestationer her på øen. Den første leder, Karl Friederich Schultz, var i midten af maj blevet afløst af Heinrich Jantzen, der sad som midlertidig chef, indtil Gestapo kom i juli måned.

Mest opmærksomhed vakte vel nok de nødlandede flyvere på Bornholm. Karakteristisk for begivenhederne heromkring var den enestående hjælp, som de fik overalt. Mange, i dag ukendte bornholmere, hjalp flyverne under deres flugt, mange var indblandet i forsøget på at skaffe dem muligheder for at komme til det neutrale Sverige, og selv om der i denne hjælp også medvirkede mere organiserede folk, som f. eks. i forbindelse med flugtruten via bornholmerbåden »Carl«, så kunne alt dette slet ikke være iværksat uden den stedlige befolknings indsats. Det kan måske lyde mærkeligt, men en af de mest betydningsfulde former at hjælpe på var at kunne tie stille med, hvad man vidste.

NOTER OG HENVISNINGER

VI. kapitel.

1. Samtale m. Faber Jensen.
2. Samtale m. Erik Rønne.
3. Beskrivelse af aktionen er baseret på samtaler m. Elmer Folkjær, Leif Hansen, Preben Jensen, Faber Jensen, Ejvin Køhlert, A. Andersen og Ritzaus Bureau d. 5/4 1944 samt brev fra Elmer Folkjær fra april 1944, Knud Jespersens arkiv.
4. Ritzaus meddelelse d. 17/1 1944 nr. 621.
5. Politirapport d. 3/3 1944. PA.
6. Politirapport d. 11/3 og 12/3 1944, PA.
7. Politirapport d. 17/3 1944. PA.
8. Politirapport d. 9/4 og 10/4 1944, PA, samt Ritzaus Bureau d. 10/4 1944.
9. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3395, RA.
10. Ritzau d. 2/3 1944.
11. Politiets arkiv.
12. Harald Herdahls breve d. 21/1 1944, FM, og Stockholmsarkivet XXIX 420, RA.
13. Politiafhøringer d. 12/12 og 15/12 1945 samt d. 6/2 1946, PA, og Ritzau d. 12/4 1944 og Stemann I side 193.
14. Bornholmeren d. 14/2 1944, Ritzau d. 8/3 1944 samt Frederiksen side 428.
15. Rønne politis rapporter d. 21/2 og 15/6, Indenrigsmin. KK, RA.
16. Rønne politis rapporter d. 29/5 1944, Indenrigsmin., KK, RA.
17. Rønne politis rapporter d. 21/2 1946 og afhøringer d. 12/7 1945 og 1/7 1946, PA.
18. Rønne politis afhøringer d. 1/7 1946, PA.
19. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3418 d. 6/1 1944, RA, og Ritzau nr. 609 d. 6/1 1944.
20. Den tyske marines arkiv, spole 5 A, nr. 3453 d. 11/4 1944, RA.
21. Samtale m. A. Andersen samt den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3453 d. 11/4 1944, RA.
22. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3453, d. 11/4 1944, RA, og Børge Kure i Bornholmeren d. 25/6 1954. De ti amerikaneres navne var: Calvin W. Vanee, Norman Blum, Lawrence Bermer, Iney Little, John W. Raedeke, Morvin J. Hulsey, Robert Ostrander, Albert H. Miller, Clive Bishop og Robert Bain. Journalisterne Børge Kure, Bornholmeren, og Børge Høgh, Bornholms Avis, der begge har været aktive medlemmer af modstandsbevægelsen, gennemførte i 1954 en undersøgelse af hjælpen til de nedstyrte flyvere ved en lang række interviews. Resultatet heraf blev offentliggjort i de ovennævnte bornholmske blade. Undertegnede har haft deres manuskript til rådighed.
23. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3453, RA, og Børge Kure i Bornholmeren d. 25/6 1954. Navnet på amerikaneren var sergent David Janofsky.
24. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3434 d. 12/4 1944, RA, og Børge Kure i Bornholmeren d. 25/6 1954.
25. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3454, RA, og Johs. Hansens beretning til Anders Bjørnvad d. 16/1 1965, FM, ark. nr. 10 f - 24/74, samt Carlsens beretning til Børge Kure i Bornholmeren d. 25/6 1954.
26. Ebbe Hasselholt Jørgensens beretning d. 9/12 1968 og Ernst Petersens beretning december 1968, begge til Anders Bjørnvad, FM, ark nr. 10 f - 24/74, samt Børge Kures redegørelse i Bornholmeren d. 25/6 1954.
27. Ritzau d. 18/4 1944, samtale m. Harald Hansen, Sv. Aa. Muncks beretning d. 14/2 1968 til Anders Bjørnvad, FM, 10 f - 24/74 og Børge

- Kures beretning i Bornholmeren d. 25/6 1954.
28. De bornholmske aviser d. 24/4 1944 og Ritzau d. 24/4 1944.
 29. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3460, 3463 og 3464, RA.
 30. Artikelserie i 1954 samt Muncks beretning d. 14/2 1968 til Anders Bjørnvad, FM, ark. nr. 10 f – 24/74, og samtale m. Johs. Hansen og Dam Johansen.
 31. Sv. Aa. Muncks beretning til Anders Bjørnvad d. 14/2 1968, FM, ark. nr. 10 f – 24/74 samt Børge Kure i Bornholmeren.
 32. Stockholmsarkivet XXIX 449, RA.
 33. Samtale m. Johs. Hansen.
 34. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3470 og 3471, RA.
 35. Deres navne var Seymour Rangell og James Stevenson.
 36. Beretningerne om de 10 flyvere, der landede ved Sosegård, er baseret på beretninger fra Ernst Petersen og Hasselholt Jørgensen 1968 ved Anders Bjørnvad, FM, ark. nr. 10 f – 24/4, samt Børge Kures og Børge Høgghs undersøgelser i 1954, og samtale med Frede Gregersen. De sidste 4 flyveres navne var: John S. Whitman, M. L. Carraway, H. H. Shelton og H. N. Liddle. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3474 d. 2/6 1944, RA.

VII. kapitel

EN TRAVL SOMMER

Juni–august 1944

Invasionen

»Troppestyrker fra de allieredes ekspeditionshær gik i morges i land på den franske kyst. Denne landgang er et led i De forenede Nationers fælles plan, som er lagt sammen med vor store russiske allierede, og som tager sigte på at befri Europa.«

»Til medlemmerne af modstandsbevægelserne, hvad enten de får deres ordrer hjemmefra eller udefra, siger jeg: Udsæt ikke Deres liv for unødigt fare, men fortsæt Deres passive modstand, indtil jeg giver Dem signalet til rejsning og til angreb på fjenden. Den dag vil komme, hvor jeg får brug for Deres samlede styrke. – Vær tillidsfulde og standhaftige. Vore stridskræfter er resolute. Sammen vil vi vinde sejr.«

Således lød det gennem radioen til de europæiske folk fra den øverstkommanderende for de allierede ekspeditionsstyrker, general Eisenhower, om morgenen den 6. juni 1944. Det var opmuntrende toner, der straks skabte en optimisme, som overalt gav sig udslag i øget kampmod og energi hos modstandsbevægelsesens folk. Også i selve invasionen i Normandiet var mange danskere involveret. Der var danske skibe og danske søfolk både på disse skibe og på andre allierede skibe, og der var danske frivillige i de allierede kampstyrker. En af dem var i øvrigt bornholmeren Johs. Andersen, der i Canada havde meldt sig som frivillig til de canadiske styrker. Derefter var han kommet til England, hvor den sidste invasionsuddannelse havde fundet sted, og den 6. juni landede han i nærheden af Caen i Normandiet.¹

Invasionen satte naturligvis sit præg på de tyske operationer og forberedelser overalt på kontinentet, og også Danmark blev berørt. Invasionen var ventet af tyskerne, og forskellige forholdsregler var truffet, men skal vi anskue det hele fra Bornholm, bliver dimensionerne selvfølgelig andre. Den 24. marts havde Admiral Dänemark med øjeblikkelig virkning p. gr. af den militære udvikling fået ændret sin titel til Admiral Skagerak, hvis virkeområde blev angivet til at dække Jylland, de danske øer og Bornholm, som der står i den tyske meddelelse.² Forberedelserne med V-bomberne, der skulle medvirke til at stoppe den forventede invasion, var blevet fortsat ihærdigt, og den 8. april var atter en V-1 bombe styrtet ned på Bornholm. Ved nedstyrtningen var der sket en vældig eksplosion, og overalt

flød det med vragrester fra maskinen. Den havde ved Stamperegård i Østermarie formelig slået smut hen over jorden, men havde blot revet et svinehus med sig. Den 13. maj var en lignende maskine styrtet ned i Skåne.³

Da invasionen kom den 6. juni 1944, beordrede Admiral Skagerak øjeblikkelig øget beredskab, dvs. »Bereitschaftsstube I«, og snart begyndte rygter om afledningsmanøvrer i form af allierede landsætninger andre steder på kontinentet at sprede sig. En uge efter invasionen i Normandiet forlød det således fra det tyske udenrigsministerium, at man i de nærmeste dage kunne forvente en invasion i Norge og Danmark, så snart de allierede havde fået fodfæste i Normandiet.⁴ Alligevel nærrede man stadig en stærk tro på Tysklands sejr. En tysk dagbog fra en lærling på krydseren »Leipzig« fortæller herom. Bornholm var base for en skoleeskadre under viceadmiral Thiele. I eskadren indgik bl. a. krydseren »Leipzig«. Den 15. oktober 1944 ramtes »Leipzig« midtskibs af krydseren »Prins Eugen«, da man holdt øvelse i Danzigerbugten. Det tog 14 timer, før de to skibe atter kunne komme fri af hinanden, og »Leipzig« blev derefter repareret i Gotenhafen. Muligvis er det i forbindelse med denne kollision, at den omtalte dagbog er kommet ud at svømme. I alle tilfælde er den senere blevet samlet op på Bornholm, og man kan her læse lærlingens notat for den 9. juni: »Englænderne og amerikanerne kaster stadig flere og uhyre styrker ind i kampen, men når det lykkes dem at komme et skridt videre, oplever de en svær skuffelse. De tyske våben var for disse tropper døden med leen. På andre steder kunne de angribende tropper måske vinde noget jord, men vor Førers feltherregeni vil ikke længe lade dem forblive på disse steder.«⁵

Sommeren igennem kom der som sædvanlig mange tyske skibe til Bornholm. Det var u-både, torpedobåde, S-både og andre forpostbåde, der holdt øvelse omkring øen, og som naturligvis også af og til skulle i havn for at give mandskabet lejlighed til at strække benene på landjorden. Det forårsagede atter overtrædelse af forbudet dels om at sælge uden for den normale åbningstid og dels om at sælge andet end personlige fornødenheder til besætningerne. I amtmandens indberetninger til indenrigsministeriet fortæller han om tyskernes indkøb af de mærkeligste ting, som f. eks. gulfalak, bonevoks, isenkram, legetøj og ølglas. »I en forretning havde en officer, da det blev nægtet ham at købe gulfavernis, udtalt til to menige, at dette vel nok var en forretning, der trængte til et par håndgranater. Til gårdene på landet kom de stadig og forlangte alle former for fødevarer, og jeg kunne indberette eksempler, hvor de havde været meget påtrængende.«⁶

Amtmand Stemann tog meget alvorligt på disse sager, idet han endog personligt tog til Nexø, hvor den største invasion af marinere fandt sted, for at forvisse sig om forholdene. »De første, jeg traf, var tre tyske marine-soldater, der ganske åbenlyst var i færd med at sælge tobak til danskere, men da jeg på stedet selv skred ind over for dette, blev der ikke noget af

det. – Uden for en smørforretning på torvet i Nexø stod marinesoldaterne i en lang række. – Jeg erfarede, at man til alle tyskere, som ønskede det, solgte ti æg, og at man alene den dag havde solgt sådanne partier til flere hundrede. Jeg gik ind i butikken og sagde meget klart og tydeligt til ekspeditricen, at dette efter min mening var helt urimeligt og ikke på nogen måde krævedes efter de gældende regler. Først da jeg fik løfte om, at de ville nægte at sælge, forlod jeg forretningen, idet jeg samtidig sagde til tyskerne, at der ikke blev mere at købe her af den slags, og at de måtte gå, hvilket også skete.«⁷

Amtmanden henvendte sig til Inselkommandanten for at få ham til at standse ulovlighederne, men selv om denne indtog en velvillig holdning over for klagerne, gav det intet resultat. De skiftende besøgende krigsskibe og u-både med de stadig nye besætninger havde han ingen indflydelse på. Den 31. juli udskiftedes den hidtidige Inselkommandant von Rosenberg, muligvis som en følge af de mange omflytninger, der fandt sted efter attentatforsøget på Hitler den 20. juli, men efterfølgende, Fregattenkapitän von Moraht, havde ikke bedre held i sine bestræbelser for at hindre de tyske indkøb.⁸

Samtidig med det tyske chefskifte på Bornholm skete også en skærpelse af det Geheime Feldpolizeis arbejde. Den 24. juli fik det tyske politi en egentlig Gestapo-mand som leder. Kriminalsekretær Bruno Heinrich Schultz var kommet til Danmark den 30. juni, og efter en kortvarig uddannelse i København, overførtes han til Bornholm, hvor han nu blev den tidligere leder Heinrich Jantzens overordnede. Det var en tyndhåret, lysblond germaner med markerede ansigtstræk og små, blå øjne i et i øvrigt blegt ansigt. Med sin stab, som han efterhånden udvidede, blev efterforskningsarbejdet en større trussel mod den bornholmske modstandsbevægelse.⁹ Bruno Schultz var tilsyneladende ikke ude efter at skabe sig en hurtig hæder og vise sin dygtighed ved omgående arrestationer, for der kom til at forløbe fulde tre måneder, før han slog ned på nogle modstandsfolk. Sandsynligvis har han skullet tilpasse sig det nye miljø og brugt tiden til at gøre de tjenstlige iagttagelser, der er nødvendige for en politimand.

»Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholmsudgave«

Den bornholmske modstandsbevægelse var i denne sommer i fuld virksomhed.

Efter at Faber Jensen var flygtet til Sverige i marts 1944, ophørte det gamle »Bornholms Kurer«, men et nyt opstod. Det er lidt uklart på grundlag af de oplysninger, der foreligger, om det nye blad er selvstændigt med egen redaktion, eller om det har været en slags særnummer udsendt af redaktionen for »Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholmsredaktion«. J. C. Larsen fortæller, at de af og til af frygt for tyskerne og for at forvirre

Storetrojken

Som bekendt medførte Invasionen en Intensivering af Sabotagen Landet over og særlig i København. Dette blev besvaret af Tyskerne paa sædvanlig Vis ved Henrettelser af 8 Gidsler og fortsat Schalburgtage. Disse barbariske Fremgangsmaader medførte imidlertid kun, at Harmen i Befolkningen steg til ukendte Højder. Tyskerne indsaa nu aabenbart selv, at de ved sendte Midler kun havde naaet det modsatte af de tilsigtede Maal, og som Følge heraf forsøgte Schalburgkorpset gennem de danske Aviser at dementere, at Korpset havde nogen Forbindelse med "Sabotagehandling". Dette Dementi havde imidlertid ogsaa en modsat Virkning af den tilsigtede, Harmen i den danske Befolkning steg yderligere, over at man vovede at fremsætte en saa let gennemskuelig Usandhed. Da alle Tyskernes Be-

»Bornholms Kurere«.

dem udsendte bladet under navnet »Bornholms Kurere«. Det udsendtes i hvert tilfælde med ujævne mellemrum i 1944, hvor der kom i alt otte numre, og i 1945 udkom det med fire numre. Man har haft en nær forbindelse med København, for en meddelelse går ud på, at nogle numre i 1945 blev trykt på det gamle rådhus i Gentofte.¹⁰

Som tidligere nævnt havde det gamle »Bornholms Kurere« og »Studenternes Efterretningstjeneste« haft et nært samarbejde i vinteren 1944 hos pastor Løvgren i Nylars. Her fortsatte »Studenternes Efterretningstjeneste« en tid til hen på foråret, da der fremkom rygter om, at tyskerne forberedte en razzia på præstegården. Redaktionen flyttede omgående til snedkermester Knud Kure, men der skete dog intet mod præstegården.

Bladet fik regelmæssigt sine oplysninger fra Bojesen Koefoed og Kjeld Frederiksen i København, og de blev sendt i kuverter af forskelligt officielt præg med påtryk som f.eks. »Handelsministeriet« eller »Skovdirektoratet«. Man kørte på livet løs hos Knud Kure, og for at dæmpe den regelmæssige larm fra duplikatoren lod de samtidig radioen overdøve spektaklet. Der blev kørt omkring 1000 stk. hver gang, og bladet var på fire sider, så det tog sin tid. Det næste led i processen var udsendelsen af de mange blade. Nogle adresser rundt om på øen fik et mindre lager af dem til videre distribution, men ellers fandt man adresserne frem fra vejviseren og sendte derefter det hele med tryksagsporto. Forinden var al makulatur blevet brændt. Udgifterne hertil fik man dækket ved indsamling hos venlige mennesker eller ved salg af en slags mærkater, der skulle give det ud for en art kvittering for beløbet.

Det var ofte C. J. Larsen, der drog af sted med en hel kasse af breve til posthuset, og ved sine mange besøg her var han flere gange faldet i snak med en tysk matros, som med en lille vogn hentede post til tyskerne. Det var derfor ganske behageligt, da Larsen en dag kom s'æbende med sin tunge kasse breve med de illegale blade, at han på vejen mødte denne

DANMARK EFTER KRIGEN

Paa Femaarsdagen for den tyske Besættelse af Danmark og med Udsigt til Storkrigens snarlige Afslutning i Europa vil det være paa sin Plads at drage nogle af de Problemer frem, der vil opstaa efter Krigen.

Udviklingen i de forløbne 5 Aar, karakteriseret som der er ved stigende tyske Overgreb og voksende dansk Modstand. Indtil hele Folket rejste sig til Kamp mod Besættelsesmagten, har stillet vældige Krav til os, De Ofre, vi har lidt og lider, har været store, og det er vor Opgave at sørge for, at de ikke har været forgæves. Vi maa idag klart stille os de Mael for Gje, vi kæmper for - indadtil: Sikring og Udbygning af Demokratiet - udadtil: Danmarks fulde Støtte til den Verdensorganisation, der efter Krigen vil blive dannet til Sikring af Freden og Landets Placering i Forhold til de øvrige nordiske Lande.

»Studenternes Efterretningsjeneste, Bornholmsudgave«.

tysker. Beredvilligt tilbød tyskeren, at han bare skulle smide kassen op i hans vogn, så kunne de jo følges ad. Den illegale post kom derved i den bedste sikkerhed til posthuset.

Til sidst turde postmesteren imidlertid ikke mere ekspedere den store sending breve fra Rønne, og forsendelsen blev nu lagt om ad Gudhjem, hvor man i mellemtiden var kommet i kontakt med postmester Sørensen. Nu blev kassen så sendt med jernbane til Gudhjem, hvorfra den fordeltes over øen. I det illegale arbejde måtte man stadig være indstillet på at ændre arbejdsgang og være forberedt på nye forhold. Det gjaldt også redaktionen, der endnu en gang måtte flytte. Snedkermester Kure og hans kone ventede et barn, og da man var bange for, at tilstedeværelsen af den nye verdensborger kunne forårsage uventede besøg og mere urolige forhold, flyttede trykkeriet til sit sidste tilholdssted hos grosserer Drejø i Grønnegade.¹¹

Indholdet i bladet var naturligvis, som navnet angav, aftryk af hovedbladet »Studenternes Efterretningsjeneste«, men den sidste side var i bornholmsudgaven forbeholdt lokale nyheder. De skal ikke gennemgås her, men det kan nævnes, at det f.eks. i efteråret 1944 var oplysninger bl. a. om de tyske krigsskibe ved øen og en advarsel mod at sælge til tyskerne. I januar omtaltes en episode med en tyskvenlig bornholmer, og i foråret 1945 var det især oplysninger om ankomsten af tyske flygtninge til øen. I øvrigt forsvandt Carl Johan Larsen fra arbejdet med bladet i foråret 1944, da han flyttede til København, hvor han fik et nært samarbejde med Bojesen Koefoed, Tranberg og Nie's Ludvigsen, alle bornholmere, der arbejdede for redaktør Peter Gudme, og lidt senere flyttede H. M. Harild til Nexø og kom derved ligeledes ud af bladarbejdet. Der var ganske vist samme forår i Nexø startet endnu en aflægger af »Studenternes Efterretningsjeneste« på Bornholm, men da Harild fik tilknytning til andet illegalt arbejde, holdt han sig fra bladarbejdet her. Nexø-aflæggeren udførtes bl. a. af kystbetjent Rasmussen, Poul Køller og Axel Jensen, Køllergård.¹²

Bornholm's Politi!

Det bornholmske Politi har ved forskellige Lejligheder vist, at de ikke rigtig har forståelsen af, at kamp er i Kamp mod Tyskland, men derreste havde vist ventet, at efter den raa og brutale Maade, opførte sig paa Aftenen efter Luftstrejken den 18./9. fuldstændigt tabte Modet, da tyskernes Aktion i Politiet blev sat ind og senere leverede deres Vaaben i Modstrid med Danmarks Frihedsraads Opfordring om at beholde dem og gaa uind i kampen.

Senere har to civilklædte Betjente forseglet sig som Ordenshåndhævere, og antaget flere støjende rødder paa en ret haardhændet Maade. Dette fordommes paa det kraftige, og enhver Politibetjent, som kender Tyskerne, må anses for Etik og behandles som disse.

»Bornholms Nyhedstjeneste«.

stadig omgang med Tyskerne, Søg en anden Fotograf.

Advarsel!

Vi advarer mod Robert Rasmussen, Søn af Transport-Rasmussen, som tilbringer meget af sin Tid i Selskab med Gestapo paa Missionshotellet.

Den 13/11. blev Biegrafdirektør Gunnar Hansens Søn, Poul Bjelke Hansen overført fra Galløkken til vestre Pøngel i København.

Den 14/11 blev Skomager Kuhres Søn, Aage Kuhre og Sparekassedirektør Rosbachs Søn Kjeld Rosbach løsladt. De blev for nogen Tid Siden arresteret af Gestapo, mistænkt for illegalt Virksomhed og anbragt paa Galløkken, hvorfra de senere blev overført til Arresthuset.

»Bornholms Nyhedstjeneste«

Selv om der har været et midlertidigt, men ikke alt for hjerteligt samarbejde mellem »Bornholms Kurer« og »Studenternes Efterretningstjeneste« i Nylars, var det normalt, at bladene på Bornholm arbejdede uafhængigt af hinanden. Det var forskellige grupper, der ofte havde forskellig indstilling over for arbejdet, og når folkene bag »Studenternes Efterretningstjeneste« ikke var alt for glade for gruppen bag »Bornholms Kurer«, var det, fordi de syntes, at disse mennesker, der hovedsagelig kom fra partiet Dansk Samling, var lidt for hårde og samtidig var interesseret i at foretage aktioner, der ikke havde noget med bladarbejdet at gøre.¹³ På lignende måde var man utilfreds med »Bornholms Nyhedstjeneste«, der dukkede op i november 1944. I den anledning skrev man direkte i nr. 134, der udkom den 12. december: »Tirsdag den 28. november udkom der her på Bornholm et blad, der kalder sig »Bornholms Nyhedstjeneste«. Vi ser os i stand til at oplyse, at dette blad er uden forbindelse med ansvarlige kredse, og vi må på det skarpeste tage afstand fra såvel indholdet af som tonen i dette blad, der tilsyneladende er et udpræget sladderorgan. Vi advarer derfor mod at fæste nogen som helst lid til meddelelser, der fremkommer deri, idet disse for det meste er bygget på løse rygter. Med hensyn til journalist Børge Kures arrestation kan det oplyses, at han ikke havde våben på sig, og har som følge heraf heller ikke skudt på det tyske politi.«¹⁴

»Bornholms Nyhedstjeneste« var kun på to sider og indeholdt udelukkende oplysninger fra Bornholm. I nummeret fra den 28. november omtales nogle bombeattentater, nogle episoder med tyskerne, arrestationer, advarsler mod bestemte personer og meddelelser om folk, der er flygtet til Sverige. Ikke mindst de sidste meddelelser har nok været noget uforsigtige, og muligvis er det disse lidt for åbne oplysninger, der jo også ville komme tyskerne for øre, som har forårsaget raseriudbruddet fra »Studenternes Efterretningstjeneste«. Det er ikke klart, hvem der har stået bag udgivelsen af dette blad, men sandsynligvis har det været en af de organiserede militærgrupper, idet delingsfører Bent Holm angiver, at han har haft forbindelse med bladet, der havde hjemsted i Rønne¹⁵ Hvor mange numre, der er udsendt af dette blad, er ukendt.

»Pro Patria«

»Pro Patria« der begyndte at udkomme i efteråret 1943, fortsatte i 1944. Ved årsskiftet iværksatte man fra bladet en aktion mod LS-bladet »Bornholm«, der ved sin tyskvenlige tendens havde irriteret i længere tid. Bladet, der efter den 29. august 1943 stærkt havde angrebet sabotørerne, havde også vendt sig mod bl.a. Christmas Møllers udtalelser i London. Det var Arne og Poul Kofoed, Engegård, Nylars, der sammen med redaktøren af »Pro Patria« søgte at få annoncørerne i LS-bladet til at opsiges deres annoncer. I første omgang sendte man 58 annoncører et brev, hvori det bl.a. hed: »Har De nogen sinde tænkt over, at De støtter et Nazi-foretagende ved at annoncere i LS-bladet. – Gør Deres pligt som en god dansk mand, genopret Deres selvspekt og undlad at forny annoncen i det ny år.« Opfordringen var så underskrevet: »Pro Patria«. I det næste nummer af LS-bladet var der kun 14 annoncører tilbage, så aktionen var gået godt, må man sige. Da aktionen havde vist sig så heldig, udsendtes skrivelse nr. 2 til de resterende annoncører. Heri hed det bl.a.: »Til vor store forbavselse ser vi, at De ved fortsat avertering i Nazi-bladet »Bornholm« har valgt at sidde vor anmodning fra forleden overhørig. Vi anmoder Dem derfor om endnu engang at tænke alvorligt over sagen og gøre Dem klart, hvorvidt fordelene ved avertering står i forhold til risikoen.« Næste uge havde bladet kun 3 annoncører tilbage.¹⁶

Resultatet blev, at LS måtte holde ekstraordinær generalforsamling den 26. januar 1944, hvor man måtte diskutere situationen med de svigtende annonceindtægter »som følge af de amerikanske tilstande, der i denne urolige tid har så stort et råderum«, som det hed i referatet. Der var ikke stemning for at gå ud og tegne nye abonnenter, og man enedes om, at bladet skulle fortsætte som månedsblad. I denne situation klarede bladet sig nogle måneder, men i sommeren 1944 måtte man erkende uholdbarheden af de økonomiske forhold, og LS-bladet gik ind.¹⁷

»Pro Patria« bragte hovedsageligt omtale af begivenheder i det øvrige land, og i martsnummeret 1944 skrev redaktørerne om sig selv: »I anledning af de mange rygter, der verserer om nærværende blad, skal vi oplyse, at 'Pro Patria' (lat.: For fædrelandet) ikke er organ for nogen politisk retning (som f. eks. 'Niels Jyde'), men udelukkende har til opgave at orientere befolkningen om ting og hændelser, der ellers ikke bliver offentliggjort. 'Pro Patria' fremstilles på Bornholm – af bornholmere – og for bornholmere.« Som typisk for bladet gav man ligeledes i juni 1944 følgende appel til læserne: »Er det gået op for Dem, at vi ikke vinder vort lands frihed med den så højt besungne 'kolde skulder'? Befinder De Dem endnu på det gamle stadium: 'Alsang, algang og ungdomssamvirke m. fodtur i det grønne'? Er det endnu ikke gået op for Dem, at også *De* har et ansvar for vort lands fri fremtid? – – – Nå, ikke! Så sæt Dem blot lidt bedre til rette i selvtilfredshedens magelige lænestol og glæd Dem over, at der heldigvis er andre, som gider arbejde, også for Deres fremtid!«

Knud Jespersen var primus motor i bladet. Han skaffede stoffet fra andre illegale blade og redigerede det, medens Elmer Folkjær skaffede tryksværte og papir, og Sven Harild hjalp med at pakke til forsendelse foruden det, der blev uddelet i Åkirkeby. Elmer Folkjær blev, som tidligere omtalt, arresteret af det danske politi i marts 1944 i forbindelse med en tiltrækt aktion mod »Hammershus«, men bladet fortsatte.

Folkestrejken, sommeren 1944

I løbet af sommeren var situationen overalt i Danmark blevet skærpet med et tiltagende antal sabotager og tyskernes repressalier herimod. Kulminationen kom, da der den 26. juni beordredes spærretid i København fra kl. 20 aften til 5 om morgenen. I de lyse varme sommeraftener var det umuligt at holde folk indendørs, og da modstanden fra befolkningen den 30. juni accelererede til en generalstrejke, overtog de tyske tropper kommandoen i København og afspærrede byen. Rygterne om folkestrejken i København bredte sig til mange provinsbyer, der i sympati fulgte københavnernes. Det hjalp intet, at myndighederne om søndagen den 2. juli opfordrede indbyggerne til besindelse og til at genoptage arbejdet om mandagen.

Også til Bornholm nåede rygterne og ønsket om en sympatitilkendegivelse. Lørdag formiddag foretog befolkningen i byerne beredskabsindkøb af fødevarer, men endnu skete intet her. Først mandag formiddag begyndte strejker forskellige steder på øen. Kl. 10 nedlagde arbejderne på Bornholms Andels-Svineslagteri arbejdet, og nogle andre fabrikker fulgte efter i løbet af dagen, ligesom flere forretninger lukkede. Radioen, der under spærretiden ellers havde været lukket, blev åbnet mandag aften for at give mulighed for, at nogle danske politikere kunne opfordre Københavns befolkning

til at genoptage arbejdet af hensyn til de alvorlige forholdsregler, som tyskerne ellers kunne iværksætte, men på Bornholm var man jo først da rigtigt kommet i gang, så endnu tirsdag var strejken udbredt på øen. Samtidig fremkom Frihedsrådets opfordring til arbejdets genoptagelse, da tyskerne havde imødekommet visse af de af rådet fremsatte krav, idet man ønskede, at arbejdet skulle komme i gang igen onsdag den 5. juli. Frihedsrådets meddelelse kunne man på Bornholm kun få kendskab til gennem den engelske eller svenske radio, og det satte tilsyneladende to forskellige grupper i gang. Dels var det redaktionen af den bornholmske udgave af »Studenternes Efterretningstjeneste«, der omgående udsendte løbesedler om at genoptage arbejdet næste morgen, onsdag, kl. 8, og for at give meddelelsen størst effekt underskrev de opråbet: »Bornholms Frihedsråd«. Det var vel nok noget af en tilsnigelse, men de var ikke ene om det. Børge Kure og Henning Hjuler, der begge, som vi senere vil høre, var med i forskelligt modstandsarbejde, havde den samme tanke. Også de fik lavet nogle løbesedler om strejkens afblæsning og underskrev den ligeledes: »Bornholms Frihedsråd«. Uafhængigt af hinanden optrådte begge parter selvbestaltede uden bund i virkeligheden, men tilsyneladende var tiden moden til, at der skabtes noget i den retning – dog kom det ikke lige straks.¹⁸

Strejken var ellers forløbet roligt på Bornholm uden alvorlige episoder. Strejken havde været omtrent fuldstændig i Rønne og Åkirkeby opmuntret af udsendte løbesedler, men jernbanens personale havde dog fortsat arbejdet, og fagforbundenes ledere gjorde, hvad de kunne for at undgå arbejdsnedlæggelser.¹⁹ Imidlertid gik man atter i arbejde onsdag, og på ugedagen for arbejdets genoptagelse, den 12. juli, var der mange, som fulgte Frihedsrådets opfordring til to minutters stilhed for at mindes strejkens ofre i København.

Disse to minutters stilhed gav imidlertid anledning til et mindre intermezzo på Christiansø. Netop i denne tid havde nogle store drenge fra FDF sommerlejr på Christiansø, hvor der blot var stationeret to tyske soldater. Tyskerne havde det absolut ikke godt her, da de overalt mødte en kølighed, der i det lange løb kunne gå på nerverne. Der var kun en enkelt familie, de kunne tale med. En af dagene holdt FDF et svømmestævne i havnen, og hele befolkningen på den lille ø var mødt op. Midt under det hele tøffede imidlertid pludselig en tysk båd ind i havnen, og i løbet af to minutter var havnen som blæst for mennesker. Med denne stemning og dette sammenhold af indbyggerne som baggrund var det, at man den 12. juli holdt en lille højtidelighed. Leif Henriksen, der deltog i lejren, har skrevet herom i sin dagbog: »Kl. 11.45 stillede lejren til parade uden for hovedvagten, hvor vi foldede fanen ud. Fyrmesteren sagde et par ord om grunden til højtideligheden, orkestret spillede 'Vor Gud, han er så fast en borg', og fyrmesteren beordrede øens flag på halv, ligesom vi sænkede fanen i to

minutter. Derefter spillede vi 'Der er et yndigt land' og udbragte et nifolddigt 'Leve Danmark'. Så begyndte vi at gå tilbage til lejren, men vi var stadig grebet af den højtidelige stemning. Lidt efter så vi en af de tyske soldater fare hen til fyrmesteren og skælde ham ud. Han lovede at rapportere episoden osv., men fyrmesteren var kød og rolig. Naturligvis er man altid glad, når der bliver lagt mærke til ens anstrengelser.« Nogle dage efter hjemkomsten fra FDF-lejren blev Leif Henriksen opsøgt af Gestapo. Der skete dog ikke andet, end at man gjorde vrøvl over denne provokation mod den tyske værnemagt, men stillet over for det faktum, at det blot var en højtidelighed for de faldne, lod man sagen falde.²⁰

I øvrigt havde den føromtalte tyskvenlige fyrpasser på Christiansø længe været en torn i øjet på de øvrige beboere, men da han ved denne tid også lagde sig ud mod tyskerne ved at misrekommandere de to tyske soldater over for den tyske kommandant, kunne det ikke skabe vanskeligheder at få ham forflyttet. Desuden var han også en vanskelighed for det illegale arbejde, der i øvrigt udførtes på øen. Med bl. a. amtmand Stemmann som mellemmand og efter henstilling fra fyrmesteren lykkedes det derfor at få ministeriet til i oktober 1944 at forflytte ham til et andet sted i Danmark, hvor han ikke kunne skabe ubehageligheder.²¹

Efterretningsvirksomhed

Der var ikke noget langt spring fra indsamling af oplysninger til de illegale blade og til at indsamle dem til efterretningsvirksomhed. Derfor findes mange meddelere til efterretningsfolk blandt de illegale bladfolk, ligesom man også fandt dem blandt andre modstandsfolk. Spionage blev, som tidligere omtalt, allerede drevet før den 29. august af forskellige grupper, idet dels den danske militære efterretningstjeneste og dels folk med tilknytning til den engelske Secret Service direkte arbejdede uafhængigt af hinanden, men også ofte høstede godt af hinandens oplysninger, som f. eks. i tilfældet vedrørende den tyske V-1 bombe. Den 29. august 1943 betød imidlertid et brud for begge parter, der efter denne tid igen måtte opbygge deres net. Det skal ikke være stedet her at behandle efterretningstjenestens arbejde på Bornholm som et led i et større hele, men blot fortælle noget om, hvad der foregik på Bornholm vedrørende denne del af modstandsarbejdet.

Mange var impliceret i arbejdet, og fra efteråret 1943 sad de danske militære efterretningsfolk i Sverige og samlede via oplysninger, der kom til Skåne, de militære meddelelser, man havde brug for. De stammede dels fra flygtninge og dels fra post, som blev sendt over med fiskerbåde, ligesom også fiskerne selv kunne give værdifulde oplysninger. Bl. a. lykkedes det at etablere en selvstændig militær rute for efterretningstjenestens postforsendelse. Midt i marts besluttede man at oprette ruten, og Hasager Chri-

stiansen, der atter var kommet i virksomhed i Sverige efter sin rekreation, skrev om den: »De til rutens gennemførelse nødvendige fiskere er villige til mod betaling at transportere postpakker, idet der er meddelt, at postpakkerne er på størrelse med en almindelig mappe. Yderligere er der truffet aftale med en mand på Bornholm om at varetage den videre forsendelse. Denne mand, der i øvrigt står i forbindelse med organisationen i København, forhandler en af de nærmeste dage med denne om den videre forsendelse fra Bornholm til København. Datoen for den første forsendelse er fastsat (27/3). Den første tur vil foregå fra Bornholm hertil uden skift, for at den endelige aftale vedr. sagens udførelse ved denne lejlighed kan blive truffet. Der vil endvidere herfra kunne blive etableret en direkte rute til Christiansø. Derfra vil forsendelsen blive ekspederet med postbåden til Svaneke. Forudsætningen for denne routes gennemførelse er, at fyrmester Koch, Christiansø, bliver forflyttet.«²²

Den 31. marts kunne Hasager Christiansen videre fortælle: »Med L/T og kutterføreren har vi aftalt følgende: Ruten gennemføres *direkte* ca. 1 gang ugentlig, idet vi indtil videre aftaler datoen for næste tur ved hver forbindelse. En ændring i fartplanen meddeles via rutemaskinen. Modtageren på Bornholm hedder Musen og modtageren i København Onkel (Silden)«. Det var Louis Olsen, der sejlede med sin båd »Codan«, men allerede den 9. maj blev ruten imidlertid slået i stykker, da O'sen, som tidligere fortalt, måtte flygte med sin familie på grund af den på Christiansø tyskvenlige fyrpassers åbenmundethed. Han var ikke fyrmester, som Hasager Christiansen skrev. Desuden skete der det, at politiassistent Johannes Hansen den 12. maj arresteredes af tyskerne, hvorefter flyveleder Lauritsen måtte gå under jorden og senere flygte til Sverige. De to bogstaver L og T, der anførtes i Hasager Christiansens brev stod for Lauritsen og Thomsen. Den sidste var hans assistent i arbejdet, og han måtte nu overtage ledelsen. Vi ser det af følgende brev fra den 5. juni, hvor der stod: »Firkanten er klar igen, og forbindelse kan fås med mindst 2 dages varsel. Thomsen er gået ind i stedet for Lauritsen.« Afbrydelsen betød naturligvis ikke alt for efterretningstjenesten, da man også havde andre ruter at anvende. Endnu en af dem havde også berøring med Bornholm, nemlig forbinde'sen via Falsterbokanalene, hvor man brugte passagerskibet »Østersøen«, der tre gange om ugen kunne bringe post til og fra Sverige, når kanalen passeredes.²³

Lauritsen havde oprindelig også haft forbinde'se med det engelske Secret Service, som vi ved fra V-1 bombe-sagen, og hans forsvinden fra øen var vel årsag til, at redaktør Kjødtt i foråret 1944 opsøgte af en mand fra denne organisation. Han var illegalt på besøg på Bornholm fra Sverige, og efter at Kjødtt på forskellig måde havde undersøgt hans forhold, gik han med til det nye arbejde. Kjødtt skaffede ham et illegalt legitimationskort, og sammen fulgtes de til København, hvor Kjødtt fik den fornødne vejledning og

med flere værelser, telefon og elektrisk lys, samt en mindre barak, formodentlig til redskaber og toilet. Der er desuden et svært opbygget luftværnstårn ca. 8 m højt. Tårnets stolper står i betonklodser. Tilsyneladende er det sværere opbygget og lavere end de andre tårne, jeg har set på Bornholm, og jeg vil ikke udelukke den mulighed, at det kan være beregnet til at bære samme skyts som anlæggene ved Blæsbjerg og Himmerigesport. Tårnet er nemlig ret bredt i forhold til dybden. Selve tårnet er besat med pigtråd. Der er 3 mands vagt ved tårnet, som kommer fra Rønne. Vagten bliver ret ofte skiftet med nye folk. (Denne vagt må ikke forveksles med de marinesoldater, der tidligere er blevet omtalt fra Gudhjem). Vagten består almindeligvis af 1 Obergefreiter og 2 Gefreitere i alderen ca. 40–50 år. Af våben har de karabiner, sidevåben og pistol. De skal desuden være forsynet med fine optiske apparater, horisontalkikkert o. lign., men intet luftværns- eller andet skyts. Ikke engang, når der er øvelse eller inspektion, er skyts blevet monteret, og min rapportørs mening er derfor, at de absolut *ikke* har noget skyts i Gudhjem. Ved øvelser og inspektion er mandskabsstyrken 8–10 mand.

Det vil antagelig ikke være muligt at give yderligere oplysninger om denne militære stilling, da der altid er mindst 1 mand på vagt, og en nærmere undersøgelse er derfor ikke mulig (uden at vi altså laver et lille rask Hold-up).

Der er altså til stadighed i alt 6 mand i Gudhjem. Deres afdeling ved anlægget var ikke til at oplyse, da jeg 'snusede', de gik nemlig rundt i ureglementeret påklædning, bukser og skjortærmere (uden militære tegn, hm!).«

I rapport nr. 2 af 18/7 1944 fra Rønne fortælles om tyske skibes laster, luftværnskanoner og patruljebåde. Rapport nr. 3 beskæftiger sig med Damman asfalten, idet den pågældende ifølge en vedlagt meddelelse er blevet bedt om at skaffe oplysninger om, hvor meget af asfaltproduktionen der går til Tyskland eller andetsteds hen, om der er sabotagevagter, samt om hvor mange mand og hvilken bevæbning de har foruden forskelligt andet. Samme meddeler oplyser i sin rapport nr. 4 fra den 30/7, at der siden den 14. juli er gået 800 tons skærver fra Damman Asfalt til Lübeck, 10.000 tons til Danzig og 800 tons til ukendt bestemmelsessted. Endelig i rapport nr. 5 fra den 22/8 kan meddeleren give alle de ønskede svar på de tidligere nævnte spørgsmål samt en tegning og oplysning om, at der ingen faste sabotagevagter er. Med rapport nr. 6 følger to tegninger af de militære anlæg ved Levka og Galløkken, og desuden vedlægges en tysk fortegnelse over våbenbeholdningen ved Flugsicherungshilfsstelle Åkirkeby.

Foruden disse oplysninger om de mange befæstningsværker og stillinger for skyts på Bornholm bragtes samtidig oplysninger om de mange aktivite-

Endvidere kan det oplyses, at der for øjeblikket ligger et tysk skib 'Goldingen' i dok i Nexø. Det er kun et lille skib med 27 mands besætning, heraf er 9 mand tyskere, medens 18 mand er tvangsudsåkravne hollændere, der gentagne gange har gjort oprør, men da disse er ubevæbnede, er det ikke lykkedes.

Der har i den senere tid været tale om en ny slags torpedo, muligvis fjernstyret. Til disse eksperimenter ligger der fast 5-6 både 15-20 m lange i Nexø. En af disse både er forsynet med dykkerdragt. Endvidere ligger der sammen med disse skibe et meget svært armeret handelskib, der på formasten er forsynet med et apparat, der ligner noget efter en pejleramme. Der er sandsynligvis tale om en fjernstyret torpedo. Torpedoen bliver afskudt, og en af de små både løber efter denne og samler den op igen, dette har gentaget sig flere gange. Det er en af disse torpedoer, der har beskadiget 'Goldingen' i bunden.

Det kan oplyses, at tyskerne trækker tråd fra dommerkontoret til telefon-tårnet ved torvet. Der er stadig vagt på dommerkontoret, der ligger lige ud til havnen. Det er her marinen, der står vagt.«

Alt dette er eksempler på den aktivitet, der udfoldedes blot fra en enkelt meddeler, der kunne lade sine mere eller mindre værdifulde oplysninger gå videre til rette vedkommende. Der gik en stadig strøm af oplysninger om de tyske befæstninger og de tyske styrker på Bornholm via Sverige til England, og samtidig var fyrmestre, havnefogeder, fiskere, politifolk og mange andre beskæftiget med at rapportere om de tyske skibes bevægelser omkring Bornholm, og hvad man ellers kunne få oplyst fra besætningsmedlemmer, der sejlede i Østersøen.³¹

Forholdene for efterretningsopgaver var gode på Bornholm, fordi der var tilsyneladende roligt uden større sabotager og med ret få gestapofolk. Alligevel sydede Bornholm af aktivitet i det skjulte både med den nævnte form for spionage og med de dygtigt ledede ruter mellem Danmark og Sverige, der både tog sig af postforsendelser frem og tilbage og af flygtninge eller kurerer. Udadtil fik man kun kendskab til arbejdet med de illegale blade og de mange mindre sabotager, der havde den betydning, at de ligesom fastslog, hvor bornholmerne stod i denne forvirrede krigstid.

Sabotager

Midt i juni gik det atter ud over nogle forretninger. Kort efter midnat den 15. juni blev der kastet en bombe ind gennem fiskehandler Hingeberg Pedersens forretningsvindue, og en del inventar blev ødelagt.³² Natten efter ved samme tid gik det ud over bygmester Valdemar Lindstrøms lejlighed, idet der også her blev kastet en bombe ind gennem vinduet, og nogle stuer raseredes. Lindstrøm havde i de sidste år udelukkende arbejdet for den tyske værnemagt.³³ Den 17. juni var det Autocentralens værksted ved

St. Torv i Rønne, der stod for tur. Her blev skaden af så stort et omfang, at værkstedsbygningen helt måtte nedrives, og desuden var der sket skade på forhuset og sidebygningerne. Endvidere havde maskiner og inventar lidt en del skade, og tre tyske biler blev ødelagt.³⁴

Sabotagerne rettedes, som tidligere nævnt, også mod de mange tyske telefonledninger og andre ledninger, der var trukket overalt på øen, og i august blev det atter for meget for den tyske kommandant, der beklagede sig til amtmanden over fjernelsen af omkring 40 meter ledning ved Nexø. Naturligvis kunne intet spores, og sagen måtte som de andre sager henlægges blandt dem, politiet helst ikke rørte ved.³⁵

Den 24. juli blev der kastet en bombe ind i købmand Knud Koføeds forretning, fordi denne handlede med tyskerne. Bomben var tidsindstillet, og uheldet ville, at købmanden nåede at komme til stede, inden bomben var sprængt. Da han sandsynligvis derefter har taget bomben for at kaste den ud af forretningen igen, sprængtes den i hånden på ham. Derved fik købmanden alvorlige læsioner i ansigt og krop og var afgået ved døden, da tililende fandt ham i forretningen.³⁶ Det danske politi fandt denne gang frem til den pågældende, der havde kastet bomben, men det lykkedes for ham inden arrestation at flygte til Sverige.

Den 29. august 1944 gik det atter ud over bygmester Lindstrøm, idet et par bomber var anvendt mod hans lagerplads, hvor der var blevet stukket ild i en garage, og en personbil og en lastbil var blevet ødelagt.³⁷ Den 9. september havde nogen anbragt et par bomber i gårdejer Carl Jensens gård, Brandtsgård i Knudsker. Taget i den søndre længe blev derved stærkt beskadiget, ligesom det var gået ud over et kyllingehus. Der var ikke udbrudt brand, så ejeren foretog først anmeldelse den følgende morgen,³⁸ og endelig den 14. september ved 11-tiden om aftenen var der forøvet sabotage mod skolelærer Sommers hus. Ejeren var far til kaptajn Sommer, leder af Sommers Vagtkorps i København. Verandaen og dagligstuen var blevet slemt raseret, men ligesom ved de andre bombeattentater var der ingen spor af gerningsmændene.³⁹

Endnu var der ikke nogen fast organisation på de forskellige grupper i modstandsbevægelsen, og tilgangen af sprængstof til grupperne fra København var kun ringe. De grupper, som forøvede bombesprængningerne mod forretningerne og nazisternes private hjem, har tilsyneladende ikke tilhørt de grupper, som der trods alt var et vist hold på. Til bombesprængningerne anvendtes hjemmekonstruerede bomber af metalrør med indlagt aerolit eller andet sprængstof, som man havde skaffet sig f.eks. fra granitværkerne. Sandsynligvis til dette brug blev der den 24. august således fra Rønne Granitværk fjernet ikke mindre end tre kasser aerolit à 25 kg og en kasse Westfalit sprængstof ligeledes på 25 kg. Også Hammerens Granitværk og Moseløkkens Granitværk blev hjemsogt foruden flere andre.⁴⁰

Grupperne, der foretog disse sabotager, blev senere indrulleret i den samlede modstandsbevægelse, der dannedes med grupper over hele øen. Flere af navnene fra disse grupper har allerede været nævnt i forbindelse med fremstillingen af illegale blade, men glimtvis kan der yderligere fortælles lidt om nogle af dem. Bent Holm arbejdede sammen med bl. a. fotograf Bendt Kjøller og Knud Hannibal Jensen. Engang, da der som så ofte før skulle sendes noget sprængstof med toget fra Hammeren, tømte Holm kassen og fyldte den i stedet med brosten. Hvor det var sket, kunne ingen spore, men sprængstoffet fandt nu anvendelse andetsteds. I Hasle arbejdede John Sørensen. Som ansat her ved stenbruddet havde han adgang til aerolit, og også herfra vandrede en del over i andre hænder. Bomben blev f. eks. lavet af en gammel cykel-fodpumpe, hvori man stoppede aeroliten og derefter papir og til sidst en lunte. Den virkede glimrende. John Sørensen fortæller i øvrigt, at han allerede i foråret 1944 fik tilhold om at få standset sabotagen, da man ønskede ro for transportgrupperne, men denne henstilling hjalp nu ikke så meget. Også i Klemensker var dannet en gruppe under ledelse af Anker Hansen. Gruppen, der holdt våbenøvelser i Rø plantage, var blot fem personer, blandt hvilke kan nævnes Verner og Gunner Larsen. Fra andre grupper, som har været med til sabotager, kan nævnes Preben Jensen, Leif Hansen, Ib Henning Hansen, Frede Funck og Orla Cloos Munter.⁴¹

I Nexø var i begyndelsen af 1944 dannet en gruppe af kystbetjent Ove Rasmussen, manufakturhandler Poul Kjøller, mejerist Kaj Kofoed og brødrene Hara'd og Hans Chr. Ibsen fra Ibsker. Ligesom i Rønne lavede de her en bornholmsudgave af »Studenternes Efterretningstjeneste«. Den blev duplikeret hos Ove Rasmussen i Havnegade 16, hvorefter oplaget sendtes til postmester Sørensen i Gudhjem, der så sørgede for fordelingen over øen. Oplaget var kun på ca. 100 stk., og udsendelsen foregik i øvrigt kun til sommeren 1944. På dette tidspunkt knyttedes Hans Michael Harild til gruppen, da han, som tidligere nævnt, flyttede fra Rønne til Nexø, og siden suppleredes den med Aksel Jensen, som var ansat på Novo i Nexø og var hjemsendt løjtnant. Som en udløber af denne gruppe stiftedes en anden gruppe af yngre og mere aktionsivrige medlemmer. Deres leder var Mogens Madsen på kommunekontoret, og gruppen bestod desuden af Verner Andersen, Carsten Carstensen, Poul Ibsen, Preben Jeppesen og Helge Munch. De begyndte med uddeling af tilsendte illegale blade, men i sommeren 1944 fabrikerede de på kommunekontoret små, illegale løbesedler, som de selv uddelte eller lagde ind ad folks brevkasser. Gruppen foretog også forskellige mindre sabotager. Sprængstoffet fik man fra Rønne, hvorefter det blev proppet i en halv meter lange jernrør, og de søgte bl. a. at anvende det mod den tyske pejlestation i Snogebæk. Forsøget mislykkedes imidlertid, og dette i forbindelse med deres virksomhed med de illegale blade

gjorde, at jorden begyndte at brænde under fødderne på dem. Derfor måtte fem af dem flygte til Sverige.

En midnat i november blev de hentet for at blive sejlet til Sverige med Peter Bendtsen. Han havde imidlertid ikke plads til flere flygtninge på denne tur, så nu gik turen videre til Anker Madsen i Melsted. Her var de en nat, hvorefter turen gik videre til Allinge, hvor de blev gemt i lasten på »Signe«, der ejedes af Richard Larsen. Uden vanskeligheder blev de sejlet til Simrishamn.

Gruppernes arbejde i Nexø gik næsten i stå i efteråret 1944, og først efter den bornholmske regions dannelse kom der atter rigtigt gang i virksomheden.⁴²

Kontakten med det øvrige land var bemærkelsesværdig ringe, og egentlig kun fast etableret i forbindelse med efterretningstjenesten og ruterne. Frihedsrådet i København havde man ingen forbindelse med, og forbindelsen vedr. de illegale blade var kun mere eller mindre tilfældig og ikke organisatorisk udbygget. Sabotagegrupperne på Bornholm var spredte, og for størstedelens vedkommende klarede de sig selv. Det var kun i enkelte tilfælde, at der kan spores en forbindelse til København. Nogle af grupperne har angivet, at de havde en vis kontakt med »Holger Danske«, men det har blot været med menige medlemmer af organisationen og kun ganske sporadisk.⁴³ Der savnedes i udtalt grad en koordinering af det illegale arbejde på Bornholm.

NOTER OG HENVISNINGER

VII. kapitel.

1. Beretn. fra Johs. Andresen, FM, 1972.
2. Den tyske marines arkiv spole 8 A, nr. 6742, RA.
3. Den tyske marines arkiv spole 8 A, nr. 6769, RA, og Ritzau d. 8/4 1944.
4. Den tyske marines arkiv, Reel A 1, blad 0023, Lagemeldung 13/6 1944, RA.
5. Ukomplet dagbog fra besætningsmedlem på »Leipzig«, FM, ark. nr. 24 c - 2/61, og Cajus Bekker: Die versunkene Flotte, Deutsche Schlachtschiffe und Kreuzer 1925-45, Hamburg 1961, »Leipzig« var d. 4. maj 1945 i Åbenrå, hvor englænderne beslaglagde den. I 1946 sænkedes den i Nordsøen.
6. Stemann I side 196.
7. Stemann I side 197.
8. Stemann I side 198.
9. Politirapporter fra 1945 og 1946, PA.
10. Samtaler m. Faber Jensen og J. C. Larsen, samt Fabritius side 44 og Gjentofte Kommune under besættelsen, 1947, side 275-276.
11. Samtaler m. J. C. Larsen, snedkermester Knud Kure og H. M. Harild.
12. Samtale m. H. M. Harild.
13. Samtaler m. H. M. Harild og Axel Sørensen.
14. »Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholmsudgave« nr. 134, d. 12/12 1944.

15. »Bornholms Nyhedstjeneste« den 28/11 1944, Kgl. Bibl., og udtalelser i 1945 til ljt. Riis i l. kompagnis arkiv.
16. Beretning fra Arne og Poul Kofoed i Knud Jespersens arkiv.
17. Referat af generalforsamlingen i »Bornholm« d. 29/1 1944 og referat af retssagen i 1945 d. 19/10 i Bornholms Tidende.
18. Ritzau, Information d. 4/7 1944 og samtaler m. Børge Kure og Knud Kure samt Stemmann I side 200–201.
19. Stemmann I side 201–202.
20. Samtaler m. Leif Henriksen og fyrmester Jakobsen.
21. Stemmann I side 207 og fyrmester Jakobsens beretning i KA, samt Stockholmsarkivet VIII, 104 brev d. 20/5 1944, RA.
22. Stockholmsarkivet XXIX d. 26/2 nr. 391, d. 9/3 nr. 377, d. 16/3 nr. 386 og d. 16/3 nr. 378, RA, samt brev i Knud Jespersens arkiv d. 14/3 1944 og Stockholmsarkivet VIII nr. 93, 258 og 266, RA.
23. Stockholmsarkivet XXIX d. 31/3 nr. 398, d. 10/5 nr. 449, d. 5/6 nr. 471, d. 17/4 nr. 419 og d. 14/5 nr. 451, RA.
24. Kjødts beretning, KA.
25. Mikrofilm i FM, ark. nr. 22 – 20/59.
26. Mikrofilm i Knud Jespersens arkiv.
27. Bl. a. samtale m. H. M. Harild.
28. Rapporterne og tegningerne m. v. af tyske anlæg findes i Knud Jespersens arkiv, og de følgende, der omtales, findes sammesteds.
29. Original i Knud Jespersens arkiv. I rapporten står som gengivet 2° 27', men dette må være en fejlskrivning, da det nærliggende Gudhjem ligger på ca. 15° vestlig længde.
30. Original i Knud Jespersens arkiv.
31. Original i Knud Jespersens arkiv.
32. Rapport fra Rønne politi d. 15/6 1944, PA.
33. Rapport fra Rønne politi d. 16/6 1944, PA, og Ritzau, Information d. 16/6 1944.
34. Rapport fra Rønne politi til Købstædernes Brandforsikring d. 19/6 1944, PA, og den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3480 d. 17/6 1944, RA, samt Ritzau, Information d. 16/6 1944.
35. Rapport fra Rønne politi d. 28/8 1944, PA, og brev fra Moraht til amtmand Stemmann d. 22/8 1944, RA.
36. Rapport fra Rønne politi d. 13/6 og 19/10 1944 fra dansk politi i Stockholm, PA.
37. Rapport fra Rønne politi d. 29/8 1944, PA.
38. Rapport fra Rønne politi d. 9/9 1944, PA.
39. Rapport fra Rønne politi d. 14/9 1944, PA.
40. Rapport fra Rønne politi d. 24/8 1944, PA, og samtale m. Bent Holm.
41. Samtaler m. Leif Hansen, Preben Jensen, Anker Hansen, John Sørensen og Bent Holm samt rapporter fra Rønne politi og politiafhøringer i Stockholm, PA.
42. Materialet fra Nexø er samlet fra samtaler m. H. M. Harild, Ove Rasmussen og Poul Ibsen.
43. Samtaler m. Bent Holm, Poul Ibsen og Elmer Folkjær.

VIII. kapitel

LOKALKOMITEENS OPRETTELSE

Begyndelsen til Samling

Savnet af et frihedsråd på Bornholm eller en afdeling af det, der var etableret i København, kom som antydning allerede til orde under folkestrejken i juli 1944, og siden da blev der fra flere sider forsøgt en sådan samling af kræfterne. Kronologisk må man begynde med magister Arthur Hansens besøg på øen i august 1944.

Den 31. august 1944 opsogte han overlæge H. Chr. O'sen, amtssygehuset i Rønne, og præsenterede sig som magister Andresen, idet han medbragte en hilsen fra overlæge Tørning, København. »Magisteren«, som han kaldtes, kom fra organisationen »Ringene«, og O'sen sikrede sig hans identitet ved en telefonsamtale med Tørning, der bad ham behandle magisteren godt og efter alle kunstens regler, »som de plejede at behandle den slags patienter«. Formålet var i første omgang at få dannet en central organisation for de illegale blade på Bornholm, og magisteren ønskede derfor at komme i forbindelse med interesserede i modstandsbevægelsen. Overlæge Olsen lod ham møde højskolelærer Håkansson og direktør Nørregård, og den følgende dag besøgte magisteren overlæge Nissen, pastor Hjorth-Lange og højskoleforstander Gamborg-Nielsen i Gudhjem. Det var hovedsagelig Dansk Samling folk, som overlæge Olsen i længere tid havde samarbejdet med. Mødet resulterede i dannelsen af en bladgruppe og i en regelmæssig forsendelse af illegale blade, der blev bragt over af kaptajn Poggenborg med »Østersøen«. Det var hovedsagelig blade fra »Ringene« og »Folk og Frihed«. Omkring hver 14. dag, når pakken fra København ankom, afholdt gruppen så på skift i hjemmene hyggelige aftenmøder, hvor den videre forsendelse over øen ordnedes. Olsen anså det for at være meget betydningsfuldt af hensyn til hemmeligheden, at både mand og kone deltog i dette arbejde, og desuden viste konerne sig at være de mest værdifulde, når posten skulle fordeles. Ingen ville fatte mistanke til dem.¹

Sydslesvigsagen spillede en stor rolle for såvel overlæge Olsen som for højskolelærer Håkansson, og for at drøfte dette spørgsmål nærmere indbød overlægen en dag redaktør Kjødte til en samtale, da han fra dennes blad havde en forestilling om, at Kjødte havde en lignende interesse. Derved skab-

tes en kontakt til en anden illegal kreds, idet redaktør Kjødt havde forbindelse med søløjtnant Richard Thomsen, der dirigerede våbentransitten fra Sverige over Bornholm samt til redaktionssekretær Henning Hjuler ved Bornholms Social-Demokrat, der havde med illegale blade at gøre. Desuden var Kjødt jo selv, som tidligere nævnt, indblandet i efterretningsvæsen.² Dette var den spæde begyndelse til en samling af de spredte illegale kræfter. Som man som regel ser, kræver en sådan sammensmeltning tid, og særlige vanskeligheder kan naturligvis opstå, når det drejer sig om illegale organisationer. Det hastede imidlertid på Bornholm, fordi man gerne skulle have alt færdigt, inden krigen sluttede, og ingen vidste, hvornår det kunne blive. Desuden skulle denne samling på Bornholm gerne godkendes af Danmarks Frihedsråd.

Danmarks Frihedsråd var i løbet af 1944 blevet en respekteret og anerkendt institution. Det havde ved forskellige lejligheder vist, at grupperne overalt i landet rettede sig efter dets instruktioner, det havde fået anerkendt repræsentanter i Washington, London og Moskva, og det havde sidst i forbindelse med folkestrejken i København fået de danske politikere i tale, således at der nu var opstået en kontakt mellem de to parter. For yderligere at understrege sin stilling som leder af modstandsbevægelsen begyndte Frihedsrådet på ét-årsdagen for stiftelsen den 16. september 1944 at udsende ugentlige communiqués. Man håbede gennem disse communiqués at vise verden, 1: at Danmark havde en kæmpende, organiseret underjordisk hær, 2: i den danske befolkning at øge forståelsen for sabotagens betydning og 3: at fastslå hvilke handlinger der var udført af frihedsbevægelsen til forskel fra schalburgtagene, samtidig med, 4: at man gennem disse communiqués kunne styrke kampviljen hos grupperne.

Samme dag, som det første communiqué så dagens lys, måtte Frihedsrådet udsende endnu en proklamation. Det hed heri:³

»I løbet af fredagen den 15. september har tyskerne ført 197 danskere fra Frøslevlejren til Tyskland. Dette er et groft løftebrud. Frøslevlejren blev indrettet på et tysk tilsagn om, at alle danske fanger i Tyskland skulle overføres dertil. Ikke alene blev dette løfte svigtet, men det modsatte er nu sket. Den sønderjyske befolkning har i retfærdig harme besvaret nazisternes overgreb ved straks at nedlægge alt arbejde. I løbet af få timer har strejken bredt sig op gennem Jylland. Danmarks Frihedsråd opfordrer hele det danske folk til at slutte op i protest mod denne vilkårlige voldshandling.

Læg arbejdet stille overalt indtil mandag middag kl. 12.

Alt arbejde i by og på land, i fabrikker, i værksteder og butikker skal ophøre, sporvogns- og biltrafik skal standse. Af hensyn til landets befolkning bør dog jernbane- og telefontrafik og forsyningen af vand, gas, elektricitet, mælk og brød holdes i gang. Undgå enhver form for uroligheder

og opløb. Lad enhver provokation ubesvaret. Atter skal det danske folk vise de nazistiske undertrykkere, at vi solidarisk slutter op om dem, der har kæmpet for vort lands befrielse.

Danmarks Frihedsråd»

Opråbet fra Frihedsrådet kom først på gaden i København lørdag formiddag, men den fik virkning meget hurtigt på kontorer og i virksomhederne, og i løbet af eftermiddagen kørte også sporvognene i remise.⁴ Naturligvis gik der lidt længere tid, inden opråbet nåede til den øvrige del af landet og herunder Bornholm. Her markeredes optakten til strejken ved et bombeattentat søndag aften mod en stor mast til stærkstrømsnettet i Poulsker. En transformerstation, der stod ved siden af, fik sin dør gennemhullet af sprængstykker, medens masten knækkede midt over og kom til at hænge i ledningsnettet.⁵ Om mandagen gennemførtes strejken i Rønne. Alle virksomheder lå stille, og der udsendtes heller ingen aviser. Efter at det tidlige morgentog fra Allinge til Rønne var gennemført, sluttede også banerne sig til strejken, der også omfattede skolerne, og også i Nexø og Åkirkeby blev der strejket. Der forefaldt i øvrigt ingen episoder bortset fra, at nogle unge mennesker drog rundt i gaderne og piftede uden for kendte nazisters boliger og de enkelte forretninger, der ikke straks havde lukket. Desuden havde den tyske kommandant holdt sine soldater hjemme i lejren på Galløkken. Derimod kom der mange tyskere på gaderne i Nexø, hvor de var kommet i land fra de mange tyske skibe, som lå der.

Tyskerne forstod ikke, hvorfor butikkerne var lukkede, og da man var bange for, at der kunne opstå episoder, tog amtmanden efter aftale med borgmester Harild derved, efter at Stemann forinden havde sat den tyske kommandant, Moraht, ind i situationen. Derfor tog også denne derved. Da Stemann kom til Nexø, var Moraht allerede kommet og var taget ud på »Admiral Scheer« for at forhandle med chefen. På Nexø torv var der opræk til uroligheder. På den ene side af torvet stod omkring 150 tyskere, og på den anden side stod omkring et hundrede danskere, hovedsagelig yngre mennesker, der stod og stirrede ondt på marinerne. I havnen fik Stemann da fat i den der stationerede løjtnant, og efter at denne var blevet sat ind i situationen, fik Stemann ham overtalte til at sende nogle folk op til torvet for at få de tyske marinere lodset ned på den ene havnemole, hvor de så måtte vente, til de kunne blive sejlet om bord igen. Også Moraht havde held med sin ekspedition, hvorfor resten af dagen forløb i ro.⁶

Det tyske angreb på politiet

Uden forbindelse hermed blev dagen optakten til den næste skelsættende begivenhed i Danmarks besættelseshistorie, selv om det hele kom til at forme sig helt anderledes på Bornholm. Tyskerne havde længe været util-

fredse med det danske politis holdning, og ikke uden grund. Siden den 29. august 1943 havde adskillige politifolk i stadig større udstrækning hjulpet den danske modstandsbevægelse bl. a. ved at viderebringe oplysninger, man kunne skaffe sig fra Gestapo, hvorved mange frihedskæmpere var blevet reddet. Også under folkestrejken i København havde politiet på et vist tidspunkt trukket sig tilbage fra gaderne, der var blevet overladt helt til den københavnske befolkning og tyskerne. Naturligvis var tyskerne utilfredse med en sådan udvikling, og det havde blot været et spørgsmål om tid, hvornår de ville skride ind mod politiet. Hertil kom yderligere, at tyskerne anså faren for invasion for voksende, og man var bange for, at det veludrustede danske politi da ville falde de tyske tropper i ryggen, som man havde erfaring for fra andre steder.⁷

Den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, v. Hanneken, og den højere SS- og politifører Günther Pancke aftalte derfor en aktion mod det danske politi, som de omkring den 1. september bad Himmler om at godkende. Den 12. september indløb Himmlers godkendelse med understregning af, at aktionen skulle gennemføres i hemmelighed, og at end ikke den rigsbefuldmægtigede, dr. Best, måtte orienteres. Om dette sidste ikke foregik, er et spørgsmål for sig. Den 14. september udsendte Pancke en art forvarsel for aktionen, idet det i en pressemeddelelse hed: »Den måde, på hvilken de politiske mord i den senere tid har taget overhånd, har gjort det umuligt for den højere SS- og politifører i Danmark længere at tåle, at det danske politi ikke med al energi modarbejder den forbryderiske underverdens gangstermetoder. Der er derfor under forhandling med departementschef Eivind Larsen blevet stillet den fordring til det danske politi med alle til rådighed stående kræfter at eftersøge morderne og sørge for, at de bliver straffede.«⁸

Fire dage senere, den 19. september 1944, kl. 11 lod tyskerne luftalarmen lyde. Det var signalet til igangsættelse af aktion »Möve«, og ordren, der samme dag var udgivet til de tyske tropper, lød på afvæbning, arrestation og borttransport af de danske politibetjente efter besættelse af politistationerne. Fra de københavnske stationer sendtes alle betjente til Langelinie, hvor man samme dag fra Admiral Wurmbach havde fået stillet skibet »Cometa« til rådighed. Lignende aktioner foretoges i de større provinsbyer, Odense, Kolding, Århus og Ålborg, idet tyskerne havde en tanke om, at de kun ønskede at internere omkring en tredjedel af den samlede politistyrke for derefter at true eller overtale den resterende del af styrken til at fortsætte under tysk ledelse. Derfor havde man også valgt et tidspunkt midt på dagen og ikke en tid, hvor der fandt vagtskifte sted, hvorved dobbelt så mange ville være til stede på stationerne. Man kan måske kalde det en noget naiv tankegang, men i alle tilfælde angives den af de implicerede under forhørene efter krigen.⁹

Samme dag udsendte Pancke meddelelse om øjeblikkelig politimæssig undtagelsestilstand i Danmark og ophævelse af det danske politi, indtil en omorganisation havde fundet sted. Desuden udsendtes en almindelig pressemeddelelse om aktionen, som imidlertid radioavisens redaktion nægtede at oplæse. Redaktørerne og de i administrationen ansatte damer forlod deres arbejde og nægtede at vende tilbage, og de dukkede først op igen ved befrielsen. Radioavisen var nu helt blevet tysk.¹⁰

Aktionens begrænsning i første omgang til København og de fire største provinsbyer var således årsag til, at Bornholm ikke berørtes. Meddelelser om det passerede fik man pr. telefon fra forskellig side og fra radioen, og heller ikke tyskerne var informerede, så kommandanten måtte kl. 15 have en fjernskriverforbindelse med den øverstkommanderende i Danmark for at få forholdsordre. Kl. 16.30 kom svaret som en godkendelse af Morahts forslag.¹¹

Da politiet på Bornholm blev klar over, hvad der foregik andre steder i landet, samlede man arkiver, bøger, skrivemaskiner m.v., fjernede det fra stationerne og forlod dem. Desuden lod politimesteren et par arrestanter sætte på fri fod igen. De var sigtet for tyveri af sprængstoffer. Derimod fungerede fængse!svæsenet videre. Om aftenen samledes de for at diskutere situationen, og man enedes om ikke at gå i arbejde, så længe deres kolleger andetsteds var arresterede. Man nøjedes da i den følgende tid med blot at holde kontakt med hinanden. Også politimesteren lukkede sit kontor efter nogle dages forløb, efter at nogle løbende sager var bragt af vejen, og efter at han havde haft forskellige drøftelser med amtmanden og med tyskerne. Danmarks Frihedsråd opfordrede til strejke, og den følgende dag, den 20. september, lå alt arbejde stille på Bornholm, men samtidig kom nu tyskerne her på øen frem med deres krav. Moraht forlangte, at politiet skulle aflevere deres våben, men helt let var det jo ikke at få dette gennemført, når betjentene var spredte, og politimesterens funktion som sådan var ophørt ved tyskernes officielle ophævelse af det danske politi. Ikke desto mindre fik tyskerne beslaglagt 25 pistoler med ammunition i Rønne, idet en stikker havde angivet, hvorhen dette lager fra selve politistationen var ført, og ligeledes erhvervede man 26 pistoler fra kystpolitiet.¹²

I denne situation forhandlede amtmanden på den ene side med Moraht og lederen af sikkerhedspolitiet, Schultz, og på den anden side med politimester d' Auchamp og politiassistent Andersen, samtidig med at han til stadighed spurgte sig for i ministeriet. Den 20. september søgte tyskerne at få etableret en særordning for Bornholm, således at politiet atter gik i arbejde, men skriftligt forpligtede sig til at bekæmpe modstandsbevægelsen, strejker m.v. Det var for så vidt den linie, eller man kan sige det håb, som man allerede inden aktionens iværksættelse havde haft vedrørende den ikke arresterede del af det danske politi. Naturligvis ville ingen af politiet gå med til en sådan ordning, og Moraht kom da også den næste dag, den

21. september, med forslag om, at politiet atter skulle gå i arbejde uden betingelser. Stemann henviste til, at noget sådant ikke kunne løses lokalt, og at han først måtte forhøre sig hos ministeriet. Her havde man hektisk arbejdet med tyskerne, der efterhånden havde indset, at de havde forregnet sig. Den 23. september kom der ordre fra justitsministeriet til, at alle politikontorer burde genåbnes til varetage'se af anklagemyndighedens arbejde samt civile sager, herunder også motorvæsenet, idet alle disse forretninger var lagt over til de danske myndigheders egen ordning. Rent politimæssige opgaver skulle man holde sig fra, og desuden kunne CB-organisationen fortsætte. Den udsendte meddelelse vakte bitterhed og blev da også tilbagekaldt en uges tid senere, og allerede den 30. september lukkede civilkontoret i Rønne definitivt. Det var i øvrigt en ejendommelig situation for de bornholmske politifolk, for de var ikke eftersøgte af tyskerne, de kunne heller ikke arbejde, men alligevel turde de ikke bo hjemme på normal måde, så mange var blot hjemme om dagen, men boede andetsteds om natten.¹³

Ikke alle bornholmske betjente slap dog så heldigt. Syv af dem var på denne tid på politiskolen i København for at deltage i et kursus. Tre af dem slap for arrestationen, da de tilfældigvis denne dag først skulle møde kl. 12. De kom senere på illegalt pas tilbage til Bornholm og kunne her leve det samme ejendommelige liv som deres kolleger. Tyskerne angreb politiskolen, netop som der var spisefrikvarter, og da de larmende kom stormende ind i kantinen og beordrede de danske betjente til at strække hænderne i vejret, så de blot op på tyskerne – og fortsatte ufortrødent med at spise til tyskernes store forvirring. De fik imidlertid deres mad som det sidste ordentlige måltid på den ufrivillige rejse sydpå. Politiet førtes først til Neuengamme, herfra efter nogen tid videre til Buchenwald, og i december overførtes de til krigsfangelejren i Mühlberg, hvorfra de sendtes ud på forskellige arbejdskommandoer. De fire bornholmere var: Erik Ejvind Andersen, der i Mühlberg fik nr. 310.337, Karl Einar Bunken, der fik nr. 309.364, Thor Gaalaas Hansen, der fik nr. 309.397, samt Oluf Mausten Madsen, men herudover var der fire andre bornholmere, som gjorde tjeneste andetsteds i landet, der ligeledes var blevet ført sydpå. Det var Knud Kjæmpe, nr. 310.049, Kristian Knudsen, nr. 309.024, Ernst Mortensen, nr. 310.191, og Harald Wibe, nr. 310.230. Alle nåede hjem igen, men Oluf Madsen døde kort efter hjemkomsten.¹⁴

Mødet i Rådhuskroen

For Bornholm fik den 19. september også en anden betydning, idet man for første gang mødtes for at danne et bornholmsk frihedsråd. De drivende kræfter var redaktionssekretær Henning Hjuler og journalist Børge Kure. Hjuler havde allerede fra 1943 haft kontakt med trafikassistent Kaj Møller, der var trafikleder i Rønne lufthavn, og sammen havde de distribueret en

mængde illegale blade over øen, blade som de fik fra København. Imidlertid flyttedes Kaj Møller til København, og i stedet for fik Hjuler da ordnet et samarbejde med Børge Kure, der i foråret 1944 var kommet til Bornholms Social-Demokrat. I sommeren 1944 havde de, som før nævnt, i forbindelse med folkestrejken i juli udsendt en løbeseddel i »Bornholms Frihedsråd«s navn. Det næste skridt måtte da være virkelig at få oprettet en sådan organisation. Derfor stod de som indbydere til et møde i Rådhuskroens marinestue den 19. september 1944.¹⁵

I mødet deltog følgende: redaktør V. Kjød, overbetjentene Andersen og Hilligsøe, politibetjentene Olesen og Lind, politiassistent Johs. Hansen, søløjtnant Richard Thomsen, løjtnant Riis fra CBU-kolonnen, løjtnant Müller, Almindingen, samt kunstmaler Lergaard, Gudhjem, foruden indbyderne. Politiassistent Johs. Hansen, der den 5. august var blevet løsladt fra tysk fangenskab, ønskede ikke at indgå i rådet, men de øvrige deltagere enedes om at erklære sig som en lokalafdeling af Danmarks Frihedsråd. Man vedtog forskellige organisatoriske forholdsregler og bemyndigede bl.a. Kjød og Hjuler til at få sammensat et politisk udvalg under rådet. Det første skridt på vejen blev så dannelsen af dette udvalg, som foruden de to repræsentanter fra rådet kom til at bestå af: lærer Håkansson fra Dansk Samling, kontorassistent Nissen fra Socialdemokratiet, amtsrådsmedlem Jens Holm fra Det konservative Folkeparti og Charles Børner fra kommunisterne. Fra Venstre og Det radikale Venstre kunne man ikke finde nogen egnet på Bornholm.¹⁶

Arbejdet kom nu i gang med at etablere forbindelse til de eksisterende grupper og dannelse af nye grupper, men inden der var gået en måned, nemlig den 16. oktober, forsøgte Gestapo at arrestere Henning Hjuler, og denne måtte omgående flygte til Sverige. Desuden manglede der endnu en væsentlig ting, nemlig godkendelse af rådet fra Danmarks Frihedsråd. Henning Hjuler havde søgt at opnå dette gennem repræsentant Kr. Albertsen, Socialdemokraten i København, og trafikassistent Kaj Møller, Kastrup Lufthavn, men inden man havde fået noget resultat ud af det, blev det forhindret af Gestapo.

For det påtænkte råd måtte formålet i første omgang være at få hånd i hanke med de grupper, der allerede fandtes på øen, samt at få oprettet grupper i et passende antal fordelt over øen. Det skulle være de såkaldte militære grupper, som skulle uddannes til at træde til i en påkrævet situation f.eks. i forbindelse med krigens ophør. Efter en lang drøftelse på mødet herom vedtog man at rette henvendelse til kaptajn i ingeniørtropperne Herluf Wegener, der gjorde tjeneste hos luftværnschefen på Bornholm, for at bede denne overtage ledelsen af de militære grupper. Samtidig udpegede man en militær stab, der skulle bestå af fire mand, nemlig kaptajn Wegener, hvis han ville stille sig til rådighed, løjtnant Riis fra CBU-kolonnen, overbetjent

Andersen samt redaktionssekretær Henning Hjuler. Journalist Børge Kure skulle være forbindelsesled mellem grupperne og Wegener.¹⁷

Overbetjent Andersen opsøgte kaptajn Wegener, der efter en kort betænkningstid gav sit tilsagn, hvorefter hele materialet vedrørende organisationen den 16. oktober skulle have været afleveret ham af Henning Hjuler, men på grund af Gestapos eftersøgning af Hjuler kom dette ikke til at ske. Planen, som Kure og Hjuler havde udarbejdet, gik ud på følgende: Hele øen skulle stå under én kommando med fem områdeafdelinger, der i alt skulle omfatte 22 grupper. De fem områder var Rønne med kaptajn Lohmann som delingsleder, Allinge med kolonnechef, løjtnant Riis som delingsleder, Gudhjem med pelsfarmer A. Munch som delingsleder, Åkirkeby med løjtnant Müller som delingsleder og endelig Nexø med løjtnant Jensen som delingsleder. Herunder skulle så grupperne dannes. Inden Hjulers flugt til Sverige var man dog ikke nået længere end, at der fandtes 3 grupper i Rønne, 1 gruppe i Klemensker, 1 gruppe under oprettelse i Has'e og 1 gruppe i Sandvig, hvis kærne var selve CBU-kolonnen. Desuden fandtes der 1 gruppe hver af følgende steder: Gudhjem, Østerlars, Østermarie, Rø, Åkirkeby, Årsballe, Pedersker samt i Almindingen, hvor kærnen blev udgjort af mandskabet i ungdomslejren. Endvidere var der 4 grupper i Nexø samt 1 gruppe i hver af følgende steder: Bodiølsker, Poulsker, Ugleenge, Snogebæk, Svaneke og Ibsker. Hjuler meddeler i den rapport, som han har aflagt i Sverige efter sin ankomst hertil, at kommandoen i Rønne da regnede med at råde over 300 mand, men at styrken inden for de enkelte grupper var meget varierende. Rapporten er nok noget optimistisk i betragtning af, at der ved kapitulationen i alt på Bornholm var godt 650 mand, selv om Hjuler oplyser, at der midlertidigt var standset for tilgang af nye medlemmer. Hertil kommer, som det vil fremgå af det følgende, at organisationen ikke havde kontakt med alle de aktive grupper på dette tidspunkt.¹⁸

Henning Hjuler opregnede desuden i sin rapport de specielle afdelinger, der skulle organiseres under grupperne, men som man endnu ikke havde nået at få ordnet, og hertil føjer han, at hele politiets gruppe stod under Rønne området under ledelse af overbetjentene Andersen og Hilligsøe. Ved en evt. aktion ville politiassistent Johs. Hansen træde til som leder.

Videre skriver Henning Hjuler: »Udvalgets arbejde (her menes det af rådet nedsatte politiske udvalg) er nærmere fastlagt til f. eks. overtagelse af den civile forvaltning i en given situation, arrestationer, proklamationer m. v. til befolkningen, sikring af levnedsmiddelforsyninger og under de nuværende forhold til udsendelse af illegale blade (forbindelse haves med Frit Danmark, Dansk Presse, Fri Presse, Studenternes Efterretningsjeneste, Folk og Frihed m. fl.) samt udgivelse af et særligt blad omfattende kun Bornholm. Desuden indsamling af penge til illegale formål, flygtninge etc.«

Og med hensyn til økonomien skriver Hjuler i sin rapport: »Økonomisk set er modstandsbevægelsen særdeles vel funderet. Proprietær Niels A. Koefoed, Almegård, Knudsker, er indsamler af økonomiske midler. Foreløbig er udbetalt 785 kr. kontant og 500 kr. er yderligere klar til udbetaling. Organisationen kan regne med et fast ugentligt tilskud på 1000 kr. fra dato til krigens afslutning.«

Vedr. organisationens udrustning oplyser Hjuler: »I over et år har man energisk og utrætteligt forsøgt at skaffe våben og udrustning til modstandsbevægelsen på Bornholm, men dette er endnu ikke lykkedes trods mange smukke løfter fra bevægelsens forbindelser i København. Med beklagelse må man derfor konstatere, at organisationen kun råder over våben til en snes mand og meget lidt ammunition. Disse våben er håndvåben af ulige kalibre, hovedparten må endda siges at være af forældet type, f. eks. marinenes pistol 1891 og hærens pistol 1910. Uden sammenligning er bevæbningen af grupperne det største problem, modstandsbevægelsen på Bornholm har at kæmpe med. Der tænkes her ikke alene på en afgørende situation, hvor grupperne skal træde i aktion, men også i høj grad på den øjeblikkelige uddannelse. Når det oplyses, at adskillige, ja måske hovedparten af gruppemedlemmerne aldrig har haft et våben i hånden, turde yderligere kommentarer være overflødige. Modstandsbevægelsen råder i korte træk over følgende udrustning: 14 kg trotyl, håndvåben og ammunition til 20 mand, et parti aerolit, der hurtigt kan suppleres med et parti yderligere på ca. 400 kg. Grupperne har overtaget restpartiet af udrustning m. m. fra Bornholms Værn, der er udleveret til Hjuler af officiant Sørensen, Bornholms Værn, på de sædvanlige betingelser for udlån af hærens materiel. Denne udrustning omfatter bl. a. seks feltkikkerter, 12 generalstabskort over Bornholm (1:40.000), otte feltkompasser, 20 uldtæpper, håndklæder, hestedækkener, ammunition til hærens pistol 1910 m. m.

Denne udrustning er uddelt til kaptajn Wegener og de fem afdelingsledere bortset fra en ringe del, der lå skjult på Bornholms Social-Demokrat, da razziaen fandt sted den 16. ds. Denne udrustning er formentlig ikke blevet opdaget af Gestapo, men herom kan intet siges med sikkerhed. En del af udrustningen er desuden udlånt til gruppemedlemmer med specielle opgaver. Desuden råder man over 6000 liter benzin fordelt på fire tanke. Til dette oplag haves pejlestænger, pumpeanlæg, håndsving etc. i to sæt. Hertil kommer 500 liter benzin tilhørende direktør J. Lyngby, Dams Hotel, og et mindre benzinlager, der er stillet til rådighed af lægerne Værnø og Ankerbye. Denne benzin er beliggende i tromler henholdsvis på Dams Hotel og i lægernes kældere. Af rullende materiel råder man over luftværnets vogne, adskillige lægebiler og private vogne – i alt ca. 15 motor-køretøjer til øjeblikkelig indsats. Som før nævnt er en liste over køreklare biler desuden under udarbejdelse ved politibetjent Lind, Rønne, og hertil

kommer en lignende liste over motorcykler. I CB-depotet i Rønne findes uniformer, stålhelme, gasmasker m.m. til 70 mand. Man råder desuden over en amerikansk radiosender til håndkraft (mekaniker Petersen). På politistationen ligger der 8-10 amatør-sendere, som bevægelsen efter aftale kan hente når som helst. Endelig bør nævnes, at et ekstralager af benzin, tilhørende hæren, findes i Nordsjælland. Det er 4-500 liter i tromler, men kan formentlig under de givne forhold transporteres til Bornholm.

Af sejlsende materiel rådes over sejl- og motorbåde, ligesom aftale haves med flere fiskekuttere. Orlogskaptajn A. Schmidt, Rønne, har stillet sig til rådighed, hvad angår den maritime del af modstandsbevægelsen, men på den betingelse, at der skal en afgørende rejsning til, før han indtræder. Orlogskaptajn Schmidt oplyser, at han på marineministeriets foranledning er sendt til Bornholm som konstitueret leder af det sømilitære distrikt i en krigssituation. – Depoter til de forventede våben er forlængst indregistreret over hele øen, ligesom en skydebane er tilvejebragt i Almindingen. På denne kan der uden risiko skydes i kortere tid, når alle tilførselsveje besættes af vore poster.» Hjuler slutter sin i øvrigt lange udredning med følgende: »I denne forbindelse må det oplyses, at de på Bornholm forøvede våbenattentater mod forretninger, gårde og privathjem samt rudeknuserier etc. er forøvet af uansvarlige elementer, der er uden forbindelse med modstandsbevægelsen. Allerede på dette tidspunkt fortjener modstandsbevægelsen anerkendelse for disciplin, dygtigt udført arbejde og uselvvisk indsats for Danmarks sag. Kun en eneste ting vil den udmærkede stab på Bornholm betragte som en anerkendelse – leverance af våben til 300 mand.«¹⁸

Det var en journalistisk velformet rapport, der meget kraftigt slog fast, at man savnede våben og udrustning. Måske gav den et lidt for skønt billede af organisationen, dens størrelse og disciplin, idet, som Hjuler selv nævner, der stod en del grupper uden for samarbejdet, og en væsentlig opgave udover de nævnte måtte vel være at få kontakt med disse grupper. De omtalte bombeattentater og andet viste jo, selv om man måske ikke brød sig om det, at der fandtes en del andre grupper, som måske endda var bedre bevæbnede.

Hvis vi foreløbig ser på arbejdet med de samarbejdende grupper, kan vi ikke komme udenom, at samarbejdet i sig selv gav mange indlysende fordele. En af dem var de bedre muligheder for at få efterretningsoplysningerne ind i mere faste baner, og her fandt redaktør Kjødte, arkitekt Tybjerg og redaktionssekretær Henning Hjuler sammen til alles fordel. Desuden kunne man også nu mere centraliseret behandle oplysninger om tyskerhåndlangere og evt. stikkere, idet oplysninger fra postkontorerne gik ind til rådet. På dette felt kom samarbejdet meget hurtigt på prøve i nogle hektiske uger i midten af oktober.

Gestapo i aktion

Den 9. oktober meddelte Kaj Møller fra København, at kontakten til Danmarks Frihedsråd var oprettet og det bornholmske råd anerkendt, men allerede dagen efter glippede forbindelsesledet igen.

Gestapo fandt ved lufthavnsbussen i Kastrup under en razzia en pakke illegale blade med påskriften »Hj.« bestemt for Bornholm, og på en eller anden måde var man klar over, at Kaj Møller havde med pakken at gøre. I sidste øjeblik lykkedes det for ham at slippe væk, hvorefter der omgående blev sendt advarsel til Hjuler, der dog fortsatte på bladet, men foretog forskellige sikkerhedsforanstaltninger for at kunne komme hastigt væk i påkommende tilfælde. For at undersøge, hvor alvorligt sagerne stod, samt om rådet var kompromitteret, sendtes Richard Thomsen og frk. Sjøgreen til København. De traf også Kaj Møller inden dennes flugt til Sverige og erfarede fra ham, at der hverken i den pakke, Gestapo tog, eller i hans hjem lå noget skriftligt om personer på Bornholm.¹⁹

Inden kurererne var kommet hjem, blev Richard Thomsen eftersøgt af Gestapo, og hans efterfølger, der også hed Thomsen, blev grundigt forhørt af tyskerne. Da han derpå intetanende vendte hjem med »Østersøen«, stod Gestapo ved landgangen og ventede, men heldigvis lykkedes det løjtnant Schou, der var ansat i 66-selskabet, at klatre over rælingen og advare Thomsen, som resten af dagen holdt sig skjult i kullene, indtil faren var drevet over. Derefter holdt han sig i nogen tid skjult på Bornholm, til han atter måtte gøre turen til København, hvor han »gik under jorden«.²⁰

Også frk. Sjøgreen var Gestapo efter, og da modstandsbevægelsen fik færten af det, var gode råd dyre for at advare hende i tide. I to biler gik det, alt hvad remmer og tøj kunne holde, mod Hasle, hvor »Carl« skulle lægge ind, før den kom til Rønne. I den ene vogn var redaktør Kjødtt og redaktionssekretær Henning Hjuler og i den anden udrykningsholdet under ledelse af journalist Børge Kure, der var den eneste bevæbnet med en pistol. Henning Hjuler beskriver turen meget dramatisk:²¹ »I støvregn og buldrende mørke drøned vi ret opsigtsvækkende ind på Hasle havn, men ak, 'Carl' var tøflet af til Rønne. Vi så med rædsel i sind stakkels frk. Sjøgreen bagbundet blive kastet ind i Gestapos bil ... kort sagt, af sted til Rønne for at hjælpe hende. Netop da vi startede, vrirlede det med tyske soldater om os, og Kure fik lige råbt: 'Vær ikke bange, vi skyder os igennem,' før DKW'en med sindssyg fart rasede af sted. – Tja, sagde Kjødtt mange gange, de skyder sig igennem, men hvad med os, der kommer lige efter? – Jeg tror, at vi så ham alle tre samtidig. Der lå en død mand fremme på landevejen. Chaufføren satte bremserne i, så det skreg. – Vi var meget andægtige, da vi foretog ligsynet, men heldigvis – 'liget' åndede, en stærk, krydret og velduftende ånde, der gød nyt mod i os. – Vi bar ham ind, men det var et endnu oprevet og rystet frihedskæmperhold,

der nåede Rønne. 'Hvad i hede h... ligger I sådan og driver rundt på vejene for?' hilste DKW'erne os, 'ku I ikke tænke på, at vi måske var lidt urolige for jer?' Kjødt og jeg vandrede sammenbidte op til hotelejer Lyngby – han var altid vor store trøster.»

»Frk. Sjøgreen? Ak, ak, hun var med ophøjet ro stået af i Rønne og var uantastet spadseret hjem i Storegade. Det var blind alarm. Da vi efter Dams Hotel opsøgte hende, erklærede hun: 'I kunne ærlig talt godt være hjemme, når jeg kommer med vigtige papirer til jer.' Så gik vi igen op til Lyngby.« Frk. Sjøgreen blev imidlertid advaret, og sammen med Richard Thomsen blev hun siden sejlet med en fiskerbåd til Sjælland. Dramatisk nok fik båden motorskade, og da man blussede efter hjælp, var det en tysk patruljebåd, der kom først til stede. Den tilkaldte imidlertid en anden fiskerbåd, som slæbte havaristen tilbage til Hasle, hvorefter de måtte af sted med en anden skibslejlighed.²²

Den 10. oktober blev der opsnappet et brev fra en gartnermedhjælper, der i brevet, som var stilet til det tyske politi, gav oplysninger om, at hans arbejdsgiver i Allinge tilhørte en mod Tyskland vendt organisation. Brevet var skrevet anonymt, men man fik ret hurtigt indkredset afsende'sesstedet og konstateret, at medhjælperen kort forinden havde haft et sammenstød med sine arbejdsgivere og herunder fremsat forblommede trusler. Medens man arbejdede med denne sag, foretog Gestapo den 16. oktober en razzia på Bornholms Social-Demokrat for at arrestere Henning Hjuler. Takket være et kvikt avisbud lykkedes det for Hjuler at redde sig ud ad bagdøren og over et plankeværk forsvinde fra faren. Det fik imidlertid til følge, at journalist Børge Kure, der var ansat på samme blad, omgående »gik under jorden«. Ligeledes forsvandt redaktør Kjødt fra sit blad i nogen tid, da han ikke vidste, om Hjuler havde efterladt sig noget, der kunne kompromittere ham. Hjuler blev ved hjælp fra direktør Lyngby og dr. Vernøe samme aften sendt til Simrishamn med motorbåden »Illum«. Som andre passagerer på denne tur var der tre deserterede franskmænd, som havde været i tysk tjeneste og i nogen tid havde været skjult hos pastor Hjorth-Lange i Østerlars. Det var transportruten »Laksene«, der her var i funktion, men den vil vi høre nærmere om senere.²³

Samtidig med disse begivenheder var det lykkedes at finde frem til den anonyme stikker, gartnermedhjælperen, hvis oplysninger i øvrigt ikke havde noget på sig. Det under rådet nyetablerede »udrykningshold« blev alarmeret, og redaktør Kjødt dukkede atter frem fra sit frivillige skjul. Man lånte en bil hos overlæge Olsen, der gav holdet nogle narkotiske midler med, dersom stikkeren skulle blive urolig under den tiltænkte tur. I øvrigt deltog foruden Kjødt også bogholder Willy Hansen, Carlo Dam og journalist Børge Kure. Kjødt skriver herom: »Om aftenen tog en ekspedition til hans bopæl og udgav sig for Gestapo, idet man spurgte, hvad han mente

med sit brev. Han nægtede at have skrevet brevet. Man bad ham da skrive underskriften på konvolutten en gang til, og det sås nu, at skriften var så nøjagtig ens, at tvivl var udelukket, hvortil kom, at han gjorde de samme stavfejl, hvoriblandt en meget sjælden og fantasifuld fejl. Han blev derpå taget med, bundet for øjnene og hænderne og sat ind i en bil med en pistol i siden. Under køreturen, hvor han efter de udtalelser, som vi andre vekslede indbyrdes i hans påhør, fik det indtryk, at han skulle skydes og graves ned, brød han sammen og aflagde tilståelse. Af forskellige grunde kom han imidlertid for sent til båden, som han skulle sendes med, hvorfor han måtte holdes arresteret, først en nat i et sommerhus og dernæst hos en af vore tillidsmænd på Sydøstlandet, hvorefter han sendtes til Sverige til internering.« Da han blev afleveret om bord, spurgte skipperen lige så roligt: »Har du ikke en pistol?« Børge Kure, der bragte ham, svarede undrende: »Hvad skal du med den, vi har kun én,« hvorefter skipperen fortsatte: »Jeg har kun en skruenøgle, og han skal vel uden bords, når vi kommer ud?« Forfærdet måtte Kure forklare, at så drastiske forholdsregler s'et ikke var nødvendige. Den lille fejltagelse, som manden havde lavet, og som måske kunne have udviklet sig alvorligt nok på Bornholm, gav ikke anledning til så voldsom en reaktion. Manden fik rigelig straf ved sin forvisning og internering i Sverige. Imidlertid giver denne episode et lille glimt af den ånd, der prægede tiden, og fik de mennesker, der ellers var pæne og hæderlige til daglig, til at affinde sig med forholdene og tænke i helt fremmede baner.²⁴

Kort forinden var man blevet opskræmt af en landskendt stikkers ankomst til øen. Han var indlogeret på Dams Hotel som grosserer Sørensen, men vakte snart mistanke ved sin færd på øen, og Johs. Müller fik under et besøg i København identificeret ham som Arne Oscar Hameken, der var gået i tysk tjeneste og var eftersøgt af modstandsbevægelsen overalt i landet som en særdeles farlig person. Müller fik i København at vide, at han endelig måtte sørge for at få skaffet ham af vejen på en eller anden måde. Müller fortæller selv: »Jeg rejste hjem og gik med pistolen og havde masser af lejlighed til at knalde ham ned, men jeg var et skrog. Jeg kunne ikke. Så kørte jeg op til pastor Thorsager og forklarede situationen og sagde: 'Jeg kan ikke, hvad skal jeg gøre?' 'Lån mig pistolen,' sagde han så. Nej,' sagde jeg, så kan jeg selv. Så fej vil jeg dog ikke være.' Så kørte jeg hjem.« Pludselig var han blevet væk, men så optrådte han igen i Rønne, og med kongemærket i knaphullet gik han bl.a. på torvet og afkrævede folk deres legitimationskort. Han truede folk med sin revolver og slog på andre, der gjorde vrøvl. Nogle klagede til amtmanden, der atter klagede til Moraht over Hamekens meriter. Denne erklærede imidlertid, at Hameken var tolk for det tyske politi, og han havde ikke myndighed over ham. Da folk til sidst var blevet tilstrækkeligt irriterede, gik de en

aften til angreb. Der samlede sig et stort opløb, og under indtryk af borgernes truende holdning trak han sig tilbage forfulgt af menneskemængden, der fulgte ham helt ned til Missionshotellet, hvor han denne gang boede. Atter blev amtmanden indblandet, og da han kunne illustrere situationen over for Inselkommandanten ved at holde telefontragten ud af det åbne vindue, så Moraht kunne høre det hujende menneskehav, der netop passerede uden for amtmandens vinduer, blev han åbenbart klar over, at der kunne opstå en uønsket situation. Omgående kørte Moraht til Missionshotellet, hvor han for øjnene af menneskemængden fjernede sig med provokatøren. Efter nogle dages ophold på Galløkken blev han sendt tilbage til København.²⁵

Frihedsrådets lokalkomite på Bornholm

Efter at rådets kontakt med Danmarks Frihedsråd var glippet, og efter Hjulers flugt og hæmmet af, at Børge Kure måtte leve »under jorden«, var organisationen kommet i vanskeligheder. Der gik dog ikke ret lang tid, før det hele kunne reorganiseres. Den 31. oktober fik overlæge O'sen atter besøg af magister Arthur Hansen, der gik under navnet »Andresen« eller »magisteren«, og samme aften samledes den kreds af mennesker, der kom til at danne Frihedsrådets lokalkomite på Bornholm: redaktør Kjødtt som repræsentant for »De frie Danske«, lærer Håkansson for Dansk Samling, journalist Børge Kure for modstandsgrupperne, fuldmægtig Willy Hansen for transportgrupperne, overlæge Olsen for »Ringene« og for kommunisterne Charles Børner, der dog ikke var til stede. De fornødne organisatoriske aftaler blev truffet med magisteren og indbyrdes, og derved havde man endelig fået skabt den samling af arbejdet på Bornholm, som man hidtil havde savnet.²⁶

Det gamle råd trådte i baggrunden, og personerne herfra kom til at indgå i den nye organisation på forskellig måde. Børge Kure bibeholdt arbejdet med modstandsgrupperne, og i deres arbejde skete ingen ændring. Willy Hansen kom til at stå som kontaktperson til transportgrupperne og samtidig leder af udrykningsholdet. Overlæge O'sen stod som formand for lokalkomiteen og samtidig leder af distributionen af illegale blade, og møderne foregik en til to gange om ugen hos O'sen, hvor man uden at vække opsigt kunne samle forskellige mennesker, idet det var naturligt, at mange kunne have ærinde på hospitalet både dag og nat, og ingen ville bemærke, om de besøgte overlægen. Kjødtt påtog sig efterretningstjenesten, og Håkansson fik til opgave at udarbejde lister over landsforrædere sammen med Kaj Nissen. Med denne nyordning var arbejdet kommet ind i en fast og rolig gænge, og end ikke Gestapos indgreb i inderkredsen sidst i november kom til at skade organisationen.²⁷

Uafhængig af lokalkomiteens grupper arbejdede imidlertid også en anden organisation under ledelse af ingeniør Tage Nielsen, Rabekkeværket. Den havde rødder langt tilbage i tiden og havde bl. a. haft forbindelse med sabotagen på Hørfabrikken i april 1943. Også denne organisation havde forbindelse med transportgrupper og efterretningstjeneste og kontakter med lufthavnsleder Lauritsen og Thomsen, men den vigtigste forbindelse udadtil var gennem Kjeld Wamberg. Da Tage Nielsen i 1942 kom til Bornholm, var det illegale arbejde begyndt i samarbejde med Kjeld Wamberg, og de fik dengang sendt »De frie Danske« fra Jørgen Jacobi til distribution. Wamberg blev senere ansat på Landbohøjskolen i København og tilknyttedes sabotageorganisationen »Holger Danske«, hvilket Tage Nielsens organisation kom til at nye godt af ved tilskud i form af både sprængstof og våben i mindre omfang. Foruden i Rønne havde organisationen grupper i Nexø, Olsker og Bodilsker. Det var alt i alt en meget aktiv organisation, der ikke uden videre ville lade sig sluge af andre, men det lykkedes da i november 1944 at få et vist samarbejde i gang mellem denne og lokalkomiteen.²⁸

Kort efter blev det besluttet, at redaktør Kjødtt og Tage Nielsen sammen skulle tage til København for at søge at skaffe våben. Tage Nielsen blev dog forhindret, og på begges vegne skulle Kjødtt så klare forhandlingerne. Ved et tilfælde var Villy Hansen samtidig i København, idet han af lokalkomiteen var sendt over i et andet ærinde, men sammen kom de via forskellige mellemænd frem til »Grosserer Emdrup«, der senere viste sig at være kaptajn Schiøttz Eriksen, der stod for fordelingen af våben fra Sverige til modstandsbevægelsen. De fik et foreløbigt løfte om 20 maskinpistoler til øvelsesbrug og 10 pistoler til udrykningsholdet, hvorefter der siden ville komme regelmæssige forsendelser af våben til grupperne. Desuden ville der blive sendt en instruktør over. Alt syntes således at tegne sig lyst, og for Kjødtt betød besøget desuden, at han fra da af opgav sin forbindelse med Secret Service og i stedet fremtidig leverede sit efterretningsstof til den danske militære efterretningstjeneste. Tilmed kom våbensendingerne som lovet, og maskinpistolerne fordeltes mellem de to bornholmske organisationer.²⁹

Det er imidlertid overraskende, så lidt man i Sverige fulgte med i, hvad der skete på Bornholm. En rapport fra Hasager Christiansen, der har forhørt en flygtning fra Bornholm, Egon Cloos Munter, viser, at han i hvert tilfælde ikke så sent som den 25. november, da rapporten er afgivet, har haft kendskab til lokalkomiteens dannelse omtrent en måned tidligere og altså heller ikke den følgende udvikling. I sin rapport om Munter skriver han: »Han ved intet af militær interesse fra Bornholm, men tilhører en mindre modstandsbevægelse, der tilsyneladende arbejder for sig selv uden at have kontakt med den større modstandsbevægelse. Der kan evt. mønstres 80 mand (tallet er nok i overkanten). Bevægelsens leder er maskiningeniør

Nielsen, Rabekkeværket, Rønne. Andre 'kendte' medlemmer er overlæge Olsen, Rønne, overlæge Nissen, Åkirkeby, samt stationsleder Thomsen (ikke søkadet Thomsen), Rønne lufthavn.³⁰

I øvrigt blev lokalkomiteen på dette tidspunkt udsat for nye vanskeligheder. Gestapo havde øget sin styrke på Bornholm, og flere stikkere var nu i virksomhed. En af dem, Carl Rasmussen, sporede Børge Kure, og en dag, han var i Rønne, blev han arresteret, medens han var inde hos en tobakshandler. Det var den 27. november. I 11 dage sad Kure derefter arresteret på Galløkken, og imedens gik lokalkomiteen i stadig angst for, at Gestapo skulle finde ud af hans tilknytning til modstandsbevægelsens ledelse. Heldigvis vidste tyskerne ikke andet, end at Kure havde levet »under jorden« og derfor var impliceret i illegalt arbejde, men hvad det var, havde de ingen anelse om, og Kure fortalte ikke mere end højst nødvendigt og skød, hvor det var muligt, skylden på folk, som han vidste var flygtet til Sverige. Lokalkomiteen lagde hovederne i blød. Nogle, heriblandt overlæge Olsen, ønskede, at man skulle forholde sig i ro og afvente begivenhedernes udvikling, og andre, heriblandt Villy Hansen, ønskede, at han med sin udrykningsgruppe skulle gå ind på Galløkken og befri ham. Planen kom dog ikke til udførelse, og imedens sørgede man for, at fru Kure kom sikkert til Sverige, og redaktør Kjødtt blev indlagt på amtssygehuset for en opdigtet sygdom, der varede en halv snes dage. Samtidig havde Tage Nielsen besøg af dyrlæge Wamberg fra København. Han blev sat ind i situationen og lovede at se, om han kunne gøre noget, hvis Kure blev sendt med rutebåden til København. Gennem forskellige led holdt man sig underrettet om Kure på Galløkken, og samtidig var der sat vagter ved alle rutebådernes afgang, for at man hurtigt kunne rapportere, når Kure blev ført væk, men pludselig en aften skete det. Kure blev i privatbil kørt til en kutter, der sejlede ham til København, hvor han blev anbragt i Vestre Fængsel. Her sad han hele december, og i begyndelsen af januar 1945 overførtes han til Frøslev, hvor han sad resten af krigen. Intet om lokalkomiteen var kommet frem, og arbejdet kunne fortsætte.³¹

Overlæge Olsen havde kontakt med Frihedsrådet via telefon Central 15.305 i Magasin du Nord under dæksnavnet Thorsen, og foruden instrukserne herfra havde man rigeligt at gøre med, hvad der ellers foregik på øen. I de hyppige møder havde Olsen givet strenge ordrer om, at intet måtte nedskrives under møderne, og der måtte ikke være noget skriftligt i det hele taget, der kunne henvise til lokalkomiteen. Det var et nødvendigt sikkerhedshensyn i en illegal organisation. Sikkerheden kunne dog også sættes på prøve på anden måde, og netop dette sikkerhedsmoment var årsag til, at der opstod en kedelig konflikt mellem lokalkomiteen og Tage Niensens gruppe. Disse grupper mente nemlig, at Villy Hansen optrådte for åbent. Man mente, at han frembød en risiko, og ønskede, at han blev

fjernet, og man truede endog med at lade ham føre til Sverige med magt. Foreløbig blev Villy Hansen sendt til København for at tale sin sag for »magisteren«. »Magister Andresen« lovede at komme til Bornholm snarest, men i ventetiden var stillingen mat på Bornholm. Den indbyrdes splittede påvirkede arbejdet, og bedre blev det ikke, da der stadig i uhyggelig grad manglede våben til uddannelsen. Det var klart, at den af de rivaliserende grupper, der først kunne skaffe våben, ville få et forspring og derved komme til at beherske situationen. Vanskelighederne på Bornholm var imidlertid ved at gå op for København, og magisteren lovede at komme til Bornholm snarest, ligesom grosserer Emdrup lovede, at der snart ville komme regelmæssige forsendelser af våben. Nytårsdag mødtes da overlæge Olsen med Tage Nielsen og Kjeld Wamberg i et forsøg på at få klaret problemerne. Forslaget gik ud på, at ingeniør Nielsens gruppe ville sende Ole Bidstrup til Sverige for at hente våben, og at disse så skulle fordeles til begge grupper med, at lokalkomiteen rekonstrueredes. Forligsbestræbelserne mislykkedes.³²

Samling om lokalkomiteen

I hele januar måned 1945 arbejdede grupperne hver for sig, og først den 10. februar kom magister Andresen. Ankomsten var i øvrigt ikke uden dramatik, idet Villy Hansen den 9. februar om aftenen meldte til overlæge Olsen, at der havde været tysk razzia om bord på rutebåden, og blandt de 12 anholdte nævnte han også navnet Andresen. Heldigvis udløstes den opståede frygt den følgende dag, da magisteren kom med den ordinære flyver. Så kom endelig de afsluttende forhandlinger i gang, idet magisteren fik talt både med ingeniør Nielsen og med lokalkomiteen, og resultatet blev, at alle grupper nu samledes under én hat. Lokalkomiteen blev sammensat efter samme linie som Frihedsrådet i København med organisationsrepræsentanter, dvs. overlæge Olsen forblev som formand, og sammen med Jens Holm var han repræsentant for bladvirksomheden, idet Olsen var fra »Ringene« og Jens Holm fra »De frie Danske«. Lærer Håkansson blev fortsat repræsentant for Dansk Samling, hvis medlemmer jo havde spillet en fremtrædende rolle i det hidtidige arbejde, medens Charles Børner som repræsentant for kommunisterne vel nærmest sad som en parti-repræsentant, da kommunisternes indsats på Bornholm i den forløbne tid havde været meget sporadisk og ikke havde gjort sig videre gældende. Det sidste medlem i lokalkomiteen, redaktør Kjødt, der skulle repræsentere militærgrupperne, fik endvidere til opgave at sammensmelte de to hidtil rivaliserende grupper. Foreløbig skulle han blot være den civile kontaktmand, idet man enedes om, at der fra København skulle komme en officer, der skulle være den militære chef for alle grupperne, men altså underlagt lokalkomiteen.³³

Hermed var den endelige organisation kommet i stand, og selv om det naturligvis krævede nogen tid at få det hele til at fungere, var der nu skabt den såvel politiske som militære ledelse, der kom til at vare til befrielsen.

Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm havde haft en svær fødsel, der vel nok først og fremmest skyldtes, at man ikke fra starten havde fået kontakt med alle de eksisterende grupper på øen. Den 19. september, samme dag, som aktionen mod politiet fandt sted i det øvrige land, var det bornholmske råd blevet dannet, men uden kontakt til to mænd med afgørende indflydelse, nemlig overlæge Olsen og Tage Nielsen. En fin organisation blev sat op, men allerede en måned efter blev en af rådets medstiftere eftersøgt af Gestapo, Henning Hjuler, og han måtte flygte til Sverige. Ganske vist var organisationen skabt, men man manglede det vigtigste, nemlig våben i tilstrækkeligt omfang, og det knirkede derfor lidt med at få hjulene i maskineriet til at snurre. På dette tidspunkt dukkede en ny mand op på scenen. Magister Andresen fra »Ringene« opsøgte overlæge Olsen, og de vanskeligheder, som rådet hidtil havde haft med at få kontakt også opefter til Danmarks Frihedsråd, blev løst gennem magisteren, hvorefter der stiftedes en ny lokalkomité, eller man kan sige, at den gamle omdannedes, og overlæge Olsen blev dens formand.

Der var dog stadig to grupper på Bornholm, hvoraf den ene ganske vist nu havde fået det blå stempel fra Danmarks Frihedsråd, men man kunne ikke komme uden om den anden gruppe under ingeniør Tage Nielsen, der dels var meget aktiv og dels tilsyneladende havde skaffet sig våben uden om de gængse kanaler. Rivaliseringen mellem de to grupper var det vanskeligt at få bilagt, og da Børge Kure blev arresteret i slutningen af november, var den mest aktive i lokalkomiteens grupper Villy Hansen. Denne og ingeniør Nielsen kunne imidlertid slet ikke enes, og striden fortsatte, selv om man søgte at appellere til højere instanser i København. Først den 1. februar 1945 kom magister Andresen atter på besøg og fik hele den sidste splittelse på Bornholm. En omdannet lokalkomité blev skabt, de militære grupper blev samlet under en udefra kommende mand, og Villy Hansen flyttede til København, hvor han fortsatte sit illegale arbejde. I fem måneder havde man arbejdet med at få samling på styrkerne på øen, og nu havde man endelig fået en form og en organisation, der kom til at vare til befrielsen og her kom til at stå sin prøve.

NOTER OG HENVISNINGER

VIII. kapitel.

1. H. Chr. Olsens beretning side 18–19, KA.
2. H. Chr. Olsens beretning side 19 og Kjødts beretning side 3, KA.
3. Frihedsrådets opråb dat. 16/9 1944, FM.
4. »Frit Danmarks Nyhedstjeneste« d. 17/4 1944 og Information d. 17/9 1944 m. fl., FM.
5. Ritzau, Information d. 19/9 1944.
6. Ritzau, Information d. 18/9 1944 og Stemann I side 214–217.
7. Højesteretstidende 1950, Sagen mod Günther Pancke, særtryk, side 33.
8. Som nr. 7 samt Parl. Komm. VII side 209.
9. Som nr. 7 samt Einsatzbefehl 19/9 1944, FM.
10. Parl. Komm. VII side 1894 og 1895 samt E. Christiansen side 205.
11. Stemann I side 219 skriver, at man helt havde glemt øen, men dette stemmer ikke overens med de nævnte oplysninger. Den tyske marines arkiv spole 5 A side 3240 d. 19/9 1944, RA.
12. Den tyske marines arkiv spole 5 A side 3240 d. 19–20/9 og side 3242 d. 22/9 1944, RA, og samtaler m. Hilligsøe, Lind og Olesen, samt Ritzau, Information d. 20/9 1944 og Bornholmeren d. 17/9 1954 interview med politimester d'Auchamp, og Information d. 19/9 1944.
13. Stemann I side 220–226, interview m. d'Auchamp i Bornholmeren d. 17/9 1954 og samtaler m. Hilligsøe, Lind og Olesen.
14. Samtale m. Gaalaas Hansen i Bornholmeren d. 17/9 1954, samtale m. Arvidsen og Barfod side 421, 422, 435, 417, 425, 448, 426 og 434.
15. Hjulers beretning, Stockholmsarkivet VI 421 d. 23/10 1944, RA.
16. Som nr. 15 og Kjødts beretning side 4, KA, og samtale m. Børge Kure.
17. Som nr. 15 og Kjødts beretning side 4, KA, og samtale m. H. Wegener
18. Som nr. 15 samt Stockholmsarkivet VII 224 melding d. 31/10 1944, og VII 205 d. 22/10 1944, RA.
19. Kjødts beretning side 5, KA.
20. Som nr. 19.
21. Hjulers beretning i Bornholmeren d. 2/4 1952.
22. H. Chr. Olsens beretning side 21 og Kjødts beretning side 6–7, KA, og samtale m. Børge Kure.
23. Kjødts beretning side 6, KA.
24. Samtale m. Børge Kure.
25. Samtaler m. Johs. Müller og dir. Lyngby samt Stemann I side 229–232 og Ritzau, Information d. 2/10 1944.
26. Kjødts beretning side 7 og H. Chr. Olsens beretning side 23, KA.
27. Kjødts beretning side 7 og H. Chr. Olsens beretning side 23–24, KA
28. Samtale m. Tage Nielsen og Kjødts beretning side 8 og H. Chr. Olsens beretning side 24, KA.
29. Kjødts beretning side 8, KA.
30. Stockholmsarkivet VII 316 d. 25/11 1944, brev fra »Hase«, RA, men VII 314 d. 5/12 1944 er et brev til »Hase«, der oplyser om to grupper.
31. H. Chr. Olsens beretning side 25 og Kjødts beretning side 8, KA, samt samtale m. Børge Kure.
32. H. Chr. Olsens beretning side 26 og Kjødts beretning side 9, KA, og samtale m. Tage Nielsen.
33. Samtale m. Tage Nielsen og H. Chr. Olsen samt H. Chr. Olsens beretning side 28 og Kjødts beretning side 9, KA.

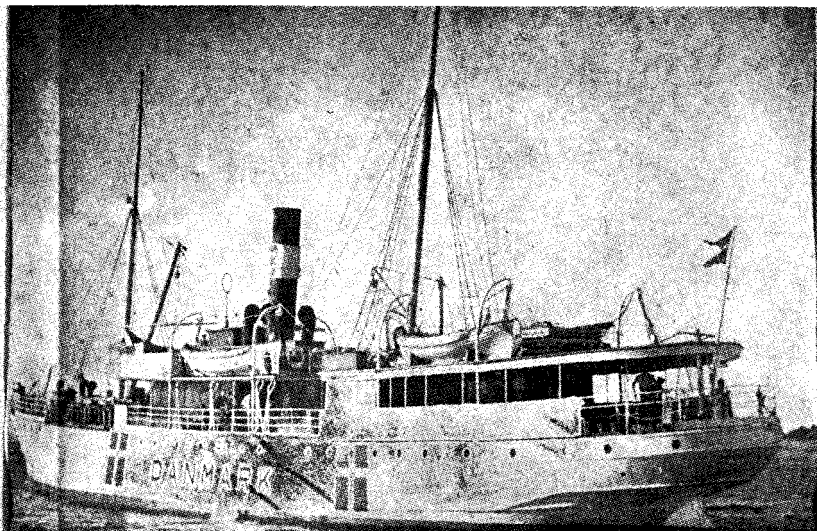
IX. kapitel

RUTERNE

Lokalkomiteens arbejde omfattede mange aktiviteter på Bornholm, og blandt de vigtigste illegale arbejder på øen måtte stadig henregnes ruterne, der både anvendtes til kurer tjeneste, flygtninge- og våbentransport. Disse tråde, der fra hele Danmark var spundet over til det neutrale Sverige, var af væsentlig betydning for den danske modstandsbevægelse, og de strakte sig fra Frederikshavn i det nordlige Jylland til Bornholm i syd. Der fandtes en hel del organisationer, som tog sig af disse illegale ruter. Blandt de største kan nævnes Dansk Hjælpetjeneste, der varetog transporten fra Frederikshavn til Gøteborg med Werner Gyberg på svensk side og Arne Elstrøm i Jylland, men flest ruter gik vel nok over det smalle Øresund mellem Sjælland og Skåne. Blandt disse kan nævnes Speditøren, senere kaldet Øresundstjenesten, mellem Helsingør og Hålsingborg og Dansk-Svensk Flygtningetjeneste mellem forskellige steder på Sjælland og Skåne, hvor redaktør Hendil residerede i Malmø og Robert Jensen på Sjælland, og blandt de mindre i dette område var ruterne, etableret af Studenternes Efterretnings-tjeneste og af »De frie Danske«. Desuden havde den danske efterretnings-tjeneste et transportsystem, der efter den 29. august 1943 lededes af kommandørkaptajn Bangsbøll med kaptajnløjtnant Hasager Christiansen som næstkommanderende i Sverige og translatør From som leder i Danmark, og sydligst lå ruterne over Bornholm. I alt nåede i krigsårene, og det vil i hovedsagen sige de to sidste krigsår, omkring 20.000 danskere til Sverige som flygtninge, hvortil så må lægges de kurerer og ledende modstandsfolk, som måtte rejse frem og tilbage flere gange, når man ville bedømme ruterens arbejde. Også de svenske myndigheder havde måttet organisere sig i forbindelse med denne vældige trafik, og det var den svenske kaptajn Wahlquist, også kaldet »Hvalen«, der havde fået tildelt opgaven med at holde opsyn med de illegale transporter og derfor fik etableret et godt samarbejde med de danske ledere på svensk grund. Alt i alt viste det svenske politi og de svenske myndigheder god forståelse for de uneutrale handlinger i det neutrale Sverige.

Liseruten

Svend Aage Muncks arbejde for flygtninge er tidligere omtalt i forbindelse med de nødlandede amerikanske flyvere på Bornholm. Han havde som nævnt skabt »Liseruten«, der ved hjælp af bornholmerbåden »Carl« fik flygtningene til Sverige i Falsterbokanalene. Naturligvis havde han også

»Carl«, der sejlede mellem København og Bornholm gennem Falsterbokanalen.

kontakt med andre flygtningeruter, og den 24. juli 1944 var han netop på vej til et møde med Dansk-Svensk Flygtningetjeneste på Forchhammersvej på Frederiksberg, da han blev standset af en bekendt, som absolut skulle tale med ham. De gik ind på en café for at tale sammen. Inden Munck forsinket nåede frem til Forchhammersvej, havde Gestapo imidlertid stormet kontoret, hvor blandt andre grosserer Robert Jensen med dæknævnet »Tom« blev skudt. Medens Munck denne gang undgik Gestapo, faldt nogle uger senere Muncks adresse i Gestapos hænder, og da de derefter trængte ind i hans lejlighed på Godthåbsvej for at hente ham, var der ingen hjemme, så i stedet for foretog Gestapo en ret grundig undersøgelse, der gik svært ud over indboet. Ganske naturligt rejste han siden til Sverige i august 1944, hvorefter han under resten af krigen ledede »Liseruten« fra svensk jord, medens politiassistent Svend Rasmussen var lederen i Danmark.¹

For at ruten kunne gå gnidningsløst, var det nødvendigt, at alle folkene på Det østbornholmske Dampskibsselskabs damper »Carl« gik helt ind for opgaven. Hovedpersonerne her var kaptajn C. V. Clausen, kaptajn Jensen og styrmand Ove Hansen. Flugten foregik ganske nemt og behageligt, idet flygtningene kom om bord med normal billet som andre passagerer, og når skibet passerede Falsterbokanalen, gik de fra borde sammen med den svenske lods. Når dette kunne lade sig gøre, hang det sammen med, at området var svensk militært område, og for at beskytte sig mod spionage forlangte svenskerne alle passagerer, både danske og tyske, under dækket,

når kanalen passeredes. Desuden forlangte svenskerne, at køjer og ruders m.v. var blændede, så ingen kunne se ud. Det forenkledes flugtarbejdet betydeligt, idet kun de personer, der måtte vide, hvad der skete, måtte være på dækket, dvs. besætningsmedlemmerne, de medfølgende kystpolitifolk og flygtningene, medens alle andre skulle opholde sig bag blændede vinduer. Desuden hjalp det, at »Carl« altid passerede Falsterbokanalen om natten, og når svenskerne gik fra borde iført mørke, lette frakker, blev flygtningene ligeledes forsynet med lignende frakker, så om nogen skulle kunne se ud ved et vindue, så ville de ikke i mørket kunne se forskel på de svenske lodser og flygtningene.² Politibevogtningen bestod af tre mand, to politibetjente og overbetjent C. Dinesen. Fra Gudhjem sejlede skibet til afgangshavnen Hasle, hvor de tyske havneposter havde til opgave at gennemse skibet en sidste gang. De tyske soldater i Hasle var på denne tid nogle ældre herrer, og de kunne vældig godt lide en øl eller to, ofte flere. Når tiden for kontrollen så nærmede sig, inviterede Dinesen tyskerne op i skibets restaurant og købte øl til dem og sørgede for, at det trak så længe ud, at tiden for deres kontrol var blevet meget knap. Herefter nøjedes de så ofte med at tro på Dinesens forsikring om, at der ikke var flygtninge om bord. Helt så nemt gik det ikke, når Gestapo en gang imellem troppede op. De var ikke så godtroende, og Dinesen måtte ofte i forhør, uden at Gestapo dog fandt ud af noget.

Naturligvis fattede tyskerne mistanke til bornholmerbådene, men de fandt aldrig ud af metoden, og der var ingen af aktionerne, som mislykkedes. I efteråret 1944 skærpedes forholdene imidlertid. Dels vanskeliggjordes rejserne en del, da det danske politi blev sat ud af spillet den 19. september 1944, hvorved bl.a. kystbetjentene forsvandt, og dels blev »Carl« fra julen 1944 sat under strengere kontrol. Tyskerne forlangte, at alle passagerer skulle indskrives på en passagerliste, og alle skulle legitimere sig, både når de gik om bord, og når de gik fra borde. Det var dog ikke nogen hindring for flugtruten, da falske legitimationskort jo ikke var noget ukendt fænomen inden for modstandsbevægelsen. Man sørgede simpelt hen for, at når hr. Kofoed fra Dueodde stod på i Rønne og illegalt gik fra borde ved Falsterbo, så kom der en anden hr. Kofoed fra Dueodde om bord på »Carl« samme sted. Navn og adresse var ens på de to legitimationskort – kun fotografierne var forskellige, fordi de selvfølgelig passede til personen. Det klaredes nemt, fordi det var forskellige tyskere, der kontrollerede ved afgang og ankomst. På den måde kunne kurerer udveksles med flygtninge. Der var naturligvis jævnligt tyske soldater og gestapofolk med om bord, og hvis de ikke var i deres kahytter, sad de i salonen, og skibets officerer sørgede da for at aflede deres opmærksomhed fra, hvad der foregik på dækket, bl.a. ved at invitere dem på en forfriskning. Det var sikrest, at de hyggede sig omkring bordet, selv om folk så blev forargede over, at

styrmanden drak sammen med tyskerne. Hvis der var flere flygtninge end folk, som skulle den anden vej, blev de smuglet om bord og gemt af vejen f. eks. under nogle pressenninger i forstavnen. De blev snavsede, men de kom af i Falsterbo ligesom de andre. »Carl« sejlede også med våben, og i den anledning måtte Ove Hansen af og til til møde med modstandsbevægelsens repræsentanter i restaurant »Au Coq d'Or«. Kasserne med våben og ammunition kom om bord i Falsterbo, og man havde i forvejen udstedt fragtbreve på adressater forskellige steder i København. Ved ankomsten til København blev godset da afhentet på normal vis og fragtbrevene indløst for næsen af de tyske vagtposter. Kun én gang var tyskerne lige ved at afsløre en våbentransport. På dækket stod blandt kasser med lervarer også en enkelt kasse med våben. Tyskerne kom om bord for at tage stikprøver, og da styrmanden så, at de med økser ville åbne kasserne, udpegede han især en bestemt kasse, som han anbefalede dem at åbne. Tyskerne afslog hånligt og erklærede, at de nok selv skulle finde de kasser, de ville åbne. Stikprøverne viste imidlertid kun et indhold med lervarer, medens den kasse, styrmanden havde udpeget, var kassen med våben.³

I en driftsoversigt for tiden fra 1. november 1944 til 31. januar 1945 meddelte Sv. Aa. Munck, at Liseruten i løbet af disse tre måneder i begge retninger havde befordret 43 passagerer. »Af sikkerhedsmæssige grunde har ruten været forbeholdt kurerer og særlige vigtige personer, som man måtte formode i egen interesse at være interesseret i at bevare tavshed om ruten. Ruten har dog haft sin største betydning ved befordring af post og særligt materiale, hvoraf der er transporteret: 63 kufferter post (organisations- samt alm. post, dog ikke tryksager), 37 kufferter (plomberede og indeholdende specielt materiale).«^{3a}

Mange ledende politikere og modstandsfolk benyttede denne rute til Sverige. Således har både Arne Sørensen, Hans Hedtoft og Ole Bjørn Kraft været med den, og desuden kan nævnes Holger Danske folkene »Flammen« og »Citronen« samt mange kurerer. Mod krigens slutning blev man bange for tyskernes overgreb mod bornholmerbådene, og den 3. maj 1945 om morgenen bordede modstandsfolk »Carl« i Øresund og førte det til Malmø efter aftale med kaptajnen. Også fiskeriinspektionsskibet »Vestkysten«, der havde fungeret som ledsagefartøj for bornholmerbådene i farvandet mellem Bornholm og svensk territorialfarvand, gik, efter at have ledsaget »Carl«, ind til Ystad, og desuden ramte den samme skæbne bornholmerbåden »Østersøen«, som var afsejlet fra København aftenen før ved 21-tiden, idet også den blev bordet af modstandsfolk og ført til Malmø.⁴

»Østersøen«

»Carl« var fra Det østbornholmske Dampskibsselskab, medens »Østersøen« tilhørte Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866, og også dette skib var

med i flygtningetransporter. Kaptajn Poggenborg, der førte skibet, havde ingen faste illegale kontakter i København, men tog sig af flygtningene, efterhånden som de kom. Som regel blev de gemt i kædekassen på »Østersøen«. Når flygtningene ikke kom af i Fa'sterbokanalen, blev de i Rønne afleveret til hotelejer Lyngby, Alfred Bidstrup eller overlæge Olsen. Koden for flygtningene til Lyngby var en hilsen fra Larsen, hvorefter han måtte udspørge dem nærmere for at sikre sig, at der ikke var noget galt. Senere ændredes det til, at de skulle aflevere et blå-lilla farvet stykke pap, udskåret som rhombe, hvorpå der stod et tal: 17.⁴¹ Det var en slags billet, der var udfærdiget af fuldmægtig Ernst Hansen i Fyrdirektoratet i København, og tallet 17 var valgt, da det var fyrmester Jakobsens fødselsdag. Derefter foregik viderebefordringen med de små både fra Bornholm. Der kunne naturligvis være uheld, som f.eks. den 9. februar 1945, da skibet var kommet ind længe før beregnet, og da Lyngby vidste, at der var 23 flygtninge med, kunne han ikke forstå, at ingen var kommet op på Dams Hotel. Fra hotelkarlen fik han den kedelige meddelelse, at der netop havde været razzia om bord, og at man mente, at der var tilbageholdt ti personer i København. Lyngby fik fat i nogle venner, der hjalp til med at finde dem ude i byen, men desuden var der også nogle af dem, som søgte til andre kontakter. Tre af dem opsogte således redaktør Kjødtt på Bornholms Avis. De fortalte, at de var blevet bange for, at mødestedet var blevet røbet, hvilken mistanke i øvrigt blev bestyrket, da en kvindelig stikker kort efter skibets ankomst indfandt sig på Dams Hotel for åbenbart diskret at holde vagt og se, hvem der kom. Uheldigvis var der imidlertid yderligere sket det, at en af de flygtninge, der havde fået frataget sit legitimationskort, på spørgsmålet om sit ærinde i Rønne havde oplyst, at han skulle besøge sin svigerfar, og som dennes navn havde han sagt: Ole Holm. Vognmand Ole Holm var imidlertid en af rutens faste vognmænd, og selv om tyskerne nok kunne konstatere, at denne mand var forholdsvis ung og ikke kunne have børn over konfirmationsalderen, måtte man se i øjnene, at tyskerne ville foretage en undersøgelse vedr. Ole Holm. Derfor måtte den videre transport nu organiseres på anden måde end sædvanlig, men der var heldigvis flere muligheder her. Det viste sig senere, at de folk, der var blevet taget af Gestapo, enten havde ædt disse rhomber eller skaffet dem af vejen på anden måde, så de havde kunnet klare for sig. Desuden var fem flygtninge, der havde fået frataget deres legitimationskort af Gestapo i København, sprunget over bord i Fa'sterbokanalen og reddet sig i land, og det lykkedes efter noget besvær at få fat i alle de resterende flygtninge på Bornholm og at få sendt dem videre til Sverige.⁵

Forfatterinden Karen Aabye, der var med på den dramatiske tur, har fortalt nærmere om den. Hun var blevet fulgt til skibet af »onkel Carl« og var blevet beroliget med, at alt gik uden vanskeligheder, men næppe

var passagerernes legitimationskort blevet undersøgt, før de alle én efter én i et tilstødende lukaf blev holdt op af to hipomænd, der gennede dem alle sammen i et hjørne af skibet. Da alle åbenbart var kommet om bord, begyndte forhørerne, og én efter én blev passagererne kaldt ud. Karen Aabye, der hed ekspeditrice Birthe Lund på legitimationskortet, skriver herom:⁶

»Jeg stod foran et bord med en yngre, bleg mand. Ved hans side stod to stikkere og stirrede mig konstant i øjnene for at se, om jeg viste tegn på nervøsitet. Manden tog mit legitimationskort og hørte mig i dets indhold. Og så kom det, jeg havde frygtet.

- Hvorfor rejser De til Bornholm?
- Jeg skal over og besøge min kæreste.
- Hvad hedder han?
- Verner Hansen.
- Hvad bestiller han?
- Han er kok.
- Hvor er han kok?
- På Dams Hotel i Rønne.
- Hvorfor besøger han ikke Dem?
- Han kan ikke for sit arbejde.
- Kan De da det?
- Jeg er uden arbejde for tiden.
- Hvor var De ansat sidst?
- Magasin du Nord.
- Hvilken afdeling?
- Strømpeafdelingen.

Derefter gik forhøret tilbage til personen Verner Hansen, der aldrig havde eksisteret. Jeg måtte udrede alder og familieforhold omkring denne mig ubekendte størrelse. Alle mine svar blev omhyggeligt noteret ned. Derfra førtes jeg ind til Kriminalrat Buncke, efter sigende en af de værste forhørsdommere. Buncke havde telefonbogen over Bornholm liggende foran sig. Han fik overgivet listen med alle mine svar, og så sprang han i det. Jeg følte mig som cement indvendig. Jeg stod med begge hænder begravet i lommerne på den gamle frakke og svarede tonløst uden en trækning i ansigtet. Jeg tror, de aller fleste bliver rolige i et sådant øjeblik. - Jeg husker også, at han spurgte, om jeg var gift eller ugift. - Ugift, lød mit svar. Og da han var nået helt ned i bunden af sit forhør, langede han mig pludselig følgende spørgsmål ud:

- Hvad hedder Deres mor?

Et eneste lille øjeblik var jeg på nippet til at svare Aabye, men det blev Lund. Jeg fik mit legitimationskort udleveret, hvad der var et godt tegn, og blev derefter kostet ned under dækket igen.

Vi skulle have sejlet kl. 21. Vi kom først af sted kl. 1 om natten. Jeg fik anvist en køje, og så fulgte rejsens allerværste timer. Man lå alene og gik ud fra, at tyskerne nu undersøgte materialet og ringede arrestordre til Rønne, så man standsedes ved landgangen. Jeg sov ikke – naturligvis. En ung sabotør kom listende ind til mig og spurgte, om jeg ville være med til at springe fra skibets øverste dæk, når vi nåede Falsterbokanalen. Jeg fik ti minutter til at betænke mig i. Der var på det tidspunkt is og pigtråd i vandet ved Falsterbo, og springet fra øverste dæk var stort. Jeg besluttede mig til at ville gøre forsøget, men så kom sabotøren tilbage og hviskede, at man var blevet enige om, at jeg sammen med fire andre, der som jeg havde fået lov til at beholde legitimationskortet, skulle tage chancen og fortsætte til Rønne. Jeg lå i min køje og hørte, da de andre sprang. – Klokken 1 den følgende dag nåede vi Rønne. Vore papirer blev endnu en gang undersøgt. De sidste timer var de alleerværste. – Så gik man da endelig over landgangsbroen, og uden at se os tilbage slentrede vi op til byen. Vi ringede til direktør Lyngby på Dams Hotel, hvor vi skulle være indkvarteret.»

Aftenen efter disse begivenheder var Lyngby alligevel ikke helt tryk ved situationen. Han tog derfor ud til amtssygehuset og efter at have talt lidt med overlæge Iversen, blev han indlagt. De fandt nogle galdesten, som han blev opereret for, og så havde han fred så længe.⁷

Med »Østersøen« kom også de våbenforsendelser, som lokalkomiteen havde fået løfte om. Det var efter aftale med overlæge Olsen vognmand Ole Holm, der tog sig af disse forsendelser, når de kom til Rønne. Af og til tog kaptajn Poggenborg også mod pakker i Falsterbokanalen, men kun en enkelt gang var det så uheldigt, at en tysk officer om bord havde set det. Det gav nogle vanskeligheder, men Poggenborg kunne dog klare for sig, så der intet skete.⁸

»Laksene«

Som tidligere omtalt, bl.a. i forbindelse med nødlandede flyveres flugt fra Bornholm, var der flere muligheder for at komme til Sverige fra øen med mindre både, og en af de mest brugte og bedst organiserede ruter af disse var vel nok den, der gik under navnet »Laksene«. Der var en direkte forbindelse via »Østersøen« mellem København og fyrmester Jakobsen på Christiansø, der stod i spidsen for »Laksene«.

Fyrmester Jakobsen residerede på Christiansø, der takket være sin beliggenhed havde gode muligheder for en illegal forbindelse til Sverige. Den mere tilfældige forbindelse, der var blevet startet i efteråret 1943, fik Jakobsen ind i faste rammer, således at ruten fik en fast organiseret forbindelse fra København til Rønne og tværs over Bornholm til forskellige havne for derfra at gå videre til det frie Sverige. Jakobsens kontakt i København var fuldmægtig Hansen i Fyrdirektoratet, og denne havde

dels forbindelse til en organisation for flygtninge og dels til sabotageorganisationen »Holger Danske«, der til gengæld forsynedes med sprængstof og ledningsmateriel. På Christiansø var kun en enkelt upålidelig person, som imidlertid efter henstilling til Fyrdirektoratet blev forflyttet fra øen, således at man fra efteråret 1944 kunne arbejde friere. Flugttjenesten tværs over øen var ordnet med folk som Ole Holm, Niels Anker Koefoed fra St. Almegård, Anker Madsen, dyrlæge Stender i Østermarie, Carlo Dam, Holger Molander, Vigo Holm og Poul Møller. I begyndelsen hjalp politikommissær Johs. Hansen også med foruden flere, der tidligere er nævnt. Organisationen kostede naturligvis penge, og disse skaffedes bl.a. fra kontorchef Abitz på amtskontoret, der via amtmændinden, fru Stemann, fik kontakt til hendes bror, chefredaktør Hakon Stephensen på Politiken, som kunne fremskaffe de nødvendige midler. Andre midler fik Jakobsen ved at gå til skibsreder Knud Lauritzen.⁹

Første gang, Jakobsen sejlede illegalt, var det med »Illum«, der tilhørte Richard Larsen, Nexø. Det drejede sig den gang om en jøde, som skulle til Sverige. Da organisationen »Laksene« var dannet, foregik transporterne imidlertid hele tiden med Axel Hansens »Ramona«, der havde en forholdsvis lydløs motor. Axel Hansen fortæller selv herom: »Første gang tog vi fra Hammerhavnen til Kåseberg, men der havde vi så meget vrøvl. Der måtte vi gå om bord igen, så næste gang gik vi til Simrishamn, men vi måtte passe på alle de fiskere, der kendte os. Det var nærmest toldfunktionæren og vagten der, som hjalp os, men de var ualmindelig fine derovre. Selv politiet blev bremset af marinesoldaterne, når vi kom. Vi lå yderst for os selv. Min førstemand, Hilmer, var en førsteklasses mand. Tyskerne havde ham engang nede på kroen for at pumpe ham. De vidste, at der var noget galt, men de vidste ikke hvad. De fik dog ikke noget ud af det, for jo mere han drak, og jo mere fuld han blev, desto mere stum blev han, og så opgav de.«¹⁰

Senere kom også Peter Sonne, der førte postbåden mellem Svaneke og Christiansø, med ind i organisationen. Transporterne udgik som regel fra Haralds havn, men også Svaneke benyttedes en enkelt gang, og her dannede Peter Sonne ligefrem en selvstændig gruppe »Svaneke-gruppen«, der arbejdede sammen med »Laksene«. Haralds havn er i øvrigt et kapitel for sig. Et sted mellem Gudhjem og Svaneke danner de grå klipper en naturlig havn, men fisker Harald Hansen gjorde den bredere og dybere og skabte sig her sit eget lille fiskerleje. Man kan kun komme til den ad en smal, snoet vej, der nærmest var nogle hjulspor, og derefter ad en lille sti, der endte i havnen. Den var godt gemt og gjorde vældig nytte under krigen. »Ramona« brugte havnen. Det var en af de få både, der kunne gå helt ind i havnen, men var vejret lidt uroligt, måtte også »Ramona« lægge sig udenfor, medens flygtningene blev roet ud til den i en mindre jolle. Her i

denne skjulte havn blev våben og ammunition fra Sverige også bragt i land. Den bedste sending var vel nok i april 1945. Axel Hansen havde ofte gjort vrøvl, når han fik en 3-4 kasser om bord, for, som han sagde, hvis vi bliver taget, så er det jo ligegyldigt, hvor meget der er. Resultatet var, at svenskerne en dag fyldte op med 3-4 tons våben og ammunition om bord og spurgte, om han så var glad – og det var Axel Hansen. Han afsejlede med hele den tunge last først til Christiansø, hvor »Ramona« blev liggende natten over, men da der næste dag pludselig dukkede syv hurtigbåde op i Christiansø havn, forsvandt han samme aften og afsejlede til klipperne ved Haralds havn. Her blev lasten henter af en bonde med to kraftige heste for vognen, men selv med en hel del folk til at hjælpe, var det svært nok at få vognen op ad den dårlige vej. Intet under var det dog, at alle var henrykte for den store høst.¹¹

Selvfølgelig gik det ikke altid lige glat. Således blev »Ramona« en dag, den stod ud fra Simrishamn, med interesse fulgt af en tysk u-båd en times tid efter afgang fra havnen, og medens de tyske søfolk stod og betragtede »Ramona«, fulgte den ved siden af »Ramona« i et par timer. »Ramona« havde på dette tidspunkt svensk flag oppe, og den havde svenske numre på skroget. Efter to timers forløb dukkede endnu en tysk u-båd op, og sammen fulgte de »Ramona«, indtil den var blot en 20 minutters sejlads fra Christiansø. Så endelig vendte de, og på »Ramona« fik man travlt med at udskifte det svenske flag og de svenske numre med Dannebrog og danske numre, så den uden komplikationer kunne stå ind i Christiansø havn.¹² Tyskerne havde åbenbart færtten af, at »Ramona« var indblandet i illegal trafik, men de troede, at båden var svensk. Det forårsagede, at da Gøteborgskutteren »Ramona« dukkede op i farvandet omkring Bornholm, blev den sænket af kanonild fra en tysk u-båd. Besætningen blev lykkeligvis samlet op af en anden Gøteborgskutter, ført af svenskeren Oscar Gerle. Den rigtige »Ramona« kunne nu uhindret fortsætte sine togter.¹³

Blandt flygtningene var også i den sidste del af krigen andre end dem, der blev sendt fra København. Således blev en af de tyske vagter, der var østriger, sendt til Sverige, idet man på Christiansø camouflerede hans forsvinden, som om han var druknet, og tyskerne troede på det. Også nogle hollændere og franskmænd, der var blevet tvangsudskrevet af tyskerne til fronttjeneste på Østfronten, hjalp man. De blev hentet af Christiansø tjenestekutter »Hroar« i Haralds havn og sejlet til Christiansø. Her presede man nogle svenske kuttere til at tage dem med det sidste stykke vej til Sverige.¹⁴ De var med nogle tyske flygtninge kommet til Bornholm, hvor de stak af og gemte sig i skovene. En af dem blev fundet af nogle unge mænd. Det var en hollænder, som ved hjælp af vagtværnet blev overladt til fru Håkansson, der selv var hollænder. Han gik dårligt, da han havde fået infektion i et sår i sit ene ben, men han blev hjulpet af overlæge

Olsen, og inden længe var han så rask, at han kunne gå ud, og da han tilmed nu optrådte lidt for dristigt, blev han hurtigst muligt sendt til Sverige. Lidt af den samme tankeløshed viste en tidligere koncentrationslejrfange. Da den danske generalkonsul med personale i Danzig blev hentet af en fiskeskipper fra Bornholm, kom der bl.a. også en mand med, der havde siddet i koncentrationslejren Stutthof nær Danzig. Han var meget ivrig efter at komme videre, og da han dagen efter sin ankomst gik på gaden i Rønne og spurgte alle og enhver, hvordan man kunne komme videre til Sverige, måtte redaktør Kjødt gribe ind. Han gik ud med sin pibe i lommen og stak den i ryggen på ham og sagde: »Så er det med her.« Det var lige uden for amtsgården, hvor der stod en flok tyskere, men han fulgte med uden vanskeligheder og fik så forklaret sagen siden. Han boede hos Kjødt en uges tid, hvorefter han kom til Christiansø, hvor han var yderligere et par dage, inden Axel Hansen på »Ramona« kunne sejle ham til Sverige.¹⁵

Bortførelsen af Sund

En ganske særegen sejlads var det imidlertid, da man bortførte politibetjent Sund. Tyskerne havde trods alt en mistanke om, at der skete flygtningetransporter via Bornholm, men deres mange forsøg på at finde ud af ruterne var hidtil mislykkedes. Derfor sendte man Sund, der tidligere havde været betjent i Svaneke, til Bornholm. En dag i begyndelsen af 1945 dukkede han op på Dams Hotel under falsk navn og lod skinne igennem, at han som så mange andre politifolk arbejdede illegalt, men naturligvis blev »hr. Petersen« genkendt. Alfred Bidstrup blev en søndag middag bedt om at skygge ham. På Dams Hotel havde Sund fortalt, at han skulle til Svaneke om mandagen, og han bestilte også værelse der på »Østersøen«. Bidstrup tog dertil, men Sund kom ikke. Han var først taget til Hasle og videre til Allinge og Gudhjem, og overalt fotograferede han. Da Sund om tirsdagen kom til Gudhjem, fik Bidstrup besked om det, og nu holdt han ham under observation til torsdag eftermiddag, da Bidstrup p. gr. af sit daglige arbejde måtte tage hjem. I Meisted havde Sund tilbudt en fisker at betale en båd til ham, hvis han kunne skaffe Sund nogle oplysninger, og i Gudhjem havde han kontaktet en god ven, der sammen med ham havde lejet en båd og sejlet langs kysten, bl. a. forbi Haralds havn, hvor de også havde fotograferet. Nu tog imidlertid overbetjent Hass og Peter Sonne affære. Sund havde indlogeret sig i Svaneke, og han blev højtidelig inviteret til en glad aften med sine to kolleger, overbetjent Hass og politibetjent Laursen. De gav ham en god middag med godt at drikke til, og bagefter spadserede de en tur i skoven i nærheden af Vigehavn.

Samtidig var Axel Hansen på »Ramona« blevet adviseret. Han skulle afgå med nogle flygtninge denne aften og lovede at ligge uden for Vigehavn klar til at tage imod Sund. Det var meningen, at Sund skulle være taget i

skoven, men det kiksede, og de tre politifolk var på vej ud mod havnen, da Peter Sonne kom til. Han fik et par mand med sig, og de nåede Sund og de to andre politifolk lige Nord for byen. Omgående gik Peter Sonne til aktion og tog ham i bagdel og nakke, og under mange krumspring blev han slæbt af sted tilbage til Vigehavn. Helt så nemt gik det dog ikke at få ham ombord, for da de nåede havnen, sprang han i vandet og tog Leo Bahn med sig. Sund havde fået en hånd ind i ganen på Bahn og trak ham under vandet for at drukne ham, men Peter Sonne sprang efter, og ved hjælp fra flere sider blev han omsider trukket op og bastet og bundet, hvorefter han blev sejlet ud til »Ramona«. Om bord blev han modtaget af et par modstandsfolk, der havde måttet flygte efter klammeri og skudsår i København. De gav ham en ordentlig omgang k'ø, og bagefter gik der ikke lang tid, før han lignede et nøgle sejl garn.

Hurtigt derefter tog overbetjent Hass til Svaneke, hvor han på Sunds værelse tilegnede sig hans pistol, papirer og fotografiapparat. Blandt det hele fandt man dels en liste over de folk, han havde betalt på sin lille rundrejse, og dels alle de fotografier, han havde taget. Desuden så man i hans dagbog og rapporter lister over landgangssteder for flygtningeruterne samt afgangstider og passagerantal for Nexøruten. Materialet var værdifuldt, bl. a. også til at vise svenskerne, hvem det var, så de kunne holde ham interneret, til krigen sluttede, og de forstod det, for han blev meget hurtigt ført til det nordligste Sverige og fik i øvrigt efter krigen sin straf, idet man tillige konstaterede, at han havde været medlem af den berygtede »Svend Ståhl gruppe«. Peter Sonne måtte imidlertid hurtigst muligt til lægen med Leo Bahn, og da denne hørte om baggrunden for uheldet, hentede han sin cognac frem til fælles bedste. I øvrigt måtte Jakobsen selv tage til Simrishamn med Axel Hansen og derfra videre til Malmø for at forklare affæren. Det resulterede tilmed i, at de fik »Ramona« til Klagshamn, hvorfra de næste nat hjembragte en sending våben på i alt syv kasser.¹⁶

»Laksene« var en god og sikker rute, og trods Gestapos forsøg på at opklare rutenettet kom de aldrig på sporet af det, og under hele krigen blev ingen passagerer taget på denne rute. Man var naturligvis lidt angst for, hvad Sund havde nået at fortælle, men tilsyneladende var det ikke meget, og den ekstra vagt, man måtte etablere i den første tid, kunne snart atter indskrænkes. Kun på et enkelt område fik Sund indflydelse. I januar 1945 var der nemlig kommet et særligt stort pres på ruten på grund af isvanskeligheder i Øresund, der hindrede de direkte ruter mellem Sjælland og Skåne. Som følge heraf havde Jakobsen åbnet en ny rute direkte fra Nexø til Sverige med kaptajn Kure på kutteren »Havet«. Dels på grund af Sunds optegnelser og dels på grund af anden usikkerhed med hensyn til ruten nåede den kun at gennemføre to ture, før Kure med båden måtte søge sikkerhed i Sverige.¹⁷

Foruden Ole Holm var også vognmand Køhlert knyttet til »Laksene«, og i nærheden af Gudhjem boede kunstmaler Axel Munch, som havde indrettet sit hjem som en slags ventestation for flygtningene, der skulle videre. Når der blev ringet og talt om honning, var det kodeordet for, at der var en flygtning på vej. Vejret kunne dog ofte drille, og når det skete, betød det et længere ophold hos Munch. Rekorden for langvarigt ophold blev sat af en familie med to drenge og et lille barn på én måned, der måtte bo hos Munch i omtrent en hel måned. I mellemtiden måtte beboerne sikres med falske legitimationskort, som postmesteren i Gudhjem fabrikerede, efter at selve kortene var »organiserede« på et kommunkontor. Flygtningene bragtes normalt af Ole Holm, men de kom også ad anden vej, og mange har boet hos Munch i krigens sidste år. Foruden nogle af de nedskudte flyvere i foråret 1944 har det været en såret flygtning fra Letland, tre franskmænd og talrige danskere. Når tiden for afsejlingen var inde, fik Munch et bestemt signal, og om aftenen blev flygtningene så hentet ved vejen af gårdejer Anker Madsen, Sandegård.¹⁸

Våbentransporter

Foruden med flygtninge beskæftigede »Laksene« sig også med våbentransport. Man tog flygtninge med til Sverige og fik våben med tilbage. En enkelt gang blev de, som før nævnt, hentet i Klagshamn syd for Malmø, men almindeligvis fik man dem i Simrishamn. Det var orlogskaptajn Bangsbøll, også kaldet »Onkel«, der sammen med Hasager Christiansen stod for organisationen i Skåne. Hasager Christiansen var, efter at være kommet til hægterne igen i Sverige, atter gået aktivt ind i modstandsarbejdet, og med sit store personkendskab specielt til bornholmerne var han blevet en værdifuld støtte for dem. I løbet af sommeren 1944 var der efterhånden blevet skabt en god forbindelse mellem Sverige og grupperne i Danmark. Man havde arrangeret sig med skibe, der sejlede med stykgods mellem Bornholm og Sjælland – eller andre egnede steder – således, at de blev dirigeret til nærmere angivne positioner, hvor de mødte både fra Sverige og fik deres våbenlast om bord. Våbnene kom således ikke til Bornholm, men bornholmske skibe var transportører. Et af disse fartøjer var galeasen »Villig« fra Nexø, der senere skal blive omtalt.¹⁹

På dansk side var denne trafik blevet ledet af orlogskaptajn Hector Bundesen, men da denne blev arresteret den 2. september 1944, overtog transportør P. Prom organisationen. På dette tidspunkt var det søløjtnant R. J. Thomsen, der på Bornholm sørgede for at organisere det, der berørte øen. Foruden at være efterretningsmand varetog han også opgaver med at ompakke og omlade våbensendingerne, der kom til øen. Foruden den ovennævnte metode for transporterne til Danmark foregik det nemlig også ved, at de enten med en illegal rute sendtes til Haralds havn, eller ved at de kom med

almindelige fragtskibe til Rønne eller Nexø. I alle tilfælde var det Ole Holm, der havde med landtransporten at gøre. Kom varerne med et fragtskib, blev kasserne som alt andet losset ud på kajen, hvor de så blev hentet for næsen af de tyske havnevagter og som regel kørt hjem i Ole Holms garage.²⁰

Alfred Bidstrup fortæller om, da han første gang deltog i indsmuglingen af nogle våbenkasser. »Skibet kom til Rønne Sydhavn og lagde til neden for havnens pakhus, og samme aften ved 21-tiden mødtes Thomsen, kvartermester Petersen og jeg ved skibet. Kvartermesteren havde en lille lastvogn med, som var indregistreret til CB-vogn. Vi begyndte straks at bære våbenkasserne ind i vognen, men samtidig begyndte tyskerne at belyse hele havneområdet med deres lyskastere således, at det meste af skibet lå bader i lys, hver gang lyskeglen gled over os. Resultatet blev, at vi, når lyskeglen kom til os, smed kasserne på dækket eller waterlisten for så at tage fat igen, når lyskeglen var passeret. Medens vi blev belyst, sad vi inde i styrehuset og drak og sang, så det så ud, som om vi var fulde. Da vi så havde fået lastbilen fuld med våbenkasserne, startede vi, men da vi skulle dreje fra Sydhavnen og hen mod den gamle havn, nægtede bilen at trække læsset. Vi havde læsset for meget på. Nå, men vi fik bæstet i gang igen og kom hen til vægthuset, hvor jeg også havde min bil stående. Denne fyldte vi op med våbenkasserne og kørte ud efter næste læs. Medens vi holdt der omtrent midt mellem havnene og blev belyst af tyske lyskastere, skal jeg ikke nægte, at jeg var meget nervøs.«²¹

Inden Alfred Bidstrup kom ind i det ovennævnte arbejde, havde han, som så mange andre, arbejdet mere eller mindre på egen hånd. Allerede et par dage efter den 29. august var den første flygtning kommet til ham for at bede om hjælp, og det var ikke vanskeligt for Bidstrup at finde en skibsfører, der ville tage flygtningen med til Sverige. Det var Axel Nicolaj Jensen med M/S »Nora«, der overførte ham til svensk havn, og inden længe var der opstået et godt samarbejde mellem de to. Det var i øvrigt ikke alene danskere, men også to hollændere og nogle franskmænd, som han fik af sted på denne måde. Hollænderne havde først boet nogle dage i repræsentant Ilsøes vaskehus, men overførtes derefter til frk. Marie Sommers hjem, hvor de fik overladt hele lejligheden, samtidig med at hun skaffede dem både mad og andet, som de behøvede, indtil »Nora« kunne sejle dem til Sverige. Med hensyn til franskmændene agerede Bidstrup nærmest tolk, da denne transport fandt sted, efter at Bidstrup havde fået forbindelse med »Laksene« i oktober 1944.²²

I oktober 1944 var Gestapo, som tidligere nævnt, i aktion på Bornholm, og da man følte, at søløjtnant Thomsen var kommet i farezonen, blev han den 24. oktober flyttet fra Bornholm til København, hvor han kunne fortsætte sit illegale arbejde. Han afløstes af søkadet Ole Bidstrup (illegalt: Oskar), der med ungdommelig begejstring og initiativrigdom varetog vå-

bentransporterne. Hans iver, der endog førte til, at han uden bemyndigelse søgte at skaffe våben til bornholmerne ved at forhandle i Sverige herom, bragte ham endog i modsætningsforhold til sine overordnede. Transportsektionen, der illegalt benævntes »Skovsvinegruppen«, som Prom var leder af, tog sig både af våbentransporter, godsforsendelser og af og til også af flygtninge. Han har selv skrevet herom bl. a.:²³

»Disse transporter omfattede i første omgang transporten af 3000 maskinpistoler, der var indkøbt i Sverige. Importen var netop påbegyndt, og der var pr. 5. september modtaget i alt 120 stk. De næste 50 stk. blev indført via Bornholm, men henved midten af september afsejlede den af os charrede kutter »Havet« herfra med Møller om bord som en s'ags supercargo og afhentede i løbet af den følgende uge 515 stk. plus 1 million patroner.« I alt transporterede »skovsvinene« omkring 300 tons våben fra Sverige til Danmark, og det eneste tab, man havde, var en kasse, der endte i Nyhavn. Også på Bornholm klarede man forsendelserne uden tab. Selv om tyskerne lavede razzia på vejene, var øen heldigvis ikke større, end at transporterne altid blev advaret i tide og kunne blive dirigeret ad andre veje. I 1944 var alle sendingerne endnu direkte bestemt til København, men efter nytår, da lokalkomiteen havde beklaget sig tilstrækkeligt meget, fik man lov til at beholde en vis del af forsendelserne til øens egen modstandsbevægelse. Redaktør Kjødt tog sig da af forsendelserne, der blev oplagret forskellige steder rundt om på øen.²⁴ Optegnelserne fra 1945 viser, at der er tilgået Bornholm følgende mængder våben og ammunition: ²⁵

Den 10. marts: 56 karabiner og 16.800 stk. ammunition.

Den 18. marts: 18 kasser P. 1–9 mm.

Den 24. marts: 12 kasser karabiner, 13 kasser ammunition og 3 kasser magasiner.

Den 25. marts: 2 kasser »konvolutter«, dvs. i alt 10 stk. Suomi maskinpistoler, 8 kasser P. 1, dvs. 1100 sv. 9 mm ammunition pr. kasse.

Den 12. april: 8 kasser stengun à 6 stk. og 32 kasser 9 mm ammunition à 1200 stk.

Til transporterne krævedes naturligvis penge, da der blev brugt en hel del brændstof til disse ture, og endelig var der en vis risiko for, at båden kunne blive opbragt. Bidstrup fortæller herom: »Vi var efterhånden kommet dertil, at vi betalte føreren af båden 1000 kr. pr. tur for flygtninge indtil 10 mand, og derudover 100 kr. pr. mand. Til en begyndelse betalte vi selv, når flygtningene ikke havde penge, men egne midler forslog ikke ret meget, og det var meget begrænset, til hvem vi turde gå og bede om hjælp. Hjælpsomheden var dog meget stor hos de folk, til hvem jeg henvendte mig, og jeg fik aldrig nej. I alt skaffede jeg mere end 16.000 kr. til veje incl. de penge, jeg selv lagde til. Jeg havde lagt ca. 2700 kr. til side, som skulle have været brugt til at fejre mit 25 års jubilæum som kgl. vejer og måler i Rønne.«

Siden kom arbejdet i forbindelse med »Laksene«, og da Gestapo begyndte at interessere sig lidt for meget for Bidstrup, gik han den 6. april 1945 »under jorden«. Han tog på landet og boede forskellige steder, dog mest på Kåsegård og hos sin svoger, Ipsen, Brændesgårdshaven. Det lykkedes ham derfor at blive på Bornholm lige til kapitulationen, hvorved han samtidig kunne holde daglig forbindelse med sit arbejde i vejerboden.²⁶

Arbejdet med omladningerne af våben på Bornholm kunne naturligvis også give nogle nervepirrende situationer, som f. eks. den 5. april 1945, da fiskehandler Nicolaj Jensen hentede nogle kasser med våben, som var ankommet med »Nora«. Han tog dem ad nogle gange på sin trillebør og kørte dem hjem, hvor kasserne blev lagt under Jensens veranda. På sin ene tur havde Jensen fire kasser på trillebøren og et par sække og nogle få fiskekasser ovenpå. På vejen mødte han to tyske officerer, der standsede ham og talte med ham i et kvarter, medens han roligt stod og fortalte tyskerne nogle gode historier. Blot en lille luftning, der havde løftet sækkene, ville for tyskerne have åbenbaret den interessante last på trillebøren. Heldigvis var det kun en del af lasten, der skulle hentes på denne måde. Fiskeskipper Axel Jensen havde fra »Nora« fået afleveret godt halvdelen af lasten af våbenkasser i Nexø havn, men forskellige forhold havde gjort, at han ikke kunne komme af med det hele der.²⁷

En af de mere maleriske skikkelser, der beskæftigede sig både med våbentransport og flygtningetransporter, var skibсреder H. P. Bendtsen, der i øvrigt allerede tidligere er omtalt. Det morede ham at »tørre« tyskerne, og hans specielle ligefremme facon overraskede dem. Karakteristisk i den henseende er vel en episode, da han kom med våben fra Sverige i kasser, der var emballeret som »Levende planter fra Trelleborg planteskole«. Han beretter selv: »Da tyskerne kom, sagde jeg: 'Du skal træde forsigtigt, for det er levende planter. Det er derfor, vi løsser selv.' Tror du så ikke, der falder en satans maskinpistol ud af en balle, men heldigvis så de det ikke. Så sagde jeg: 'Har jeg ikke sagt dig, Jens, at det er levende planter det her.' Han var døme så bleg. Senere fik jeg nogle andre kasser om bord, hvorpå der stod: 'Kønrøg', og dem sejlede jeg til København.«²⁸

Peter Bendtsen nødtes i øvrigt ikke med at sejle fra Bornholm. Som tidligere nævnt var han ofte i København eller i Smålandshavet, og i Tørborg havn havde han en god kontakt med havnefoged Johs. Johansen. De telefonerede ofte sammen om hyggelige kortspil og lignende, hvorved Bendtsen fik de nødvendige oplysninger om, hvornår og hvor mange flygtninge der skulle hentes, og hvor de kom. En del af flygtningene hentede han således i Rødvig i Sydsjælland. En aften, han skulle have 7-8 flygtninge med herfra, havde han taget dem med op på kroen for at indgyde dem lidt mod, og da han derpå havde fået dem vel om bord, gik han atter op på kroen for at få tyskerne til at give sejltilladelse. Han bød dem på et glas

og gav dem nogle rationeringsmærker, hvorefter tyskerne efter en løs gennemgang af skibet gav ham sejltilladelse. Så skulle han også have det danske kystpolititis tilladelse, men de mente, at han ikke var tilstrækkelig ædru til at sejle. Derfor var der kun en ting at gøre, nemlig hurtigst muligt at kappe troserserne med en økse og sejle – der var jo flygtninge i lasten. Efterspillet blev en retssag og 500 kr. i bøde.²⁹

Alligevel blev Bendtsen trods sin frækhed en gang arresteret. Samtidig med skipperne på en sandpumper og et andet skib, der ligesom »Villig« lå på hjørnet af Nyhavn og Havnegade-kajen, blev han en dag hentet af Gestapo og ført til Vestre Fængsel. Under kropsvisitationen fandt man imidlertid Gørings brev til ham. Dette brev gemte han altid på sig, og det reddede ham flere gange ud af en pinlig situation. Således også her i Vestre Fængsel, hvor han fik en særskilt behandling med øl til maden i de fire dage, han sad der. Hver dag fik han at vide, at han blot var kommet i dårligt selskab, og at han snart ville komme fri igen. Som så mange andre gange gjorde Gøring-brevet også underværker denne gang, hvorimod de to andre skipper blev sendt til Tyskland.³⁰

Bendtsen eller rettere fru Bendtsen havde også flygtninge boende hos sig, medens hendes mand sejlede, og indtil han kunne få lejlighed til at sætte dem over til Sverige. Det drejede sig bl. a. om nogle hollændere, der var tvangsarbejdere på en tysk slæbebåd. Da denne lå i dok i Nexø, lykkedes det for syv af dem at stikke af. Fire af dem boede hos Oluf Andersen i Bodilsker Højlyng, hvor de sov om natten, medens de om dagen opholdt sig i skoven, og de andre var hos Helge Munch. Det var en hel gruppe i Nexø, der blev indblandet i foretagendet. Foruden de nævnte var det dyrlæge Carstensen, Mortensen fra Nexø kommunekontor, Vermund Hansen, Jeppesen og barber Jensen samt Ove Kofoed, Nexø Fjerkræslageri. Da Bendtsen omsider skulle sejle med hollænderne og havde fået dem om bord, spillede han sin kendte komedie, nemlig halvfuld. Han gik op på Holms Hotel for at få tyskernes tilladelse til at forlade havnen. Han fortæller selv herom: »Gå bare om bord og undersøg skuden,« sagde jeg, »der er en strøm af flygtninge på vej derned i øjeblikket.« Jeg spillede halvfuld, og efter at vi havde drukket nogle snaps sammen, fulgtes vi ad til havnen. Da vi kom derned, stod der en mængde mennesker på kajen, og det huede mig ikke, men jeg klarede det ved at s'å ud med armen og sige: »Hvad, skal I alle med til Sverige? Så må I skynde jer.« Tyskerne rystede på hovedet og sagde 'Besoffen', og de lod mig sejle med hollænderne uden at undersøge skibet.«³¹

Selv om man ikke led tab under disse transporter, forårsagede de dog, at en del bornholmske fartøjer, som det allerede er berørt, måtte søge tilflugt i Sverige. Ved krigens slutning havde de fleste fået kontrakt med orlogskaptajn Bangsbøll, og sammen med andre fra det øvrige Danmark udgjorde

de en hel lille flåde, der kunne anvendes i påkommende tilfælde. De bornholmske skibe er opgjort således i Bangsbølls lister:³²

»Vester« YD 25 ex RØ 50, 11,53 tons – fisker Frede Nielsen og fisker Rasmus Nielsen.

(Frede Nielsen var tidligere besætning hos Louis Olsen, MØ 935).

»Svanen« SIN 223 ex RØ 11, 10,85 tons – fisker Ernst Petersen, fisker Frede Olsen og fisker Axel Jensen.

SIN 228 ex »Nordstjernen« RØ 343, 5½ tons – fisker Ejner Nielsen.

»Nordstjernen«, 6,57 BRT – besætning: S. Knudsen, O. Knudsen og G. Zimbing.

(Har tit været anvendt til posttrafik mellem Bornholm og Christiansø og er en god søbåd).

»Ellen« YD 18 ex 324, 10,17 tons – fisker Werner Michaelsen, fisker Harry Andersen og fisker Rasmus Nielsen.

TG 55 ex »Anna« RØ 472, 14 tons – fisker Olaf Thorsen, fisker Holger Leth. MØ 935 – skipper Louis Olsen og Frantz Christensen.

Samt to motorskibe:

»Jørga«, Hasle, 66 BRT – 3 mands besætning, sejler.

»Cornelia«, Rønne, 248 BRT – 5 mands besætning, sejlklar.

Bornholms rutenet

Flygtningeruterne var vel nok noget af det heldigst gennemførte modstandsarbejde på Bornholm. Selv om tyskerne måske til tider havde færtten af disse transporter over Bornholm, lykkedes det aldrig for dem at få trevlet en eneste af organisationerne op. Heldigt var det også, fordi de forskellige grupper greb så meget ind i hinanden, at var det gået ud over én af dem, ville det uvægerligt have forplantet sig videre ud. Det var på en måde nærliggende, at den faste ruteforbindelse, der gik gennem svensk højhedsområde, kunne anvendes til en rute, men alligevel var ruten med »Carl« så sikker, at tyskerne aldrig fandt ud af fiduserne. Ruten med »Østersøen« over Bornholm var ligeledes en sikker rute, men måske lidt mere omstændelig, og mange flygtninge blev reddet ad denne vej, selv om det en enkelt gang var ved at gå galt. Ligeså sikkert, som redaktør Sv. Aa. Munck dirigerede »Liseruten« med »Carl«, klaredes også organisationen af kaptajn Poggenborg og direktør Lyngby med »Østersøen«.

Mest ry står der nok trods alt om »Laksene«, der ledes med sikker hånd af kongen på Christiansø, fyrmester Jakobsen. »Laksene« sørgede bl. a. for videretransporten af flygtningene, der kom med »Østersøen«, men også af mange andre, foruden at man tog sig af våbentransporterne. I det net af flygtningeveje, der naturligt måtte skabes i denne forbindelse, knyttes kontakter med mange folk, der enten hjalp til med at huse flygtninge eller våben eller var med til at skaffe penge eller mad. Som nogle

af de vigtigste led i organisationen må man dog nævne Axel Hansen med sin båd »Ramona«, vognmand Ole Ho'm og Peter Sonne, der sejlede postbåden fra Svaneke. Blot én gang var der ved at gå hul i dette store net, nemlig da betjent Sund berejste kysten og fik en hel del oplysninger til brug for Gestapo. Heldigvis forstod man at handle hurtigt og effektivt, uden at det fik følger for tyskernes iver efter opk'aringen af rutenettet. Ind i dette billede af flygtningeruter kommer også det arbejde, som udførtes af Alfred Bidstrup og mere selvstændigt af skipper H. P. Bendtsen med »Villig«.

Rutenettet fungerede upåklageligt siden den 29. august. Gennem det bragtes nøddlændede flyvere til Sverige, gennem det kom også franske og hollandske flygtninge ud til friheden, og gennem det reddedes tusinder af danske, samtidig med at man fik værdifulde våbenlaster bragt fra Sverige til Danmark. Ganske vist lå dette rutenet i en udkant af Danmark, men måske netop derfor kom det alligevel til at blive et centralt led i tilknytning til den øvrige danske modstandsbevægelse og af største betydning for hele frihedsorganisationen.

NOTER OG HENVISNINGER

IX. kapitel.

1. Sv. Aa. Muncks beretning til Anders Bjørnvad, FM, ark. nr. 10 f – 24/74.
2. Som nr. 1 og C. Dinesens beretning til Anders Bjørnvad, FM, ark. nr. 10 f – 24/74, samtale m. Ove Hansen og interview m. Ove Hansen i Bornholms Tidende d. 3/9 1972.
3. Som nr. 2 samt Stockholmsarkivet VII 439, meddelelse d. 13/2 1945, RA.
- 3a. Ebbe Muncks arkiv pk. II fra Sv. Aa. Munck d. 3/2 1945, RA.
4. Samtaler m. Ove Hansen og kpt. Poggenborg, samt Ritzau, Information d. 3/5 1945 nr. 789 og 790.
- 4a. Samtale med direktør Lyngby og Stockholmsarkivet VII, 45, RA.
5. Samtaler m. kpt. Poggenborg, dir. Lyngby samt Ritzau, Information d. 9/2 1945 og red. Kjødt i »Danmarks Frihedskamp« I side 356, samt Stockholmsarkivet VII, 430 melding d. 8/12 1945.
6. B.T. d. 21/5 1945.
7. Samtale m. dir. Lyngby.
8. Samtale m. kpt. Poggenborg.
9. Rapport fra fyrmester Jakobsen d. 14/8 1945, KA, og samtaler m. Jakobsen og Ole Holm.
10. Samtale m. Axel Hansen.
11. Samtaler m. Axel Hansen, Harald Hansen og Jakobsen.
12. Samtale m. Axel Hansen.
13. Samtale m. fyrmester Jakobsen.
14. Samtale m. fyrmester Jakobsen.
15. Samtaler m. Axel Hansen, H. Chr. Olsen, C. F. Wegener, Børge Høgh, Jakobsen og rapport fra red. Kjødt side 11, KA.
16. Samtaler m. Ole Holm, A. Andersen, Peter Sonne, Axel Hansen, J. P. Jakobsen og Børge Høgh samt rapport fra Alfred Bidstrup, KA, og red. Kjødt i »Danmarks Frihedskamp« I side 358.
17. Samtaler m. J. P. Jacobsen og Ole Holm.
18. Samtaler m. Køhlert og Axel Munch.
19. Bangsbølls arkiv II d. 9/7 og 3/8 1944, samt Stockholmsarkivet VII 71 d. 19/8 1944 og 100 d. 2/9 1944, RA.
20. P. Proms arkiv, RA, samt samtale m. Ole Holm.
21. Alfred Bidstrups rapport side 7, KA.
22. Som note 21.
23. P. Proms arkiv, RA.
24. P. Proms arkiv og Stockholmsarkivet VII 461 d. 26/2 1945 samt Bangsbølls arkiv II d. 28/2 og 9/3 og V d. 8/3 1945, RA, samt Alfred Bidstrups rapport fra nov. 1945, KA, og samtaler m. Børge Kure, Ole Holm, H. Chr. Olsen og J. P. Jakobsen.
25. Bangsbølls arkiv V, RA.
26. Alfred Bidstrups rapport side 2, 3, 5 og 9, KA, og samtale m. Th. Sommer.
27. Alfred Bidstrups rapport side 8, KA.
28. Samtale m. P. Bendtsen.
29. Som note 28.
30. Bornholms Avis og Bornholmeren d. 10/10 1953 med interviews af Børge Kure og Børge Høgh.
31. Som note 30 og samtaler m. P. Bendtsen og Oluf Andersen.
32. Bangsbølls arkiv VII, RA.

X. kapitel

GRUPPERNE

Det vigtigste arbejde for den enhedsledelse for Bornholm, der skabtes i løbet af efteråret 1944, var at få samling på grupperne og i det hele taget at få organiseret det nødvendige antal grupper over hele øen. Det var, som tidligere nævnt, nemmere at få indrangeret de større grupper, som beskæftigede sig med transporterne, men der var stadig en række mindre, løsgående grupper, som det var vanskeligere at få hold på. De fleste af dem blev før eller siden tilsluttet som militærgrupper, efterhånden som de illegale fangarme nåede dem, men nu i dag er det næsten umuligt at få fastslået, hvilke af dem der stod bag de tidligere omtalte sabotager eller bomber mod værnemagerforretninger eller mod tyske sympatisører. Det hænger sammen med, at man inden for modstandsbevægelsen så lidt skævt til disse foreteelser. Man kaldte det – også efter krigen – drengestreger, og det har muligvis også været ungdommelige gemytter, der udøvede dem. Man fandt, at flygtningetjenesten, våbentransporterne og efterretningstjenesten var det væsentlige, og man ønskede ikke at henlede tyskernes opmærksomhed på øen og derved at få forstyrret ruterne, der fungerede så eksempelvis. Således havde »magisteren«, Arthur Hansen, der var komiteens bindeled til Frihedsrådet, instrueret overlæge Olsen.¹ Hovedsagen var, at der ved krigsafslutningen var blevet skabt en handlekraftig frihedsbevægelse, og efter denne retningslinje handlede komiteen. At det hed sig, at der ikke måtte laves sabotage på Bornholm, var blot en dramatisering af forholdene, når komiteens ordrer nåede de yderste led i organisationen.

Vagtværnet

Ikke desto mindre fortsatte sabotagerne eller bombningerne på Bornholm. Vi mangler dog registreringer for dem fra den 19. september, da politiet reelt ophørte med at fungere, og indtil vagtværnet trådte til den 1. november. Tyskerne i København var meget hurtigt blevet klar over, at de havde foretaget en fejloperation, og allerede den 20. september meddelte general Pancke til udenrigsministeriets direktør, at det kun havde været de illoyale dele af politiet, der skulle være fjernet, og at han ønskede en genopbygning af politiet. Dette ville centraladministrationen naturligvis slet ikke være med til, med mindre tyskerne øjeblikkelig hjemførte og frigav de deporterede politifolk.² Den 23. september 1944 udfærdigede general Pancke da en forordning om reorganisation af det danske politi og lod den offentliggøre i den danske presse den 25. september, men allerede to dage senere

»meddeltes det hr. Best, at der ikke kunne etableres noget ordenspoliti, men at man fra dansk side havde overvejet oprettelsen af vagtværn, eventuelt på kommunal basis«. ³ Allerede på dette tidspunkt var de private vagtværn for gader, bykvarterer og villaveje blomstret op, da borgerne selv organiserede sig for at beskytte sig mod tyve, hærværk, vold m. v. Det var primitive metoder, man bragte i anvendelse. Voldsmændene eller tyvene fik ganske simpelt en ordentlig omgang prygl af tilkaldte mænd, hvis de blev pågrebet. Tyskerne var imidlertid ikke glade for disse private korps, hvilket fremgik af den følgende tids forhandlinger med den danske administration, fordi de frygtede, at de i en given situation kunne blive et middel til almindelig opstand. Af hensyn til borgernes retssikkerhed indvilligede de imidlertid i ikke at forbyde dem, før forhandlingerne om de kommunale korps var tilendebragt. ⁴

Resultatet blev, at justitsministeriet den 11. oktober kunne udsende et cirkulære vedr. oprettelsen af kommunale vagtkorps, et cirkulære, der blev yderligere udbygget den 20. oktober, hvorefter vagtkorpset så dagens lys rundt om i hele landet. Med anledning i det første cirkulære forkyndte i øvrigt general Pancke den 15. oktober, at den politimæssige undtagelsestilstand, der indførtes den 19. september, var ophævet. Vagtmandskabet skulle forsynes med legitimationskort, armbind, uniformskasket, stav og udstyres med lygte og fløjte. Desuden fik mandskabet ret til at anholde personer, der blev pågrebet, og hvis det var i anledning af en større forseelse, da at indsætte dem i det kommunale arresthus. Egentlige politiopgaver var det naturligvis ikke meningen, at disse korps skulle klare, hvad personellet ganske simpelt uden faglig uddannelse heller ikke magtede, men de kunne supplere eller helst erstatte de mange private vagtkorps. ⁵

Rønne Vagtværn oprettedes den 1. november 1944 med kaptajn H. Wegener som vagtchef og med yderligere 14 mand i tjenesten som vagtmænd, og det trådte i funktion den 6. november, hvorfor der blot gik en god uges tid, før den første sabotage registreredes. Onsdag den 15. november lød en voldsom eksplosion, der kunne høres over store dele af Rønne. Det var fra Vestre Skole, som Gestapo var ved at indrette til hovedkvarter. Kort efter troppede chefen, kriminalassistent Bruno Schultz, op på vagtværnets kontor, ledsaget af en kollega samt bogbinder Dideriksen, der blev præsenteret som tolk. De var alle meget ophidsede, og sammen med vagtchefen fulgtes de ad til eksplosionsstedet for at se på skaderne. Et af rummene i skolen var helt ødelagt med et stort hul i gulvet, møblelementet knust, ruderne knust og et skillerum blæst i stykker. Desuden var alle ruderne i naboejendommen ødelagt. Schultz mente, at det måtte skyldes unge mennesker, som var blevet hetzet op af andre, og at disse navnlig fandtes blandt statsskolens lærere og pressen. De pågældende havde haft rig lejlighed til at optræde, fordi politiet havde kendt til disse forhold uden at gribe ind.

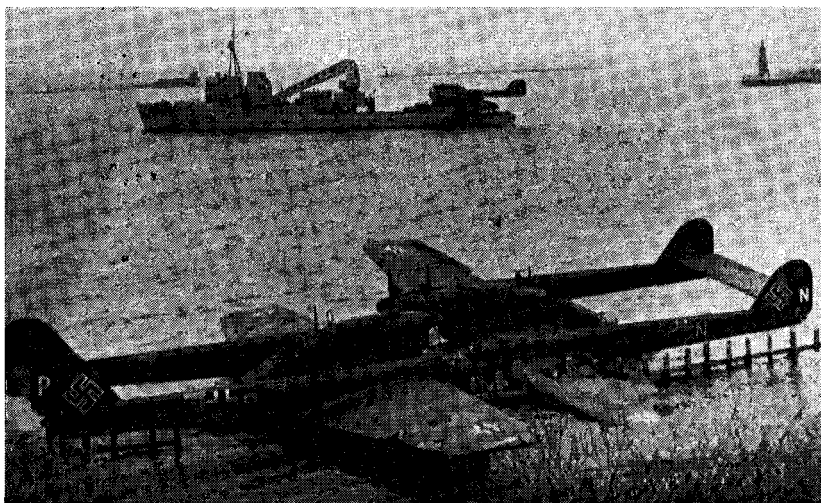
Vagtchefen udtalte i øvrigt forundring over, at Dideriksen deltog meget højtrøstet i disse udtalelser og supplerede dem med sine egne stærkt injurierende udsagn om politikorpset og især politimesteren, som han omtalte meget nedsættende i sit forhold til tidligere sabotagehandlinger i politikredsen. Dideriksen indskrænkede sig ikke til de for en to'k normale funktioner. Den følgende dag var der møde hos borgmesteren, og herunder stillede Schultz det ultimatum, at udgifterne skulle afholdes for dansk regning og arbejdet være færdigt inden otte dage, da han ellers ville beslaglægge andre lokaliteter som f.eks. kommandantboligen. Heroverfor bøjede borgmesteren sig og lovede, at arbejdet ville blive fremmet så meget, som omstændighederne tillod.⁶

Søndag den 19. november kom den næste eksplosion. Det var hos fru Petra Reese, Borgergade 12, som var beskæftiget hos den tyske værne-magt. En bombe var blevet kastet ind gennem vinduet i hendes lejlighed, men en tysk soldat, der netop opholdt sig der, fik omgående fat i den og kastede den ud på gaden, hvor den sprængtes. Ingen mennesker kom noget til, men naturligvis gik det hårdt ud over vinduerne i nabolaget.⁷

Rønne Statsskole

Schultz' udtalelser om Rønne Statsskole grundede sig på, at han havde haft fat i nogle af eleverne herfra, og den 20. november arresterede han yderligere andre, idet han mistænkte dem for at stå bag de sidste bombeattentater. Det var Jørgen Blem Bidstrup og hans bror Knud Blem Bidstrup. Om morgenen havde tyskerne arresteret Orla Kofoed Hansen og kommis Søren Nielsen, og et par dage senere kom de atter på skolen og hentede Ejvind Høholt til forhør. Derved var den gruppe, der faktisk fandtes blandt eleverne på skolen, blevet splittet, men de tilbageblevne blev meget hurtigt klar over, at der måtte findes en stikker blandt deres kammerater. Også rektor Dinesen blev klar over det – ikke mindst, da han nogle dage senere indfandt sig hos Gestapo for at spørge, om eleverne måtte få nogle bøger med i arresten. Han blev da overfuset af Schultz, der tilmed ordret kunne referere nogle udtalelser om Gestapo, som rektor et par dage før havde ytret i en tysktime. Yderligere blev hans mistanke bestyrket, da nogle af de arresterede elever kort efter blev frigivet og kunne fortælle, at de var blevet udspurgt om deres kammerater og disses familier, men en enkelt kammerat var Gestapo ikke interesseret i at få oplysninger om. Derfor fandt både rektor Dinesen og et par af eleverne det meget snart tilrådeligt at forsvinde til Sverige.⁸

Modstandsgrupperne forsøgte i øvrigt også på anden måde end ved bomber at genere tyskerne. Lørdag den 18. november stjal man således fra operatørrummet i Nexø biograf den tyske film »Wir machen Musik«, og den 25. november lavede man indbrud i Rønne Bics operatørtrum og stjal en akt af den tyske film »Pas på min kone«, medens man lod resten af filmen

De to tyske fly, der ved sabotage fik kappet fortøjningerne og strandede i Rønne havn.

ligge oprullet og spredt i operatørrummet.⁹ Direktør Gunnar Hansen fra Rønne Bio var i øvrigt en særdeles positiv mand, der skaffede penge til modstandsbevægelsen ved at vise illegale film i sin biograf. Det var et farefuldt foretagende, men for en udvalgt kreds kunne det lade sig gøre, og det skete ved højlys dag om eftermiddagen.¹⁰

November 1944 var en begivenhedsrig måned for den bornholmske modstandsbevægelse. Nogle måtte flygte, andre blev arresteret, hvilket senere vil blive omtalt, og også i den interne organisation var der som tidligere nævnt vigtige forhandlinger, og endelig kom de tyske forholdsregler også til at gå ud over den civile rutetrafik. Tyskerne manglede efterhånden skibstonnage, og da modstandsfolk fik held til at føre storebæltsfærgerne »Store Bælt« til Sverige, slog tyskerne endnu engang til med beslaglæggelser. Den 24. november beslaglagde de i København M/S »Kronprins Olav«, M/S »Ålborghus« og M/S »Hans Broge«, i Ålborg beslaglagde de »Skipper Clement« og »Agamos«, og på Bornholm blev M/S »Frem« beslaglagt. Skibene blev besat uden forudgående forhandling, og for 66-selskabet betød det, da »Hammershus« tidligere på året var beslaglagt, at man af større motorskibe nu kun havde »Rotna« tilbage. I øvrigt besørgedes passagertrafikken på denne tid udelukkende af selskabets lille dampskib »Østersøen«, idet »Frem« havde været op'agt. Allerede en uge efter afsejlede »Frem« med tysk besætning, og det blev efter krigen fundet i Kiel. Englænderne benyttede det en tid, men frigav det til Danmark i september 1945.¹¹

Blandt de »løsgående« grupper var også en gruppe af mindre elever fra Rønne Statsskole. Karakteristisk for disse drenges virke er en historie, fortalt om et af gruppemedlemmerne, Holger Andersen. En dag bad han faderen om at måtte låne en knibtang. Han fik den, uden at der blev stillet spørgsmål, og et par timer efter var sønnen tilbage med værktøjet. Senere på dagen, da far og søn cyklede mod Rønne, mødte de en del tyskere, og ganske naturligt udbrød faderen: »Hvad mon de leder efter?« »Brudtet på telefonledningen, antager jeg,« svarede sønnen, »jeg klippede den over med knibtangen.« Gruppen af drenge var også på anden måde i aktivitet. Med en sav skar de en mast med stærkstrømsledningen til Galløkke-lejren over, og en anden gang huggede de med en økse et af tyskernes kabler over. Desuden var de en dag, da det var hård storm, på færde i Rønne havn. Trods de tyske vagtposter lykkedes det dem at hugge fortøjningerne over til et par tyske vandflyvemaskiner, så de drev ud i havnebassinet, tørnede mod hinanden og til sidst strandede ud for Glaciset, så de blev godt ødelagte.¹²

Gronemanns gruppe

En anden gruppe, der senere blev underlagt lokalkomiteen, lededes af en fra København ankommen modstandsmand, Gronemann. Gruppen, der tidligere havde været i aktion for at sænke »Hammershus«, efter at denne var overtaget af tyskerne, var ret løst organiseret. Et af gruppemedlemmerne var Leif Hansen. I efteråret 1944 havde han fået fat i noget dynamit, som blev gemt hos hans fætter. Det var i alt en 20–25 patroner. En dag i december fortalte fætteren, at det var begyndt at flyde, hvorfor de gravede det ned i en trækasse i haven, men da de nu blev usikre på, om det stadig virkede, besluttede de at anstille et forsøg. En søndag gik de ud ved tyskernes skydebane på Galløkken, og medens fætteren holdt vagt, skulle Leif Hansen antænde patronen. Da der ikke kom noget advarselssignal fra fætteren, blev den antændt, men i det samme kom fætteren farende omkring hjørnet for at forhindre aktionen. Det var imidlertid for sent, og rundt om hjørnet kom to tyskere på søndagstur med deres piger, netop da sprængningen lød. Den ene trak omgående sin pistol, og de to uheldige »sabotører« blev omgående ført til Galløkken, hvor de blev anbragt i hver sit værelse. Leif Hansen forklarede, at han havde været nede i grøften for at lade vandet, da to mænd var kommet farende og havde råbt: »Væk, væk,« og derefter var de forsvundet. Åbenbart var fætterens forklaring ikke i modstrid hermed, for de blev konfronteret med to personer, men kunne naturligvis ikke genkende dem. Det var juleaftensdag, så hen under aften fik de lov til at gå hjem, såfremt de næste morgen ville henvende sig på gestapohovedkvarteret. Det gjorde de, og efter et kort forhør blev de atter løsladt.¹³ Det var en af de typiske drengestreger, men gruppeføreren, Gronemann, fik senere mere alvorlige ting på samvittigheden.

Den tidligere omtalte bogbindermester Niels Chr. Dideriksen var et aktivt medlem af DNSAP og havde omgang med den tyske værnemagt og med Gestapo. Han optrådte fra tid til anden som en art tolk for tyskerne og var i det hele taget en person, som man med god grund kunne frygte i den bornholmske modstandsbevægelse.¹⁴ Hans bogbinderi var gentagne gange blevet bombet, og man havde endog skudt på ham gennem gadedøren, men næste gang havde Gronemann mere held med sig. Den 27. januar fik han ram på ham på gaden, og Dideriksen blev indlagt på sygehuset med et alvorligt skud gennem den ene lunge. Gronemann var imidlertid bange for, at Dideriksen havde genkendt ham, og da det så ud til, at han ville komme over attentatet, måtte der en resolut handling til. Lidt før kl. 6 om morgenen den 4. februar lykkedes det for Gronemann at komme ind på hospitalet og ind i Dideriksens sygestue, hvor han rettede tre dødbringende skud mod ham. Endnu inden sygeplejerske og læge var kommet til, nåede han at forsvinde ned ad trapperne, og kl. 13 afgik Dideriksen ved døden. Vagtværnet blev tilkaldt, men ingen kunne give oplysninger om attentatmanden.¹⁵ Det var den eneste likvidering, der blev foretaget på Bornholm.

Endnu engang gjorde Gronemann og hans gruppe sig bemærket. Det drejede sig om en hipomand, Carl Valdemar Rasmussen, der var ansat hos Gestapo og virkede som stikker. Gruppen, der forinden var blevet tilknyttet den centrale organisation på Bornholm, havde i begyndelsen af april fået besked på, at hvis de kunne fange Rasmussen, skulle de gøre det, men de måtte på ingen måde skyde. Den 8. april stillede Gronemann og to medlemmer af gruppen sig da op ved det gamle teglværk i nærheden af Rasmussens bopæl i forventning om hans ankomst. Uheldigvis boede der lige overfor nogle piger, som netop var på vej hjem med deres tyske venner. Da de så de tre skumle fyre, der stod og ventede, gik de tre tyskere over til dem og bad om at se deres legitimationskort. Det var jo en noget uheldig situation, så pludselig siger Gronemann: »Nåh, ja,« knapper frakken op og skyder mod dem med sin maskinpistol. De to af tyskerne faldt, men den tredje nåede, inden han stak af, at skyde et skud, der gik gennem Gronemanns frakke, hvorefter også Gronemann og hans kammerater forsvandt. Den ene af tyskerne var blevet dræbt på stedet, men den anden overlevede.¹⁶

Spredte grupper

I Vagtværnets rapporter ser vi, hvordan sabotager og bombeattentater var fortsat vinteren og foråret igennem. I Rønne var der den 18. januar indbrud hos fiskeeksportør Espersen, hvor man fra kontoret fjernede to skrivemaskiner og en del skrivepapir, og samme aften blev der ligeledes stjålet en duplikator fra folkeregistrets kontor i Pistolstræde. Også den 23. januar blev der stjålet en skrivemaskine. Denne gang var det fra kul-

firmaet Chr. Bidstrup, og den 29. januar hentedes en duplikator hos inspektør Nicolajsen i Østergade. Til Vagtværnet afgaves følgende rapport: »Kl. 20.45 var fire mand kommet ind og forlangt duplikatoren udleveret. De to af mændene var bevæbnet med geværer. To mænd holdt fruene og husassistenten op med geværer og sagde, at de skulle forholde sig rolige, da de kun ville låne en duplikator. Anmelderen havde derefter udleveret duplikatoren, hvorefter mændene forsvandt. Anmelderen og frue forklarede endvidere, at mændene havde 'Ku Klux'-lignende masker på. Hvilken retning mændene var gået, kunne anmelderen ikke oplyse.« Af de fire mænd var de tre Leif Hansen, Gert Nie'sen og Preben Jensen, og de kan til Vagtværnets beretning tilføje, at »Familien tog det meget roligt og grinede, de kunne nok se, at vi var meget unge.« Med det fremskaffede materiale lavede gruppen et lokalt blad, der imidlertid kun udkom en eller to gange, bl. a. fordi Preben Jensen en måned senere rejste til København, hvor han var resten af krigen.¹⁷ Den 5. februar lød der to eksplosioner over byen næsten samtidig. Den ene var anbragt i motoren på en lastbil, der stod i Autocentralen, og den anden i motoren på en lastbil på bygmester Lindstrøms plads. Begge biler, der blev anvendt til arbejde for tyskerne, blev naturligvis helt ødelagte. Den 17. marts blev ruderne knust i et bageri i Søndergade, og den 24. marts gik det på lignende måde ud over installatør Larsens forretning i Tornegade. Den 31. marts var rudeknuserne rigtig på færde, idet det samme aften inden for en time gik ud over ikke færre end fem forretninger, en slagtermester, en grønthandler og tre andre forretninger. I begyndelsen af april gik det ud over nogle mejerier, og den 15. april kastedes en bombe mod Søndergades Mælkeudsalg, hvor gulvet blev revet op, vinduerne knust og inventar, flasker, kander m. v. helt ødelagt. Installatør Larsen i Tornegade blev endnu engang udsat for et bombeattentat, og endelig den 30. april gik det ud over bagermester Madsen i Laksegade.¹⁸

Bladgrupperne var også i gang, og den 21. april så man opklæbet adskillige steder i byen følgende opslag:

»Advarsel.

Ligesom i det øvrige land advares også på Bornholm enhver arbejder mod at tage arbejde for værnemagten.

De, der for tiden har sådant arbejde, opfordres til omgående at nedlægge arbejdet.

Dersom nogen sidder denne advarsel overhørig, må vedkommende selv tage det fulde ansvar for enhver følge heraf.

Modstandsbevægelsen.«

Plakaterne kunne vel have en vis virkning ikke mindst i denne afsluttende fase af krigen, og resultatet blev da også, at arbejderne på flyvepladsen nedlagde arbejdet.¹⁹

Inden grupperne blev indlemmet i organisationen under lokalkomiteen, fik de ofte våben ved forbindelser til København. Da f. eks. Elmer Folkjær, som tidligere havde deltaget i efterretningsvirksomhed og bladarbejde på Bornholm, i august 1944 blev ansat ved et forsikringssekskab i København, var han her i forbindelse med modstandsbevægelsen, således at han kunne sende våben til Bornholm. De blev enten pakket ind i vasketøj eller i en kuffert eller som almindelige pakker sendt til bagersvend John Kyhn eller til restauratør Hansen på Hotel Fredensborg. Våbnene fremskaffedes som regel af Aksel Juel i København.²⁰ Desuden kunne våbnene være led i en slags handel, som da en gruppe fik besøg af en mand fra »Holger Danske« i København. Som følge af de ringe muligheder for fabrikk sabotage på Bornholm kunne man nok her undvære noget sprængstof, og »Kaj« og »Hannibal«, som de hed, fik løfte om gode sager. Gruppen skaffede fra de bornholmske brud ca. 50–75 kg dynamit og krudt samt sprængkapsler, minetråd og 3 kg trotyl, der stammede fra en bombe, som var faldet på Hammeren, og til gengæld fik gruppen sin første grundige instruktion i våbenbrug af såvel maskinpistoler som af almindelige pistoler.²¹ Også skydeøvelser kunne grupperne iværksætte. En af dem havde således kontakt med to sabotagevagter på Hørfabrikken i Åkirkeby. Gruppen, der bestod af Sv. Harild, Hans Conrad Pihl, Hans Peter Bendtsen, Erik Rønne og Andreas Ibsen, blev ganske simpelt lukket ind på fabrikken, hvor maskinerne gik i døgndrift, og under larmen herfra druknede skuddene fra beskyttelsesrummene, hvor øvelserne fandt sted, helt. Desuden havde gruppen sabotagevagterne til at passe på, hvis noget uforudset skulle ske.²²

Det var imidlertid ikke kun i Rønne, at der fandt bombninger af forretninger sted. Den 28. februar kastedes en bombe mod Viggo Johansens ejendom i Hasle, og den 7. april kastedes en bombe ind i P. Hansens konditori i Nexø, hvor der foruden et hul i gulvet og ødelæggelse af forskelligt inventar blev ødelagt mange dejlige varer. Søndag den 8. april skete to bombeeksplosioner i Allinge. Ved den ene knustes bager Jensens forretning, og den anden forårsagede ødelæggelser hos malermester Carl Peter Nielsen, og to dage senere gik det ud over en købmandsbutik i Nexø. Endelig eksploderede også den 30. april en bombe ved Smedegård i Rø.²³

Bornholms politi arresteres

Modstandsbevægelsen her på Bornholm havde imidlertid – som i øvrigt overalt i landet – fået en værdifuld tilgang af folk fra det danske politi efter den 19. september 1944. Ganske vist var forholdene måske endda gunstigere på Bornholm, da politiet ikke blev taget på den nævnte dato, men ganske simpelt ophørte med at fungere. De kunne således alle arbejde illegalt. Også CB-korpset var blevet opløst af tyskerne, og den eneste del af dette, som fik lov til at fungere videre, og som blev udtrykkeligt undtaget i politi-

general Panckes proklamation den 19. september, var CBU-korpset, der jo også havde en styrke på Bornholm. Politiets arbejdsnedlæggelse dengang forårsagede, at den daværende arrestforvalter Kreutzberg også straks løs'od to unge mennesker, der var anholdt sigtet for sprængstoftyverier. Dette førte til, at Bruno Schultz og Heinrich Jantzen fra det tyske politi næste dag mødte på politikontoret og spurgte politimester d'Auchamp om anledningen til løs'adelsen, hvorefter denne naturligvis måtte svare, at når man ikke havde politi, kunne man heller ikke holde ikke dømte folk i arresten.²⁴

Mange af betjentene boede i den følgende tid ikke hjemme, men nøjedes med at besøge familien om dagen, nogle tog arbejde ude omkring på øen, og adskillige af dem tilsluttedes de illegale grupper, eller der dannedes rene politigrupper. Således forløb tiden i mere end fire måneder alt i alt roligt for politifolkene indtil den 27. januar 1945. Den foregående aften havde det været et forrygende uvejr med snestorm, hvilket havde fristet adskillige politifolk til at overnatte hjemme lidet anende, at de den næste morgen ville blive vækket kl. 6 af tyske soldater, som erklærede dem for anholdt. Kun i Nexø mislykkedes aktionen fuldstændig.

Oprindelig havde der kun været nogle få tyskere, som boede på Holms Hotel i Nexø, og i denne tid lærte man disse få faste folk at kende. Senere udvidedes styrken til et Hafenuberwachungsstelle, men en af de gamle faste folk, Emil, havde en af betjentene fået et nærmere kendskab til. Kystbetjent Ove Rasmussen var i januar måned ansat i Edvard Markussens lille købs- og salgscentral, da Emil kom ind for at få et par sko. Da Rasmussen sagde: »Ja, vær'sgod og se efter«, svarede Emil, at han gerne ville have, at Rasmussen viste ham dem. Da de så bøjede sig ned efter et par, hviskede Emil: »Du forsvinde og sig kammerater også forsvinde.« »Hvorfor det?« »Gestapo være kommet til Rønne, skib ligge og vente, hente jer allesammen i morgen tidlig. Gud være med dig. Farvel.« Herefter forsvandt Obergefreiteren, og Rasmussen lod naturligvis omgående advarslen gå videre til den daværende formand for Bornholms Politiforening, og adskillige ud over øen slap derfor alligevel væk. De fem mand, som var i Nexø, tog ud til Dammegården i Poulsker hos Hans Edv. Dam, hvor de opholdt sig, indtil de kunne komme væk fra Nexø med Laurits Madsens »Havet«.²⁵

I øvrigt var situationen ret ejendommelig, fordi man fra tysk side på Bornholm antog arrestationerne som led i en landsomfattende aktion mod politifolk, medens man overhovedet intet kendte til sagen i København. Bruno Schultz hævdede, at han havde fået ordren til aktionen direkte fra Abteilung IV, dvs., Gestapo, i København, og Inselkommandanten Moraht hævdede, at han dagen før fra Schultz havde fået politigeneral Panckes anmodning om at stille det fornødne militær til rådighed. Fra indenrigsministeriet erfarede amtmanden desuden, at dr. Best, hvem man straks havde henvendt sig til, intet kendte til sagen, og man var end ikke klar

over, hvorfra ordren stammede.²⁶ Det hele så ud som en noget grovkornet spøg iscenesat af en eller anden i København, der ville bringe enten Schultz eller Moraht eller det bornholmske politi i vanskeligheder.

På Bornholm havde man imidlertid ingen grund til ikke at tage det meget alvorligt. Da politimester d'Auchamp var blevet arresteret, sendtes herfra en husassistent til amtmanden, da telefonen var blevet lukket. Således fik Stemmann beskeden tidligt om morgenen, og denne begav sig omgående til fods i den høje sne, hvor bilerne ikke kunne komme frem, ud til Galløkken. Man må beundre amtmandens hurtige reaktion og hans iver i øvrigt i løbet af dagen. Han traf en noget beklemt Inselkommandant, der måtte høre på, at amtmanden mindede ham om, at han personlig havde givet sit ord på, at der ikke ville ske politiet noget, såfremt alle tjenestevåben efter den 19. september blev afleveret, og politifolkene havde handlet helt i overensstemmelse med denne aftale. Stemmann fik herefter tilladelse til at tale med hver enkelt af de internerede politifolk og fik noteret en mængde meddelelser ned, som han skulle give videre til pårørende.²⁷

Efter sin hjemkomst underrettede Stemmann udenrigsministeriet, og kl. halv tre om eftermiddagen fik han svar fra departementschef Saurbrey om, at man havde været i forbindelse med de noget forbløffede tyskere i København, og at man under disse omstændigheder gjorde alt for at få de bornholmske politifolk frigivet hurtigst muligt.²⁸ Helt urimelig forekommer aktionen jo også i betragtning af, at man fra tysk side trods alt ikke havde været helt glad for aktionen den 19. september, og at man allerede i december 1944 var begyndt at hjemtransportere ældre og syge politifolk fra de tyske lejre til Frøslev.²⁹ Imidlertid opsøgte Stemmann atter Moraht, og under mødet, hvori Schultz også deltog, kom Schultz frem med en ny meddelelse, han havde fået fra København. Denne gik ud på, at han fik bemyndigelse til at frigive de politifolk, som der ikke var grundlag for at rejse sigtelse imod, og tyskerne lovede under disse forhold omgående at ville frigive politimesteren. Næppe var amtmanden imidlertid kommet tilbage til sit kontor, før der blev ringet til ham fra Galløkken, og Inselkommandanten meddelte nu, at alle politifolkene atter var frigivet undtagen tre fra Rønne og fire, der var stationeret uden for Rønne.³⁰ Schultz mente, at når politibetjentene havde boet hjemme, kunne de næppe beskæftige sig med illegalt arbejde, men de øvrige syv personer ønskede man at forhøre nærmere, da de havde visse oplysninger om dem. Det var kriminalassistent Mogensen, overbetjent K. Lind og politibetjent K. Arvidsen fra Rønne samt overbetjent Kaj O'sen og reservebetjent Søren Andersen, begge fra Hasle, foruden to kystbetjente. Alle blev imidlertid frigivet efter nogle få dages forløb.³¹

Naturligvis kom de politifolk, der i forvejen var indblandet i illegalt arbejde, tilbage til det, og overalt på øen så man politifolk i grupperne.

Kun i Rønne var der oprettet en selvstændig politigruppe, der alene bestod af politifolk. Man indgik således enkeltvis eller nogle stykker sammen i grupperne, og nogen samlet illegal ledelse for politiet fandtes ikke.³² I øvrigt indkaldtes lokalkomiteen til møde den 27. januar for at drøfte situationen. Villy Hansen, der stadig på dette tidspunkt var leder af udrykningsholdet, foreslog en aktion samme aften, når politiet forventedes ført til havnen for at blive afskibet. Han mente at kunne stille 20 bevæbnede mand hertil. Alle andre fra lokalkomiteen var imod en sådan indsats bl. a. ud fra den overbevisning, at den i den grad ville have henledt tyskernes opmærksom på modstandsbevægelsen, at de ville have sat alt ind for på den afsondrede ø at få tilintetgjort den danske modstandsbevægelse. Heldigvis blev hverken denne aktion eller andre nødvendige, da politifolkene jo, som omtalt, overraskende blev løsladt igen allerede samme dag.³³

Vinterens begivenheder

I begyndelsen af februar 1945 blev der fra København sendt en ung premierløjtnant, Torben Hansen, til Bornholm som instruktør. Det var umiddelbart inden, Tage Nielsens grupper blev sluttet sammen med de øvrige grupper under lokalkomiteen, og hans grupper havde på dette tidspunkt flere våben end komiteens, selv om der ikke var ret mange nogen af stederne. Da det viste sig, at Torben Nielsen ikke havde våben nok til instruktion, søgte man at låne hos Tage Nielsen, men uden held, og instruktionen af komiteens grupper måtte derfor foregå på meget utilfredsstillende måde uden tilstrækkeligt med våben. Den pinlige affære viste imidlertid med al klarhed, at situationen på Bornholm var utålelig, og den forårsagede da også, som tidligere omtalt, at magisteren kort efter kom til Bornholm og fik forliget parterne med en endelig sammenslutning af de to organisationer den 10. februar.³⁴ Af andre løsgående grupper kom overlæge Olsen ud for endnu en i de samme dage. En aften stod fire mand ved overlægens dør og forlangte at låne hans vogn. Olsen, der netop underviste sygeplejeelever på sygehuset, gav bilnøglerne til en af sygeplejeeleverne og gik derefter ud til de fire. »De truede med revolvere, men de kunne ingen bil få. De erklærede da, at de ville tage den med vold. De forsøgte forgæves at få den i gang uden nøgle, men måtte opgive og gik bort i vrede. De gik til Ferdinand Jørgensens automobilværksted, hvor de overraskedes af Gestapo. Efter megen skydning forsvandt de.« Senere viste det sig, at Jens Hansen og Jørgen Brandt, der var uden kendskab til modstandsbevægelsen på Bornholm, var blevet sendt til øen for at skaffe sprængstof til »Holger Danske«, og på en noget klodset måde fik de omsider kontakt med de implicerede kredse. Nogen tid efter kom Jens Hansen til overlægen og beklagede meget det passerede.³⁵

Den 14. til 18. februar 1945 var overlæge Olsen i København, hvor han på Niels Steensens Hospital hos dr. Hagedorn havde en længere drøftelse med magisteren. Han havde to indtrængende bønner til Frihedsrådet. Den ene drejede sig om Bornholm, hvor Olsen så indtrængende som muligt bad om, at man snarest ville sende en militærleder til øen, så grupperne kunne blive organiseret og informeret om deres opgaver, og samtidig bad han om, at man omgående ville sende de fornødne våben til grupperne, da man jo ikke vidste noget om, hvornår øen ville blive afskåret fra omverdenen. Den anden bøn drejede sig om Olsens store interesse for Sydslesvig, der tidligere er omtalt, og for hvis sag han i lang tid havde kæmpet. Han bad om, at Frihedsrådet snarest ville tage stilling til Sydslesvig. I samme anledning op søgte han i øvrigt kaptajn Hektor Boeck, Slesvig-ligaens formand og Sydslesvigs utrættelige forkæmper. Hos overlæge Tørning fik Olsen desuden minister Thomas Døssings søn med sig for at hjælpe denne til Sverige via Bornholm. Thomas Døssing var i foråret 1944 af Sovjetunionen blevet anerkendt som Frihedsrådets repræsentant i Moskva, men var på denne tid i Stockholm.³⁶

Døssings søn havde ligget på Øresundshospitalet med lungehindebetændelse, så opgaven var ikke nem, når der skulle tages særlige hensyn til hans helbred. Uheldet ville, at han ikke kom af sted med lods Svendsen, som overlæge Olsen først havde tænkt sig, men noget senere blev han overført til Sverige med »Carl«. Årsagen hertil var, at der i mellemtiden var foregået forskelligt andet på Bornholm. Højskoleforstander Gamborg-Nielsen var nogen tid i forvejen blevet arresteret af tyskerne. Man havde ikke noget særligt på ham, og han var vel nærmest arresteret som en art gidsel i Rønne arrest. Her var der dansk fængselspersonale, og man havde derfor haft mulighed for at aftale, at fængselsbetjenten en aften skulle lukke Gamborg-Nielsen ud, hvorefter både han og Gamborg-Nielsen samme aften skulle sendes til Sverige af lods Svendsen. Uheldigvis hejstes der den pågældende aften stormvarsel, så skipperen måtte udsætte afrejsen, hvorfor også befrielsen blev udsat, da denne, af hensyn til de konsekvenser, der ville blive følgen fra tyskernes side, måtte foregå umiddelbart efter, idet man kunne forvente omgående bestræbelser for at finde den undvegne, så afrejsen fra øen kunne blive hindret. Næste dag den 9. februar kom så endnu et uheld. Skipperen, Hans Peter Hansen, for M/S »Ulla«, hans bedstemand Søren Lundby Christiansen og jungmanden Karl Orla Holm blev alle arresteret af Gestapo, og afrejsen gik atter i vasken. Følgen blev, at Gamborg-Nielsen umiddelbart efter blev ført til København, så muligheden for en nem befrielse blev udelukket, og endelig arresteredes også lods Svendsen. Det lykkedes ham imidlertid at bluffe tyskerne så grundigt, at de lod ham gå igen, og kort tid efter sad han i sikkerhed i Sverige.³⁶

Den 17. februar indeholdt Bornholms Avis en meddelelse om kampene i

SØ-Asien med følgende overskrift: »Kom igen, soldat fra England, kom igen til Mandalay«, idet man havde citeret Kiplings berømte sang, men det tyske gesandtskab havde ikke tilstrækkelig humoristisk sans til at goutere spøgen, så den 8. marts fik bladet brev om, at det ifølge tysk dekret indtil videre ikke måtte udkomme, idet man i øvrigt i avisen fandt en række eksempler på tyskfjendtlig indstilling. Først fredag den 6. april viste det sig atter, men i mellemtiden havde de to andre bornholmske blade leveret deres aviser til Bornholms Avis' abonnenter, dels for at de ikke i den mørklagte tid skulle stå uden avis, og dels for at Bornholms Avis ikke skulle blive nødsaget til at tilbagebetale abonnementsafgift til sine abonnenter. Bornholms Tidende ville imidlertid ikke stå tilbage for kollegaen, og efter englændernes bombardement af Shellhuset, Gestapos hovedkvarter i København, måtte bombemålet ikke nævnes, men redaktionssekretær Gert Andersen satte i stedet for denne sigende overskrift: »Allieret præcisionsangreb mod bygning i København«. Man ventede nu samme behandling som Bornholms Avis havde fået, men da redaktør Stenbæk nogen tid efter blev kaldt op til Bruno Schultz, sagde denne, idet han foreviste den kraftigt indstregede overskrift, at bladet egentlig burde være standset, men hvis redaktøren ville love, at der ikke kom gentagelser, kunne man se bort fra dette her, og bladet slap.³⁷

Redaktør Kjødtt fra Bornholms Avis fik nu efter den 8. marts bedre tid til at tage sig af sine illegale gøremål. Han kunne i større udstrækning aflaste kaptajn Wegener, der fik stadig mere at gøre som luftværnsleder. Den ønskede militære leder var endnu ikke kommet, og Kjødtt var efterhånden blevet den faktiske leder af lokalkomiteens grupper. Efter sammenlægningen med Tage Nielsens gruppe dannede man et lille triumvirat med Koefoed, Almegård, og Tage Nielsen samt Kjødtt som chef. Nu begyndte våbnene også endelig at komme til øen, hvorved der skabtes nyt liv i grupperne, og triumviratet sørgede for modtagelse, opbevaring og fordeling.³⁸

Togterne til Stolpmünde, Swinemünde og Danzig

Krigshandlerne var imidlertid også ved at nærme sig Bornholm. Frontterne nærmede sig Tysklands hjerte. Mod vest stod de allierede langs den gamle tyske grænse, og mod øst var hele Polen befriet, og de russiske tropper stod kun et halvt hundrede kilometer fra Berlin, som man af al magt styrede imod. Til gengæld havde russerne endnu blot besat en ringe del af Østersøkysten. Fronten strakte sig fra Königsberg, gik nogle få kilometer syd om Danzig og hen imod Stettin, og netop på denne lange kyststrækning syd for Bornholm befandt sig adskillige danskere. I nærheden af Danzig lå koncentrationslejren Stutthof, hvortil 150 danske kommunister var blevet ført i efteråret 1943. Da den russiske front nærmede sig, blev

der den 25. januar givet ordre til evakuering af de mere end 20.000 koncentrationslejr-fanger, der da befandt sig i lejren. Den frygtelige døds-march vestpå begyndte, og adskillige af danskerne bukkede under på grund af de umenneskelige forhold. Udhungrede slæbte de sig af sted, vel vidende, at sakkede de bagud, eller faldt de sammen af udmattelse, blev de likvideret af de ledsagende SS-vagter. Det meste af februar måned forblev ko'onnen med danskerne i Nawitz i nogle barakker, der havde tilhørt den kvindelige nazistiske arbejdstjeneste, men da kanontordenen rykkede nærmere, måtte de igen på march. Da lejren officielt evakueredes, havde man dog ho'dt knap 10 procent af fangerne tilbage, og endelig den 25. februar beordredes Stutthof helt evakueret. Der var da omkring 1800 fanger, hvoraf de 300 var skandinaver, nemlig ca. 200 nordmænd, 70 finske søfolk og 30 danske, 24 mænd og 6 kvinder. De førtes nu ud til kysten ved Hela-halvøen for at blive indskibet i pramme, der blev slæbt ud i Østersøen og sejlet mod vest, indtil de den 2. maj nåede Neustadtbugten ved Lübeck.³⁹

I Danmark kendte man ikke meget til danskernes skæbne, bortset fra at generalkonsul Schrader i Danzig i februar indberettede til Danmark, at fangerne sandsynligvis var blevet ført til Lauenburg, og han bad indtrængende om, at der snarest måtte blive sendt levnedsmiddelpakker til dem. Kontorchef Kirstein fra socialministeriet bad da om, at et par fiskerbåde kunne sejle til Stolpmünde fra Bornholm med pakkerne. Amtskontoret traf aftale om sejladsen med Knud Marcher, der ejede fiskerkutteren »Mascot«, og den 23. februar kom 1100 Røde Kors pakker til Bornholm. Med »Mascot« fulgte kaptajn S. A. Rømer fra Dampskibsselskabet af 1866. Han havde før krigen sejlet på Tyskland og skulle derfor tage sig af at få pakkerne anbragt det rigtige sted. Båden fik påmalet Røde Kors mærke, og alle fik udleveret Røde Kors armbind, og efter at pakkerne var blevet anbragt om bord i kutteren, der lå i Nexø, afsejlede den samme dags aften. Lørdag morgen kom de til Stolpmünde, og her oplagredes alle pakkerne hos et mæglerfirma, hvis indehaver, hr. Böm, var svensk vicekonsul. Samtidig fik Rømer forbindelse med lejrchefen i Lauenborg, Hauptsturmbannführer Meyer, der lovede, at pakkerne ville blive hentet i bil om søndagen. Medens båden lå der, fik besætningen et indtryk af den stadige, triste flygtningestrøm, der gik vestpå. »Alle var sløve og ligeglade. Der var uafsladelig luftalarm og afblæsning. Ingen tog hensyn hertil. Børnene legede på gaden alligevel.« Søndag eftermiddag afsejlede kutteren igen, og ved halv to tiden mandag morgen nåede man tilbage til Nexø. Den hurtigt gennemførte tur forårsagede, at man forsøgte sig endnu engang med Røde Kors pakker.

Denne gang var det fiskeskipper Mikkelsen med »Reinholdt«, der ligeledes fik pakkerne afleveret hos mæglerfirmaet i Stolpmünde uden uheld.⁴⁰

Den tredje ekspedition blev foretaget af skipper H. P. Bendtsen med »Vil-lig«. Denne gang skulle man til Stettin eller Swinemünde for at aflevere

Røde Kors pakker samt generatorbrænde til de biler, der for det danske gesandtskab kørte pakker ud til fængs'ler og lejre. Mandag den 5. marts kl. 5 om morgenen afsejlede »Villig« fra Nexø og ankom ved middagstid til Swinemünde. Herfra hentede det danske konsulat i Stettin pakkerne, men generatorbrændet kunne Bendtsen ikke komme af med, da der ikke var nogen sikre oplagspladser. Man var netop ved at evakuere hele befolkningen, og dette i forbindelse med strømmen af flygtninge gav et uhyggeligt præg af byen i fuldstændig opløsning. »Flygtningene var overalt i byen, på kajerne, på gader og pladser, om aftenen sent lå de på gader og stræder og sov, dækket til med sække, og hvad man kunne finde. Det fortaltes i byen, at det ofte skete, at flygtninge var døde om morgenen og måtte køres væk.« Onsdag morgen afgik »Villig« igen fra Swinemünde, og torsdag den 8. marts ved 3-tiden om morgenen var den hjemme i Nexø. Bendtsen blev imidlertid bedt om at tage endnu en tur for at få afleveret sit generatorbrænde, så søndag den 11. marts drog han af sted igen og fik denne gang afleveret sit generatorbrænde og kom planmæssigt tilbage og havde tilmed det svenske konsulatspersonale med hjem.⁴¹

Samtidig sendtes kutteren »Reinholdt« med fiskeskipper Markus Mikkelsen af sted for at hente det danske konsulatspersonale i Danzig. Han havde engang tidligere, som før nævnt, været i Stolpmünde med Røde Kors pakker, men denne gang skulle han lige ind i kampzonen. De foregående gange havde skipperne kunnet se glimtene fra de mange kanoners ild og hørt drønene fra detonationerne, og selv på Bornholm kunne man nu fornemme tordenen i det fjerne. Søndag den 11. marts, dagen efter at Stuthoflejren var blevet befriet, afsejlede »Reinholdt« om eftermiddagen fra Nexø med Hela-halvøen som mål. Mandag eftermiddag nåedes Grossendorff, hvorfra Markus Mikkelsen søgte at få telefonisk forbindelse med konsulatet, men uden held, derefter gik det mod Hela by på spidsen af halvøen, men heller ikke herfra fik han forbindelse, og turen gik videre til Gdynia, hvor det endelig lykkedes at få den fornødne kontakt. Det var imidlertid et alt andet end behageligt opholdssted. Den tyske og russiske artilleriild syntes at have sat hinanden stævne netop her. Granaterne slog ned i vandet ikke langt borte, og en enkelt borede sig endog ind i bolværket kun få meter fra »Reinholdt«, men heldigvis uden at eksplodere. Generalkonsul Schrader, som Markus Mikkelsen havde fået forbindelse med, bad nu skipperen sejle direkte til Danzig, da det var umuligt for danskerne at komme ud til Gdynia, men det var lige ved at blive for hedt for den bornholmske skipper.

Det forløsende ord kom imidlertid fra et besætningsmedlem, fisker Hans Conrad Jensen, der udbrød: »De har da ikke ramt os endnu, så det går nok, og vi skulle jo gerne have danskerne med hjem.« Også Markus Mikkelsens søn bifaldt, og så var beslutningen taget. Efter nogle timers forløb

ankrede »Reinholdt« op i Danzig ud for den danske konsulatsbygning. Om tirsdagen ved middagstid afsejlede man igen med 9 personer i alt, general-konsul Schrader og hans kone, konsulatssekretær Stoffregen, yderligere tre danske mænd, en svejtsisk dame og hendes lille pige samt en tysk dame foruden alle konsulatets bøger, arkiver og papirer i store kasser sammen med de evakueredes bagage. Kanontordenen havde man nu i baggrunden, men endnu engang måtte »Reinholdt« passere gennem den tysk-russiske artilleriduel for så endelig at stå ud i Østersøen. Pludselig blev der fra ukendt hold åbnet ild mod båden, men skipper Mikke'sen var ikke uvidende om, hvad han skulle foretage sig. Omgående satte han fuld fart på med kurs mod det sted, hvorfra skuddene syntes at komme – en projektør blev rettet mod kutteren, og dens danske kendingsmærker sås tydeligt, hvorefter der ikke skete mere. Efter at de evakuerede havde overstået søsygens kvaler, nåede båden omsider onsdag eftermiddag ind til Nexø i god behold, og alle åndede lettet op. En af danskerne var i øvrigt en koncentrationslejr fange fra Stutthof.⁴²

Frihedskompanierne organiseres

Krigen nærmede sig efterhånden sin afslutning, og endelig i begyndelsen af april kom den militære leder til Bornholm for at afløse triumviratet Kjød, Tage Nielsen og Koefoed. Det var løjtnant A. Jørgensen, der først havde arbejdet illegalt i Gråsten i Sønderjylland, derefter på grund af tyskernes eftersøgning havde måttet flygte til Fyn, indtil han nu blev udpeget til regionschef for Bornholm, medens Kjød fortsatte som militærgruppens talsmand i lokalkomiteen.⁴³

Jørgensen blev medlem af lokalkomiteen og gjorde et kæmpearbejde for at få sammentømret de lidt løse organisationer til en s'agkraftig helhed. Øen blev inddelt i 4 kompaniområder. 1. kompagni omfattede den nordlige del af Bornholm. Løjtnant Eigil Riis, leder af CBU-kolonnen, blev kompagnichef, og han udpegede herefter sine delingsførere. 1. deling dannedes af selve CBU-styrken med mester Rasmussen som delingsfører, 2. deling var hjemmehørende i Allinge og fik Axel Gornitzka som delingsfører, 3. deling hørte til i Olsker og fik Fält Larsen som delingsfører, og for 4. deling, der hørte til i Sandvig, blev Bent Holm delingsfører. Grupperne formeredes, og våbeninstruktionen skred nu rask frem, samtidig med at man skaffede sig forskelligt andet, man kunne få brug for, når delingerne skulle rykke ud. Således fik man også fat i flere biler, der blev gjort køreklare og flyttet til garager i nærheden af den udpegede samlingsplads.⁴⁴

Bendixen blev kompagnichef for 2. kompagni, der omfattede den midterste del af øen. Han var særdeles initiativrig og var begyndt på organisationen i januar i samarbejde med sin kollega fra politiet, Arvidsen, der nu overtog Klemensker-Årsballe delingen. Sammen tog de rundt og kontaktede

mennesker, som de mente at kunne stole på, og lod så dem danne grupper efter det princip, at kun gruppeførerne skulle have kontakt med dem, lige så vel som mandskabet i grupperne kun måtte kende deres gruppefører. I Gudhjem-delingen blev postmester Holger Sørensen ganske naturligt delingsfører, i Østerlars-delingen blev løjtnant H. S. Jensen delingsfører, og i Hasle blev det dyrlæge H. Kofoed, der blev delingsfører. Derefter tog Bendixen og Arvidsen rundt til delingerne og demonstrerede våben for gruppeførerne. Våbnene lå ganske simpelt pakket ind i avispapir eller andet almindeligt papir på bagagebæreren på cyklen. Våbnene til kompagniet blev modtaget på Brogård ved Hasle. Her blev de rensset og derefter kørt væk, pakket ind og gravet ned til senere brug. Det var US karabiner og stenguns. Postmester Sørensen fra Gudhjem havde i øvrigt øvelser sammen med Østerlarsgruppen under Axel Jensen i Rø plantage, hvor man endog en søndag i foråret arrangerede en skydeøvelse på tværs af Borgedalen med mandskabet anbragt på den ene side af dalen og skiverne på den anden.⁴⁵

3. kompagni omfattede resten af Bornholm uden for Rønne. Det var vel nok det område, hvor der i forvejen havde været mest aktivitet, og hvor delingerne derfor praktisk taget var organiseret i forvejen. Tønnes Wichmann blev chef for kompagniet. Han var leder af ungdoms'ejren i Almindingen, var løjtnant og var geografisk godt placeret i kompagniområdet. Da våbnene var begyndt at komme i marts måned, havde man haft dem opmagasineret på loftet under nogle smørdritte'stave på mejeriet i Bodilsker, men Wichmann, der havde god kontakt til skovfogeden i Almindingen, fik det ordnet således, at våbenkasserne blev gemt i forskellige brændestabler i skoven. Alle brændestabler var nummereret og indført i skovfogedens protokoller, men de stabler, der indeholdt våben, blev holdt uden for dette regnskab og risikerede derfor ikke at blive rørt. Når våbnene ankom, anviste Wichmann til transportfolkene, hvor de skulle læsses af, og når disse så var forsvundet, var det Wichmanns egne grupper, der førte dem videre til gemmestederne. Delingsfører for Åkirkeby-delingen var naturligvis Knud Jespersen, der fra sit hidtidige illegale arbejde havde et par grupper i Åkirkeby. Johannes Müller blev delingsfører i Nexø, Leo Bahn i Svaneke og mejeribestyrer K. Hansen i Bodilsker.⁴⁶

Endelig var der 4. kompagni, som omfattede Rønne by med nærmeste omegn. Her blev kaptajn H. C. Lohmann kompagnichef. Lohmann havde allerede efter mødet i Rådhuskroen den 19. september af redaktionssekretær Hjulers fået til opgave at organisere kompagniet, men efter Hjulers flugt til Sverige var der kommet en stilling, der først blev afbrudt, da redaktør Kjødtt satte ham i forbindelse med premierløjtnant Torben Hansen, der var sendt over fra København som instruktør. Som delingsførere havde Lohmann udpeget løjtnant Exsteen og løjtnant H. V. Schou, og siden udpegedes også faktor Georg Nielsen og Børge Andersen til delingsførere. Desuden

opbyggedes en politideling under overbetjent Mausten Madsen, der var direkte underlagt regionschefen, og kriminaloverbetjent Carl Mogensen overtog arbejdet med udarbejdelse af lister over stikkere og værnemagere m. v.⁴⁷

På alle måder udbyggedes organisationen med de nødvendige enheder. Overlæge Olsen og løjtnant Jørgensen, i øvrigt illegalt kaldet Poul Sørensen, organiserede også et illegalt lægekorps i samarbejde med inspektør Sommer på amtssygehuset. Tidligere havde man kunnet klare illegale indlæggelser på de ordinære sygehuse, men da erfaringen viste, at Gestapo straks afsøgte sygehuse, når nogen i modstandsbevægelsen var blevet såret, blev det nødvendigt at oprette et illegalt lazaret. Man valgte Øster Ellegård, der blev drevet af Statsungdomslejren, hvorfra man kunne få sengetøj. Dr. Nissen fra Åkirkeby sygehus skulle tage sig af det og i øvrigt levere de nødvendige instrumenter, og desuden blev der til hvert kompagni knyttet en læge, samtidig med at man ved de forskellige våbendepoter også henlagde 400 militærforbindinger.⁴⁸

I løbet af april kom en hel del våben, og ved månedens udgang så beholdningerne således ud:

»Fortegnelse over ildf. Mangansten og Radialsten pr. 29. 4. 1945.

Betegnelse	Bemærkn.	Dato	Mn		R	Ar.	Au
			E	H			
I K	M Nr. 10-9-8.	29-4					
	Nr. 27-26-25-		24	3	45	72	
	24-23-22.	24-4					
II K			14	1	22	36	
R - H			10	11	56	181	
R - po. ID.					24		
R - II D. Sc.				(5) 1	1		
R - III D.E.				(5) 1	1		
R - IV D.A.				1	1		
R - V D.Ri.							
R - St.A.				(1)			
Aa.					1		
Bo.		24-4	(3) 21	2	32		
Ha.				10			
OH				3			
Gu.				10		10	
Kr.Ø				5			
Nex.		27-4	24		17		
S.G.							

Mangansten (Mn) betyder maskinpistoler, og radialsten (R) betyder US rifler. E betyder engelsk, H betyder Husquarna, Ar. betyder armbind og Au betyder ammunition. De øvrige betegnelser i venstre side angiver kompagnier og delinger, hvor R står for Rønne, og de øvrige stedsangivelser er St.A. – Store Almegård, Aa. – Åkirkeby, Bo. – Bodilsker, Ha. – Hasle, OH – ?, Gu. – Gudhjem, Kr.Ø – Christiansø, Nex. – Nexø og S.G. – Sabotagegruppe Gronemann.⁴⁹

Listen, som den forefindes, er skrevet med blyant og rettet til den 6. maj 1945, men alligevel giver den et ganske godt billede af situationen. Under bemærkningerne anføres, at der findes 3 motorcykler og 6 biler ved 1. kompagni, men det lyder mærkeligt, om der ikke også ved de andre kompagnier skulle være lignende kørselsmateriel. Engelske stenguns havde man åbenbart i et ret stort antal, i alt 93, medens man blot havde 56–59 svenske maskinpistoler. Også den amerikanske US riffel havde man i et stort antal, i alt 200. Det fremgår således tydeligt, at våbnene fra England var overvejende. Endelig havde man 299 armbind, måske et lidt ejendommeligt tal, der næppe dækkede det antal personer, som på dette tidspunkt var indrulleret i modstandsgrupperne. Ammunitionen røber man ikke noget om.

Tyskerne ønsker biler og cykler

Bilerne var et vigtigt led i modstandsbevægelsens arbejde. Transportgrupperne brugte dem til våbenfordelingen, flygtningetjenesten havde ligeledes stor nytte af dem, og til mange andre forehavender var det værdifuldt at have et transportmiddel, der kunne komme hurtigt omkring på øen. Muligvis har Gestapo også indset dette, for i hvert tilfælde kom der mandag den 16. april besked fra Inselkommandanten om, at han ville have udleveret fra amtet en fortegnelse over samtlige motorkøretøjer på Bornholm. Det var en politik, som også kendes fra andre dele af landet. Amtmanden var på dette tidspunkt i København, og kontorchef Abitz svarede tyskerne, at han ikke kunne tage stilling hertil, men først måtte forelægge sagen for ministeriet, hvilket tyskerne rettede sig efter. Naturligvis kom nyheden videre ad flere kanaler til de interesserede. Abitz selv fortalte det til malermester Heinø, som han tilfældigt mødte på gaden, dommerfuldmægtig Caspersen fortalte det til Leif Henriksen, og således nåede det videre til bl. a. Tage Nielsen og lokalkomiteen. Herefter var alt klart. Motorkontoret lå i politistationens bygning, og man arrangerede det nu således, at bilprotokollen blev efterladt på skrivebordet efter lukketid, samtidig med at man lod vinduerne, der vendte ud mod gården, være afhaspet. Torsdag aften den 19. april forsvandt bøgerne, og i vagtværnets rapport – vagtværnet havde lokaler i samme bygning – stod der, at tyvene havde skaffet sig adgang ved at bore et hul i vinduesrammen og derefter med en ståltråd vip-

pet haspen af, og man sluttede rapporten med ordene: »Der findes intet spor til grundlag for en undersøgelse.«⁵⁰

I et brev, som amtmændene den følgende dag sendte til Inselkommandanten i anden anledning, tilføjede han til sidst en meddelelse om, at der havde været indbrud på motorkontoret, og at bilfortegnelserne var stjålet, »således at det nu ej heller er muligt at levere de ønskede fortegnelser over automobiler.« Det forårsagede, at værnemagten omgående tog affære, idet man straks indfandt sig hos vagtværnet den 21. april og arresterede den vagtværnsmand, Åkjær, der havde haft vagten den pågældende aften, og desuden kom kriminalsekretær Schultz til amtskontoret, hvor man bortførte kontorchef Abitz. Ingen af de to arresterede kunne fortælle noget, og kontorchef Abitz blev frigivet igen søndag den 29. april og Åkjær et par dage senere.⁵¹ Til gengæld satte v. Kamptz den 25. april følgende bekendtgørelse i de bornholmske dagblade: »Af militære grunde skal der gennemføres en kontrol af samtlige køreklare motorkøretøjer på Bornholm. Kontrollen bliver gennemført af det tyske politi på Missionshotellet i Rønne hver dag fra kl. 9 til 12, hvor enhver ejer af et køreklart motorkøretøj skal henvende sig. Alle ikke-kontrollerede motorkøretøjer, som bliver antruffet i trafikken efter 1. maj 1945, vil blive beslaglagt af den tyske værnemagt.«⁵²

Tyskerne havde muligvis ikke tålmodighed til at vente med at skaffe sig transportmidler ad denne vej, for den 21. april besværede de sig stærkt over for amtmændene over, at nogle tyske telefonledninger ved Nyker nu igen var skåret over, og man ville ikke finde sig i det mere. Da det derfor gentog sig dagen efter, besatte tyskerne telefoncentralen i Rønne og erklærede, at centralen ville forblive besat, indtil telefonselskabet selv havde repareret skaderne på de tyske ledninger. En bekendtgørelse om aktionen blev sat i aviserne dagen efter. Da der så natten mellem mandag og tirsdag den 24. april havde været et sprængstofattentat mod det tyske luftvåbens anlæg i O'sker, besluttede v. Kamptz, at der skulle beslaglægges 150 cykler til værnemagten over hele Bornholm. Kunne man ikke få bilerne, måtte man nøjes med cyklerne, der blev taget fra bornholmerne, hvor man så dem komme kørende. For at amtet, der ikke ville udlevere bilkartoteket uden videre, kunne få en lille hilsen, blev der til cykejere udleveret følgende bevis på beslaglæggelsen:

»Bescheinigung.

Auf Grund des Sabotagefalles von 23. 4. 45 wird auf Befehl des Inselkommandanten das Fahrrad Nr. vorläufig beschlagnahmt.

Der Besitzer wird gebeten zur Regelung der finanziellen Fragen bei dem Amtmann Bornholm vorzusprechen.

Der Inselkommandant v. Kamptz.«

Det var v. Kamptz' lille krig i de sidste dage før det tredje riges sammenbrud.⁵³

Som et sidste led i kæden af transportvanskeligheder for bornholmerne og samtidig som et tydeligt varsel om krigens nære afslutning kom meddelelsen om de bornholmske rutebåde. Den 3. maj førte modstandsfolk som tidligere nævnt to rutebåde S/S »Østersøen« og S/S »Carl« ind til Malmø, og forbindelsen mellem Bornholm og det øvrige Danmark blev afbrudt.

Modstandsbevægelsen gør sig klar

Grupperne på Bornholm var i den forløbne vinter vokset sammen under en fast ledelse, de løsgående grupper var i det store og hele blevet tilsluttet den samlende organisation og lagt ind under lokalkomiteen, der endelig den 10. februar var blevet tømret sammen til den ledelse, der kom til at virke i de sidste måneder inden kapitulationen og ikke mindst i de begivenhedsrige dage efter. Sabotagerne og bombesprængningerne var støt fortsat gennem vintermånederne, men Gestapo havde gjort sine indhug i grupperne. Rønne Statsskole havde tyskerne blandt andet udset sig som et af arreststederne for den antityske stemning, men ejendommeligst i denne periode var vel nok tyskernes internering af de bornholmske politifolk. Heldigvis betød det intet brud i modstandsarbejdet, men de enkelte politifolk kom før som efter den 27. januar til at betyde et værdifuldt tilskud til modstandsbevægelsen. Endelig i de sidste måneder kom våbnene til Bornholm, og en måned før kapitulationen kom den udpegede regionschef til øen og fik dannet den faste organisation, der skulle stå sin prøve i befrielsesdagene. Kompagnierne formeredes, våbeninstruktionerne intensiveredes, således at folkene kunne være vel rustede, selv om de fleste af de tilkomne våben opmagasineredes til den endelige mobilisering. Som en kuriøs afslutning på de fem besættelsesår kom sagen med motorkartoteket, der blev fjernet for næsen af tyskerne, som i stedet for måtte nøjes med at beslaglægge nogle cykler, som de ønskede, at amtet skulle erstatte. Årsagen var sabotagerne, der foruden angreb på værnemagerforretningerne i større omfang nu havde rettet deres interesse mod de tyske telefonledninger. Men medens modstandsgrupperne trods alt i forholdsvis ro gjorde sig rede til deres sluttelige indsats, blev tyskerne stadig mere nervøse. Medvirkende hertil var vel også, at det lykkedes for modstandsbevægelsen at få de danske arbejdere ved flyvepladsen på Galløkken til alle at nedlægge deres arbejde, så tyskerne måtte rekvirere mandskab hertil på anden måde. Jo, krigen nærmede sig sin afslutning.

NOTER OG HENVISNINGER

X. kapitel

1. Samtale m. Arthur Hansen.
2. Justitsministeriets redegørelse den 29/10 1946 i Parl. Komm. Beretning VII³ side 1908.
3. Svenningsen side 12.
4. Svenningsen side 15.
5. Justitsministeriets cirkulære af 11/10 1944 i Parl. Komm. Beretn. VII³ side 1917 og 1921.
6. Vagtværnets rapport d. 17/11 1944 journ. nr. 20, RVA.
7. Vagtværnets rapport d. 20/11 1944 journ. nr. 26, RVA.
8. Afhøring foretaget af dansk politi i Sverige af rektor Dinesen d. 25/4 1945 og af Erik Blem Bidstrup d. 30/4 1945 samt brev fra Jørgen Lund til Erik Bidstrup d. 11/12 1944, PA.
9. Ritzau, Information d. 20/11 1944 og Rønne Vagtværns rapport d. 28/11 1944 journ. nr. 32, RVA.
10. Kjødts beretning side 5, KA.
11. Den tyske marines arkiv spole 3 A, d. 24/11 side 2196 og spole 9 A nr. 7654 d. 25/11 1944, RA, samt redegørelse fra Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866 i brev af 27/5 1946, KA.
12. Bornholmeren og Bornholms Avis d. 29/1 1954.
13. Samtale m. Leif Hansen.
14. Brev fra Ministeriet f. særlige Angiggender d. 17/6 1946 m. oplysninger fra Centralkartoteket, KA.
15. Rønne Vagtværns rapport d. 4/2 1945 journ. nr. 48, RVA, Ritzau, Information, d. 4/2 side 499 og d. 5/2 side 501, samt H. Chr. Olsens beretning side 27, KA.
16. Samtaler m. Leif Hansen, Preben Jensen og Tage Nielsen, og Ritzau Information side 690.
17. Samtaler m. Leif Hansen og Preben Jensen, samt Rønne Vagtværns rapporter d. 22/1, 23/1 og 30/1 1945 i journ. nr. 33, 35 og 42, RVA.
18. Rønne Vagtværns rapporter d. 6/2, 17/3, 24/3, 17/4, 15/4, 16/4, 18/4, og 30/4 1945 i journ. nr. 50, 100, 117, 138, 156, 161 og 171, RVA, samt Ritzau Information d. 6/2 og 16/4 1945 side 504 og 720, og brev fra amtet til indenrigsm., KK journ. nr. 1457⁶/1945 d. 28/3, 7/4 og 16/4 1945, RA.
19. Brev fra amtet til indenrigsm. KK journ. nr. 1457⁶/1945 d. 21/4 og 25/4 1945, RA.
20. Samtale m. Elmer Folkjær.
21. 1. kompagnis arkiv m. rapport fra tiden før 5. maj 1945.
22. Samtale m. Sv. Harild.
23. Ritzau Information d. 28/2 og 7/4 1945 side 572 og 686, samt brev fra amtet til indenrigsm., KK journ. nr. 1457⁶/1945 d. 7/4, 10/4, 14/4 og 2/5 1945, RA.
24. Bornholmeren d. 17/9 1954 m. referat af Børge Kure.
25. Samtale m. Ove Rasmussen.
26. Politiets rapport vedr. krim.ass. C. Mogensens afhøring af Bruno Schultz d. 14/5 1946, PA, og Stemmanns samtale m. Inselkommandant Morraht i Stemmann I side 249 og 251.
27. Stemmann I side 249–250.
28. Stemmann I side 251.
29. Barfod side 324.
30. Stemmann I side 252–253.
31. Samtaler m. K. Arvidsen, K. Lind og Søren Andersen.
32. Samtaler m. Hilligsøe, Lind og Olesen.
33. H. Chr. Olsens beretning side 27, KA.
34. H. Chr. Olsens beretning side 27–28, KA.
35. H. Chr. Olsens beretning side 27–28, KA.
36. H. Chr. Olsens beretning side 29 og Kjødts beretning side 11, KA, samt red. Kjødt i »Danmarks Frihedskamp« I side 357, og politiets arkiv.

37. Bornholms Avis d. 17/2 1945 og Bornholms Tidende d. 5/3 1945 samt Frederiksen side 452–453.
38. H. Chr. Olsens beretning side 29 og Kjødts beretning side 9, KA, samt samtale m. Wegener.
39. Barfod side 96–99.
40. Kaptajn Rømers beretning om rejsen i Stemann II side 11–13 og Stemann I side 263–265 og Stemann II side 14.
41. Samtale m. H. P. Bendtsen og H. P. Bendtsens beretning om rejsen i Stemann II side 16–17 og Stemann II side 18.
42. Samtale m. H. P. Bendtsen, og Børge Høghs artikel i Bornholms Avis d. 5/3 1945 samt Ritzau Information d. 5/3 side 584, d. 12/3 side 604 og d. 14/3 side 613, samt Stemann II side 19–22.
43. Kjødts beretning side 9, KA, og Arthur Hansens redegørelse i KA.
44. 1. kompagnis arkiv og samtaler m. Bent Holm og E. V. Riis.
45. Samtaler m. Arvidsen, John Sørensen og Aksel Jensen samt 2. kompagnis arkiv.
46. Samtaler med Knud Jespersen, Tønnes Wichmann og Axel Jensen, samt 3. kompagnis arkiv.
47. Redegørelse fra H. C. Lohmann d. 8/8 1945, KA, og samtale m. A. Sørensens.
48. H. Chr. Olsens beretning side 30–31, KA.
49. Våbenliste i Stabens arkiv.
50. Samtaler m. Abitz, Leif Henriksen, og Rønne Vagtværns rapport d. 21/4 1945 journ. nr. 165, RVA, samt brev fra amtet til indenrigsm. KK journ. nr. 1457⁶/1945 d. 16/4 1945, RA.
51. Samtale m. Wegener og breve fra amtet d. 21/4, 30/4 og 4/5 i indenrigsm. KK journ. nr. 1457⁶/1945, RA.
52. Brev fra amtet til indenrigsm. KK journ. nr. 1457⁶/1945 d. 25/4 1945, RA, samt de bornholmske dagblade.
53. Breve fra amtet til indenrigsm. KK journ. nr. 1457⁶/1945 d. 21/4, 23/4, 24/4, 25/4 og 26/4 1945, RA, og Rønne Vagtværns journal nr. 167 og 176 d. 25/4 og 2/5 1945, RVA.

XI. kapitel

GESTAPO OG TYSKERNE

Det vil være naturligt på dette tidspunkt at se lidt nøjere på det tyske sikkerhedspolitis arbejde på Bornholm. Som tidligere nævnt havde der indtil sommeren 1944 udelukkende været medlemmer af Geheime Feldpolizei på øen, men den 24. juli 1944 overtog en gestapomand, kriminalsekretær Bruno Schultz, ledelsen af det tyske efterforskningsarbejde mod den bornholmske modstandsbevægelse. Så længe, det danske politi var i funktion, mærkede man dog ikke meget til Gestapo, men fra oktober 1944 begyndte det at tage fat. Den 18. oktober arresteredes to gymnasieelever, Niels Rosback og Knud Harild, for udbredelse af illegale blade, men de blev sluppet fri igen den 27. november, og den 20. oktober arresterede Gestapo Poul Bjelke Hansen, medens han fejrede fødselsdag i familiens skød. Han havde været i Sverige, men var netop vendt tilbage og var hjemme hos sin far, direktøren for Rønne Bio, da Gestapo ankom. Han sigtedes for illegal udrejse og sad fængslet til kapitulationen.¹

I samme måned var det som før nævnt, at man havde forsøgt at få fat i redaktionssekretær Hjuler, men uden held, og man havde en tid haft stikkeren Arne Oskar Hameken herovre, for at denne skulle snuse noget op. Den 7. november arresteredes kioskejer Julius Bidstrup i Nexø, tiltalt for sabotage, men allerede den 2. februar lod de ham gå igen. Den 11. november arresteredes skomager Karl Aage Kure, der dog kun sad nogle få dage, og den 17. november tilbageholdtes Orla Cloos Munter i anledning af et bombeattentat, men blev løsladt dagen efter. Samme dag arresteredes i øvrigt gymnasieelev Knud Erik Harild i forbindelse med illegale blade, men også han sad kun i kort tid, til den 27. november, og den 18. november arresterede man reservebetjent Zigbrandt Petersen, der blev holdt tilbage til kapitulationen. Endelig lykkedes det den 27. november, som tidligere omtalt, Gestapo at få fat i journalist Børge Kure, der siden sendtes til Frøslev, og det var ligeledes i disse dage, at Gestapo foretog sin aktion mod nogle gymnasieelever på Statsskolen i Rønne og arresterede Jørgen og Knud Blem Bidstrup, Henning Clausen, Orla Kofoed Hansen og Søren Nielsen.²

November måned var således en særdeles aktiv måned for Gestapo, der ligesom prøvede at komme ind på livet af modstandsbevægelsen på Bornholm uden dog at have held med sig. Man vidste åbenbart for lidt, man havde tilsyneladende ikke tilstrækkeligt effektive stikkere, og selv om man tilmed fik arresteret en af lederne, nemlig Børge Kure, røbede denne intet,

så man faktisk ikke nåede videre i arbejdet med den stadig tiltagende aktivitet på Bornholm. Det hang vel også en del sammen med, at selv om man havde en politimand fra Gestapo som chef, var han alligevel for rar en mand, der ikke brugte de ellers for Gestapo frygtede og almindeligt kendte metoder ved afhøring. Det var sikkert disse små resultater, der forårsagede, at man fandt det nødvendigt at udbygge Gestapo og give det bedre virkemuligheder. Omkring midten af december flyttede man fra Missionshotellet til Vestre Skole, der var blevet indrettet til at være Gestapos højborg, og samtidig sendtes nogle politiso'dater til øen til hjælp for Bruno Schulz, ligesom man gav ham nogle danske statsborgere til hjælp som vagtmandskab. Disse danskere kunne også gøre sig nyttige på flere andre områder end ved blot at være vagter. Desuden var krigsudviklingen på Østfronten også ved at påvirke tyskerne, der forudså, at Bornholm snart kunne komme til at ligge i frontlinjen. Som et udtryk for denne nervøsitet var en melding om forstærket illegal – tyskerne kaldte det kommunistisk – aktivitet på øen, »sandsynligvis til forberedelse af overraskende russisk landgang på Bornholm«.³ Kort sagt, man følte sig tvunget til fra Gestapos side at føre en hårdere kurs mod modstandsbevægelsen.

Gestapos mandskab

De danskere, der kom til at gøre tjeneste som vagtmandskab, var naturligvis ikke »Guds bedste børn«, og en af dem havde vagtværnet da også en mindre kontrovers med. Han stjal fire tæpper fra forsørgelsesgården, og da vagtværnets chef henvendte sig til Schultz og gjorde opmærksom på, at det var kommunens ejendom, blev de da også tilbageleveret, men samme aften opsøgte vagtmanden vagtværnets chef, Wegener. Først ringede han til ham og skældte ham ud, derefter tog han ud til Wegeners hjem og kimede på døren og buldrede og for rundt til vinduerne. Så måtte Wegener igen ringe til Schultz og bede ham sende mandskab ud for at få ham fjernet. I øvrigt havde vagtværnet et fornuftigt forhold til det tyske politi, idet man lod de sager, hvor tyskerne var impliceret, f.eks. ved tyverier o. lign., gå videre til tyskerne, og fra tysk side accepterede man vagtværnet.⁴ Vagtværnet var også behjælpelig med at søge efter bybud Arne Christoffersen, der ikke havde indfundet sig på sin plads som sædvanlig. Eftersøgningen gav til resultat, at man fik oplysning om, at den unge mand var arresteret af det tyske sikkerhedspoliti lørdag aften den 3. februar.⁵

I begyndelsen af februar kom nogle nye gestapofolk til Bornholm. Det var tyskerne Karl Kallus og Walther Mehnert, og i den følgende tid forøgedes antallet af arrestationer igen, og forhørene skærpedes. Kallus var således med i den gruppe, der under ledelse af Schultz arresterede besætningen om bord på M/S »Ulla«, nemlig skipperen Hans Peter Hansen, bedstemanden Søren Lundby Christensen og jungmand Karl Orla Holm.

Under forhøret af skipperen for Kallus tre gange løs på ham og pryglede ham for at få ham til at sige noget, men uden videre held, og efter nogen tids ophold i Rønne arrest førtes de alle tre til København, medens M/S »Ulla« blev beslaglagt af tyskerne.⁶

På Vestre Skole, Gestapos hovedkvarter, residerede nu Bruno Schultz (f. 19/4 1903) som chef. Han var uddannet som politimand ved Gestapo i Tyskland, var ca. 167 cm høj, var af almindelig bygning, tyndhåret med blegt ansigt og markerede ansigtstræk, og han toges i almindelighed for at være en omgængelig mand.

Hans nærmeste medarbejder var den eneste, som var tilbage af Geheime Feldpolizei, Heinrich Jantzen. Han omtales af Carlo Rasmussen som en fin mand, der endog til tider tog fangerne i forsvar over for gestapomændene. Karl Kallus kom til Bornholm i begyndelsen af februar 1945. Han var af alder i begyndelsen af fyrrerne, ca. 170 cm høj, spinkelt bygget med smalle læber og markerede ansigtstræk. Han var den typiske politimand og den mand, der udførte ordrene, når fangerne blev slået og mishandlet. Walther Mehnert kom til Bornholm samtidig med Kallus. Han var 39 år, ca. 170 cm høj, havde sort hår, bred pande og lidt tykke læber. Han kunne tale en smule dansk og hjalp ofte Kallus, når der skulle slås. De øvrige gestapofolk gjorde sig mindre bemærkede. Det var Karl Neubert (f. 22/4 1914), der var noget korpulent med et fedladent ansigt, Heintz Neven (f. 22/7 1907), der var lysblond med høj pande og almindelig af bygning, Simon Schilling, der var ca. 50 år, ca. 165 cm høj, mørkeblond med noget udstående ører, og arbejdede som ordonnans og chauffør, samt Friedrich Poul Erich Schelhass (f. 5/7 1901), der var kraftig af bygning, gråt hår, tykke læber og tykhalset. Han var ofte i København og var netop med »Carl« i maj, da den blev ført ind til Malmø, hvor han blev arresteret. Desuden var der et par danske gestapofolk, nemlig Carl Henrik Andersen (f. 14/4 1927) og Villy Antoni Jensen, og som vagter ved Vestre Skole virkede Kaj Albert Johannes Bager (f. 1/8 1916), Ejnar Kofoed Hansen (f. 19/10 1911), Johannes Chr. Petersen (f. 27/2 1915), Svend Ulrik Petersen (f. 25/5 1920) samt Karl Valdemar Norman Rasmussen (f. 13/1 1915). Endvidere arbejdede tre danske kvinder i køkkenet. Endelig var der til Gestapo knyttet nogle hipofolk. Det var i januar tre mand, som var der i ca. tre uger, John Carl Rasmussen, Verner Magnus Hansen og Knud Ejnar Kaaris. De afløstes den 11. februar af Laurits Christen Bruno Harkier Petersen, der gik under dæksnavnet Bruno Hansen, Villy Louis Berg Gerhardt, der gik under dæksnavnet Villy Rasmussen, samt John Torp, der gik under dæksnavnet Bergman. De to af dem blev flyttet bort igen i marts, og kun Gerhardt blev på Bornholm til kapitulationen. Til gengæld kom midt i marts Kurt Helge Edmun Alman Frederiksen, som også blev der til kapitulationen. Endvidere var der til tjeneste for tyskerne en halv snes marinevægtene, der boede på Galløkken.⁷

Gestapometoder

Den 13. marts arresteredes borgmester Regnersen fra Hasle. Schultz har angivet som grund hertil den uro, der var blandt folk, som havde tyskere på kost i Hasle i forbindelse med en prisundersøgelse, som kommunen havde iværksat. Den direkte anledning var et brev fra en fru Jensen, der stærkt havde beklaget sig til Inselkommandanturen, hvorefter sagen var blevet overgivet til det tyske politi. Efter at Schultz havde undersøgt sagen på Bornholm, havde han oversendt den til København samtidig med, at han havde sendt borgmesteren derover. Han håbede derved at skaffe ro om sagen i Hasle. Imidlertid havde han ved flere samtaler med amtmand Stemann fået det indtryk, at der ikke var grundlag for nogen tiltale, og den 20. april var borgmesteren atter blevet løsladt efter indstilling til København fra Schultz.⁸

Anderledes voldsomt gik det til, da Orla Rønne Jensen blev arresteret. Da han var ved at fotografere nogle u-både og andre krigsskibe i Rønne havn, blev han taget af en vagtpost, der havde stået skjult for ham, hvorefter vagten havde ringet til det tyske politi. Amtmanden skriver herom i sin indberetning til ministeriet: »Han havde vist forsøgt at fotografere de tyske u-både i havnen, hvilket jo også er meget uforsigtigt. Han angav så over for Gestapo, at han boede hos købmand Krusell, hvor han var ansat. Dette medførte, at de straks tog til dennes hjem og tog fruen med, som hun gik og stod. Manden var ikke hjemme, men da han ude i byen hørte det passerende, meldte han sig straks hos Gestapo, som derpå undersøgte alt på kontoret og i hjemmet, uanset at medhjælperen havde talt usandt – hvilket ikke forbedrede hans stilling over for Gestapo – da han sagde, at han boede der. Krusell og hans kone blev først noget ublidt behandlet, men senere pænere og frigivet straks på aftenen. Gestapo behøvede medhjælperen, og da Krusell var blevet konfronteret med ham, syntes han at bære synlige tegn i ansigtet på en ikke absolut blid medfart«.⁹ Orla Rønne Jensen har siden forklaret, at da man fandt ud af, at han havde opgivet falsk adresse, var de to tyske politimænd, Mehnert og Kallus, faldet over ham og slået ham til jorden med nogle meget kraftige næveslag. Derefter rejste de ham op igen og belagde ham med håndjern således, at han kom til at ligge i hugstilling med hænderne lænket sammen under knæene. De bearbejdede nu hans hoved og ryg med gummistave i længere tid, så ryggen blev en blodig masse, og han kunne efter denne behandling i lang tid ikke tåle at ligge på ryggen eller sidde ned.

Efter en pause gav de ham endnu en omgang, hvorefter de erklærede, at nu skulle de have noget at spise, og han blev så ført ned i en celle i kælderens imens. Her fik han lov til at være i fred indtil mandag morgen, da de førte ham til hans bopæl, hvor de foretog en ransagning i flere timer. De fandt en hel del illegale billeder, som han havde taget i tidens løb,

bl.a. af bombeattentater i Rønne og nogle af de tyske militære anlæg på Bornholm. De fandt også et brev fra Elmer Folkjær, hvori John Kyhns navn var nævnt. Derefter blev han ført tilbage til Vestre Skole, hvor han atter blev udsat for en masse klø med gummistave og slag i ansigtet med knyttede næver. Han blev tvunget til at fortælle en del om sig selv, men søgte at holde sine kammerater udenfor og opdigtede i stedet for nogle historier. Uheldigvis konstaterede Kallus i ét tilfælde, at en historie var usand, så om onsdagen fik han atter en omgang prygl af ham. Så fik han endelig fred til om lørdagen, da han atter, dvs. en uge efter sin arrestation, hentes til forhør. Denne gang var det hipomanden Gerhardt, der tog affære, medens Mehnert forhørte ham. Rasmussen pryglede ham både med sine knyttede næver og med gummistav. Han forblev på Vestre Skole indtil den 20. april, da han sammen med tre andre danske fanger førtes til København på en tysk patruljebåd. Under rejsen, der varede 26 timer, måtte de fire fanger sidde i et lille vaskerum, hvor pladsen var så snæver, at skulle en af dem rejse sig op, var de tre andre også nødt til at stå op. Han blev derefter overført til Vestre Fængsel, hvor han sad til kapitulationen.¹⁰

Bagersvend John Kyhn blev arresteret den 4. april 1945, da han som tjenstgørende ved luftbeskyttelsestjenesten netop havde indtaget sin post på Teknisk Skoles tag. To tyske gestapofolk og en dansk tolk, Andersen, indfandt sig der og bad ham følge med. I Vestre Skole blev han efter et kvarters ventetid taget i forhør af Kallus. Han fik håndjern på, men blev stillet således, at hænderne var samlet nede bag om anklerne. Medens man forlangte, at han skulle indrømme deltagelse i sabotager og samarbejde med Rønne Jensen, fik han ind imellem bank med en gummistav. Da det havde stået på i omkring tre kvarter, blev han bragt til en celle, men kort efter atter hentet for at blive konfronteret med Rønne Jensen. Forhøret fortsatte en tid som før, hvorefter det blev sagt til ham, at nu fik han fem minutter til at tilstå, ellers ville han blive ført til et sted, hvor der ville være en læge til stede, medens de tog ham under behandling. Da tiden var gået, uden at noget nyt var kommet frem, blev han ført til en bil og kørt ud på Galløkken. Han havde da været på Vestre Skole i ca. tre timer, men på Galløkken gik det bedre, end han vel havde ventet, for han blev sat ind i en celle, hvor borgmester Regnersen fra Hasle i forvejen befandt sig. Et par gange kom en tysk mariner ind og stillede ham nogle spørgsmål, og da svarene stadig var lige negative, gav han ham et par knytnæveslag i ansigtet og forlod ham igen. Uden videre forstyrrelser sad han nu her i otte dage, hvorefter han blev hentet til nyt forhør og påvisning et par steder i Rønne. Den 18. april blev han overført til Vestre Skole igen, og to dage senere blev han med Rønne Jensen, politibetjent Thyge Nielsen og Axel Jensen overført til København med en tysk patruljebåd. Her kom

han via Politigården til Vestre Fængsel, hvor han sad til kapitulationen den 5. maj.¹¹

Thyge Nielsen var blevet taget den 18. april og blev efter et kort forhør ført videre til København to dage senere, medens Axel Ejner Jensen var blevet arresteret den 3. april. Han var på vej fra Store Torv i Rønne mod havnen, hvor han skulle træffe en aftale vedr. en finne og to hollændere, som han om aftenen skulle hjælpe til Sverige, da han pludselig fik stukket en pistol i siden. Tre mænd, der udgav sig for værende fra det tyske sikkerhedspoliti, opfordrede ham til at følge med. Han førtes direkte til Vestre Skole, hvor han sigtedes for at have købt en pistol af en tjekkisk styrmand fra bugserbåden »Navic«, der lå i Rønne havn. Han nægtede, og selv om han blev konfronteret med styrmanden, der påstod at genkende ham, fastholdt han sin nægtelse. I første omgang blev han forhørt af danskeren Villy Gerhardt, og under afhøringen satte han sig til modværge mod Gerhardt og slog denne, men blev derefter selv slået i gulvet. Herunder kom nogle gestapofolk til stede, og Aksel Jensen fik nu håndjern på, idet man, som også ved John Kyhn, tvang hans arme ned under knæhaserne og satte håndjern på, medens de to tyskere Mehnert og Kallus slog løs på ham. Aksel Jensen indrømmede nu købet af et par pistoler, der da også blev fundet under en ransagning i hans hjem. Her fandt man imidlertid også et brev fra hans bror i København. Gestapo, eller vel nærmere den danske hipomand, syntes, at brevet virkede mistænkeligt, hvorefter Aksel Jensen igen fik en omgang prygl for at opgive broderens adresse. Det var en situation, mange arrestanter havde været i, og han klarede den også på samme måde som de fleste andre gjorde det, nemlig ved at opgive en adresse, hvor broderen havde boet, men som han ikke mere benyttede. Resultatet var også det samme, som kendes fra andre tilfælde. Gestapo undersøgte forholdene, men fandt ikke broderen, og en uges tid efter skulle gestapofolkene så have udløsning for deres raseri over at være ført bag lyset. Endnu engang blev han ilde tilredt med gummikniplerne af Mehnert og Kallus, der dog ikke fik mere ud af ham. Der var nemlig også en anden fordel ved denne taktik, idet Gestapo ved besøget på den gamle adresse derved uvilkårligt satte en efterretningsaktion i gang, der kunne advare broderen. Gestapo vidste fra mange andre afhøringer, at spillet dermed var tabt, og uanset om de fik nye adresser af arrestanten, ville de ikke komme nærmere den mand, de søgte. Efter endnu en uges tid, den 20. april, blev Aksel Jensen, som tidligere omtalt, ført til Vestre Fængsel i København, hvor han sad til kapitulationen.¹²

Den 1. april anholdt Gestapo fisker Carl Pedersen Vang klokken tre om natten. I to timer kom han i skarpt forhør hos Kallus, der mistænkte ham for at have med flygtningetransporter at gøre, men da man ikke kunne finde ud af noget, sad han i Vestre Skole til den 29. april, da han omsider

blev løsladt igen.¹³ Desuden arresteredes i april Poul Åge Vilhelmsen, som dog blev løsladt samme dag, Orla William Jensen, der sad natten over, og Svend Willy Jørgensen, der sad i fem dage. Endvidere blev, som tidligere omtalt, kontorchef Abitz arresteret af Gestapo den 22. april, men atter frigivet en uge senere.¹⁴

Det var tydeligt, at krigen nu nærmede sig sin afslutning, og selv om mange tyskere måske til det sidste ikke rigtigt har villet se kendsgerningerne i øjnene, var der også de tyskere, der på anden måde søgte at retfærdiggøre sig til det opgør, som måtte komme efter krigen. Det gjaldt også Gestapo, der dog aldrig rigtigt havde udfoldet sig på Bornholm, som man kender det fra mange andre egne af landet.

Fronten nærmer sig Bornholm

Den tyske værnemagt havde i de første år af besættelsen været repræsenteret i mindre antal på øen, men i løbet af 1944, da krigen tog en alvorlig vending for tyskerne, begyndte de også at indstille sig på, at Bornholm kunne blive et værdifuldt støttepunkt for dem. Allerede umiddelbart efter invasionen i Normandiet havde tyskerne frygtet en invasion i Danmark. Tyske agenter havde konstateret troppekonzentrationer i Nordengland og Skotland og havde sat dem i forbindelse med en eventuel invasion i Sydnorge eller i Danmark.¹⁵ Bornholm var endnu ikke på dette tidspunkt inde i billedet, men kom det i løbet af efteråret, efterhånden som russerne rykkede frem på Østfronten.

På Bornholm så man også, hvorledes en stadig større del af den tyske østersøflåde holdt til omkring øen. Alene i den sidste uge af august havde man således besøg af et par krydsere af Leipzig-klassen, 7 destroyere og nogle forsyningskibe på omkring 4000 tons, og hertil kom endog en gammel kending, nemlig M/S »Hammershus«, gråmalet og ændret til sit nye formål.¹⁶ I september begyndte man at interessere sig for Bornholms befæstning. Det hedder således i en redegørelse fra den tyske krigsmarine: »Det er min pligt at henvise til, at øernes nordrand er ringe beskyttet. Beskyttelsen af Sydsjælland, den artilleristiske spærring af Langelandsbæltet og Sydfyn viser sig lige så påtrængende nødvendig som at få udbygget den ringe besætning og udstyr på Bornholm med artillerivåben, mindst en marineartilleri-afdeling på ca. 6-8 middel og lette batterier samt ca. 1/2 M.F.L.A. Bornholm er nu inden for russernes luftlandemuligheder. De med håndvåben udrustede ca. 240 kun delvis fuldt indsatsdygtige og over hele øen spredte soldater danner ikke nogen modstand for Inselkommandanten på Bornholm. En generobring af øen efter en russisk besættelse vil kræve en større indsats«.¹⁷ Besætningen var heller ikke stor på Bornholm på denne tid. Den 10. oktober opgør Admiral Skagerak således styrken til følgende:¹⁸

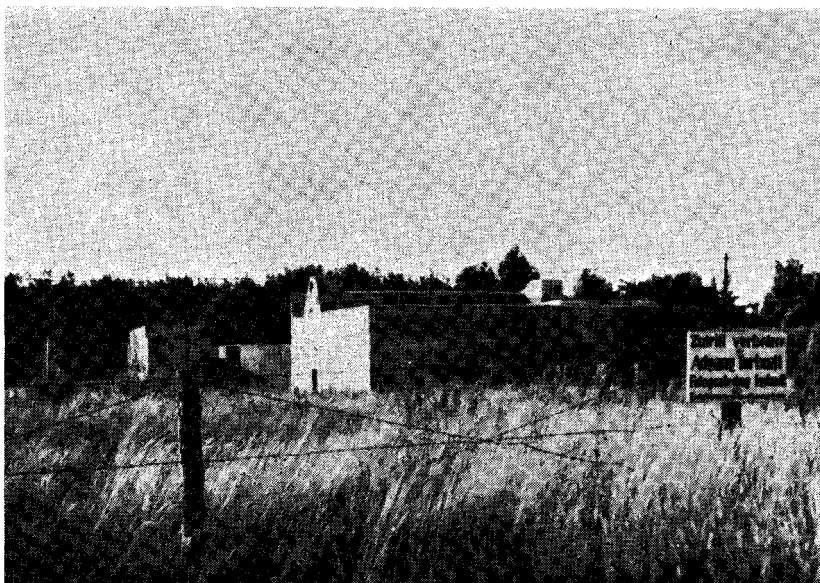

Foto fra den tyske befæstning ved Dueodde.

Stützpunkt Marine i Rønne:

Inselkommandantens stab med Fluko: 4 officerer 41 mand.

Vagtstyrke: 1 officer 29 mand, hvoraf 6 er indsatsuduelige.

Forkommando for ventede opgaver: 22 mand, hvoraf mindst 11 er indsatsuduelige.

Stützpunkt Luftwaffe i Olsker: 8/inf.Reg. 214 taktisk underlagt 1. jagerdivision Döbenitz med 4 officerer 175 mand.

Desuden spredt over øen:

A. Marine: 9 flyvevagter med 71 mand.

8 havnevagter med 16 mand.

3 UAG-Schall station med 1 officer 34 mand.

WE-lager Sandvig: 1 officer 21 mand.

B. Luftwaffe: 7 forsøgssteder med 2 embedsmænd 37 mand underlagt Flugplatzkommando A 34/XI Karlshagen Po.I.

C. Hæren: 9 forsøgssteder med 1 officer 55 mand underlagt In.4 des OKH/Ag Art/Tr.Vers.Kdo.

4 stab Jüterbog II: i alt 12 officerer 2 embedsmænd med 501 mand

med 12 stk. 2 cm Flak 14 Mg 541 geværer 30 MP 79 pistoler og 2426 håndgranater«.

Man var nu opmærksom på Bornholms betydning for krigsførelsen, idet tyskerne så, at Bornholm kunne blive et led i kapløbet mellem de allierede mod de nordiske Dardaneller og desuden kunne være en vigtig base for dem i kampen om den tyske Østersøkyst. Endvidere var det tyskernes frygt, at russerne nemt kunne landsætte både materiel og personel især om natten. Dette foranledigede, at øens forsvarsstillinger blev nærmere undersøgt og besigtiget af eksperter i dagene den 11. til 13. november, hvorefter der blev givet indstilling om oprettelse af en forsvarsstilling omkring Rønne samt opstilling af seks batteristillinger på kysten.¹⁹ Disse planer blev imidlertid ikke realiserede med det samme.

Bornholm set udefra

Noget andet er det imidlertid, at Danmark, der jo kun var en meget lille brik i det store spil, var nødt til at sikre sig mod alle eventualiteter i forbindelse med, hvad der kunne ske ved krigsafslutningen, og her var Bornholm kun en lille flis af den lille brik. Det danske frihedsråd havde i løbet af 1944 skaffet sig gode kontakter med både London og Washington, og det havde i forsommeren 1944 fået anerkendt Thomas Døssing som gesandt i Moskva. Arbejdet, som disse og andre kontakter i udlandet gjorde for at få sikret danske interesser, er udførligt omtalt andre steder og skal derfor ikke nærmere behandles her, men et kort rids af udviklingen vil være på sin plads, specielt med hensyn til Bornholms interesser.²⁰

Den 30. november 1944 henvendte den danske gesandt i London, Reventlow, sig til gesandten i Washington, Kauffmann, og foreslog, at der skulle skabes en kontakt til Døssing for at få en aftale på lignende måde som den norske regering, hvis sovjetiske tropper besatte dansk territorium, selv om han anså det for sandsynligt, at de britisk-amerikanske styrker kom først. Man forhørte sig samtidig hos briterne og amerikanerne, og i en noteudveksling mellem disse skrev briterne bl.a.: »Der er muligvis ikke mange chancer for, at Sovjetunionen når Bornholm eller andre danske områder. Men danskerne her mener, det var meget klogt af den norske regering at tage det analoge spørgsmål op med den sovjetiske regering i god tid, før det var umiddelbart nødvendigt. Vi vil helst ikke tage ansvaret for at råde danskerne til helt og holdent at opgive udspillet.«²¹ Noget positivt ses dog ikke at være kommet ud af henvendelserne til Moskva, men det er bemærkelsesværdigt at konstatere, at man i England på dette tidspunkt ikke regnede med, at der kunne opstå noget russisk problem.

For russerne så det ud til, at Danmark og hermed Bornholm først og fremmest var et maritimt militært problem. Det var de danske stræder og i det hele taget indsejlingen til Østersøen, som interesserede russerne. I »Krasnyj Flot« indledte I. Jermashev således den 9. februar en artikelserie

om Østersøen. I den tredje artikel omtaler han den røde hærs befrielse af Estland, Letland og Litauen og fortsætter: »Den røde armes sejr ved Oderfloden bringer timen for Danmarks befrielse nærmere, og tilintetgørelsen af tyskernes positioner ved bælteerne, Kattegat og Skagerrak vil hidføre hele Norges frigørelse... De tyske forposter, citadeller og bastioner, disse lænker i de tyske slavekæder om Østersøens bredder skal falde og vil falde«. ²² Forfatteren anså trekanten Kiel-Bornholm-Pommernbugten med Rügen som centrum som et vigtigt led i tysk strategi, og det vil med andre ord sige, at man fra russisk side mente, at Bornholm var en betydningsfuld hjørnesten i den tyske krigsførelse.

At det ikke var helt forkert, fremgår vel nok af den ændring, der netop i februar 1945 skete i de tyske planer for organisationen af området. Den tyske overkommando (OKW/W.F.St. (Wehrmachtsführungsamt/Stab)) ønskede således nu at udnytte og udbygge de forhåndenværende støttepunkter på Bornholm til brug for baser for både søstridskræfter og luftstridskræfter. Inselkommandanten skulle i den anledning, hvad angår ovennævnte spørgsmål, underlægges Admiral Ostsee West, medens selve forsvaret umiddelbart skulle forblive under Admiral Ost (MOK Ost). Til brug for Bornholm ville man i øvrigt trække nogle batterier fra Kurland til øen. Det hele blev endelig fastlagt ved befaling fra OKW den 23. februar 1945. ²³ Marineoberkommando Ostsee udtalte i den forbindelse, at Bornholm var velegnet som støttepunkt for lette søstridskræfter, fordi der nær de bornholmske havne var dybt vand, hvilket ville være særlig gunstigt for f.eks. u-bådsjagere, og desuden var øen særdeles anvendelig som udvigestøttepunkt under den efterhånden stærke luftaktivitet. Hvis den ugunstige udvikling til lands fortsatte, mente MOK Øst endvidere, at dersom flere østersøhavne tabtes, kunne Bornholm optage mindre enheder og endvidere holdes i længere tid ved russisk fremtrængning, og øen kunne holdes forsynet fra det øvrige Danmark. Spørgsmålet var blot, om det skulle være Rønne eller Nexø, der skulle indrettes til støttepunkt for hurtigbådene. ²⁴ Hertil kom, at Bornholm kunne få betydning ved sikringen af borttransporten af flygtninge fra øst. Den tyske søkrigsledelse opgjorde på denne tid antallet af flygtninge, der skulle evakueres ad søvejen, til 150.000-200.000 fra det, den kaldte Heilsberg-rummet, omkring 135.000 fra Königsberg-rummet, 50.000 fra Pillau og omkring 650.000 fra rummet Danzig-Gdynia, og samtidig kunne man melde om storindflyvninger af russiske maskiner helt til højden af Bornholm. ²⁵ Der var problemer nok, der nu tårnede sig op for tyskerne omkring Bornholm. Med hensyn til det sidste punkt fastslog Inselkommandant v. Moraht dog, at Bornholm hverken havde boliger eller proviant til at tage sig af et større antal flygtninge, og han fik derfor hos admiralen for den vestlige Østersø udvirket, at der blev udgivet et generelt anløbsforbud for Bornholm for flygtningeskibe. ²⁶

*Den tyske
Inselkommandant
v. Kamptz.*

Den nye Inselkommandant

I forbindelse med disse nye planer for Bornholm udskiftedes Inselkommandanten endnu engang. Kapitän zur See v. Kamptz fik overdraget hvervet fra 1. marts, men ankom først til øen den 4. marts, hvor han bad Moraht om at fungere for ham endnu nogen tid, da han måtte rejse bort for at søge at skaffe det fornødne materiel til øens forsvar²⁷ Det var en energisk og ivrig kommandant, der nu trådte i funktion. I de følgende dage havde han samtaler med forskellige tyske myndigheder og sine overordnede i Danmark, og som konklusion af sine samtaler kunne han fastslå, at Bornholm havde i øjeblikket ingen betonfæstninger, ingen feltstillinger, intet armeringsmateriel eller forråd, ingen artilleristisk eller infanteristisk forsvarskraft og ingen midler til ødelæggelse af havne. Han undrede sig over, at der efter

fem års besættelse var foretaget så lidt på denne vigtige ø, at der i de sidste otte måneder absolut intet var gjort, samtidig med at andre støttepunkter på Østersøkysten var blevet udbygget. Hvis det skulle komme så vidt, at tyskerne mistede Bornholm, ville de tyske søforbindelser i Østersøen være alvorligt truet, og han fandt det derfor nødvendigt hurtigst muligt at få indhentet fem års forsømmelighed. Ganske vist anså han et kommunistisk angreb fra søsiden for yderst ringe, og muligheden for en rejsning af den bornholmske befolkning for at befri øen mente han også var ringe, selv om den blev understøttet af en væbnet dansk styrke, landsat fra Sverige, men kombineret med luftoperationer fra kommunistisk eller allieret side kunne alt dette i sammenhæng være farligt.

v. Kamptz så derfor kun to muligheder for forholdene på Bornholm. Enten kunne man lade øen ligge i den nuværende tilstand og da regne med, at fjenden ikke ville foretage sig noget i håb om, at øen alligevel før eller siden ville falde som en moden frugt, eller man kunne forstærke forsvaret og derved gøre et angreb særdeles risikabelt. Udbygningen af forsvaret ville kræve følgende forhold:

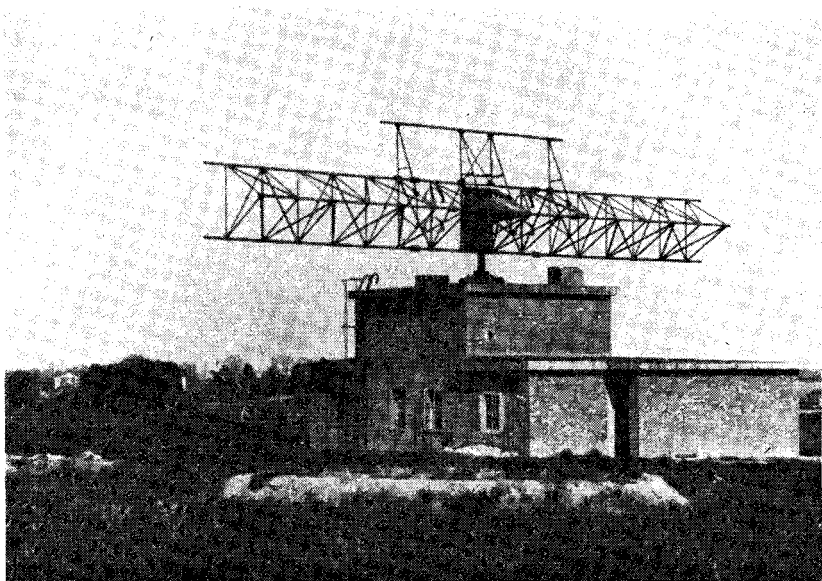
1. Sikring af Rønne mod angreb fra luften, havet og landet med hovedvægten lagt på landforsvaret.
2. En lignende sikring af Nexø.
3. Indretning af et støttepunkt og flyveplads ved Åkirkeby.
4. Sikring af et støttepunkt på øens nordspids.
5. Indretning af adskillige infanteristøttepunkter på alle taktisk vigtige punkter på øen.
6. Udbygning af batteristillinger på kysten.

Desuden mente han, at der til forsvaret af den 500 km² store ø med 100 km kystlinie var brug for følgende styrker:

- 2 regimenter marinesoldater (50 pct. motoriseret eller på cykel)
- 8 panser- eller stormskyts
- 1 pansergrenaderbataillon, motoriseret
- 1 motoriseret luftskytsdeling
- 1 motoriseret pionerkompagni

Desuden særligt bevæbnede arbejdstjeneste- eller OT-enheder, styrker til byggeriet med nødvendige specialister, og herudover skulle der oprettes en kampgruppe for Rønne, en for Nexø, en for det sydlige Bornholm og en for det nordlige Bornholm. Man måtte således indstille sig på, at man under et angreb ikke kunne få hjælp udefra.

Efter aftale med Marineoberkommando Ostsee rejste v. Kamptz derefter den 10. marts til Berlin for at få klaring på spørgsmålene og for at få konstateret, hvilke tropper og våben han kunne regne med til øens forsvaret, og i denne forbindelse hvilke særlige fuldmagter han kunne få for at få iværksat øens forsvaret.²⁸

Tysk radaranlæg (Jagdschloss) ved Skrubbegård ved Klemensker.

Det var imidlertid ikke så nemt at få skyts til Bornholm, da man nødtigt kunne undvære det andre steder. Overførslen af batterierne fra Kurland til Bornholm lod derfor bl. a. vente på sig, og man måtte i første omgang nøjes med 8 nye lette batterier, da man ikke kunne skaffe sig noget andetsteds fra.²⁹

Forberedelserne til udbygning af øens forsvar viste sig efterhånden ved de stadig stigende antal beslaglæggelser af ejendom. I Rønne var det allerede i februar teaterbygningen, Østre skole og Hotel Phønix, og de forskellige bygninger skulle blandt andet bruges til de flygtninge, der endnu kom til øen for et kortere ophold for derefter at blive sendt videre vestpå.³⁰ Det var fiskerbåde eller mindre skibe, der bragte disse flygtninge til øen. Den 8. marts kom 30 civile og 10 marinere på to skibe, og den følgende nat kom yderligere nogle fiskerbåde med i alt omkring 60 flygtninge, der hovedsagelig var kvinder og børn. Herefter kom der jævnligt flygtninge i tilsvarende antal, men endnu lykkedes det at få dem sendt videre efter et kort ophold på øen. De kom til havne forskellige steder på øen, Svaneke, Nexø, Rønne, og nogle kom også til Christiansø.³¹ Mange af disse små flygtningeskibe var rene museumsgenstande, som man under almindelige forhold næppe ville vove sig ud på havet med. Den 28. marts kunne amtmanden indberette, at alle flygtninge var væk igen, men dagen efter og i

*Wassermann »M«
ved Klemensker.*

de følgende dage kom atter over 400 nye flygtninge foruden et større antal militære flygtninge fra Hela, Gdynia og Danzig. Tyskerne havde nu også taget alderdomshjemmet i Blykobbe ved Rønne og indrettet det til lazaret. Lægerne og sygeplejerskerne hertil var kommet fra sygehuset i Danzig, der stod i flammer, da de havde forladt det, men allerede den 7. april kunne amtmanden indberette, at alle de civile flygtninge faktisk igen var blevet transporteret bort.³² Alt dette foregik, må man huske, medens kamphandlingerne stadig rasede langs Østersøkysten og i selve Østersøen. Overflyvningerne over Bornholm af allierede maskiner blev stadig hyppigere, og på øen kunne man til tider høre kanontorden sydfra. Det var ikke behageligt at være fisker i disse dage. En halv snes fiskerbåde fra Nexø, der var gået på laksefiskeri, blev således blandet ind i kamphandlingerne og beskudt af

allierede maskiner omkring 25 sømil SØ for Nexø. Flere af bådene blev gennemhullede og måtte nødtørftigt lappes sammen for at kunne redde sig tilbage til havnen. Fiskeskipper Knud Louis Buchardt, Nexø, blev dræbt af en kugle, der fandt ned til hans kahyt, hvor han lå og sov, medens en anden, fisker Hjalmar Hansen, klarede sig med at blive lettere såret. Om trent samtidig kunne de tælle 33 store flygtningeskibe, der passerede syd om Bornholm mod vest.³³

Den 27. marts var den nye Inselkommandant v. Kamptz atter på Bornholm, og dagen efter aflagde han sammen med Moraht besøg hos amtmændene. Stemmann brød sig ikke rigtigt om den nye kommandant, som han betegnede som en yngre mand, typisk miltær og typisk partimand, og han var derfor glad for, at Moraht skulle forblive på øen som v. Kamptz' stedfortræder. v. Kamptz var klar over det gode forhold, der havde været mellem amtmændene og Moraht, og udtalte derfor, at han håbede på et lignende loyalt samarbejde med amtmændene. »Dette reagerede jeg straks overfor og sagde ham rent ud, at han måtte være klar over, at der ikke var eller kunne være tale om nogen loyalitet fra nogen dansk over for Tyskland og tyskerne. Selv om alle danskere ønskede at få tyskerne ud af landet hurtigst muligt, havde jeg samarbejdet med de forskellige tyske kommandanter for at opnå, at forholdene her forblev så rolige som muligt, hvilket var i fælles interesse. Jeg måtte også forbeholde mig i alle situationer åbent at sige, hvad jeg mente, og hvis han ikke kunne gå ind på min tankegang, kunne det punkt komme til at foreligge, hvor jeg måtte sige, som kongen af Sachsen menes at have sagt, da han abdicerede: 'Jetzt könnet ihr den Dreck selbst machen'.« Stemmann forsøgte endvidere at give den nye kommandant et indtryk af bornholmsk psykologi og fortalte, at bornholmerne var rolige og besindige, men hvis de tabte tålmodigheden, kunne de reagere voldsomt, og »jeg benyttede lejligheden til at nævne, at de på et vist tidspunkt skød den svenske kommandant, som var blevet anbragt her på øen. Jeg forklarede ham derfor, at han i egen interesse ville gøre klogt i at tilpasse sine foranstaltninger til den bornholmske befolknings psyke... Samtalen fik vist i det hele taget et noget andet forløb, end v. Kamptz havde tænkt sig, og hans i starten noget hovmodige væsen blev efterhånden mere imødekommende.«³⁴

Restriktioner og beslaglæggelser

Med de mange nye matroser og soldater, der blev indkvarteret rundt omkring, opstod også nye problemer. Vagtværnet blev således den 1. april tilkaldt til De gamles Hjem i Rønne, hvor et par berusede tyske matroser havde kastet sten gennem ikke færre end 14 af hjemmets ruder, og den 4. april klagede en beboer i Søndre Allé over, at der bag hans ejendom i skoven var særdeles uæstetiske forhold, idet »der lå fækalier, der frembød et modbydeligt syn«, og man kunne med sikkerhed henføre disse til flygt-

ningene. En noget lignende klage kom nogle dage senere fra en beboer, der havde en gård, som stødte op til Hotel Phønix' gård, hvor de indkvarterede soldater forrettede deres nødtørft op ad plankeværket, som adskilte de to gårde. Vagtværnet henstillede i den anledning til værnemagtskommandanturen at søge dette hindret, idet man bad om »at foretage foranstaltninger for at fjerne fækalier og hindre lignende uhygiejniske forhold«. ³⁵

Tyskerne var nu i fuld gang med at udbygge forsvaret af øen. Der kom stadig nyt mandskab, og ved Klemensker begyndte man opbygningen af svært skyts, men arbejdet gik snart i stå igen her, da amtmænd allerede den 3. april kunne indberette, at både arbejdere og ingeniører havde forladt stedet, uden at arbejdet var blevet fuldendt. Derimod gik man i gang med planer om at udvide flyvepladsen ved Rønne. Det skulle dog ikke være ved hjælp af danske arbejdere, som man vel ikke mere havde tilstrækkelig tillid til, men derimod med tysk arbejdskraft. Efter samtaler med Moraht fik amtmænd tyskerne til at interessere sig for netop de planer, man i forvejen havde fra dansk side, nemlig en startbane SØ-NV, men som alt andet blev intet fuldendt. ³⁶ Forholdene på Bornholm blev efterhånden i løbet af april måned mere og mere kaotiske med beslaglæggelser på må og få, og samtidig opstod der også vanskeligheder med skibsforbindelsen til København. Den 9. april havde frihedsbevægelsen haft held til at få ført 22 bugser- og bjærgningsbåde til Sverige, og tyskernes øjeblikkelige reaktion var et forbud mod, at danske skibe forlod Københavns havn. ³⁷ Forbudet kom den 10. april, og amtmænd satte sig omgående i forbindelse med Moraht, der lovede at henvende sig til Admiral Wurmbach i København for at opnå dispensation for bornholmerbådene, da øen jo ellers ville blive fuldstændig afskåret, hvilket næppe kunne være i tyskernes interesse. Stemmann skulle have været til København med båden den næste dag, men tog nu i stedet for flyveren, da han derved også hurtigt kunne fremføre sine synspunkter over for såvel de danske som de tyske myndigheder. I København forhandlede han først med direktør Svenningsen om beslaglæggelserne på Bornholm, og dernæst kontaktede han den tyske søfartsattaché Duckwitz for endelig at blive henvist til Kapitän zur See v. Fischer, der residerede på Bådsmandsstrædes kaserne. Denne havde fået Morahts telegram og åbenbart drøftet det med Admiral Wurmbach, men tyskerne ville ikke strække sig videre end til, at bornholmerbådene nok måtte fortsætte sejladsen, men de måtte ikke benytte svensk søterritorium. I stedet for skulle de benytte en sejlroute, der førte dem uden om de tyske spærringer i den sydlige del af Sundet helt ned i nærheden af Rügen og derfra videre til Bornholm. Bortset fra de bekostninger, der fulgte hermed, var det også en farlig sejlads, efterhånden som russerne jo trængte frem i dette afsnit af Østersøen. Stemmann måtte forlade v. Fischer med disse lidt opmuntrende oplysninger, men andre kræfter har åbenbart været i virksomhed, for allerede

dagen efter fik Dampskibsselskabet af 1866 besked om, at »Østersøen« fremtidig måtte benytte femmeterrenden uden om Falsterbo på svensk søterritorium, og Det østbornholmske Selskab fik tilladelse til, at »Carl« som sædvanlig måtte sejle gennem Falsterbokanalens.³⁷

Det var en episode, der som så ofte før viste, hvor uigennemtænkte de tyske repressalier kunne være. Værre var dog den iltre v. Kamptz' lige så uigennemtænkte handlinger på Bornholm. Med påberåbelse af, at han fra dr. Best havde fået tilladelse til lokalt at foretage de beslaglæggelser, han havde lyst til, kom mange bornholmere ud for ubehagelige oplevelser. Endnu medens amtmanden var i København, var kontorchef Abitz den 13. april blevet kaldt til Inselkommandanten, hvor han havde fået at vide, at der ville blive anlagt tre kanonstillinger med tre kanoner i hver henholdsvis nord, øst og syd for Rønne. Arbejdet ville blive påbegyndt næste morgen, og man ville endnu den 13. april kl. 14 forhandle med lodsejerne. Desuden ville han tage det pigråd på øen, som man havde brug for, f.eks. fra private indhegninger. Tyskerne ville i øvrigt få brug for mange arter af byggemateriale, og også dem ville man rekvirere ved beslaglæggelser, hvor man kunne finde dem på øen. Endvidere fik kontorchef Abitz at vide, at da man kunne forvente russiske sabotagegrupper ilandsat, ville vagterne ved samtlige havne blive forøget, og en række af de mindre havne ville blive spærret. Kun havnene ved Rønne, Hasle, Vang, Allinge, Tejn, Gudhjem, Svaneke og Nexø ville blive holdt åbne.³⁸

Fra amtets side fastholdt man imidlertid den linje, at alle spørgsmål om beslaglæggelser ikke kunne foregå lokalt, men skulle forhandles gennem myndighederne i København. Alligevel optrådte v. Kamptz ganske egenmægtigt. Han lod hele den danske kommandantgård i Rønne beslaglægge, så oberst Waagepetersen omgående måtte fraflytte sin privatlejlighed. Desuden beslaglagde tyskerne havnekontorbygningen og toldkammerbygningen i Rønne samt to mindre pakhuse og hele Rønne Roklubs bygning, og den 18. april forlangte de alderdomshjemmet rømmet inden to dage foruden de ejendomme, der blev ryddet, hvor tyskerne ville anlægge deres kanonstillinger. Med kortest muligt varsel begyndte de uden videre at fælde træer og nedrive huse, så beboerne havde vanskeligt ved hurtigt nok at få flyttet og fjernet alt deres indbo, og endelig et par dage før befrielsen forlangte de Statsskolen beslaglagt.³⁹

Hertil kom de vanskeligheder, som kunne opstå for forsyningssituationen, dersom Bornholm blev afskåret fra omverdenen. Derfor var det nødvendigt at passe på de ressourcer, man havde, og indgreb fra tysk side i beholdningerne kunne få ubehagelige følger. Der var dog intet at stille op over for v. Kamptz. Han beslaglagde materialer, hvor han fandt dem. Han lod træ hente i skovene, og det var også i denne periode, at han beslaglagde privatbiler og lastvogne, jernbanevogne og endog cykler. Overalt på øen

mærkede man nu tyskernes aktivitet og beslaglæggelser af det ene eller det andet, og amtet stod magtesløst. Den 21. april skrev amtmanden til ministeriet: »Det hele er fuldstændigt vildt. Uden støtte fra ministeriet kan jeg over for v. Kamptz ikke gøre noget mere. Jeg beder også ganske særligt om omgående meddelelse, om jeg stadig skal – hvis han ønsker det – møde ude hos ham. Selv mener jeg, at befolkningen har holdt med mig i den værdige holdning, som jeg hidtil har søgt at holde. Men jeg tror, at der vil komme bagslag, hvis buen spændes for stærkt. Han er nærmest helt 'vild' – rent ud sagt – og har skabt fuldstændig panik her. Han angiver som anført at have særlig fuldmagt – efter min mening endog ud over dr. Bests – og bruger den næsten mere end fuldt ud. Jeg føler mig uden nogen klar linje, og jeg beder altså om omgående orientering.« Og den 25. april skriver Stemann igen: »Jeg skal meget henstille, at der skaffes orden i forholdene herovre snarest muligt, således at vi i hvert tilfælde ved, hvilke regler der skal følges, og det også bliver klarlagt, om v. Kamptz har lov til at gøre alt, hvad han vil, og på hvilken måde han vil.«⁴⁰

Imedens rullede krigen nærmere Bornholm, og lyden af kanontordenen i syd blev en daglig foreteelse, samtidig med at man nu stadigt hyppigere blev overfløjet af russiske maskiner. Desuden øgedes flygtningestrømmen betydeligt. Både civile og militære flygtninge kom i stort tal, og for alle andre end de mest fanatiske nazister var krigens udfald vis. Lørdag den 28. april kom Moraht på afskedsvisit hos amtmand Stemann. Moraht var helt klar over situationen og havde anmodet om at blive tilbagekaldt for at indtræde som menig matros i Folkestormen. Han var dybt bevæget, og tårerne trillede ned ad kinderne på ham.⁴¹ Derimod så v. Kamptz anderledes på det hele. Da Stemann mandag den 30. april havde en telefonsamtale med ham, fortalte Stemann ham bl. a. om den militære situation, men »han rent ud sagt 'grinede' højt og erklærede alt for løgn. – Men jeg sagde ham, at luften var i hvert tilfælde ladet med elektricitet i disse dage, og jeg henstillede derfor til ham, for at der ikke skulle ske noget, at han med tropperne viste størst mulig forsigtighed og tilbageholdenhed f. eks. ved at undlade syngen i gaderne. Dette kunne ikke falde ham ind i nogen retning. Og han erklærede, at 'enten synger vi eller også skyder vi'. Et typisk udtryk for mandens hysteriske mentalitet.«⁴²

Tyskernes hektiske foranstaltninger

I det sidste halve år af krigen var forholdene helt ændrede på Bornholm. Hvor man hidtil havde haft at gøre med en lille tysk styrke, der kun i ringe grad generede bornholmerne, kom øen nu pludselig ind i søgelyset p. gr. af Østfrontens fremrykning. Det gav sig udslag på flere områder, både hvad angik Gestapo og værnemagten. Gestapos hovedkvarter udbyggedes, man flyttede til Vestre Skole og fik mere mandskab. Desuden satte

man ind med et antal arrestationer i løbet af november måned, hvorved bl.a. en af de ledende skikkeiser i modstandsbevægelsen, Børge Kure, blev anholdt, men uden at Gestapo dog blev klar over hvilken fangst, de havde gjort. Med udvidelsen af mandskabet i december måned og senere i februar kom også nogle gestapofolk, der tilsyneladende var vant til andre metoder end dem, man ellers havde betjent sig af på Bornholm. Således forekom der efter Mehnerts og Kallus' ankomst nogle tilfælde af mishandlinger af de arresterede, men vel nok på grund af gestapochefens holdning blev disse s'et ikke af et omfang, som man ellers kendte fra andre egne af landet. Også arrestationerne blev hyppigere, og i april gik man som på så mange andre områder også her amok med flere mere eller mindre nødvendige anholdelser.

Udbygningen af øen var dog først og fremmest et rent militært anliggende, der blev mere og mere påtrængende, eftersom tyskerne mistede fodfæste i Østersøområdet. Fra de frie danskes side var man opmærksom på de vanskeligheder, som evt. kunne opstå, hvis russerne kom først til Danmark, men man anså muligheden for så ringe, at man ikke satte noget virkeligt ind på at få klarlagt forholdene. Tyskerne så imidlertid Bornholms betydning i forsvaret af den vestlige del af Østersøen, og ved en om'ægning af forsvaret her udskiftede man også Inselkommandanten, der var reserve-officer, med en officer af linjen, v. Kamptz, der var fuldblods nazist og snart skulle gøre tilværelsen ubehagelig for bornholmerne. Hans store planer om udbygningen af øens forsvar, som han fandt himmelråbende for sømt i de forløbne fem år, kunne dog slet ikke nå at blive fuldført, inden skæbnen indhentede ham, men alligevel nåede han at lave rigeligt med ravage på øen. Stik imod alle hidtidige aftaler om forretningsgangen vedr. beslaglæggelser hævdede han at have særlige beføjelser, hvorfor han uden varsel rekvirerede materialer, som han beslaglagde, og med meget korte frister fik han drevet adskillige beboere fra deres hjem, for at han kunne få udbygget sine kanonstillinger, der blev anlagt både ved Rønne og Nexø og også ude omkring på øen. Amtmanden skød han under disse forhold helt til side, og i et hektisk tempo søgte han at få forsvaret klart, samtidig med at mandskabsstyrken øgedes væsentligt. Hertil kom så de stadigt flere flygtninge fra øst, som man ganske vist sørgede for at få ekspederet videre så hurtigt som muligt, men sammen med dem kom også militære flygtninge. Bornholm var i disse sidste krigsdage ved at blive en forpost i det tyske forsvar og var ved at få en central betydning i Østersøen.

NOTER OG HENVISNINGER

XI. kapitel

1. Den tyske marines arkiv spole 5 A, side 3256 d. 22/10 1944, RA, og Ritzau Information d. 18/10 og 24/10 1944.
2. Rønne politis oversigt over arrestanter fra 1945, PA.
3. Den tyske marines arkiv spole 7 A, nr. 5747 d. 20/12 1944, RA.
4. Samtale m. Wegener og Rønne Vagt-værns journal d. 10/1 1945, RVA.
5. Rønne Vagtværns journ. nr. 49 d. 5/2 1945, RVA.
6. Rønne politis afhøringer af Hans Peter Hansen d. 3/6 1945, Bruno Schultz d. 14/5 1946 og Carl Henrik Andersen d. 15/3 1946, PA.
7. Rønne politis arkiv.
9. Afhøring af Bruno Schultz d. 7/5 1946, PA.
9. Brev fra amtet til indenrigsm. KK journ. nr. 14576/1945 d. 28/3 1945, RA.
10. Rønne politis afhøringer af Orla Rønne Jensen d. 26/6 1945 og af tolken Carl Henrik Andersen d. 15/3 1946, PA.
11. Rønne politis afhøring af John Kyhn d. 26/6 1945 og af Villy Louis Gerhardt d. 25/8 1945 samt brev fra John Kyhn til Rønne politi d. 3/10 1945, PA.
12. Rønne politis afhøringer af Aksel Ejner Jensen d. 28/6 og 17/9 1945, af Villy Louis Gerhardt d. 25/8, d. 6/9 og d. 20/9 samt af Bruno Schultz d. 14/5 1946, PA.
13. Rønne politis afhøringer af Carl Pedersen Vang d. 29/6 1945 og af Carl Henrik Andersen d. 14/3 1946, PA.
14. Rønne politis liste over anholdte af Gestapo, PA.
15. Den tyske marines arkiv, Reel A 1, blad 0023, Lagemeldung 13/6 1944 og blad 0080 Lagemeldung 30/8 1944, RA.
16. »Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholmsudgave« nr. 126 d. 29/8 1944.
17. Den tyske marines arkiv spole 5 A, side 3245 sept. 1944, RA.
18. Den tyske marines arkiv spole 5 A, side 3260, d. 10/10 1944, RA.
19. Den tyske marines arkiv spole 5 A, side 3259 og 3274 d. 31/10 og 30/11 1944, RA.
20. Se f. eks. J. Hæstrup: Hemmelig Alliance, Frank Esmann Jensen: Da fornuften sejrede, og Mary Dau: Danmark og Sovjetunionen 1944-49.
21. Esmann Jensen side 195.
22. Mary Dau side 108.
23. Den tyske marines arkiv Teil A, blad 297, 313, 317, 322 og 327 for d. 7/2, 16/2, 18/2, 19/2, 20/2 og 23/2 1945, RA.
24. Den tyske marines arkiv 1. SKL-Teil A, blad 323 d. 21/2 1945, RA.
25. Den tyske marines arkiv 1. SKL-Teil A, blad 301 og 316 d. 9/2 og 19/2 1945, RA.
26. Morahts arkiv, beretning afgivet d. 4/1 1949, RA.
27. Den tyske marines arkiv spole 5 A, nr. 3497, Kriegstagebuch des Inselkommandant Bornholm 1-15/3 1945, RA.
28. Som 27.
29. Den tyske marines arkiv 1. SKL-Teil A, blad 347, 350, 362, 368, 369 og 374 for d. 9/3, 12/3, 17/3, 20/3, 21/3 og 24/3 1945, RA.
30. Ritzau Information side 549 og 596 d. 22/2 og 9/3 1945.
31. »Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholmsudgave« nr. 139 d. 15/3 1945.
32. Indenrigsm. KK journ. nr. 14576/1945 breve fra amtet d. 28/3, 3/4 og 7/4 1945, RA.
33. Ritzau Information side 650, 656 og 657 d. 24/3, 27/3 og 27/3 1945.
34. Indenrigsm. KK journ. nr. 14576/

- 1945 breve fra amtet d. 28/3 og 7/4 1945, RA, samt Stemann II side 29-31.
35. Rønne Vagtværn d. 1/4, 4/4 og 11/4 1945 journ. nr. 134 og 152, RVA.
36. »Studenternes Efterretningstjeneste«, Bornholmsudgave« nr. 139 d. 15/3 1945.
37. Indenrigsm. KK journ. nr. 14576/1945 brev fra amtet d. 14/4 1945, RA, og Stemann II side 37-41.
38. Indenrigsmin. KK journ. nr. 14576/1945 brev fra amtet d. 14/4 1945, RA, og Stemann II side 35 og 41-42.
39. Indenrigsm. journ. nr. 14576/1945 brev fra amtet d. 10/4 og 18/4 1945, RA.
40. Indenrigsm. journ. nr. 14576/1945 breve fra amtet d. 3/4, 21/4 og 25/4 1945, RA, samt Stemann II side 47, 49 og 65.
41. Indenrigsm. journ. nr. 14576/1945 brev fra amtet d. 28/4 1945, RA.
42. Indenrigsmin. journ. nr. 14576/1945 brev fra amtet d. 2/5 1945, RA.

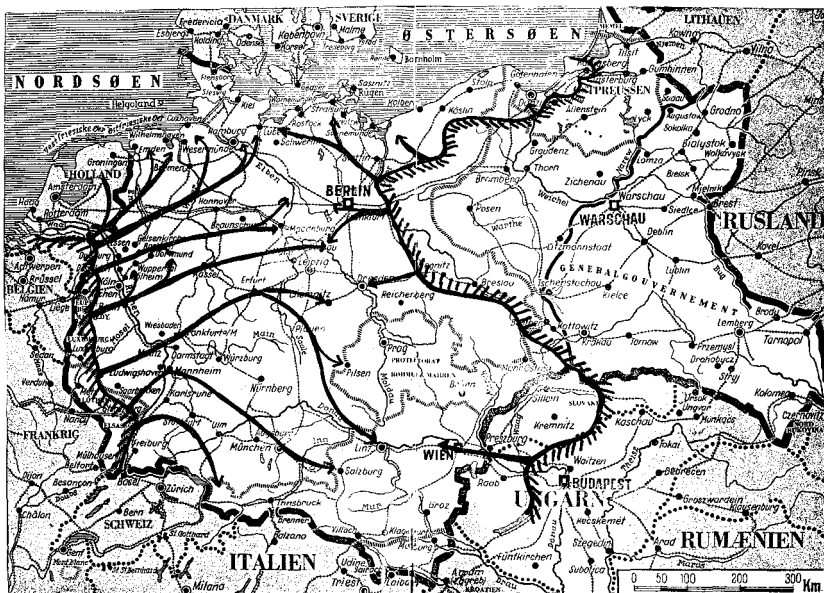
XII. kapitel

KRIGSFRONTEN SYD FOR DANMARK

Hvordan ville den krigsafslutning, som alle kunne se nærmede sig, komme til at forme sig for Danmarks vedkommende? Ville nazisterne, som de tidligere havde udtalt, lade alt falde brændende sammen, hvis de skulle lide nederlag, fordi verden, der ikke ville acceptere nazismen, ikke var værdig til at leve videre? Hvordan ville kampene komme til at forme sig i Danmark? Næppe nogen kunne forudse en så fredelig afvikling af krigen, som det skete i vort land, selv om man medregner bombardementerne på Bornholm. Så man i maj 1945 ud over Europa, var der i alle lande fulgt ødelæggelser, lidelser og kampe i forbindelse med områdernes befrielse, hvad enten man så mod øst eller vest. Og til disse spekulationer kunne man så føje spørgsmålet om, hvilke planer de allierede hære havde under deres fremrykning, og om hvorledes det danske område indgik i disse planer, hvis det indgik. Historien igennem havde hære hærget frem og tilbage, mod øst eller vest, syd for den danske grænse, medens vort territorium kun havde haft en sekundær interesse i det storpolitiske spil. Man kunne jo håbe på lignende forho'd i 1945.

Som tidligere nævnt havde Danmark heller ikke været viet nogen særlig interesse under 2. verdenskrig, i hvert tilfælde ikke i de udtalelser, der kom fra øst eller vest, selv om man måske nok havde talt om interesse-områder. Kunne mon den militære situation ændre på dette forho'd?

I løbet af 1944 havde de vest-allierede styrker siden invasionen i Nordmandiet kæmpet sig frem til den tyske vestgrænse, som de havde nået ved årets udgang, men i december 1944 havde tyskerne sat en overraskende offensiv ind ved Ardennerne. Fra den 16. til den 25. december nåede de omtrent tværs gennem Belgien, før deres fremstød blev opfanget. Det var Hitlers plan at nå ud til kysten og afskære de britiske tropper, der stod mod nord i den allierede frontlinje, og at forårsage englænderne endnu et Dunkerque som i 1940. Det mislykkedes. I løbet af januar måned befriedes området igen, og omkring første februar stod de vest-allierede styrker langs Rhinen i omtrent hele dens længde. I de samme måneder fra sommeren 1944 havde Østfronten bevæget sig fra den gamle, russiske vestgrænse til en front, der ved årets slutning strakte sig fra den østprøjsiske grænse til Warszawa og sydpå til Budapest. Den 1. august havde den røde hær nået Warszawas østkant, men medens den polske modstandsbevægelse befriede byen og i

Krigsfronterne i Nord-Tyskland i april 1945.

62 dage holdt stand mod tyskerne, kom russerne ikke til hjælp, men nøjedes med at fortsætte fremrykningen på frontens sydlige afsnit gennem Ungarn, således at byen endnu ikke ved årsskifter var erobret af russerne.

I januar startede derefter offensiven på Østfrontens nordlige afsnit, og i løbet af januar måned styrtede den røde hær frem, befriede det meste af Polen og nåede helt frem til Oder omkring 80 km fra Berlin, samtidig med at de vest-allierede stod ved Rhinen omkring den 1. februar 1945. Der var en bemærkelsesværdig forskel mellem de afstande, der lykkedes russerne at trænge frem, og de afstande, de vest-allierede rykkede frem. Det var, som om tyskerne havde koncentreret de stærkeste kræfter mod vest. Det var imidlertid kun på det midterste frontafsnit, russerne var nået så langt frem. Man havde ligesom jaget tyskerne ud mod kysten, og medens de havde erobret Küstrin ved Oder knapt 100 km syd for Stettin, var Danzig omkring 160 km østligere endnu på tyske hænder. I de følgende måneder pressedes tyskerne nu i en vældig lomme ud i havet syd for Bornholm, medens andre russiske hære trængte mod vest mod Elben.

I de samme måneder samlede de engelske og amerikanske tropper deres kræfter på Rhinens vestbred. Materiel, ammunition og forsyninger blev gjort klar til det sidste store fremstød over Rhinen og ind i Tyskland. Først

den 7. marts fik de deres første brohovede ved Remagen på den østlige bred af Rhinen, og endelig den 22. marts begyndte de vest-allieredes store offensiv. Tyngdepunktet lå tydeligvis på det midterste og sydlige frontafsnit. Ligesom russerne søgte de ind i Tysklands hjerte for at bringe »tusindårsriget« til fald. Sydligst nåede den franske første armé til den østrigske grænse den 30. april, i midten skar general Pattons panserarmé sig igennem til den tjekkoslovakiske grænse, der nåedes den 23. april, og nordligere mødtes 5. amerikanske armékorps med den røde hær ved Torgau omkring 100 km syd for Berlin den 25. april. Det nordligste Tyskland var overladt til de britiske styrker. Bremen nåedes den 2. april, og herfra gik det videre østpå syd om Hamburg, hvor man nåede Elben den 18. april, omtrent samtidig med at russerne gik over Oder i nærheden af Stettin for at rydde kysten. Russerne havde endnu omkring 250 km til Lübeck, medens Montgomery havde blot 60 km. Allerede den 1. maj faldt Stralsund for de russiske styrker, og den 2. maj erobrede de Rostock og Warnemünde, men få dage forinden var englænderne den 29. april gået over Elben med retning mod Lübeck, som de nåede den 2. maj, blot 12 timer før russerne. Først dagen efter, den 3. maj, faldt Hamburg, da tyskerne erklærede den for en åben by. Så meget står fast om de militære begivenheder, men man har diskuteret, om der af politiske grunde fandt et kapløb sted mellem briterne og russerne for at nå Lübeck.

Som det ses af fremrykningsdatoerne og de geografiske lokaliteter, var man både fra øst og vest naturligt først og fremmest interesseret i at nå centrum i Tyskland, og hovedstyrkerne fandtes snarere mod syd end mod nord. Man havde i begge tilfælde overladt til mindre styrker at rydde kysterne. På samme tid som russerne gjorde ho'ldt ved Oder, medens de nedkæmpede de tyske styrker langs kysten fra Danzig til Stettin i marts og april og samlede kræfterne til næste fremstød, således måtte Montgomery også gøre holdt ved Elben i de følgende ti dage for at samle kræfter til sit sidste fremstød. Foran den britiske 2. armés front havde tyskerne trukket 15 divisioner sammen, bl. a. fra Danmark, og ved ved Bremen ydede SS-styrker en indædt modstand.¹

I Sovjetunionen kom interessen for Danmark især frem i den russiske flådes blad »Krasnyj Flot«, hvor I. Jermashev i en række artikler i krigens sidste måneder beskæftigede sig med problemerne omkring Østersøen, og ofte kom de danske stræder og øer med i bedømmelserne. Derfor havde det danske frihedsråd også tidligt gennem minister Døssing i Moskva søgt at få klaret de problemer, der kunne opstå vedr. civile forhold, dersom russiske militære styrker kom til at deltage i Danmarks befrielse, specielt Bornholm, som tidligere berørt. De russiske artikler og rygterne om følingen mellem Danmark og Rusland satte gang i det engelske udenrigsministerium, der også havde naturlige interesser i de danske stræder, og fra S.O.E. blev

der som svar på en forespørgsel fra udenrigsministeriet meddelt, at man der følte, at Danmarks fremtid var afhængig af, om britiske eller russiske tropper nåede Jylland først. Forinden havde Churchill imidlertid selv blandet sig i de militære operationer og både over for Eisenhower og Montgomery understreget betydningen af, at britiske tropper nåede først til Danmark, og danske, der i denne periode havde kontakt med englænderne, kan fortælle om den fart, hvormed styrkerne i de følgende dage pressede sig videre fra Lübeck mod nord gennem Jylland til København. Uanset om russerne deltog i kapløbet, er der næppe tvivl om, at det af englænderne følte som et kapløb.²

Tyskerne i Danmark kapitulerer

Den 4. maj 1945 kapitulerede de tyske styrker, der stod over for englænderne, i Holland, Nordvest-Tyskland og i Danmark til Montgomery. I den dansksprogede udsendelse samme aften fra BBC kunne den danske speaker, Johs. G. Sørensen, meddele kapitulationen:³

»I dette øjeblik meddeles det, at Montgomery har oplyst, at de tyske tropper i Holland, Nordvest-Tyskland og i Danmark har overgivet sig. Her er London. Vi gentager: Montgomery har i dette øjeblik meddelt, at de tyske tropper i Holland, Nordvest-Tyskland og Danmark har overgivet sig.«

Hermed var kapløbet dog ikke til ende. Samme dag sendte det engelske udenrigsministerium en ekspresmeddelelse om, at det for enhver pris måtte undgås, at russerne fik lejlighed til fordre en zone i Danmark efter kapitulationen, og svaret fra Eisenhower kom omgående: Churchill havde allerede talt med ham om betydningen af, at englænderne kom først til Danmark, og foruden de væbnede styrker, der var klar til at rykke ind i Danmark, var man også parat til at nedkaste faldskærmstropper ved København. Helt sådan gik det imidlertid ikke, selv om man var nervøse for, at russerne skulle sende en styrke til øerne med færgen fra Warnemünde. Montgomery lovede tilmed at sende sine styrker så hurtigt op gennem Jylland straks efter kapitulationens ikrafttræden, at de kunne være på Sjælland i løbet af 24 timer, men det fuldstændige sammenbrud af de tyske styrker her hindrede ham i at handle så hurtigt. Først den 6. maj kl. 15.15 forlod general Dewing med en mindre styrke i 15 Dakota-maskiner Lüneburg og landede kl. 16.40 i Kastrup.⁴

I de spændende timer, der var gået siden den 4. maj om aftenen, da kapitulationen var blevet bekendtgjort fra BBC, havde Danmark stået på den anden ende. Næppe var det glædelige budskab blevet hørt i Danmark, før gaderne overalt fyldtes af jublende mennesker, der drog syngende og hurra-råbende gennem byerne. I Rønne Bio afbrød direktør Gunnar Hansen filmforestillingen, og da han fortalte om befrielsesbudskabet fra London, blev der vild begejstring. Folk søgte til restauranterne, og her mødte de

de meget desorienterede og tvivlende tyskere. Nogle var nærmest rasende over denne besynderlige opførsel af bornholmerne, men andre drog sammen med danskerne syngende gennem gaderne og affyrede deres pistoler op i luften.⁵ På de bornholmske aviser havde man derimod travlt. Gennem længere tid var et befrielsesnummer forberedt, og nu blev det altsammen hentet frem fra gemmerne for at blive sat, men det viste sig pludselig vanskeligt at få mandskab til at lave avisen, da mange som medlemmer af de illegale grupper samtidig fik ordre til at stille på deres samlingspladser. På »Bornholms Avis« havde man dog allerede nogen tid i forvejen trykt forsiden med et stort dannebrogssflag i rødt og hvidt.⁶

Overlæge Olsens bladgruppe var denne aften samlet hos lærer Håkansson. Det var foruden de nævnte redaktør Kjødtt og direktør Nørregaard, alle fire med deres koner. Man skulle til at forberede udsendelsen af nye blade, da frihedsbudskabet lød. Nørregaard, der ikke var medlem af lokalkomiteen, blev synligt overrasket over det selskab, han sad i, da de åbenbarede deres identitet for nu at kunne træde i funktion. Overlæge Olsen ringede straks til amtmanden, der var på besøg hos Niels Koefoed på St. Almegård, og da han blev derude, tog en delegation fra lokalkomiteen, nemlig overlæge Olsen, redaktør Kjødtt og regionschef, løjtnant Jørgensen til St. Almegård, hvor man gav amtmand Stemmann meddelelse om lokalkomiteens sammensætning og om, at lokalkomiteen ville overtage vagtberedskabet, samt at man ville foretage visse arrestationer. Derefter skiltes man atter. Lokalkomiteen skulle sætte hele den store organisation, man havde opbygget, i gang, og amtmanden søgte imedens ihærdigt at dæmpe gemytterne både på dansk og tysk side.⁷ Amtmand Stemmann havde straks, da han havde hørt kapitulationsbudskabet i radioen, ringet til Moraht og bedt ham underrette Inselkommandanten samt om at gøre, hvad han kunne, for at tyskerne så vidt muligt blev holdt inde på deres forlægninger. Da han desuden fik underretning om begejstringen i gaderne og om, at folk bl. a. stimlede sammen om de tyske skibe i Rønne havn, blev han nervøs for, at det kunne udvikle sig til ubehagelige episoder, og bad vagtværnet om at opfordre folk til at gå hjem, samtidig med at han lod udsende følgende meddelelse fra højtalervogn: »Amtmanden opfordrer indtrængende enhver til straks at gå hjem og at forblive der, således at værdig ro, orden og disciplin opretholdes i overensstemmelse med kongens bud og Danmarks Frihedsråds opfordring.« Stemmann holdt sig stadig aftenen igennem i forbindelse med Moraht, samtidig med at han talte med departementschef Saurbrey fra indenrigsministeriet og direktør Svenningsen i udenrigsministeriet for at få vejledning og instruktioner, og han understregede over for Svenningsen de særlige forhold, der kunne gøre sig gældende vedrørende kapitulationen på Bornholm.⁸

Natten igennem var der livlig aktivitet overalt på øen. Frihedsbevægelsens grupper samledes og gjorde klar til at efterkomme de ordrer, som de ventede, så snart kapitulationen trådte i kraft den 5. maj kl. 8 om morgenen. På dette tidspunkt var lokalkomiteen atter samlet, denne gang på »Bornholms Avis« hos redaktør Kjødte. Der kom imidlertid intet budskab fra Frihedsrådet i København før kl. 9, da radioen kunne meddele følgende ordre til styrkerne: »Fra i dag, den 5. maj, kl. 8 er det forhold indtruffet, der er forudset i forholdsordre nr. 2, punkt 10. Modstandsbevægelsens styrker skal i denne situation hjælpe med til at opretholde ro og orden. I dette øjeblik foreligger endnu ikke betingelserne for kapitulationen. Modstandsbevægelsens styrker skal derfor endnu ikke foretage sig andet end at holde sig klar. Disciplineret afventer vi nærmere ordre. Ingen styrke må foretage aktioner på egen hånd.«⁹ Frihedsrådet henviste til forholdsordre nr. 2. Det var en ordre fra SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force), der var udstedt den 27. februar 1945 og i dansk oversættelse var sendt fra Frihedsrådet til regionerne. Til Bornholm var den kommet på en ufremkaldt film, således at uvedkommende, der åbnede pakken, ville ødelægge filmen.¹⁰ I punkt 10 hed det: »Afbłæsning som følge af våbenstilstand. I det tilfælde, at en afblåsningsordre bliver udstedt som følge af våbenstilstand, skal modstandsgrupperne hjælpe med til at opretholde ro og orden.

Hvis fjenden nægter at adlyde, skal modstandsgrupperne: I. træffe de foranstaltninger, der er muligt, til at hindre fjendtlige sprængninger. II. Igennem London forsyne de allierede med de sidste oplysninger om situationen. III. Som en sidste tilflugt skal modstandsgrupperne afvæbne sådanne fjendtlige styrker, som er underlegne og frembyder en trussel mod ro og orden.«

De bornholmske frihedskæmpere mobiliserer

Frihedsbevægelsen på Bornholm vidste således ganske nøje, hvad dens opgave var, og medens den i det store og hele havde forholdt sig roligt før kapitulationen og forberedt sig på det arbejde, der nu ventede den, skulle den i de kommende dage vise sin duellighed. Det må nemlig ikke glemmes, at modstandsgrupperne over hele landet havde to meget forskellige, men lige vigtige opgaver som frihedsbevægelse. Den ene opgave var at løse de mål, den havde sat sig under krigen ved sabotage, efterretningstjeneste m. v., dvs. mål, der placerede Danmark korrekt i udlandets omdømme, og som viste, at det danske folk ikke ønskede nazificering, og at det ville kæmpe for sin frihed. Den anden opgave, som modstandsgrupperne havde efter krigshandlingernes afslutning, var at undgå kaos og at udfylde det tomrum, der måtte opstå, indtil en fri demokratisk regering kunne udpeges og vælges, og indtil de militære myndigheder og politi atter kunne træde i funktion. Den sidste opgave var mindst lige så vigtig for modstandsgrupperne,

Frihedskæmper som motorcykelordonnans.

og ikke mindst på Bornholm fik de deres sag for i en større målestok, end de sikkert forud havde forestillet sig.

Så snart lokalkomiteen over radioen havde modtaget sine ordrer, udgik ordren til mobilisering af styrkerne, og til den bornholmske frihedshær udstedtes dagsbefaling nr. 1:¹¹

»Efter at de tyske tropper i Danmark har kapituleret, har Frihedsrådets kommandoudvalg givet sine styrker på Bornholm ordre til at påtage sig opretholdelsen af ro og orden på øen. Under denne tjeneste påhviler det enhver af gruppernes mandskab at optræde med besindighed, værdighed og ro og undgå alt, der kan virke provokerende. Det skal særlig påses, at der ingen steder bliver tilløb til demonstrationer af nogen art, ligesom der må skrides ind mod overgreb mod enkeltpersoner. Det kan tilføjes, at de dertil udserte politigrupper vil påtage sig arrestationen af sådanne personer, hvis forhold under besættelsen har givet anledning dertil. De til grupperne udleverede skydevåben må kun benyttes i yderste nødsfald, og i reglen vil det selv i påtrængende tilfælde være tilstrækkeligt at give varselsskud.

Det indskræpes, at der ikke må finde sammenstød sted med tyske tropper eller tyske statsborgere, der er her i civilt anliggende.

Absolut disciplin over for ordrer fra ledelsen er strengt nødvendig.

Medlemmer af grupperne, der forretter tjeneste som omtalt i første afsnit, skal være forsynet med reglementeret armbind, hvis betydning er meddelt den tyske værnemagt.

Rønne, den 5. maj 1945.

På lokalkomiteens og modstandsgruppernes vegne

signeret

V. Kjødø
redaktør

H. Chr. Olsen
overlæge

A. H. Jørgensen
regionschef

Lørdag den 5. maj blev en festdag, der indledtes med klokkeringning fra alle Bornholms kirker. I Rønne måtte man dog betjene sig af hamre, da kneblerne om natten var blevet stjålet. Overalt var der jubel og glæde. Lokalkomiteen flyttede hurtigt fra de trange forhold på Bornholms Avis til rådhuset i Rønne, hvor borgmesteren stillede lokaler til rådighed.¹² Over hele øen samledes modstandsfolkene på mobiliseringsstederne, men hvem var egentlig disse mennesker, der nu havde taget magten i landet? Lad os se på dem kompagni for kompagni.

1. kompagni

1. kompagni omfattede området på den nordlige del af Bornholm. Kompagniet stod under kommando af løjtnant E. V. Riis, der tillige var chef for CBU-kolonnen, og han havde allerede uddannet kolonnen til at indgå i frihedskompagniet. Kl. 10 formiddag modtog han lokalkomiteens mobiliseringsordre, og omgående lod han ordren gå videre til 2. og 3. deling, medens 4. deling først fik mobiliseringsordren kl. 14.30. De to øvrige delinger, 1. deling og 5. deling, udgjordes af mandskab fra CBU-kolonnen. Delingerne fik ordre til at besætte alle offentlige bygninger, havne m. v. inden for kompagniets område, der mod syd begrænsedes af en linie, der gik over Rø, Rutsker og Teglkås. Allerede kl. 11.30 var 2. deling meldt samlet på Blåholtshus i Olsker, og kl. 11.45 var 3. deling samlet på Mægård i Olsker. I løbet af den følgende time udleveredes til mandskabet våben, ammunition, armbind og benzin til motorkøretøjerne, hvorefter delingerne rykkede ud til deres opgaver. Fra 2. deling sendtes 1 gruppe til Hammerhavnen, 1½ gruppe til Sandvig og 2½ gruppe til Allinge for at besætte de offentlige bygninger. 3. deling fik ordre til at placere 1 gruppe i Rø, 1 gruppe i Tejn, 1 gruppe i Rutsker og 1 gruppe i Vang, medens 1 gruppe skulle afpatruljere vejene i Olsker. Endvidere sendtes 1 gruppe til politidelingen til hjælp ved arrestationer. Kl. 13.45 mobiliseredes 1. deling, der var en ren CBU-deling, hvorefter hele delingen sendtes til Rønne til støtte for 4. kompagni der. Endelig kl. 14.30 mobiliseredes 4. og 5. deling med ordre til at holde sig i beredskab. De tre civile delinger var nu

alle mobiliserede, således at 2. deling havde kommandostation i Allinge, 3. deling i Olsker og 4. deling i Sandvig, og de bestod af i alt 101 mand, medens de to CBU-delinger havde 63 mand tilsammen, hvortil så kom kompagniets stab på 6 mand.¹³

Alle disse mennesker, der nu rykkede ud af deres daglige tilværelse og erhverv, dannede et bredt udsnit af befolkningen, og godt halvdelen af dem var naturligvis i alderen mellem 21 og 35 år. De 101 mand fra de tre egentlige modstandsdelinger var fordelt således i alder og efter bopæl:

Alder:		Bopæl:	
under 21 år	5	Allinge	47
21 – 25 år	21	Almindingen	2
26 – 30 år	13	Helligpeder	1
31 – 35 år	21	Olsker	14
36 – 40 år	18	Rutsker	5
41 – 45 år	11	Rø	1
46 – 50 år	10	Rønne	1
over 50 år	2	Sandvig	24
		Tejn	2
I alt	101	Vang	4
		I alt	101

Og ser vi på deres erhverv, kan det gøres således op:

Arbejdsmand	4	Kontorassistent	1	Postbud	1
Blikkenslager	1	Kornet	1	Radioforhandler	1
Bogtrykker	1	Kranfører	1	Radiotekniker	1
Chauffør	2	Kunstmaler	1	Sergent	1
Dyrlæge	1	Kæmner	1	Slagter	2
Fisker	5	Købmand	4	Smed	2
Fiskehandler	1	Landmand	7	Snedker	2
Formand	2	Lærer	1	Sparekasseass.	1
Forvalter	2	Maler	2	Stationsforst.	1
Fotograf	1	Maskinarbejder	1	Stenhugger	12
Gartner	1	Maskinpasser	1	Stud. mag.	1
Gårdskar	1	Mekaniker	4	Teglværksarb.	1
Havneassistent	1	Murer	3	Tømrer	1
Inkassator	1	Overbetjent	1	Vognmand	1
Kommis	2	Politibetjent	2	Ølhandler	1
				Ukendt erhverv	15
				I alt	101

Foruden CBU-mandskabet bestod kompagniet af en stab på 6 mand, hvoraf de 5 tjenestegjorde i CBU, nemlig kompagnichefen E. V. Riis, souschefen H. E. Larsen og kolonneassistent J. C. Krieger samt to gruppeførere, medens den sjette mand i staben var smed Albert Olsen, der gjorde tjeneste som ordonnans. Delingsførerne for 1. og 5. deling var mester E. G. Rasmussen og gruppefører K. Lyster, der begge var fra CBU, medens delingsførerne for 2., 3. og 4. deling var A. Gornitzka, Fält Larsen og Bent Holm.¹⁴

2. kompagni

2. kompagnis område var syd for 1. kompagni, og her var løjtnant Bendixen kompagnichef. Allerede om natten mellem den 4. og 5. maj havde han vældig travlt med at fremskaffe kompagniets våben. Sammen med politibetjent Arvidsen gravede han dem op fra Brogårds marker, hvor de lå gemt pakket godt ind og lagt i mælkejunger, og inden næste morgen var det hele bragt til Rø Savværk, hvor kompagniets stillested var. I løbet af formiddagen blev alle våbnene indskudt i Rø skoven, og de forholdsvis mange af dem, der ikke virkede, som de skulle, blev rensat og klargjort.¹⁵ Kl. 10.15 kom mobiliseringsordren, hvorefter den omgående blev videregivet til delingerne. Man var så godt som klar allerede på dette tidspunkt, og ved 11-tiden udkommanderedes 2 grupper til Hasle, 1 gruppe til Klemensker, 1/2 gruppe til Årsdale og 1 1/2 gruppe forblev på Rø Savværk.

Ved 12-tiden ankom fra Rønne en arrestationspatrulje på 3 mand under ledelse af overbetjent Olesen, og midt på eftermiddagen kom yderligere 3 mand til en arrestationspatrulje fra politidelingen. De fik 11 frihedskæmpere til ledsagelse. Inden aften var arrestationerne tilendebragt. Gudhjem-delingen fik til opgave med et par biler at afpatruljere omegnen af Gudhjem samt at besætte havnen. Delingsføreren, postmester Holger Sørensen, havde tidligere hjulpet nogle amerikanske flyvere med flugt, og to amerikanske uniformer havde han pakket ind og lagt på posthuset som uafhentet gods. Nu blev de fundet frem, og iført amerikansk flyveruniform kunne postmesteren nu i de følgende dage ikke alene kommandere sit kompagni, men også på en værdig måde præsentere sig for tyskerne. Der lå tyskere indkvarteret i »Casa Blanca«, men desuden ankom omkring 100 SS-soldater den 6. maj til Gudhjem, hvor de forlangte indkvartering og i øvrigt erklærede, angiveligt af frygt for russerne, at de ville overtage al vagt på havnen. Kompagnichef Bendixen og delingsfører Arvidsen blev tilkaldt, og efter forhandling med tyskerne fik man dem indkvarteret på vandrerhjemmet i Gudhjem. Desuden blev SS-erne under kommando af nogle frihedskæmpere sat til at fremskaffe noget halm til deres kvarter. I øvrigt fandt postmesteren, at han måtte indgive tyskerne respekt – der var jo en hel del indkvarteret i Gudhjem – hvorfor han benyttede sig af Tordenskjolds gamle trick. Tre gange med korte mellemrum lod han forskellige

grupper af frihedskæmpere drage forbi deres tilholdssteder godt bevæbnet med maskingeværer, geværer og maskinpistoler m.m., men det var hver gang de samme våben, der blev benyttet.¹⁶

Ser vi herefter på, hvem modstandsfolkene i 2. kompagni var, får vi følgende oversigt med hensyn til deres alder og bopæl:

Alder:		Bopæl:	
under 21 år	6	Hasle	31
21 – 25 år	26	Klemensker	17
26 – 30 år	44	Nyker	3
31 – 35 år	18	Rutsker	2
36 – 40 år	12	Rø	1
41 – 45 år	9	Vestermarie	1
46 – 50 år	9	Østerlars	25
over 50 år	5	Årsballe	12
I alt	129	I alt	92

Desværre mangler der oplysninger fra Gudhjem-delingens 37 mand, og ligeledes er oversigten over frihedskæmpernes erhverv ikke fuldstændig, da der her mangler oplysninger fra Klemensker-delingens 33 mand. De øvrige var fordelt således på erhverv:

Arbejdsmand	14	Kunstmaler	2	Stenhugger	5
Bagersvend	2	Landmand	13	Toldassistent	1
Bankkasserer	1	Maler	2	Trafikelev	1
Bestyrer	4	Maskinarbejder	3	Fodermester	1
Boghandler	2	Medhjælper	2	Forvalter	2
Brugsuddeler	1	Motorfører	1	Frisør	1
Cementstøber	1	Murer	3	Gartner	3
Chauffør	3	Postbud	1	Møllejejer	1
Dyrlæge	1	Postmester	1	Møllersvend	1
Elektriker	2	Røger	1	Pelsfarmer	1
Fisker	2	Skomager	1	Politibetjent	1
Gravermester	2	Slagter	1	Traktorfører	1
Ingeniør	1	Smed	2	Tømrer	1
Kommis	1	Snedker	2	Urmager	1
Konstruktør	1	Speditør	1	Vejmand	1
				I alt	96

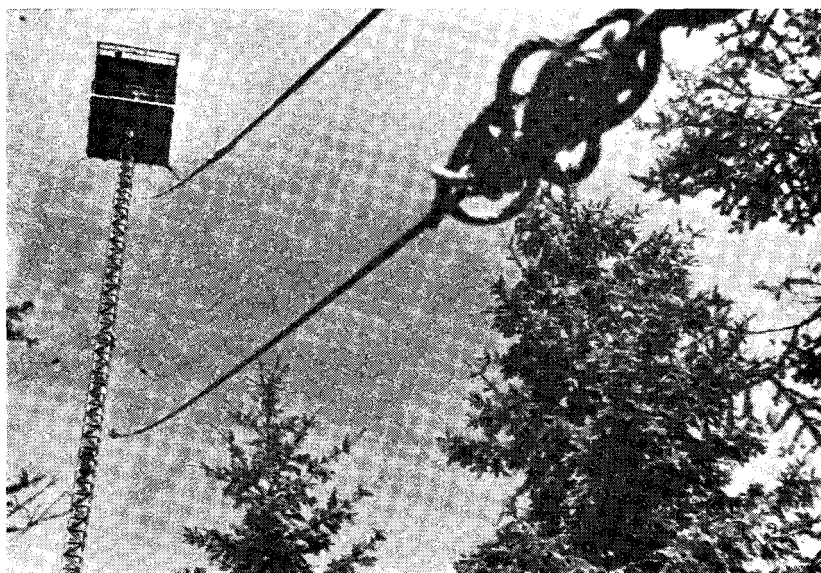
Det kan tilføjes, at Bendixen omgående foretog en gennemgang af mand-skabet, hvilket resulterede i, at to mand med det samme blev sendt hjem. Den ene fordi han under krigen havde kørt for tyskerne, og den anden fordi han blev bange, da det skulle gå løs. Disse er ikke medregnet i ovenstående, og ligeledes er staben heller ikke omtalt, da der ikke er tilstrækkelige oplysninger om den.¹⁷

3. kompagni

3. kompagni omfattede Bornholms sydlige del. Kompagnichef var løjtnant Tønnes Wichmann. Han var om aftenen den 4. maj på vej i jumbe med noget ammunition, der skulle til Bodilsker, men da han kom dertil lidt før ni, fik han den glædelige nyhed om tyskernes kapitulation. Så gik det noget hurtigere mod Almindingen, hvor natten gik med at rengøre våben og gøre alt klart til næste morgen. Den 5. maj om morgenen blev han kaldt til hovedkvarteret i Rønne, hvor han kom til at gøre tjeneste som souschef for regionsleder Jørgensen. Wichmanns næstkommanderende måtte herefter overtage 3. kompagni. Det var løjtnant Johs. Müller. Han var egentlig blevet sat til at lede interneringslejren i Almindingen, men flyttede nu til Nexø som chef med Hans Michael Harild som næstkommanderende, samtidig med at han var delingsfører for Nexø-delingen. Delingens arbejde formede sig som ved de øvrige kompagniers delinger med polititjeneste og afpatruljering af gaderne.¹⁸ Frihedskæmperne fik dog lidt mere at lave den 6. maj, da der om formiddagen kom nogle tyske skibe til Nexø med omkring 5.000 soldater, kvinder og børn og andre civile flygtninge fra Hela halvøen. Da der blev opløb ved havnen og en overgang tilløb til panik, var det kun ved frihedskæmpernes indsats, at alt kom til at forløbe roligt og uden episoder.¹⁹

Også i Svaneke, hvor Leo Bahn var delingsfører, kom alt til at forløbe roligt. Man havde her under krigen først og fremmest givet sig af med flygtningetransporter, men optrådte nu som en deling i 3. kompagni. Bahn fik desuden en god støtte af fyrmester Jakobsen, der herskede på Christiansø. Her kom forholdene i øvrigt til at forme sig noget anderledes end på Bornholm. Med sine folk på Christiansø fik Jakobsen allerede umiddelbart efter kapitulationen de ca. 30 tyskere, der fandtes her, afvæbnet, og han fik aftalt med den tyske Oberleutnant, at de fremtidig holdt sig roligt indendørs, så der ikke kunne komme nogen episoder.²⁰

Desuden lå en deling i Bodilsker under ledelse af mejeribestyrer K. Hansen, og i Åkirkeby lå en deling under Knud Jespersen. Også disse delinger fik de sædvanlige bevogtningsopgaver. Delingens hovedkvarter var på politistationen i Åkirkeby, og blandt mange andre opgaver, som delingen fik at løse, var bevogtningen af den tyske radiostation i Almindingen. Tyskerne havde forladt den, men rundt om i skoven lå en hel del af de soldater,

Det tyske udsigtsårn ved Kongemindet.

der var kommet som flygtninge østfra. 3 mand b'ev sendt derhen. De var ikke videre glade for situationen, især fordi stationen var omgivet af minefelter og spanske ryttere, og det ville jo heller ikke være rart at gå galt her. De fortæller selv: »Vi blev bare sat af udenfor, og så blev der sagt: 'Vi kommer igen i morgen tidlig'. Vi gik indenfor, og der var en masse apparater, der blinkede, og der var højttalere, der støjede og skældte ud over, at der ikke kom meldinger fra Bornholm, men vi sagde bare: Hold kæft! Vi klatrede op i tårnet, og der sad vi og havde en god oversigt over terrænet og holdt vagt til næste morgen.«²¹

Desværre er oversigterne over kompagniets mandskab ikke så fuldstændige som ved de andre kompagnier, men det fremgår dog af de bevarede papirer, at kompagniet bestod af 182 mand, hvoraf der var 66 mand i Nexødelingen, 45 mand i Svaneke-delingen, 45 mand i Bodilsker-delingen og 26 mand i Åkirkeby-delingen. I øvrigt fordeler de sig således på alder og bopæl:²²

Alder: under 21 år ...	10
21 - 25 år ...	43
26 - 30 år ...	36
31 - 35 år ...	24
36 - 40 år ...	17
41 - 45 år ...	8
46 - 50 år ...	9
over 50 år ...	4
uden angiv. af alder	31
I alt	182

Bopæl: Årsdale	42
Almindingen ..	4
Bodilsker	32
Ibsker	13
København	2
Listed	5
Pedersker	15
Poulsker	3
Rønne	2
Svaneke	35
Østermarie	1
Åkirkeby	13
uden angiv. af bopæl	6

I alt 182

Medens disse tal er nogenlunde fuldstændige, er vi ringere stillet, når vi ønsker at se modstandsfolkernes erhverv. Kun for Nexø-delingen er der angivelser for de fleste, medens de helt mangler for de øvrige delinger. Af de 182 mand kan vi således kun se erhvervene for 50 af dem, og disse fordeler sig således:

Arbejdsmand ..	6	Kommis	1	Postbud	1
Apoteker	2	Korporal	1	Sadelmager	2
Aspirant	1	Landmand	10	Slagter	1
Bager	1	Løjtnant	1	Snedker	2
Bankbogholder .	1	Maler	3	Stud. art.	1
Barber	1	Mathelev	1	Tandlæge	1
Blikkenslager ..	1	Mejerist	3	Vognmand	1
Bådebygger	3	Mekaniker	3		
Grosserer	1	Minkfarmer ...	1	I alt	50

Inden for 3. kompagnis område lå statsungdomslejren i Almindingen, der den 5. maj blev taget i brug til internering af personer, sigtet for landskadelig virksomhed under den tyske besættelse af Danmark. De ca. 40 elever, der fandtes her, blev anbragt andetsteds, medens det fornødne mandskab til køkken og vaskeri velvilligst blev i lejren. Ved lejrens åbning var først kornet Larsen Bjerre lejrkommandant, men allerede den 7. maj afløstes han af kaptajn H. C. Lohmann, medens Larsen Bjerre forblev som næstkommanderende. Den første dag begyndte det at strømme ind med arrestanter fra hele øen, og inden aften den 5. maj var der interneret 73

mænd og 16 kvinder. Tallet øgedes senere, men efterhånden, som afhøringerne kom i gang, var der også et vist antal, som blev frigivet. Bevogtningen foretoges af et vagthold bestående af en deling frihedskæmpere, der i den følgende tid blev udskiftet hver uge, og alt foregik for så vidt roligt, bortset fra at arrestanterne naturligvis straks efter interneringen var synligt nervøse og overraskede over den situation, de var kommet i. Arrestationslisterne var blevet udarbejdet måneder i forvejen og nøje gennemgået af lokalkomiteen, og efter disse lister foregik arrestationerne, der i nogle tilfælde også skete for at beskytte de internerede snarere end at straffe dem. Ingen gjorde modstand under interneringerne, men nogle brugte naturligvis en farlig mund og skældte ud over, hvad der skete.²³

4. kompagni

4. kompagni hørte hjemme i Rønne. Den 5. maj kl. 10.30 var det samlet i Exsteens gård under ledelse af kaptajn Lohmann med overofficiant A. Sørensen som næstkommanderende. Som ovenfor nævnt flyttedes kaptajn Lohmann den 7. maj til interneringslejren i Almindingen, og A. Sørensen blev kompagnichef med løjtnant af reserven C. J. Riis som næstkommanderende. Kompagniet havde fire delinger med løjtnant A. C. Exsteen, løjtnant H. V. Schou, faktor G. Nielsen og sergent Andersen som delingsførere samt en mindre deling kaldet S-delingen under Gronemann som delingsfører. Man havde i første omgang kun våben til 2½ deling. Derfor ordnedes det således, at man først bevæbnede 1. deling, der blev sendt ud på gadepatruljering, hvorefter våben og vagttjeneste overgik til 3. deling. Samtidig sendtes 2. deling til bevogtning af gasværk, slagteri, elektricitetsværk og dampcentral, og denne deling afløstes siden af 4. deling. De resterende våben tilgik S-delingen, som fik til opgave at bevogte telefoncentralen. Desuden var der på kompagniets kommandocentral kornet Poulsen og C. A. Toft som skriver foruden fire mand. Kompagniets styrke kan gøres således op:²⁴

Alder: under 21 år ...	33	Bopæl: Åker	1
21 - 25 år ...	41	Åkirkeby	2
26 - 30 år ...	48	Hasle	1
31 - 35 år ...	29	Klemensker	1
36 - 40 år ...	12	Knudsker	11
41 - 45 år ...	4	Nexø	1
46 - 50 år ...	1	Rønne	157
over 50 år ...	0		
ukendt alder ...	6		
		I alt	174
I alt			174

Desuden var kompagniet fordelt således efter erhverv:

Arbejdsmand ..	10	Glaser	1	Postassistent ...	1
Arrestmedhj. ...	1	Grosserer	1	Postbud	4
Bager	2	Gymnasiast	5	Prokurist	1
Bankassistent ..	2	Handelslærling .	1	Radiotekniker .	1
Bestyrer	1	Havnearbejder .	7	Redaktionssekr. .	1
Blikkenslager ..	1	Keramiker	7	Repræsentant ..	1
Boghandler	3	Kommis	2	Sadelmager	2
Bogholder	1	Kommuneass. ..	1	Skotøjshandler .	1
Brødforhandler .	1	Konstruktør ...	1	Skovarbejder ...	1
Chauffør	6	Kontorist	2	Slagter	1
Cykel'smed	1	Købmand	4	Smed	1
Dekorator	1	Landarbejder ...	1	Snedker	5
Elektriker	4	Maskinarbejder .	10	Stenhugger	9
Faktor	1	Maskinist	4	Studerende	5
Fisker	1	Mathelev	1	Telefonmontør .	1
Forvalter	1	Matros	5	Trafikelev	1
Fotograf	1	Medhjælper ...	3	Trykker	1
Frisør	1	Mejerist	1	Typograf	1
Fuldmægtig ...	1	Mekaniker	5	Tømrer	8
Fyrbøder	2	Murer	4	Vulkanisør	1
Gartner	2	Mæglerass.	1	Ukendt	9
Gipser	1	Overofficiant ..	1		
		Portør	5	I alt	174

Specialgrupper

I tilslutning til 4. kompagni stod politidelingen. Dens opgave var naturligvis fortrinsvis af politimæssig karakter, dvs. først og fremmest virkede den i forbindelse med arrestationer af personer, sigtet for landsskadelig virksomhed, og grupperne opererede derfor i alle de øvrige kompagniers områder og i nært samarbejde med disse kompagnier. Delingsfører var overbetjent Mausten Madsen.²⁵

Endvidere blev der dannet en radiogruppe, der nok i højere grad har været knyttet direkte til lokalkomiteen end til noget enkeltkompagni. Dens leder var Carlo Dam.²⁶ De boede alle i Rønne. Deres alder findes ikke opgivet, men deres erhverv var således:

Bankassistent ..	1	Montør	1	Skomager	1
Kommis	1	Radioforh.	1	Telefonmek. ...	1
Kontorist	1	Repræsentant ..	1	Telegrafist	1
Mekaniker	3	Restauratør	1		
				I alt	13

Opgørelsen fra disse tidligste lister fra kompagnierne giver således en styrke for hele den bornholmske modstandsbevægelse, som den sprang ud den 5. maj 1945, på over 650 mand. Det var en anelig hærstyrke, lokal-komiteen og regionschefen kunne operere med, og selv om den kun var bevæbnet med lette håndvåben, udgjorde den trods alt en magtfaktor, hvis forholdene ikke var blevet så særprægede, som de blev på Bornholm. Alligevel har lokalkomiteen sikkert med en vis tilfredshed modtaget klarmeldingerne fra kompagnierne, efterhånden som de indløb.

Om eftermiddagen den 5. maj kørte overlæge O'sen sammen med løjtnant Wichmann en inspektionstur rundt på øen. Man var i Nexø, Svaneke og Åkirkeby, hvor Dannebrog vajede fra hver eneste flagstang, og man sluttede turen i Almindingen for at inspicere lejren, inden den blev taget i brug til de internerede. I Rønne samlede man dem først i kæ'deren under Rønne Bio, og senere på dagen blev alle fra hele øen indlogeret i Almindingen.

Om aftenen holdt lokalkomiteen atter møde, hvor man sammen med ingeniør Milner gennemgik listerne over værnemagere. Milner havde således medbragt et værdifuldt materiale fra sit virke under krigen, og man kunne på grundlag heraf udarbejde en velunderbygget liste over værnemagerne til Danmarks Frihedsråd.²⁷

Den 6. maj 1945

Den 6. maj kunne man konstatere, at bevogtningstjenesten overalt foregik gnidningsløst, men man blev hurtigt klar over, at man af humanitære grunde måtte tage sig af de mange tyske flygtninge, der i vid udstrækning stod uden forplejningsmuligheder, og desuden måtte man også sikre sig imod, at de selv begyndte at plyndre. På et møde om eftermiddagen besluttede lokalkomiteen derfor at sende luftværnslederen, kaptajn Wegener, oberst Waagepetersen, overlæge O'sen og regionschefen på en ekspedition til Nexø. Man anslog, at der omkring Nexø var mellem 4 og 5.000 tyske soldater som flygtninge. I Nexø fik ekspeditionen et møde med borgmesteren, den lokale luftværnsleder og den tyske bykommandant, og det besluttedes, at man fra konservesfabrikken skulle hjælpe med at fremskaffe et måltid til soldaterne. Til hver soldat beregnedes en portion på 50 gr. gryn og ½ liter mælk, som D.K.B. skulle assistere med at tilberede.²⁸

Maduddelingen begyndte ved halvsyv-tiden, og ved midnatstid havde man bespist alle ca. 5.000 mand med en varm ret. Netop da udde'lingen var begyndt, hørtes pludselig et batteri i nærheden give ild mod en flyvemaskine i stor højde. Det var en russisk maskine, som man overhovedet ingen chance havde for at ramme, men tyskerne viste ved denne handling tydeligt, at der fandtes kamptropper klar her.²⁹

Det var en lille begivenhed, der imidlertid fik en langtrækkende virkning, men det, der trods alt prægede disse første dage efter Danmarks befrielse,

var også på Bornholm den overstrømmende glæde og en god og effektiv indsats af lokalkomiteen og de mange frihedskæmpere. På fortræffelig måde og med ro og værdighed løstes de pålagte opgaver, og det store antal frihedskæmpere organiseret i en veldisciplineret modstandshær gjorde et indtryk på alle, både danskere og tyskere.

NOTER OG HENVISNINGER

XII. kapitel

1. WO - 106 - 4472 Operations of 21. Army Group from 6/6 1944 to 5/5 45.
2. FO - 371 - 47221 d. 10/4 1945 og FO - 371 - 47222 d. 29/4 1945, Th. Døssings arkiv d. 3/4 1945, RA, og Dau side 107-111, Esmann Jensen side 210-211, samt »Kapløb om Danmark?«, Årsskrift f. Frihedsmuseets Venner 1974, og Erling Foss arkiv læg III, RA.
3. Lydbånd på FM.
4. FO - 371 - 47222 brev fra O. Sargent til gen. Ismay d. 4/5 1945 og fra Ismay d. 4/5 1945 og FO - 371 - 47223 brev fra FO til SHAEF d. 5/5 1945 og fra SHAEF til FO d. 5/5 1945, samt WO - 215 - 35 War Diary Jan.-Dec. 1945.
5. Børge Høgh manuskript, FM, ark. 35 e - 92/74.
6. Bornholms Avis d. 4/5 1955.
7. Samtale m. H. Chr. Olsen.
8. Indenrigsmin. KK journ. nr. 14578/1945 brev fra amtet d. 5/5 1945, RA, og H. Chr. Olsens beretning side 33, KA, samt Stemann II side 79-80, og samtaler m. Abitz og H. Chr. Olsen.
9. Alkil I side 281.
10. SHAEF forholdsordre nr. 2, FM, ark. nr. 35 b - 53/66, og samtale m. H. Chr. Olsen, samt Lokalkomm. beretning side 10-11, KA.
11. Dagsbefaling nr. 1, d. 5/5 1945, KA.
12. Lokalkomm. beretning side 10, KA.
13. 1. kompagnis arkiv og samtale m. E. V. Riis.
14. 1. kompagnis arkiv.
15. Samtale m. Arvidsen.
16. 1.-5. kompagnis arkiv, og samtaler m. Arvidsen og Dam Johansen.
17. 2. kompagnis styrkelister i 1.-5. kompagnis arkiv.
18. 3. kompagnis arkiv.
19. Samtaler m. T. Wichmann og Johs. Müller.
20. Samtaler m. J. P. Jakobsen og Peter Sonne.
21. Samtaler m. S. Harild og Erik Rønne.
22. 1.-5. kompagnis arkiv.
23. Samtale m. Erik Rønne samt rapport fra interneringslejren i Almindingen v. Lohmann, KA.
24. 4. kompagnis arkiv.
25. 5. kompagnis arkiv. Mausten Madsen vendte tilbage fra koncentrationslejren Buchenwald med en transport i december måned, Barfod side 417.
26. Stabens arkiv.
27. Lokalkomm. beretn. side 11, KA.
28. Lokalkomm. beretn. side 12, KA.
29. Lokalkomm. beretn. side 13, KA.

XIII. kapitel

KAPITULATIONEN PÅ BORNHOLM

Sammenbruddet af de tyske fronter betød, at der rundt omkring dannedes lommer af tyske enheder. Sådanne omringede lommer opstod i Norditalien, i Bøhmen, i Kurland og på den tyske Østersøkyst over for Bornholm foruden flere andre steder. I lommerne, der vendte ud mod Østersøen, var det naturligt, at de indesluttede tropper håbede på at kunne undslippe over havet. Planer udarbejdedes, og flere af flugtruterne gik, som tidligere nævnt, forbi Bornholm, hvor man i første omgang formåede at holde sig nogenlunde fri af for store landsætninger på øen. Alligevel var der i dagene op til Danmarks befrielse kommet mange flygtninge, både civile og militære, til Bornholm. Den 5. maj besluttede også chefen for det IX. armékorp, Kommandeur General der Artillerie Wuhtmann, at undvige ved at sejle direkte til Bornholm. Modtagelsen af disse kampstyrker var trods alt ikke uvelkommen for v. Kamptz, der som øens kommandant endnu ikke havde overgivet sig eller nedlagt våbnene.¹

Det var slagne styrker, der kom til øen, og stemningen var præget af, at krigen nærmede sig sin afslutning. Fra disse sidste dage er der da også en særlig begivenhed, som tiltrækker sig opmærksomheden. Hovedpersonen er en oberstløjtnant Henschel, der den 24. april var kommet til Bornholm med dele af sin artillerienhed fra 18. armé i Kurland. Han var såret, og da han på lazarettet engang snakkede hyggeligt med overlægen og sygeplejerske Karoline, fremførte han bl. a. sine tvivl, om det ville være muligt for Dönitz at holde ud længere, og derefter ville Tyskland måske forbigående blive bolchevistisk, hvorefter han skal have tilføjet, at dette muligvis også var det bedste i øjeblikket. Sygeplejersken lod denne udtalelse gå videre til v. Kamptz, som hun kendte, og denne besluttede at ville statuere et eksempel. Den 3. maj arresteredes oberstløjtnant Henschel, den 5. maj blev han stillet for en standret under forsæde af kaptajn'løjtnant Winkler fra en u-bådsjagerflotille og dømtes til døden. Selv om Moraht søgte at gå i forbøn for ham hos v. Kamptz, var denne ubøjelig. »Hvis jeg lader dette passere, er det begyndelsen til enden,« skal han have udtalt, hvortil Moraht søgte at forklare: »Enden på hvad? Hvad vil De? Vi er jo ved enden!« Den følgende morgen blev Henschel skudt og begravet i skoven uden kiste, hvorefter man slettede sporene af begravelsen.²

Med disse mange tropper, der var kommet til Bornholm, havde øen fået ny interesse for de krigsførende, og den blev i den kommende tid atter

centrum for dramatiske begivenheder i den store krigsskueplads' periferi. Det betød, at også den nye danske regering måtte koncentrere sin opmærksomhed om den fjerntliggende ø i Østersøen. Medens overgangen til fredstilstand kom til at foregå forholdsvis roligt de fleste steder i Danmark, blev udviklingen på Bornholm vel mere lig udviklingen i det øvrige Europa. I virkeligheden var det ikke begivenhederne på Bornholm, der var særprægede, men snarere begivenhederne, som de udviklede sig i det øvrige Danmark.³

Bornholm mellem Øst og Vest

Den officielle meddelelse om kapitulationen den 4. maj om aftenen lød: »Det allierede hovedkvarter meddeler: Feltmarskal Montgomery har meddelt general Eisenhower, at alle tyske styrker i Holland, Nordvest-Tyskland og Danmark, herunder Helgoland og de frisiske øer, har overgivet sig til 21. Armégruppe med virkning fra kl. 8, dobbelt britisk sommertid, lørdag. Denne overgivelse på slagmarken omfatter de tyske styrker, der nu står over for 21. armégruppe på den nordvestlige flanke«. Denne ordlyd svarer til det egentlige kapitulationsdokument, der fastslår en overgivelse af alle tyske styrker i Danmark.⁴

Hvorledes tyskerne opfattede det, fremgår af den tyske befaling til de tyske styrker, der har følgende overskrift: »OKW-Befehl zur Durchführung der Kapitulation im Nordraum«, og i indledningen fastslår man, at der fra den 5. maj kl. 08.00 tysk sommertid er våbenhvile over for feltmarskal Montgomerys styrker. Efter en opregning af de omhandlede lokaliteter fortsættes: »Tropperne forbliver med våben i deres stillinger. De transportbevægelser, der på havet foretages af krigsmarinen, fortsætter. Ingen ødelæggelser, skibssænkninger og bekendtgørelser. Sikring af alle forråd. Lydighed og disciplin skal opretholdes med jernhård strengthed. Videre befaling følger«. Undertegnet Keitel. Det var denne jernhårde disciplin, v. Kamptz ville vise, at han kunne opretholde ved henrettelsen af oberstløjtnant Henschel. I den følgende redegørelse fra den næste dag, den 5. maj, står der bl. a.: »Når vi i Nordvest-Tyskland, Danmark og Holland har nedlagt våbnene, sker det, fordi kampen mod vestmagterne har mistet sin mening. I Østen går kampene dog videre for at redde så mange som muligt af tyskere fra bolchevisme og slaveri«. ⁵

Som det forstås af ovenstående, var Bornholm kommet i klemme. Øen hørte ganske vist til Danmark, men den var samtidig blevet et vigtigt knudepunkt for tyskernes redningsaktion, der skulle bringe så mange tyskere som muligt bort fra de russiske hære. Desuden var der endnu en vanskelighed, som England for sent blev klar over, nemlig at det udelukkende var de tyske styrker, som stod over for Montgomery, der havde kapituleret, og da tyskerne på Bornholm var underlagt den tyske flåde,

omfattedes de ikke af kapitulationen. Først, da de russiske bomber den 7. maj faldt på Bornholm, gik det op for englænderne.⁶ Tilmed blev man da klar over, at general Dewing, der som før nævnt var ankommet til København søndag den 6. maj sent på eftermiddagen, ikke havde nogen klare instruktioner om Bornholm.⁷ Det betød således, at englænderne ganske vist havde vundet kapløbet til Danmark og de danske stræder, men man havde ikke været opmærksom på de tyske kommandoforhold, der placerede tyskerne på Bornholm uden for kapitulationen. Når man ser begivenhederne i dette lys, kan det undre, at v. Kamptz tillod tilstedeværelsen af de forholdsvis svagt bevæbnede modstandsfolk, der dukkede op den 5. maj i ryggen på tyske tropper, der stadig var i kamp.

Alt afhang på dette tidspunkt af russerne og vel også af tyskernes opførsel på Bornholm. Russerne var i disse dage netop ved at passere Bornholm på den tyske Østersøkyt. Den 4. maj meddelte folkekommissæren for flåden, Østersøens øverstkommanderende, at Rügen og Bornholm måtte tages under alle omstændigheder, og gav ordre til at forberede dette. Den 5. maj erobrede russerne Swinemünde, og flådens flyvevåben indledte aktioner mod skibe omkring Bornholm samtidig med en intensiv flyrekognoscering med luftfotografering af forsvarsværker, skibsbevægelser og patruljevirkomhed.⁸

Situationen bragte også v. Kamptz i et dilemma. Han erklærede sig villig til at kapitulere over for englænderne, men da våbenhvilen ikke gjaldt russerne, måtte han fortsætte sine forsvarsbestræbelser imod en eventuel russisk landgang. Desuden har han senere udtalt, at han ikke følte sig sikker på, at russerne havde anerkendt den tyske delkapitulation til englænderne, men her må man huske, at der stadig hos adskillige tyskere spirede et håb om, at de allierede ville komme op at tottes indbyrdes, inden krigen var slut. Det var vanskeligt i en sådan situation at adskille ønsketænkning fra realiteter. Den 6. maj modtog v. Kamptz endvidere en radiomelding, hvori der bl. a. stod: »Våbnene skal først nedlægges efter opfordring fra vestmagterne – ikke danskerne. Alle lejre og anlæg skal fortsat bevogtes og plyndring forhindres«, og det samme understregedes yderligere fra Marineoberkommando Ost, hvorunder han og Bornholm hørte.⁹

Den 6. maj var som tidligere omtalt en rolig dag og betegnede nærmest stilheden før stormen på Bornholm. Den 6. maj erobrede russerne Straßund og Rügen, og kun nogle russiske flyveres kamp over Bornholm gav en antydning af, hvad der var i vente. Ifølge den russiske øverstkommanderendes ordre fra 4. maj var det nu Bornholm, der stod for tur. Grunden hertil uddybes af kaptajn Basov i en historisk redegørelse i 1966, hvor han bebrejder Montgomery, at han ikke hindrede den fortsatte evakuering af de tyske styrker.¹⁰ Det vil sige, at man anser det for en fejl, at englænderne ikke fortsatte ind i Østersøen og f.eks. besatte Bornholm, hvilket englænderne netop undlod at gøre for ikke at gå russerne i bedene og genere dem.

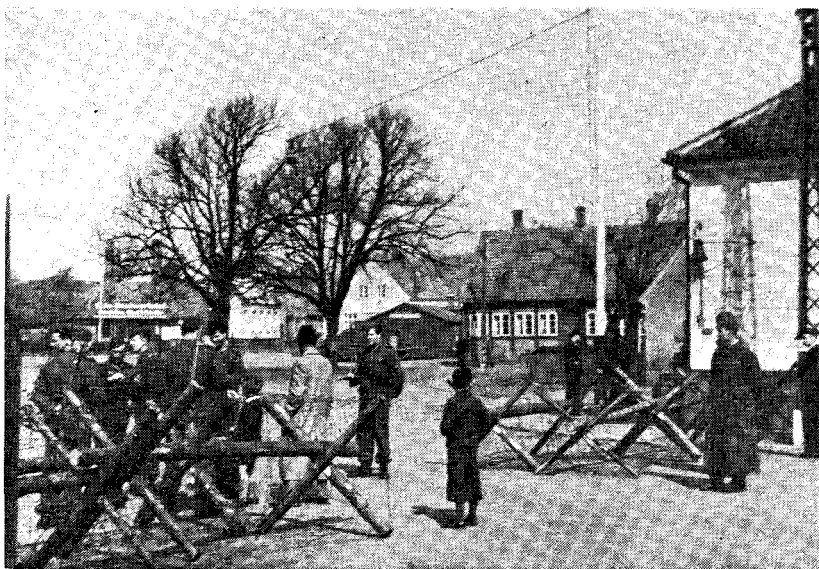
Den 7. maj 1945

Da amtmænd Stemann havde fået oplysninger om, at v. Kamptz fortsatte sine befæstningsarbejder, protesterede han telefonisk til Inselkommandanten gennem Moraht, og det lykkedes ham omsider at få v. Kamptz ind til en samtale på amtskontoret mandag den 7. maj kl. 10 om formiddagen. v. Kamptz oplyste her, at der nu befandt sig 13–14.000 soldater på Bornholm, herunder tre generaler, men at han stadig havde kommandoen som Inselkommandant. Han påstod også, at han havde indstillet alle forsvarsarbejder, men herimod stred amtmændens oplysninger, og v. Kamptz ville da heller ikke nægte, at ordren herom måske ikke var nået til alle, men han ville gøre sit til, at det skete, og desuden måtte der jo stadig gøres visse gravearbejder til nødbaraker og nødklosetter m. v. I øvrigt forsikrede v. Kamptz, at de mange soldater blot var på gennemrejse, og at de snarest ville blive transporteret bort fra øen igen.¹¹

Den 7. maj om formiddagen var der atter russisk flyverekognoscering, og fra Nexø blev de beskydt af tyskerne. Borgmester Harild meddelte det telefonisk til amtmænd Stemann, som omgående protesterede over for v. Kamptz, da man var bange for, at det kunne udvirke represalier fra russerne. Også frihedsbevægelsens lokalkomite fik meddelelsen samme formiddag. Man havde netop møde med en tysk delegation, der bad om hjælp ved forplejningen af flygtningene. Komiteen havde desuden samme formiddag fået at vide, at det tidligere medlem af lokalkomiteen, Børge Kure, efter at være frigivet fra Frøslevlejren, kunne forventes til Bornholm med ruteflyveren kl. 12.30. Overlæge Olsen tog ud til flyvepladsen for at modtage ham, men maskinen var et kvarters tid forsinket. I stedet for den lille, danske rutemaskine kom der imidlertid pludselig strygende otte russiske maskiner med retning mod byen. Fra anden side kom yderligere omkring 15 maskiner, og i ca. 15 minutter hørtes maskingeværild, tunge detonationer og luftværnsild, hvorefter, da denne første angrebsbølge var overstået, den danske rutemaskine nok så fredeligt landede på flyvepladsen.¹²

En halv times tid tidligere var også Nexø blevet bombet lige så uvarslet. Stemann protesterede igen til v. Kamptz og erklærede, at danskerne absolut ikke ønskede at blive forsvaret af tyskerne, så han måtte beordre al videre skydning indstillet. Samtidig besluttede lokalkomiteen omgående at sætte alle styrker fra frihedsbevægelsen ind i hjælpearbejdet, og på amtssygehuset påbegyndte man en delvis evakuering af kirurgisk afdeling. I Nexø var én blevet dræbt under bombardementet, og i Rønne dræbtes 9, og begge steder fandtes desuden sårede.

Amtmænd rapporterede omgående de ulykkelige hændelser til udenrigsministeriet og bad om, at der aldeles omgående måtte blive sendt engelske kontrolofficerer til Bornholm for at modtage de tyske soldaters våben- nedlæggelse, samt at dette meddeltes russerne, og desuden bad han om, at

Tyske vejspæringer efter 4. maj 1945.

man vil gøre alt for hurtigst muligt at få de mange tyskere transporteret bort fra øen. Også v. Kamptz rapporterede naturligvis om angrebet til sin overordnede, og da han senere på dagen var i forbindelse med amtmanden, anbefalede han denne at lade Rønne og Nexø evakuere.¹³ Men alle syntes dog at ånde lettede op, da man i radioen kl. 16.30 hørte, at Tyskland nu havde kapitulert på alle fronter. Luftværnet besluttede endog at udsende en højtalerovogn, der bekendtgjorde Tysklands kapitulation med tilføjelsen: »Der kan ikke ventes flere krigshandlinger. Evakueringen er afblæst. Alle kan roligt blive i deres hjem.«¹⁴ Der var blot én ting, man ikke var kendt med eller havde overset. Tysklands fuldstændige kapitulation var ganske vist blevet undertegnet i Reims den 7. maj, men her var blot vestmagterne til stede, og som følge heraf skulle kapitulationen først træde i kraft fra den 8. maj ved midnat, idet man dels skulle have tid til at bringe den ud til alle enheder, og de's til at den ligeledes blev undertegnet af russerne. Den endelige kapitulationshandling foregik derfor først den 8. maj i Berlin og undertegnedes her af de øverstkommanderende for Storbritannien, Sovjetunionen, Frankrig og USA.¹⁵

Bornholm, en del af Østfronten

På Bornholm anså man situationen for afspændt, og ved et møde i lokal-komiteen kl. 18 fandt man, at frihedskæmperne atter kunne gå til deres

bevogtningsopgaver. Fra amtmænden fik man desuden under mødet meddelelse om, at englænderne ville komme til øen med en maskine, der var på vej. Både amtmænden, borgmesteren, regionschefen og lokalkomiteens formand kørte derfor straks til lufthavnen, men inden man nåede helt derud, omkring kl. 18.45, lød sirenerne, og kort efter kom et nyt bombeangreb på Rønne. Da det var færdigt, vendte man hurtigst muligt tilbage til hovedkvarteret, hvor man fik melding om, at også Nexø var blevet angrebet for anden gang. Her havde man heldigvis ikke kunnet standse evakueringen, da radioen havde sendt sin melding om Tysklands kapitulation, og derfor var en stor del af byen allerede rømmet. Man var i hovedkvarteret noget desorienteret over den nye situation, da man pludselig hørte to russiske maskiner suse ind over torvet i Rønne, medens de nedkastede nogle løbesedler. Ved hjælp af konsul Alfred Bidstrup og fru dr. Kofod fik man dem oversat.¹⁶ Ordlyden var:¹⁷

»Garnisonskommandanturen, øen Bornholm.

Til undgåelse af unødige ofre foreslår vi Dem at kapitulere. Til forhandlinger om betingelserne for øens og garnisonens overgivelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen i Kolberg kl. 10 den 8. maj.

Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen.

Luftfartskommandør, oberstløjtnant Slebenkov.«

Lokalkomiteen besluttede herefter at offentliggøre løbesedlen for befolkningen og at underrette udenrigsministeriet og krigsministeriet samt at bringe oversættelsen ud til den tyske kommandant for at høre, hvorledes han stillede sig til det russiske opråb. Selv om tyskerne ikke havde kapitulert formelt, så havde de dog godtaget frihedsbevægelsen fra den første dag. Armbindene blev respekteret, og lokalkomiteen og dens styrker behandledes som lovlige danske myndigheder, og tyskerne forhandlede, som tidligere nævnt, også med dem. Derfor var det en naturlig ting, at overlæge Olsen og lærer Håkansson ved 21-tiden kørte ud til det tyske hovedkvarter medbringende følgende skrivelse, som man forlangte skriftligt svar på:

»Til Inselkommandanten på Bornholm.

Hermed følger et eksemplar af den nedkastede russiske flyveseddel, vedlagt dansk oversættelse.

Da spørgsmålet har betydning for evakuering, beder vi Dem godhedsfuldt meddele os Deres beslutning skriftligt desangående.

Frihedsrådets Centralkomite,
Rådhuset, Rønne.
sign. A. H. Jørgensen, regionschef.«

**Команду гарнизона
острова БОРНХОЛЬМ**

**Ю ИЗБЕЖАНИЯ ЛИЧНЫХ ЖЕРТВ ПРЕДЛАГАЮ
КАПИТУЛИРОВАТЬ.**

**ДЛЯ ПЕРЕГОВОРОВ ОБ УСЛОВИЯХ СДАЧИ ОСТРОВА И ГАРНИЗОНА
ВЫСЛАТЬ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ В ПОРТ КОЛЬБЕРГ
К 10 ЧАСАМ 8-ГО МАЯ.**

БЕЗОПАСНОСТЬ ПЕРЕХОДА МОРЕМ ГАРАНТИРУЮ.

**КОМАНДИР АВИАСРЕДСТВ
ПОЛКОВНИК**

/СЛЕПЕТКОВ/

Det russiske nedkastede flyveblad.

v. Kamptz udtalte imidlertid ved mødet, at han ikke anså meddelelsen for autoritativ, og at han ville fortsætte kampen mod bolchevismen. Han havde telegrafisk ordre hertil, og han anså meddelelser om kapitulationen over for russerne som falske. Derfor ville han, som aftalt med amtmanden, anbefale evakuering.¹⁸

Atter var både amtmanden og lokalkomiteen i forbindelse med udenrigsministeriet. Overlæge Olsen telefonerede tre gange i løbet af aftenen og natten, men kom ikke til at tale med udenrigsministeren personlig. Kontorchefen forsikrede ham dog om, at Christmas Møller fik indberetningen, og at den var sendt videre til general Dewing. Samme aften henvendte også statsminister Buhl sig til Dewing.¹⁹ Både SHAEF og det britiske udenrigsministerium blev nu underrettet om begivenhederne på Bornholm både direkte fra Danmark og fra deres efterretningstjeneste via Sverige. Den følgende dag svirrede meldingerne frem og tilbage mellem de engelske myndigheder, men desværre kom der kludder i ordrerne, som det senere skal ses.

Om aftenen forhandlede v. Kamptz med general Wuhtmann. Det stod nu klart for dem, at der kunne blive tale om en russisk landgang og om kampe med russerne. Derfor overlod v. Kamptz kommandoen over øens forsvar til generalen, de's fordi denne havde en større stab til klaring af problemerne, som kunne opstå ved forsvaret og kamphandlingerne i forbindelse hermed, og dels fordi generalen på grund af sine tidligere kampe på østfronten havde

folk, der kunne tale russisk. Omkring midnat sendte general Wuhtmann en radiomelding til Arme Oberkommando Ostpreussen, som han stadig var underlagt, medens v. Kamptz hørte under Admiral Skagerak. Meldingen lød: »Ifølge meddelelser fra Admiral Skagerak er Bornholm engelsk interesseområde. Russerne har via flyveblade opfordret til kapitulation. Ethvert russisk landgangsforøg vil blive nedkæmpet.«²⁰ Bornholm skiftede på en måde status fra at være underlagt en vestlig kommando til at blive underlagt en kommando ved østfronten, og general Wuhtmann spillede på dobbelt-heden ved samtidig på en måde at tilbyde sine kampfæller på Østfronten et frit lejde via Bornholm.

I Rønne og Nexø besluttede man at lade foretage en frivillig, men fuldstændig evakuering af byerne, og amtmanden flyttede med sit personale til Hotel Helligdommen i Rø.²¹ Anden gang, man fra lokalkomiteen henvendte sig til udenrigsministeriet, var kl. 23, og man fik da at vide, at udenrigsministeren ville sætte sig i forbindelse med Rønne, når han kom til stede. Derfor satte man sig til at vente. Det var et vældigt ansvar, der hvilede på komiteen, som var den eneste afgørende myndighed tilbage i byen. Da klokken nærmede sig ét, forsøgte man igen at telefonere, men resultatet var det samme. Man var nu klar over, at et nyt bombardement ville være uundgåeligt. Derfor traf man omgående beslutningen om tvungen evakuering fra daggry. Trykkerierne blev sat i gang med at trykke løbesedler og vejledninger, og frihedskæmperne blev sat i gang med at hjælpe, således at evakueringen kunne blive afsluttet og byen tømt inden kl. 9 morgen. Kun værkerne og sygehuset skulle holdes i funktion.²²

Næste morgen kl. 8 mødtes lokalkomiteen igen. Byen var nu næsten tom, og det var med dystert sind, man forhandlede og afventede det, der ville komme. Kl. 08.12 havde redaktør Kjødtt en samtale med udenrigsministeriet, men situationen var uforandret. Man besluttede at forblive sammen, men da regionschefen anså stedet for upraktisk under en russisk landgang, hvor man kunne komme til at opholde sig på den forkerte side, hvis det kom til kampe med tyskerne, blev hovedkvarteret flyttet til »Rydhave« i byens nordlige udkant. Da lokalkomiteen kl. 09.15 kørte til sit nye opholdssted, så man en vældig aktivitet hos tyskerne. Det så ud til, at de ville forsvare byen til det yderste, hvorfor luftværnslederen opsøgte regionschefen, der endnu ikke havde forladt rådhuset, for også at få evakueret luftværnets hjælpetropper, telefoncentral og værker. Netop da hørtes motorlarm i luften, derefter en heftig luftværnsild og til sidst de første detonationer fra bomberne. Maskinerne dykkede ned over byen, og maskingeværilden fejede gennem gaderne, samtidig med at bomberne kastedes. Angrebet varede knap en time, og så snart den sidste bombe var detoneret, kom regionschefen susende i sin vogn til »Rydhave«. Her havde man imidlertid slet ikke haft det særligt behageligt, for uheldigvis havde man netop valgt

Modstandsbevægelsens radiostation i Nyker præstegård.

et sted midt i den tyske forsvarsring omkring Rønne, og der var kun 100 meter til det nærmeste tyske luftværnsbatteri. Man besluttede derfor i hast at flytte hovedkvarteret til Nyker præstegård. Her indrettede man sig nu bedre og fik opstillet en radiostation på loftet i præstegården. Overlæge O'sen og regionschefen foretog en rekognosceringstur ind til Rønne, hvor man fik et overblik over skaderne, og hvor man bl. a. traf løjtnant Riis, som med CBU-kolonnen var i fuld gang med arbejdet for at nedkæmpe brandene.²³

Radiostationen i Nyker præstegård

I hovedkvarteret havde man fået melding om, at også Nexø var blevet bombarderet, og der indløb stadig meldinger om overflyvninger. Samtidig sendtes rapporter fra præstegårdens loft til krigsministeriet. Den første rapport, der afsendtes kl. 11, omhandlede angrebet på Rønne, og den kunne slutte med at meddele, at så vidt det endnu kunne overses, var betydelige tab undgået ved den iværksatte evakuering. Kl. 13.45 kunne man rapportere, at brandmandskab, CBU-mandskab og andre hjælpeafdelinger var gået i arbejde i Rønne, men i den næste rapport måtte man meddele, at redningsarbejdet var blevet afbrudt, da der fra tysk side forelå meddelelse om, at de ventede et nyt luftangreb på byen. Desuden havde man beordret evakuering af

Sandvig, da nogle skibe i Hammerhavnen havde beskudt nogle russiske fly. Kl. 14.25 rapporterede man et luftangreb af ca. 3 kvarters varighed på Nexø, og kl. 15.30 kom der et nyt angreb på Nexø.²⁴

Ved middagstid modtog man fra generalkommandoen i København følgende ordre:²⁵

»Til modstandsstyret på Bornholm.

Forholdsordre vedr. russiske landgangstropper er følgende:

Modstandsbevægelsen melder sig til de russiske styrker og samarbejder med disse. De omtalte forhandlinger vedr. Bornholm har intet resultat givet endnu. Udsigterne for en snarlig løsning er ikke gode. De bliver holdt underrettet om videre i sagen. Situationsmeldinger fra Bornholm udbedes jævnligt.

Efter befaling

J. Schjødt-Eriksen, kaptajn.«

Ved to-tiden kørte herefter redaktør Kjød og lærer Håkansson til det tyske hovedkvarter på Galløkken for at forespørge, om tyskerne ville fortsætte med at kæmpe. Svaret var et ja, og de bragte svarskrivelsen fra v. Kamptz med sig tilbage.²⁶ Heri stod:

»Til regionschef Jørgensen, Rønne.

På Deres skrivelse af 7. maj 1945 svarer jeg, at det nedkastede russiske flyveblad ikke vil blive besvaret. De tyske tropper på Bornholm har ordre til at beskytte øen mod ethvert angreb. På grund af våbenstilstandsbetingelserne er Bornholm engelsk interesseområde. Jeg har befaling til kun at lade englænderne lande på Bornholm.

sign. v. Kamptz,

Kapitän z. See og Inselkommandant.«

v. Kamptz henholdt sig her til en ordre, der samme dag var modtaget fra General Jodl om, at russiske landgangstropper skulle slås tilbage.²⁷

Under disse forhold var man imidlertid ikke så glade for den forholdsordre, man havde modtaget fra krigsministeriet. Derfor rapporterede man tilbage: »Vi indberetter, at vore styrker under de givne forhold kun er i stand til at påtage sig rent civile opgaver som polititjeneste, vagttjeneste, hjælp til civilbefolkningen, evakuering o. lign. Vore styrker er efter luftangrebene på Rønne og Nexø helt overgået til sådanne opgaver. Ny forholdsordre udbedes.«²⁸

Men der kom ingen ny ordre, og heldigvis behøvedes det heller ikke. Et af tyskernes store problemer var nemlig også forsyning og forplejning af de mange soldater, og under forhandlingerne om disse forhold besøgte en tysk officer amtmanden. Under samtalen her kunne han meddele, at general Wuhmann efter den sidste kapitulation i Berlin var indstillet på at kapitulere.«²⁹

Inselkommandant
Bornholm

Rønne, den 3. Maj 1945

Au den

Regionschef Jørgensen

Rønne

Rådhus

Auf Ihr Schreiben vom 7. Mai 1945 antworte ich, dass das abgeworfene russische Flugblatt nicht beantwortet wird.

Die deutsche Wehrmacht auf Bornholm hat Befehl die Insel gegen jeden Angriff zu schützen.

Auf Grund der Waffenstillstandsbedingungen ist Bornholm englisches Interessengebiet.

Ich habe Befehl nur die Engländer auf Bornholm landen zu lassen.

v. Kampf

Kapitän zu See und
Inselkommandant

v. Kampfz svar på Frihedskomiteens henvendelse.

Amtmanden lod denne meddelelse gå videre til lokalkomiteen, og tidligt på aftenen den 8. maj tog regionschefen, redaktør Kjødtt og lærer Håkansson derfor atter ud til Galløkken for at få bekræftet situationen. Da dette var sket, kunne lokalkomiteen endelig afslutte sin tilværelse i Nyker præstegård, og man flyttede ind på Rønne rådhus for at tage vare på de mange opgaver, der meldte sig.³⁰

I en af de meddelelser, der kom fra generalkommandoen, stod der bl. a., at man stadig arbejdede med sagen om Bornholm, og hvad dette hentyder til, kan man få et indtryk af ved at følge, hvad der foregik blandt de engelske myndigheder. Den 8. maj, da det britiske udenrigsministerium sent den foregående aften havde modtaget beretningerne om Bornholm, instruerede man straks den politiske rådgiver ved SHAEF, Mr. Steel, om at bede SHAEF om at arrangere tyskernes overgivelse på Bornholm, samt at det ikke var nødvendigt forinden at spørge russerne om det. På dette tidspunkt viste det sig imidlertid, at SHAEF fra danske myndigheder allerede havde fået en indtrængende anmodning om at sende en styrke til Bornholm for at modtage tyskernes kapitulation og at sørge for forsyninger til de mange flygtninge. Alt skulle således være klart, men der var blot sket det, at man fra Eisenhowers hovedkvarter havde sendt en forespørgsel til den engelske mission i Moskva uden at rådføre sig med SHAEFs politiske råd-

giver, Mr. Steel, og i denne forespørgsel stod der: »På anmodning fra danske myndigheder har vi i sinde at sende en styrke til Bornhol'm for at modtage tyskernes kapitulation på Bornholm og for at arrangere tilførsel af fødevarer. Svar udbedes hurtigst muligt, om en sådan aktion kommer på tværs af russiske planer.«³¹

De allierede myndigheder var gået fejl af hinanden, og at man ikke har været videre glade for situationen i det britiske udenrigsministerium, forstår man af den ordre, der gik tilbage til Mr. Steel ifølge indberetningen til Churchill, hvori der står. »Vi har givet ordre til Mr. Steel, at 'no opportunity shall be missed of taking the surrender at Bornholm', hvis russerne ikke svarer omgående.« Og der stod tilføjet: »Bornholm er af særlig interesse for os – ligesom også for russerne – fordi et antal af de tyske ubåde ligger i øens havne.« Der kan således næppe være tvivl om iver, men blot for sent. I en rapport fra København hedder det således også, at den danske regering har bedt om, at man omgående får russerne til ikke mere at bombe Bornholm, men samme kilde fra Danmark mener også, at russerne efter midnat, når den fulde kapitulation for Tyskland træder i kraft, næppe mere vil udføre fjendtlige handlinger mod tyskerne på Bornholm. Man oplyser endvidere, at ministrygningen i de danske farvande gør hurtige fremskridt, og at en mindre engelsk styrke vil blive ført frem til København så snart som muligt. »At fortsætte til Bornholm ville være et farefuldt forehavende, så længe minerne i dette område ikke er strøget.« Derimod vil man gøre en styrke klar til ad luftvejen at tage til Bornholm for at modtage tyskernes kapitulation. At dette sidste også blev forberedt, ved vi fra danske modstandsfolk, der den 8. maj om aftenen var sammen med officerer fra et engelsk faldskærmsregiment, der fortalte, at de i et antal maskiner næste morgen kl. 4.00 skulle afgang til Rønne.³²

Englænderne ventede høfligt på det russiske svar, men allerede den følgende dag, den 9. maj, erfarede de, at fem sovjetiske torpedobåde om eftermiddagen var stået ind i Rønne havn for at modtage tyskernes overgivelse. I det britiske udenrigsministeriums meddelelse herom til Churchill hedder det derfor ganske logisk: »Det er derfor for sent for os at modtage den tyske kapitulation på Bornholm. Vi vil imidlertid nøje iagttage sagens udvikling, hvis det er muligt, at russerne ikke har travlt med at evakuere Bornholm igen.« Hertil kan så føjes, at general Eisenhower den 10. maj modtog det russiske svar på hans henvendelse. Det lød: »Fra områderne ved Stettin, Danzig og Kurland kom de tyske tropper, der befinder sig på øen Bornholm, idet øen som bekendt ligger 250 km øst for Sovjet-styrkernes operationsområde. Øen Bornholm er blevet okkuperet af Sovjet-tropper som en følge af dette, og man har taget den tyske garnisonskommandants anmodning om fødevarerforsyninger under overvejelse ved øens overgivelse til vore tropper.« Underskrevet: »Antonov«.³³

Tyskerne flygter

Overalt på øen var der uro. Spredte grupper af tyske soldater søgte mad eller flugtmuligheder. Den 7. maj måtte Gudhjem-delingen hjælpe en oberstløjtnant med rationeringsmærker til hans 80 mand, så de kunne få noget rugbrød og smør, og den 8. maj måtte Åkirkeby-delingen arrangere bespisning af et par tusind mand, soldater og civile flygtninge, der opholdt sig i Hareløkkerne i Almindingen.³⁴ Alt dette kunne dog som mange andre steder ordnes under forholdsvis rolige forhold, men det kunne være anderledes med de soldater, der søgte at flygte. I Gudhjem søgte 44 mand at købe nogle fiskere til at sejle for sig, men uden resultat. De opdagede da en stor fiskerbåd, tilhørende en tysk flygtning fra Sassnitz, hvorefter de omgående tog den i besiddelse og stak af med nordlig kurs. Frihedskæmperne kunne herefter lægge beslag på en større mængde våben, ammunition, radioer og andet udstyr, som de havde efterladt i deres indkvarteringssted »Casa Blanca«.³⁵ Samme dag, den 8. maj, forlod fem større og fire mindre både Hasle havn med et halvt hundrede soldater og lige så mange kvinder og børn, men kun få kunne rundt om på Bornholm være så heldige at få skibstøj. Det gjaldt således også nogle lettiske soldater, der var flygtet til Bornholm allerede den 29. marts og siden havde været indkvarteret i Rønne. Om natten til den 8. maj gik de ombord i en båd ved Rønne, og de sejlede herfra direkte til Ystad. Man var bange for russerne, hvilket endog forårsagede, at en tysk styrke i nærheden af Rønne gav en gruppe frihedskæmpere det ultimatum enten at gå ind i de tyske rækker for at kæmpe mod russerne eller at blive skudt som oprørere. Til alt held for danskerne var det dog lykkedes for dem at frigøre sig fra tyskerne og komme væk.³⁶ Alt i alt befandt de danske modstandsfolk sig i en presset situation overalt på øen, hvor de trods overraskende styrke alligevel var de tyske tropper langt underlegne både i antal og uddannelse. Trods alt klarede de sig fint ved mange situationer, som det siden skal vises. Hvad skulle de foretage sig, når der fra alle egne af øen kom meldinger fra foruroligede mennesker, der på en eller anden måde følte sig truede og var angst for de tyske soldater? De danske frihedskæmpere var dog ikke i tilstrækkeligt tal til både at tage sig af bevogtning af livsvigtige bygninger og installationer og samtidig rykke ud i alle tilfælde. De havde til stadighed patruljer ude, men når disse blev dirigeret til de ønskede områder, var tyskerne som regel væk. Det gjaldt f. eks. for Åkirkebys vedkommende, hvor man pludselig modtog meldinger om, at tyskerne i omegnen brød udhusene op og fjernede cykler, hvor de kunne komme til det.³⁷

Om aftenen den 8. maj forlod også de tyske krigsskibe, der havde ligget i Hammerhavnen, øen med kurs mod vest. Det var ikke færre end syv ubådsjagere, to moderskibe samt et par andre fartøjer. En større damper med flygtninge var efter russernes bombardement søgt nordpå og havde lagt sig

til ankers ud for Vang. Her blev den opdaget af russiske fly om eftermiddagen den 8. maj. Russerne sendte en lufttorpedo efter den, men torpedoen fik en forkert retning og gik lige ind i klipperne ved Jons Kapel, hvor den eksploderede, hvorefter det lykkedes den tyske båd at komme væk.³⁸ I det hele taget kunne man fra Bornholm ofte observere tyske flygtningeskibe sejle både nord og syd om Bornholm, og adskillige gange så man ligeledes russiske flyangreb på skibene. På Christiansø havde man særlige muligheder for at iagttage disse større og mindre konvojer, der var på flugt vestpå. Onsdag den 9. maj skimtedes en konvoj, der var større end de andre. Det var både krigsfartøjer og civile skibe, og alle var stopfyldte med flygtninge. Da konvojen var på højde med Christiansø, hørtes pludselig støj fra russiske maskiner, og beboerne på Christiansø kunne se, hvorledes det regnede ned over konvojen med bomber – nogle af dem faldt endog forholdsvis tæt ved øen. Dernæst fulgte det skrækindjagende syn af skibe i brand og skibe, der stak næsen i søen og forsvandt. Med angst fulgte man det frygtelige skuespil, bl. a. fordi man frygtede, at nogle af skibene ville søge ind til Christiansø, hvorefter også øen ville blive udsat for bombeangreb. Mange beboere søgte i kældrene og kunne nu blot følge begivenhederne gennem murene, som rystede og skælvede. Fyrmesteren på Christiansø så flere skibe blive sænket, og adskillige tusinde mennesker fandt deres død i havet. Hvor mange, det nøjagtigt var, vides ikke, og kun få overlevende fra redningsbåde klarede sig ind til Christiansø eller Bornholm.³⁹ Fra russisk side angives det, at 24 russiske flyvere angreb konvojen, der ansloges til at bestå af et halvt hundrede skibe. Mindst ti af dem blev sænkede og lige så mange beskadigede.⁴⁰

Tallet på de tyske tropper på Bornholm var den 7. maj steget til omkring 19.000 mand, men allerede den 8. maj forlod ca. 5.000 mand og to af generalerne øen. Tilbage var da den 9. maj foruden de førnævnte nyankomne dele af IX. artillerikorps også dele af 252. Infanteridivision, dele af en flakdivision, et hærlazaret og jagereskadron Richthofen, der havde mistet adskillige jagerfly, samt marinetropperne, hvoriblandt der var en Baubataillon. Personalet fra Richthofen-eskadronen forlod den 9. maj Bornholm i seks jagere efterladende jordpersonellet.⁴¹

Den 9. maj 1945

Englænderne havde som før omtalt været klar til at flyve til Bornholm den 9. maj om morgenen, men de ventede på russernes svar. Tyskerne havde samme dag ved døgnets begyndelse kapituleret overalt til de tre allierede stormagter, og russerne var ved at gøre klar til at gå over til Bornholm, fordi de anså øen for deres besættelsesområde, da den lå bag deres linjer i Tyskland. Spørgsmålet var, om der fandtes endnu en mulighed for at undgå fremmed besættelse af øen. En af dem, der mente det, var amtmand Stemann.

Allerede i efteråret 1943 havde den svenske regering drøftet situationen i Danmark ved et tysk sammenbrud. Den svenske forsvarsminister mente da, at »hvis tyskerne forlod Bornholm, var det en svensk interesse af første rang, at svenske tropper sendtes dertil, for at Sovjetunionen ikke skulle få lejlighed til at opbygge et russisk Gibraltar i Østersøen.« Finansminister Wigforss var derimod modstander af en sådan aktion for ikke at risikere krig med Sovjetunionen. Man nåede ikke til nogen afgørelse, men udformede dog i december 1943 for alle tilfældes skyld en plan, som gik under navnet »Red Danmark«. Denne opererede med en svensk invasion både på Sjælland og på Bornholm. En forstærket infanteribataljon skulle således overføres til øen under beskyttelse af flådens Karlskronaafdeling.⁴²

Omtrent samtidig omgikkes amtmand Stemmann med lignende tanker, og da overbetjent Henry Jensen fra kystpolitiet skulle til Sverige i januar 1944, bad amtmanden ham om at viderebringe planen til det danske gesandtskab i Sverige. Stemmanns plan gik netop ud på, at svensk militær skulle sendes til Bornholm i forbindelse med et tysk sammenbrud. Når der således fra både svensk og dansk side var udformet tanker i samme retning, skulle man tro, at der kunne komme et resultat ud af det, men Stemmann havde ved sin handling glemt at spørge netop de myndigheder, som var afgørende for planens udførelse, nemlig de danske politikere og den danske modstandsbevægelse.⁴³

Hvad man end kan synes om planen, var det en fatal politisk brøler fra Stemmanns side at ville føre sin egen politik. I maj 1944 blev sagen alligevel loyalt og grundigt drøftet mellem den danske minister i Stockholm, kammerherre Kruse, og den danske brigades chef, generalmajor Knudtzon, samt andre, og herfra gik den videre til tilsvarende myndigheder i Danmark. Den 1. juni blev sagen af en af de implicerede gjort op således: »Øen skal kunne gøre et nødskrig gennem luften, og om dette er man ved at undersøge mulighederne ved et arrangement med vore venner her. Sagen er dog ikke helt moden og må nærmest betragtes som et lokalt spørgsmål, der ikke skal tillægges større betydning.« Det var trods alt en positiv indstilling, men ikke alle tog den lige så roligt, øjensynligt fordi man ikke alle vegne nærede fuldstændig tillid til ophavsmanden på Bornholm. I et svar på ovenstående brev hedder det således i tidens illegale stil: »Man forstår fuldt ud dine venners interesse for den firkantede, men synes, det ligger noget principielt vanskeligt med en sådan privat aftale med den firkantedes store, men dog lille og meget entreprenante mand.«⁴⁴

Stemmann fortsatte imidlertid sin aktion ved i juli 1944 at få bragt en meddelelse til Sverige om, at kodenavnet for planens ikrafttræden skulle være: »Peter er syg«. En svensk hjælp til Bornholm eller til Danmark i det hele taget var dog et spørgsmål af langtrækkende, principiel betydning og derfor et spørgsmål, som medlemmerne i den kommende regering eller

i hvert tilfælde nogle fremtrædende politikere måtte gå ind for, om det skulle godkendes. Derfor lod svaret til Stemmann da også vente på sig. I efteråret 1944 fik han dog fra den til Sverige flygtede og tidligere omtalte kaptajn-løjtnant Hasager Christiansen en meddelelse, hvori der stod: »Vi har det godt. Dog går det ikke så godt for Peter, han er nu sendt til specialist i Stockholm«. Meningen var tydelig nok, og da amtmænd Stemmann på en af sine tjenesterejser til København forelagde sin plan for viceadmiral Vedel, fik denne i december iværksat et møde mellem Stemmann og Buhl. Her fik Stemmann at vide, at politikerne principielt ikke ønskede svensk hjælp, og dermed var planen faldet til jorden.⁴⁵

Stemmann havde grebet sagen forkert an. Hans modsætningsforhold til modstandsbevægelsen på Bornholm havde gjort, at han ikke, hvad der ellers ville have været naturligt, havde indviet denne i sine planer og brugt denne organisation. Tværtimod omtalte han flere gange modstandsbevægelsen hånligt som »et par hundrede unge frihedskæmpere, der jo ikke var indstillet på så alvorlige operationer«. Heller ikke politikerne havde han forhandlet med, før han sendte sin plan af sted, og endelig var den helt baseret på svensk hjælp. Brigaden var ikke inde i billedet før i majdagene i 1945, da han påberåbte sig hjælp fra den. Han skriver i sine erindringer: »Havde jeg blot en bataillon af den danske brigade fra Sverige eller kunnet tilkalde svensk hjælp, da havde situationen været en anden. Da ville jeg have prøvet det, og på den basis ville det vel også politisk være blevet anerkendt.«⁴⁶

Til disse spekulationer kommer imidlertid endnu et helt andet problem. Ville de ca. 20.000 tyskere overhovedet have kapituleret til enten den danske brigade eller til et ringe antal svenske styrker? Skulle v. Kamptz følge sine ordrer, måtte han i hvert tilfælde kun kapitulere til englænderne, og meget tyder på, at han havde adlydt disse ordrer. Heller ikke en hjælp fra Sverige ville således være nogen løsning.

Den svenske regerings gamle plan »Red Danmark« lå i revideret udgave klar i foråret 1945, og den omfattede som bekendt også Bornholm. Det var imidlertid kun en plan beregnet til en særlig situation, og begivenhederne kom til at forme sig anderledes. Den 9. maj kl. 2 om natten modtog chefen for den russiske base i Kolberg følgende telegram fra flådens stabschef: »Østersøflådens øverstkommanderende har befaleet Dem personligt eller Shavcov til den 9. maj ved daggry at føre et kommando torpedobåde til Bornholm (Rønne) med et antal soldater om bord for at besætte Bornholm. Kommandanten skal føres til Kolberg.«⁴⁷

Om formiddagen den 9. maj samledes lokalkomiteen på Rønne rådhus, hvor man mødtes med luftværnschefen, luftværnslederen, kærneren og politimesteren for at planlægge det foreliggende arbejde. Det drejede sig om oprydningsarbejdet, det drejede sig om hurtigst muligt at få en tilbage-

rykning af befolkningen i gang, så plyndring og tyveri kunne undgås, og det drejede sig om at forudse de begivenheder, der kunne komme ved en russisk landgang, og det ville bl.a. sige, at sygehuset måtte være klar til at modtage de sårede i forbindelse med evt. kampe. Desuden planlagde man modtagelsen af russerne.⁴⁸

Imedens var et kommando af russiske torpedobåde på vej. Kl. 6.15 stod de ud af Kolberg havn under ledelse af afdelingschef, kaptajn E. V. Oseckij. Om bord var 344. infanterikompagni fra Kolberg flådebase med major P. I. Antonic som kompagnichef, og hele styrken var under kommando af Kolberg flådebasens stabschef, kaptajn D. S. Shavcov, der havde fået til opgave at modtage Bornholms-garnisonens overgivelse. Undervejs mødte de en motorpram og fire motorbåde med tyske soldater og officerer om bord. De blev sammen med en af torpedobådene ført til Kolberg, hvorefter de øvrige fem torpedobåde fortsatte og omkring kl. 15.30 gik ind i Rønne havn.⁴⁹

Situationen på Bornholm

Den 4. maj havde de amerikanske styrker, der var rykket frem gennem Italien og Tyskland, mødt hinanden ved Brenner, og i nord havde de tyske styrker overgivet sig i Holland, Nordvest-Tyskland og i Danmark, men stadig kæmpede de nazistiske hære indædt mod russerne og de vest-allierede i Østrig, i Bøhmen og i Mähren og i området mellem Berlin og Magdeburg, og langs Østersøens kyst var der endnu en række »lommer«, der sloges med russerne. På Bornholm var samlet flygtninge fra disse indsnævrede »lommer«, og omkring 20.000 tyskere var stuvet sammen på den lille ø. Bornholm var kommet i klemme i det storpolitiske spil mellem de kæmpende hære. Mange var blevet impliceret i de dramatiske begivenheder, der pludselig havde bragt Bornholm i centrum for krigsbegivenheder, hvor Vestfronten og Østfronten på en måde mødtes.

Fra bornholmsk side havde lokalkomiteen og amtmanden tryglet om at få en klaring på situationen ved at få engelske styrker til at modtage tyskernes kapitulation. Man havde henvendt sig både til udenrigsministerium og krigsministerium, hvorfra vi ved, at henvendelserne gik videre til englænderne. Vi ved også, at statsminister Buhl havde været i forbindelse med general Dewing, men trods denne aktivitet skete tilsyneladende intet. Dewing lod de danske anmodninger gå videre til SHAEF, hvor man havde fundet ud af, at det var påtrængende nødvendigt at undsætte Bornholm med forsyninger, og man kunne så samtidig modtage tyskernes kapitulation. Grunden til drejning af problemet var, at øen lå bag de russiske linjer, og man følte derfor, at det var nødvendigt først at underrette russerne. Uheldigvis havde man ikke underrettet den britiske politiske repræsentant ved SHAEF, og da de russiske bomber faldt på Bornholm den 7. maj, blev der

fra England givet ordre til en omgående besættelse af øen uden hensyn til russernes planer, men denne ordre kom for sent. SHAEF havde afsendt sine forespørgsel til russerne, og man måtte nu vente på det russiske svar.

Fra russisk side var situationen i maj et udpræget militært anliggende, da øen opfattedes som et tysk støttepunkt i flanken på den russiske front, og som sådan måtte den elimineres. For tyskernes vedkommende var det to personer, som fik afgørende betydning for begivenhedernes udvikling. Det var v. Kamptz, som nøje fulgte direktiverne fra sine overordnede på Vestfronten, der beordrede overgivelse kun til englænderne, og general Wuhtmann, der som flygtning fra Østfronten stadig var underlagt den del af den tyske hær, der stadig var i kamp med russerne. Da han den 8. maj havde overtaget forsvaret af Bornholm, var øen henvist til en fortsat kamp, indtil kapitulationen også forelå på Østfronten, nemlig fra midnat natten mellem den 8. og 9. maj. Beskydningen af de russiske flyvere spillede næppe større rolle, idet russerne uanset disse måtte være indstillet på en nedkæmpning af tyskerne på øen, så længe disse vægrede at overgive sig, og hverken v. Kamptz eller Wuhtmann kunne indlade sig på en sådan kapitulation uden ordre, med mindre tyskerne her var blevet nedkæmpet. De kunne som soldater i kamp ikke tage hensyn til civilbefolkningen ud over at tilråde evakuering og beskyttelse af de civile, så længe de anså kamp for mulig. Det var en ulykkelig situation, Bornholm var blevet bragt i. Det var en hårdknude, der kun kunne løses ved tyskernes fulde kapitulation over for russerne, som det endelig skete den 8. maj. Var dette foregået to dage før, havde bombardementerne vel sagtens været undgået.

NOTER OG HENVISNINGER

XIII. kapitel

1. Morahts arkiv, beretning fra 9/1 1949, RA.
2. Meddelelse fra Moraht til amtmand Stemmann gengivet i brev fra amtmanden til redaktør Bjerg Møller, Bornholms Avis d. 14/11 1952, FM, samt oplysninger fra Paul Klein, Schönbach, i Bornholmeren d. 4/5 1970, og vidneerklæring d. 1/2 1949 i Morahts arkiv, RA.
3. Redaktør Thomas Jensen har i adskillige artikler på forbilledlig vis behandlet Bornholm i kapitulationsdagene, og mange af de oplysninger, der er kommet frem, skyldes Thomas Jensen.
4. Montgomery: Erindringer II side 91 (dansk oversættelse).
5. W. Lüdde-Neurath: Regierung Dö-nitz side 136-137.
6. FO - 371 - 47223 brev fra SHAEF til FO d. 8/5 1945.
7. WO - 106 - 4424 Mr. Gallops indberetning d. 10/5 1945. General Dewings udtalelse om Englands manglende interesse for Bornholm refereret af fhv. medlem af Frihedsrådet Arne Sørensen d. 10/9 1966 i Bornholms Tidende er vanskelig at placere tidsmæssigt, og den synes at være et dække over den manglende instruks.
8. A. Basov side 31.
9. v. Kamptz: Meine Erinnerungen an Bornholm, dat. 1/1 1966 med vedføjede citater fra radiomeldinger, FM, ark. nr. 35 e - 58/67.
10. A. Basov side 28. Ifølge Basov side 31 deltog 78 bombere af typen IL-2 dækket af 24 JAK-9 jagere i angrebene d. 7. maj.
11. Stemmann II side 84-87.
12. Lokalkomm. beretn. side 13, KA, og Stemmann II side 90.
13. Stemmann II side 90-91.
14. Lokalkomm. beretn. side 13, KA.
15. Dokumenterne i P. E. Schramm: Die Niederlage 1945 side 450-455.
16. Lokalkomm. beretn. side 14, KA.
17. Original m. oversættelse i KA.
18. Lokalkomm. beretn. side 14, KA.
19. Lokalkomm. beretn. side 16, KA, samt Bornholms Tidende d. 2/5 1965 og Bornholmeren d. 7/5 1965.
20. v. Kamptz erindringer, FM, ark. nr. 35 e - 58/67.
21. Stemmann II side 92.
22. Lokalkomm. beretn. side 17, KA.
23. Lokalkomm. beretn. side 18-19, KA.
24. Rapport fra og til krigsministeriet d. 8/5 1945, FM, nr. 35 e - 62/74.
25. Melding fra krigsministeriet d. 8/5 1945, FM, ark. nr. 35 e - 62/74.
26. Original i KA.
27. v. Kamptz erindringer, FM nr. 35 e 58/67, samt general Korotkov i »Fakta fra Sovjetunionen« 1970, nr. 9.
28. Melding fra krigsministeriet d. 8/5 1945, FM ark. nr. 35 e - 62/74.
29. Stemmann II side 123.
30. Lokalkomm. beretn. side 20, KA.
31. FO - 371 - 47223 rapport fra Sir O. Sargent til the Prime Minister d. 9/5 1945, samt fra SHAEF til 30. Mission, Moskva, d. 8/5 1945, og WO - 106 - 4424 brev fra SHAEF til missionen i Moskva d. 8/5 1945.
32. FO - 371 - 47223 rapport fra Sargent til premierministeren d. 9/5 1945 og indberetning d. 8/5 1945, samt rapport fra Poul Erik Bahn-Petersen, KA.
33. FO - 371 - 47223 rapport fra Sargent til premierministeren d. 10/5 og telegram fra militærmissionen i Moskva til SHAEF d. 10/5 1945, samt WO - 106 - 4424 fra militærmissionen i Moskva til SHAEF d. 10/5 1945.
34. Rapport fra Gudhjemdelingen og Åkirkebydelingen af 7. og 8. maj 1945 i 1.-5. kompagnis arkiv.
35. Rapport fra Gudhjemdelingen i 2. kompagnis arkiv.
36. Rapport fra 3. deling i 1. kompagnis arkiv og rapporter til hovedkvar-

- teret i Stabens arkiv, samt Engquist side 25.
37. Rapporter til hovedkvarteret i Stabens arkiv.
38. Rapporter fra 1. kompagnis 2. deling d. 8/5 1945 i 1. kompagnis arkiv.
39. Samtale m. fyrmester J. P. Jakobsen og Nationaltidende d. 23/5 1945 og Bornholmeren d. 4/5 1955. Andre beretninger, f.eks. Stemann II side 131, angiver, at alle flygtningetransporterne gik syd om Bornholm, og at flygtningeskibene blev sænket der, men dette modsiges af ovenstående øjenvidneberetninger samt af A. Basov side 33 og Rudolf Kugler side 21.
40. A. Basov side 33.
41. Morahts oplysninger fra 4/1 1949 i Morahts arkiv, RA, og Stemann II side 84, 100 og 118.
42. Ulf Torell: Hjælp til Danmark side 78-82 og 263-264.
43. Stemann I side 209-210.
44. Stockholmsarkivet VIII 151, brev fra P. A. Mørch d. 1/6 1944 og VIII, 154 brev til P. A. Mørch d. 10/6 1944 fra Bundesen.
45. Stockholmsarkivet VII, 115 og 350, samt Stemann I side 210-212.
46. Stemann I side 212 og II side 88.
47. A. Basov side 33.
48. Lokalkomm. beretn. side 20-21, KA.
49. A. Basov side 34.

XIV. kapitel

BOMBARDEMENTERNE

Bornholm blev den eneste egn af Danmark, der kom til at opleve et egentligt bombeangreb, som ramte civilbefolkningen, og det er derfor naturligt at behandle bombardementerne mod Rønne og Nexø i et kapitel for sig, selv om noget af begivenhedsforløbet, der lige er omtalt, bliver gentaget. Andre steder i Danmark havde der under krigen været bombeangreb mod stærkt afgrænsede mål som B. & W. og gestapohovedkvarterer i Odense, Århus og København. Ligeledes havde andre dele af landet oplevet de hårde tider og ødelæggelserne i forbindelse med store sabotager og schalburgtagernes terroraktioner. Alt dette var Bornholm praktisk talt blevet skånet for, men til gengæld fik man i de glade dage, hvor det øvrige Danmark festede, en antydning af de rædsler, der var almindelig kost i det øvrige krigshærgede Europa. De bornholmske myndigheder og den bornholmske frihedsbevægelse blev sat på en prøve, som man ikke blev udsat for andre steder i Danmark.

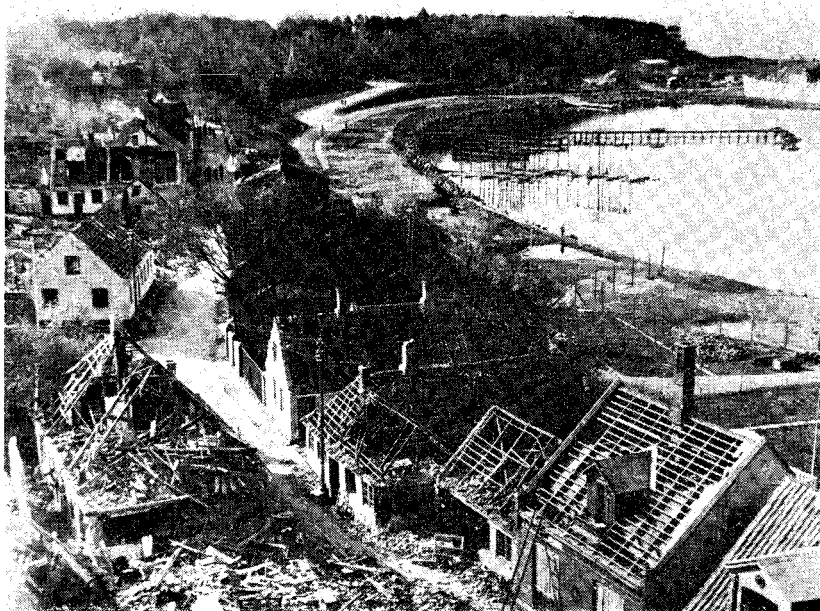
Hovedaktør blev frihedsbevægelsen og Statens civile Luftværn, der var blevet oprettet i maj 1938, og som siden den 9. april 1940 havde haft travlt med at få udbygget luftværnsbeskyttelsesforanstaltningerne. Fronten var mod vest, og Bornholm lå tydeligt i den mere rolige del af landet, men i løbet af de sidste år tiltog overflyvningerne, og efterhånden som fronterne rykkede sammen om Tyskland, kom Bornholm mere og mere ind i billedet. Statens civile Luftværn har for de fem krigsår optalt 57.854 forvarsler, hvoraf blot de 205 berørte Bornholm.¹ Da Østfronten nærmede sig, så man tyskernes stigende aktivitet på øen, og af frygt for, at tyskerne ville forskanse sig i byerne ved allierede troppers mulige ankomst, udarbejdede man en evakueringsplan for beboerne til de omkringliggende landsbyer, forsamlingshuse og gårde.²

Nexø bombarderedes to gange den 7. maj

Kapitulationen den 4. maj 1945 blev som før nævnt ikke ført ud i livet på Bornholm som i den øvrige del af Danmark, og man levede i en uvirkelig tilstand, usikker over for, hvad der ville komme. Den 7. maj kom Nexø til at opleve alvorlige begivenheder. Flygtningetransporter og oprevne militærafdelinger, halvmilitære og civile grupper i overfyldte skibe søgte først og fremmest ind til Nexø på Bornholm, før de blev dirigeret videre. Strømmen fortsatte efter den 4. maj, hvor alle søgte at redde sig for de russiske

hære, og dette tiltrak sig naturligvis russernes opmærksomhed. På grund af forplejningen af de mange flygtninge, der var blevet iværksat ved et samarbejde mellem byens myndigheder, frihedsbevægelsen, Dansk Røde Kors og luftværnet med den lokale luftværnsforening, opholdt luftværnslederen, kaptajn Wegener, sig i byen natten mellem den 6. og 7. maj. Medens man om morgenen var i gang med en ny uddeling af mad til flygtningene, åbnedes en kraftig luftværnsild mod et par russiske rekognosceringsmaskiner. Det var anden gang, man på denne måde lod høre fra sig ved Nexø, og dette var vel medvirkende til, sammen med tilstedeværelsen af de mange flygtninge, at flere nexøborgere påbegyndte en frivillig evakuering i løbet af formiddagen. På rådhuset holdtes ekstraordinært byrådsmøde. Amtslægen var kommet til stede, da der også var en del sundhedsmæssige problemer at klare. Af hensyn til faren for smitte fra flygtningene blev det således vedtaget at tilbyde gratis vaccination til befolkningen, og amtslægen lovede at fremskaffe vaccinen til et par tusinde mennesker i løbet af nogle timer. Kl. 12.15, da byrådsmødet var forbi, kom det første russiske angreb.³

Man kom i mere eller mindre god dækning, mens bomberne faldt. Angrebet kom i tre bølger med den sidste omkring kl. 12.30, og umiddelbart efter begyndte meldingerne om skader at indløbe til politistationen, der var kommandostation for luftværnet og tillige kommandocentral for frihedsbevægelsen. En familie havde været særlig heldig. Da angrebet begyndte, var alle krøbet ind under spisebordet, og med dyner og madrasser på bordpladen og omkring bordet havde de dannet sig en lille hule til brug for fem mennesker. Da der faldt en bombe lige udenfor på gaden, faldt huset omtrent sammen over dem, men efter angrebet kunne de uskadte krybe ud og se ned i et flere meter dybt bombekrater foran huset.⁴ Alle myndigheder kom nu i funktion, men det viste sig heldigvis, at ingen danskere var dræbt, og kun nogle få var kommet lettere til skade. Nogle huse var styrtet sammen, og overalt var vinduerne knust, og gaderne var fyldt med glasskår, nedfaldne tagsten og nedfaldne ledninger. For den lokale leder af det frivillige luftværn, Martin Petersen, var der nok at gøre med at sætte folkene i gang med oprydning i gaderne og afstivning af nogle huse. Frihedsbevægelsens leder i Nexø, Johannes Müller, havde om formiddagen været til konference i Rønne og kom, efter på tilbagevejen at have inspiceret delingen i Svaneke, netop herfra, da angrebet var forbi. Han indsatte omgående frihedsbevægelsens mandskab i hjælpearbejdet, og det, de først og fremmest fik med at gøre nu, var at hjælpe med evakueringen af byen. Kl. 14.48 modtog man fra Rønne, der også havde været udsat for et bombardement, ordre til, at havneområdet hurtigst muligt skulle rømmes. Kompagniet var i besiddelse af en del biler, der var til god hjælp, og frihedskæmperne var i uafbrudt funktion med at genne folk ud af husene og at køre syge og ældre

Udsigt fra Rønne kirke over den sydlige del af byen.

mennesker væk. Andre steder i byen var evakueringen frivillig, men overalt så man mennesker med cykler, barnevogne, trillebøre eller andet rullende materiel søge bort med de allernødvendigste ejendele til venner og bekendte i omegnen.⁵

Kl. 16.30 modtog kompagnichefen i Nexø fra Rønne meddelelse om tyskernes endelige kapitulation på alle fronter og samtidig tilladelse til at indstille evakueringen af havneområdet. Rømningen var imidlertid langt fremskredet, og da man samtidig i Nexø endnu ikke følte sig sikker, lod man aktionen fortsætte. Dog fik CBU-kolonnen ordre til at vende tilbage til Sandvig. Luftværnschefen havde umiddelbart efter angrebet kl. 12.15 henvendt sig til CBU og anmodet om at få assistance af et ambulancehold, der omgående var kommet med en ambulancebil, en lægebil og en tømmervogn. Holdet var atter tilbage i Sandvig kl. 17.30.⁶ Det var dog kun få timers ro, man fik i Nexø. Uden varsel kom kl. 18.45 et nyt luftangreb mod byen, og denne gang var det i udpræget grad rettet mod havneområdet. Det forekom voldsommere end det første angreb, og man var lykkelig over, at evakueringen var blevet gennemført netop i dette område. Foruden nogle tyske skibe i havnen gik det naturligvis også ud over de omliggende ejendomme, og desuden var det denne gang gået ud over to danskere. Den ene var lettere

såret, men den anden, havnevagt Martin Westh, der var frihedskæmper, blev så svært såret, at han døde to dage senere.⁷

Derefter sattes redningsarbejdet og oprydningsarbejdet atter i gang, og efter dette andet angreb kom der yderligere fart i den frivillige evakuering af byen, og mange borgere fandt i løbet af aftenen og natten tilflugt i de gæstfri hjem i omegnen. Samtidig fik frihedsbevægelsen ekstra meget at lave, for i den efterhånden næsten uddøde by søgte adskillige tyske flygtninge at komme ind for at plyndre i de forladte eller øde'agte hjem. Frihedskæmpernes patruljer måtte gennemkrydse gaderne natten igennem og i øvrigt søge at spærre byen af for alle uvedkommende. Fra Rønne fik man desuden underretning om, at tyskerne havde nægtet at besvare russernes kapitulationstilbud, så det var med bange anelser, man så morgendagen i møde. Desuden evakuerede man nu Nexø sygehus for danskere, og hertil måtte man atter have hjælp fra CBU-kolonnen, der ved halvni-tiden sendte sin store ambulance fra Allinge til Nexø.⁸

De to bombardementer af Rønne den 7. maj

Samme dag var som før nævnt også Rønne blevet udsat for et luftangreb. Det kom kort efter angrebet på Nexø ca. 12.45, da formanden for lokal-komiteen, overlæge Olsen, netop var i lufthavnen for at hente Børge Kure. Folk sad og spiste middag, men måtte nu i kældrene, og de, der opholdt sig på gaden, søgte hurtigst muligt beskyttelse i byens dækningsgrave. Bomberne faldt hovedsagelig omkring havnen, men også oppe i byen fik nogle ejendomme fuldtræffere, så tabene i Rønne blev alvorligere end i Nexø. I havnen var der opstået brand i det danske motorskib »Rotna«, og i en ejendom på hjørnet af Lille Torv og Stålegade var to mennesker dræbt. Også ejendommen Damgade 2 havde fået en fuldtræffer, og to medlemmer af familien var blevet dræbt, medens to andre kørtes hårdt sårede til sygehuset, hvor de senere afgik ved døden. Ligeledes var en mand på gaden uden for ejendommen blevet dræbt. Også i Stengade 22 var to mennesker dræbt, medens ejendommen Vimmelskaftet 25 var kommet i brand og en person lettere såret.⁹

Mester Rasmussen fra CBU-kolonnen havde på daværende tidspunkt vagt-opgaver ved en pumpestation og et vandtårn i byens nærhed, men straks, da angrebet begyndte, fik han samlet sine folk og drog af sted mod byen. Uanset at angrebet endnu ikke var færdigt, kørte han sine to udrykningsvogne ind i den hærgede by, hvor styrken nåede Lille Torv, hvor de omgående kunne gå i gang med oprydning og eftersøgning af sårede eller døde. Også brandtjenesten kom i funktion, efter at man havde sendt cyklepatruljer rundt i byen for at få melding om opståede brande. En sprøjte sendtes til »Rotna«, hvor branden forholdsvis hurtigt blev slukket, hvorefter den fortsatte til Vimmelskaftet 25, hvor den anden sprøjte allerede var i

En bombefuldræffer i Damgade, Rønne.

fuld gang. Her havde ilden godt fat, og trods ihærdige bestræbelser nedbrændte ejendommen til grunden, men det lykkedes dog at redde de ellers stærkt truede naboejendomme, og kl. 17 var brandvæsenet atter tilbage på stationen. Overlæge Olsen var straks taget til amtssygehuset, hvortil der efterhånden blev indbragt 7 døde og 23 sårede, af hvilke, som før nævnt, de to døde den følgende morgen.¹⁰

De døde var fra Damgade 2: skibskaptajn Janus Peter Holm og hans kone Ella Hansine Holm samt deres to børn Aage Munch Holm på 20 år og Else Munch Holm på 13 år; fra Stengade 22: fru Edel Rene Foss; fra Stengade 24: Villy Andreas Jørgensen; fra Lille Torv 5: fru Ida Clara Natalie Kolling; fra Lille Madsesgade 83: fru Bengta Kristensen og fra Snorre-gade 9: Niels Andreas Nielsen.

Lokalkomiteen fandt nu situationen så alvorlig, at man måtte tilråde evakuering af gaderne omkring havnen, og med højttalervogn og ved hjælp af frihedskæmpere bragtes denne meddelelse ud til de pågældende husstande. Medens dette var i gang, kom imidlertid radiomeddelelsen om tyskernes kapitulation på alle fronter, og luftværnschefen besluttede derfor at standse udrømningsordren. I stedet for meddelte højttalervognen følgende: »Luftværnschefen meddeler, at Tyskland har kapituleret fuldstændig over for alle de allierede nationer. Der kan ikke ventes flere krigshandlinger. Evakueringen er afblæst. Alle kan roligt blive i deres hjem.« Derefter holdt man kl. 18 møde i lokalkomiteen og drøftede den tilsyneladende afspændte situation. Frihedskæmperne sendtes igen til deres bevogtningsopgaver, og efter meddelelse fra amtmanden kørte både denne og en repræsentation for lokalkomiteen til lufthavnen for at modtage englænderne.¹¹ Inden man nåede dertil, kom imidlertid det næste luftangreb.

Kl. 18.45 var der indgået meldinger til kommandocentralen om russiske overflyvninger, og for en sikkerheds skyld gav man luftalarm over hele Bornholm. Kl. 18.50 meldtes om kraftig skydning fra Rønne havn, og kl. 19.05 lød meldingen: »19 maskiner, 3 motorers, over byen, kaster bomber over havneområdet, kredser ud over havet, kommer igen. 3 går i sydlig retning, resten mod vest.« Angrebet var denne gang kortvarigt, og kun det egentlige havneområde blev udsat for bomber. Kl. 20 kunne man give afvarslingssignalet. Der var ingen skader, hvor hjælpemandskabet behøvede at blive sat ind.¹²

I forbindelse med dette angreb nedkastedes russernes opfordring til tyskernes kapitulation, som før omtalt, men da disse som bekendt nægtede, besluttede man igen at iværksætte den evakuering, der var blevet afbrudt om formiddagen, men denne gang skulle evakueringen omfatte hele byen.

Det tredje angreb på Rønne den 8. maj

Med højttalervogn udsendtes følgende meddelelse: »Evakuering er beordret, og kommunen skal være forladt snarest og inden kl. 9. Samtlige husstande modtager en løbeseddel angående de nærmere regler. Lad meddelelsen gå videre og følg nøje de givne anvisninger. Alt CB-mandskab møder omgående på kommandocentralen.« Samtidig gik evakueringsordren i trykken, og efterhånden som CB-mandskabet stillede, blev den omdelt til alle husstande. Der stod:

»Evakuering er beordret. Snarest muligt og senest kl. 9 skal samtlige beboere med undtagelse af nedennævnte have forladt kommunen. Gør Dem straks rede til opbrud og mød snarest ved et af nedennævnte opsamlingssteder: Åkirkebyvej (hjørnet af Borgm. Nielsens Vej), Svanekevej (ved jernbaneoverskæringen), Sdr. Allé (hjørnet af Zahrtmannsvej) og Haslevej (ved Ndr. Jernstøberi).

De skal medbringe tæpper, madvarer, spisegrejer, madspand. Husk også legitimationskort, ernæringskort, købekort, sygekassebog, rede penge og værdipapirer. Tag ikke mere, end De selv kan bære eller medføre på vogn, cykel, barnevogn el. lign. Ældre og svagelige personer samt kvinder med små børn kan henvende sig på Rønne N og Rønne Ø. Pårørende til folk, der ikke selv kan gå, henvender sig til vagtværnsstationen (Rådhuset). Følgende personer skal forblive i byen:

1. Personale til elektricitets-, gas- og vandværk, 2. Sygehuspersonale, 3. Civilbeskyttelsesmandskabet, 4. Post- og telegrafpersonalet, 6. Brandtjenesten og vagtværnet, 7. Dyrlæger, læger, jordemødre og apotek, 8. Telefoncentralpersonale.

Luftværnschefen.«

Ved daggry begyndte evakueringen planmæssigt efter luftværnets tilrettelæggelse. Alt CB-mandskab og alle samariter samt D.K.B. og kommunens funktionærer medvirkede, medens frihedsbevægelsen overtog bevogningsopgaverne og de rømmede bydele. Bornholms jernbane hjalp til, og også vagtværnet stillede sine vogne til disposition, og alt forløb, ikke mindst takket være det gode vejr, uden vanskeligheder. Befolkningen tog det roligt, og hele byen tømtes i løbet af morgenen. Også amtssygehuset evakueredes. I forvejen havde man imødeset en sådan situation, hvorfor der var oprettet reservelazaretter i Nylars og Vestermarie forsamlingshuse, ligesom Åkirkeby sygehus var klar til at modtage et antal patienter. Tilbage på sygehuset var kun de patienter, der ikke kunne tåle flytning, samt det nødvendigeste personale. Det blev anbragt i kælderangene i bedst mulig sikkerhed.¹³

Man var nu ved at være klar til at tage imod, hvad der måtte komme. Ved mødet i lokalkomiteen om morgenen var denne blevet enig om at flytte frihedsbevægelsens hovedkvarter til »Rydhave« i byens nordlige udkant. Samtidig havde også lægerne i byen møde, og her besluttede man at evakuere læger, sygeplejersker og samariter og oprette fire sanitetsstationer i omegnen, ca. 7–8 km fra byen. På hvert sted fandtes en læge, en samarit og en CB telefonvagt samt de to steder en jordemoder. Som egnede steder udpegedes Nylars, Lobbæk, Vestermarie og Nyker, og det sidste sted oprettede amtslægen sin kommandocentral.¹⁴

I tiden mellem kl. 9.15 og 9.30 indløb der meldinger til kommandocentralen på rådhuset, hvor regionschefen, løjtnant Jørgensen, befandt sig, om at tyskerne trak sig ud af byen for at gå i stilling uden om den, og samtidig forlod flere tyske skibe havnen og sejlede mod vest. Meget så ud til, at tyskerne ville kæmpe om Rønne, hvis russerne gik i land. Under indtryk heraf henvendte luftværnslederen sig til regionschefen og foreslog en total evakuering af byen, incl. hjælpemandskabet, og dette blev omgående sat i værk. Man regnede med endnu at have tid, inden det russiske

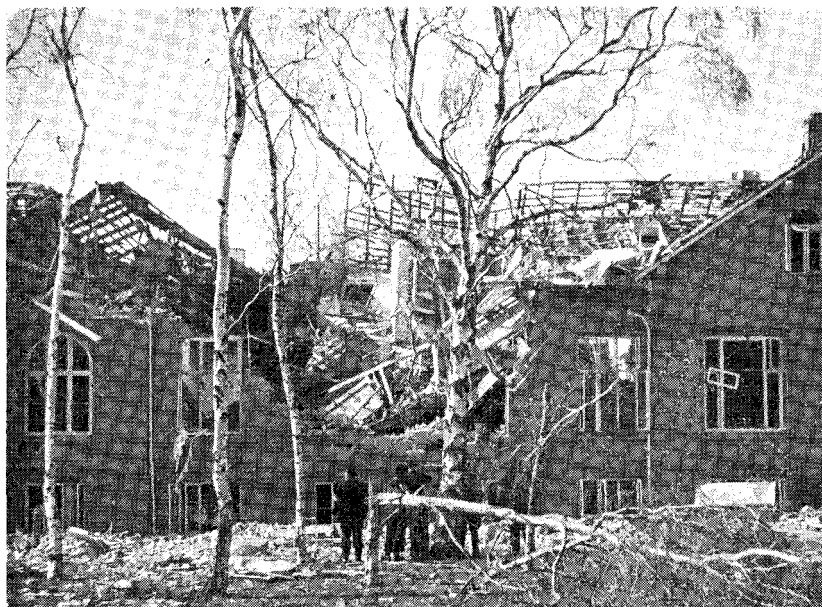
ultimatum udløb kl. 10, men man havde ikke taget i betragtning, at den russiske tidsregning var forskudt en time, således at tiden faktisk allerede var udløbet kl. 9 efter vores tidsregning.¹⁵

Luftværnsledelsens højtalervogn var netop begyndt udsendelsen af opfordringen til totalevakuering, og hjælpestyrkerne var på vej ud af byen med ordrer til at stille ved Åbygård, hvor der ville blive oprettet kommandocentral for luftværnet, da angrebet satte ind tidligere end ventet, kl. 9.45. Både regionschefen og luftværnsledelsen befandt sig på torvet, da luftangrebet begyndte, og alle måtte søge dækning i de nærmeste tilflugtsrum. Bomberne hvinede denne gang ned over hele byen. Ustandseligt lød detonationerne rundt omkring. Huse styrtede sammen, og stumper af granater fløj omkring samtidig med, at murbrokker og tagsten fyldte op i gaderne. Angrebet varede omkring 50 minutter, men under en pause af lidt længere varighed søgte alle til bilerne og kørte ud mod Åbygård, så godt det lod sig gøre for de opståede spæringer i gaderne. Først efter kl. 11 lykkedes det for luftværnslederen at nå frem til Åbygård for at oprette sin kommandocentral, og efter forhandling med vicebrandinspektøren blev der givet ordre til indsættelse af brandtjenesten. Kl. 11.30 afgik brandtjenestens tre slukningstog mod Rønne.¹⁶

Slukningsarbejdet i Rønne

Kolonnechefen for CBU udrykningskolonnen, løjtnant Riis, havde ladet sine vogne, der havde hjulpet med evakueringen af befolkningen, returnere til henholdsvis Sandvig og amtssygehuset, da deres opgaver var løst, og selv forlod han frihedsbevægelsens hovedkvarter på rådhuset omkring kl. halv ti for at køre til Sandvig. Da han passerede Rø, blev han standset af en gruppe frihedskæmpere, der spurgte, hvor bombardementet foregik. Riis havde ikke hørt detonationerne p. gr. af motorstøjen fra hans egen vogn. Nu gik det videre i fuld fart til Sandvig, men her var der ikke indløbet nogen meldinger. Rønne telefoncentral svarede naturligvis ikke på opkald, men fra en landcentral nær Rønne fik han de fornødne oplysninger. Omgående beordrede kolonnechefen sine køretøjer mod byen med besked om at gøre holdt ved Sejersgård lige uden for Rønne. Selv kørte han med nogle ordonnanser direkte til den bombede by, hvortil han ankom omkring kl. 10.50. Hurtigt foretog han en rekognoscering, hvorunder en 4-5 brande, der var i hurtig udvikling, passeredes, og straks beordredes redningsarbejdet sat i gang.¹⁷

Allerede omkring kl. 11.05 var den første gruppe CBU mandskab med en sprøjte i gang i St. Torvegade og en anden hurtigt efter i gang på hjørnet af Møllegade og Smedegade. Der var ikke mange mennesker i byen, men de tilfældige menige tyskere, der under angrebene vel var havnede i kældrene, kom frem og hjalp til med den første håndsrækning som f. eks. ved

En fuldiræffer på Bornholms Amtssygehus.

at hjælpe med at bære påhængssprøjten over murbrokkerne, så den kunne komme hen til brandstedet. Man flyttede sprøjterne, efterhånden som brandene blev slukket, og mange småbrande blev kvalt ved hjælp af ekstra håndsprøjter. Det var i første omgang foruden de nævnte steder i Nørregade, Byledsgade, Rolighedsgade og på Knudsvej, man arbejdede.¹⁸

Også sygehuset var blevet ramt. En bombe gik ned i kirurgisk afdeling lige midt i det store Røde Kors tegn på taget, og kun takket være jernkonstruktionerne i kælderen skete der ikke noget hernede. »Det var ellers en ret ubehagelig affære at sidde i kælderen og høre det brage både over og ved siden af, men alle tog det roligt. Det var også rørende at se sygeplejerskerne ligge hen over de små børn i deres senge for at beskytte dem.«¹⁹ Bygningerne gennemrystedes af de voldsomme eksplosioner, vinduerne splintredes, og pudsen faldt af væggene. Da der endelig blev et stop i angrebet, besluttede overlæge Iversen, sygehusinspektør Sommer og mester E. G. Rasmussen fra CBU kolonnen, at man hellere måtte evakuere sygehuset helt, da det så ud til, at bygningen var et af målene for de russiske bomber. I løbet af en halv time lykkedes det ved hjælp af bærer af alle arter at få patienterne ud af bygningerne og over markerne til landevejen, hvor de af biler blev kørt videre til Nylars og Vestermarie. Alle tekniske

installationer var afbrudt, vandet løb af kedlerne, og alarmklokkerne ringede over hele sygehuset. Snart vendte imidlertid CBU'erne tilbage og fik ordnet kedlerne og de tekniske installationer nødtørftigt, og også de sidste 6–8 sengeliggende sårede lettiske soldater fra bombardementet dagen i forvejen blev evakueret. Kl. 12 stod sygehuset tomt med døre og vinduer blæst ud og fri adgang for alle.²⁰

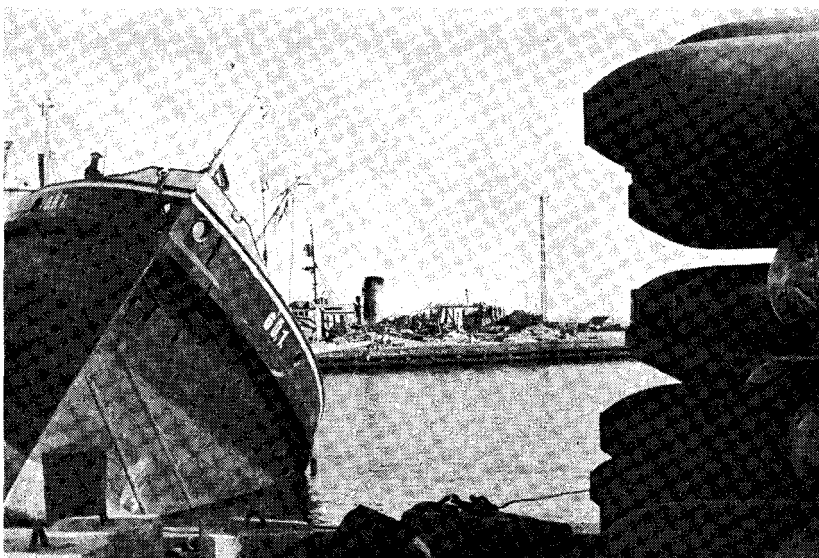
Kl. 11.30 var brandtjenestens tre slukningstog afgået fra Nyker. Den ene sprøjte tog sig af brandene i Byledsgade, St. Torvegade og Nørregade. Den anden sprøjte indsattes ved en brand, der var under stærk udvikling i Østervoldgade, og den tredje kørte til Kirkestræde 4–5, hvor taget allerede var styrtet sammen, medens en del af mandskabet måtte tage sig af en brand i nærheden på hjørnet af Kapelvej og Murgade. Også Zonens automobilsprøjte blev indsat. Det var i Østergade.²¹

I hele den første del af slukningsarbejdet var der ikke noget samarbejde mellem CBU og brandtjenesten. Enhver enhed søgte til sine opgaver og søgte bedst muligt at hjælpe, hvor det var muligt. Gaderne var mange steder ufremkommelige og gjorde forbindelsen mellem enhederne vanskelig. Det var således naturligt, at nogle LB-folk, der ikke kunne finde deres overordnede, blev sat i gang af kolonnechefen ved nogle brande i Provstegade og Skolestræde. Imidlertid blev det oplyst, at der var nedkastet russiske løbesedler, der meddelte, at nye angreb kunne forventes kl. 15. Selv om man var noget i tvivl om rigtigheden af disse rygter, besluttede kolonnechefen og luftværnslederen at rømme byen inden dette tidspunkt. Da rekognoscering desuden havde vist, at samtlige brandsteder var under kontrol, trak alt CBU-mandskab sig herefter ud i skoven nord for Rønne, medens brandtjenesten samledes ved Åbygård. Omkring kl. 15.30 opsøgte kolonnechefen derefter luftværnslederen i Åbygård. Her besluttedes det, at kolonnechefen skulle overtage kommandoen over samtlige brandsteder, idet han kunne disponere over begge korps. Ved femtiden tog denne da sammen med vicebrandinspektøren tilbage til Rønne for at inspicere. På vejen stoppedes ved Nordskoven for at give CBU-kolonnen ordre til at søge til Klemens Kro for at få forplejning og kvarter, da de hverken havde fået vådt eller tørt siden morgenmaden. Slukningsarbejdet blev derfor i den første tid herefter varetaget af brandvæsnets mandskab, men det hæmmedes stærkt af mangel på vand, og mange steder blev man, for at undgå at ilden bredte sig, nødt til at nedrive træværk og andet brandbart materiale. Heldigvis var vejret roligt, men da man ved femtiden atter påbegyndte slukningen, var ilden alligevel blusset op igen mange steder, og da CBU-kolonnen atter blev indsat ved halvotte-tiden, var der stadig en del at gøre i Nygade og Antoniestræde, og særlig i Østergade havde man vanskeligheder ved at bekæmpe branden. Først ved to-tiden om natten kunne man forlade brandstedet her.²²

Frihedskæmperne sættes ind igen

Frihedsbevægelsens styrker kunne under denne fase intet udrette i selve Rønne. Rønnekompaniet opholdt sig under bombardementet på Sejersgård, men for ikke at byde et for stort mål for et evt. kommende angreb, splittedes kompagniet, således at en del af det flyttede til Risenholm. Man aflyttede spændt radioavisen kl. 12.15 fra København for at høre nyt om tyskernes kapitulation, men her overdøvede jublen over freden alt andet, og der blev intet sagt om Bornholm. Man vidste ikke, hvad der var foregået. Telefonforbindelsen var afbrudt, og på kommandocentralen i Nyker fik journalist Børge Høgh da til opgave at sejle til Sverige og herfra aflægge rapport til København. Sammen med bogholder Hansen fra Søholm kom han om bord i kutteren »Hæng i«, ført af skipper Vesselholt. Han fortæller selv:²³ »Vi ville sejle til Ystad, men kom først ind i Kåseberg, hvorfra vi havde tænkt at ringe. Der stod svenske soldater på kajen, og da vi ikke havde pas, ville man ikke lade os komme i land. Vi fik dem dog til at ringe til »Aurora«. Lars Persson var der ikke, men bladets redaktør kom til stede og bad os sejle videre til Ystad. I Ystad blev vi modtaget af toldvæsen og kriminalpoliti og fik til sidst lov til at komme i land mod jævnlige at melde os på politistationen og fortælle, hvem vi skulle være sammen med. Fra »Aurora«s redaktion fik Børge Høgh kontakten til København, men her fastede man, og han kunne derfor ikke komme af med sin rapport fra Bornholm. Den blev i stedet dikteret til Lars Persson, som senere sendte den til danske og svenske aviser og Ritzaus Bureau.« Den 9. maj var de atter tilbage i Rønne.

Om aftenen den 8. maj, da de fleste brande var bekæmpet, blev frihedskæmperne sat ind for at afpatruljere byen, og 1. kompagnis 2. deling blev kaserneret på Teknisk Skole for at kunne hjælpe Rønnekompaniet. Man lagde en spærring omkring byen for at bortvise alle andre end brandmyndigheder og frihedskæmpere, og i byen skulle man overvåge, at ilden ikke blussede op igen, samt hindre røverier fra de bomberamte huse. Trods disse bestræbelser lød rapporten fra dagen på: 1. nogle unge, der har stjålet spiritus i en købmandsforretning, 2. tyske soldater, der har tilvundet sig beklædningsgenstande, 3. en slagterforretning, der var tømt for kød og pålæg, 4. i en tobaksforretning var stjålet forskellige barbersager, 5. forskelligt stjålet fra en købmand, 6. en opbrudt kuffert fundet ved jernbanekiosken og 7. tyskere, der blev antastet og standset ved skud, da de var i færd med at stjele fra et pakhus på havnen. Samme aften erfarede lokalkomiteen, som tidligere omtalt, at den tyske general Wuhtmann var indstillet på at kapitulere, og kl. 22 var lokalkomiteen og regionschefen med hovedkvarter atter flyttet tilbage til Rønne rådhus.²⁴

Sænket tysk skib i Nexø havn.

Det tredje angreb på Nexø den 8. maj

I Nexø havde begivenhederne udviklet sig anderledes. Her havde man ligesom i Rønne totalevakuert byen i løbet af natten, så der om morgenen den 8. maj kun fandtes frihedskæmpere og luftværnsforeningens frivillige folk tilbage. Nexøkompagniets kommandocentral, der hidtil havde været på politistationen, blev forlagt til »Homannegård« ca. 1 km fra torvet og havnen, og herfra udsendtes stadig patruljer til byen, ligesom der var udsat poster ved indfaldsvejene til Nexø for at forhindre færdsel til byen. Telefonmontør Caspersen og et par af hans folk etablerede telefonforbindelse direkte til Svaneke ved at koble gårdens telefon til nogle luftledninger, der førte forbi den. Formiddagen gik roligt, og medens man kunne høre de kraftige detonationer fra angrebet på Rønne, ventede man intenst på, hvornår turen ville komme til Nexø.²⁵

Rygter opstod, spredtes og blev slået ned. Kl. 13.45 meldte en ordonnans således, at russerne var gået i land i Svaneke. Det var forkert, men rygter i Rønne om det nye angreb, der ville komme kl. 15, kan muligvis henføres til, hvad der forinden skete i Nexø. Kl. 14.30 lød nemlig råbet her: »Nu kommer de.« Man så de russiske formationer med kurs mod Nexø, og på Homannegård spejdede man ængstelige ind mod byen i tanker på de kammerater, der som ordonnanser eller patruljer befandt sig i byområdet. Først hørtes maskingeværernes knitren, derpå antiluftskytses øredøvende spektakel, og så drønene fra bomberne. I angreb på angreb kom maski-

nerne brølende mod havnen og byens centrale kvarterer. Uden ophør varede hele angrebet i tre kvarter, og man så snart den sorte røg fra de brændende bygninger vælte op mod himlen. Så snart maskinerne endelig var væk, sendtes en motorordonnans med melding til brandvæsenets station i Bodilsker, og samtidig kørte andre ind i byen for at få et indtryk af skadens omfang. Freden varede dog kun kort, nemlig 20 minutter. Kl. 15.30 satte et nyt angreb ind. Det var kortere, men langt kraftigere og mere koncentreret, og lidt efter lidt vendte ordonnanserne tilbage, svedige, snavsede og røgsværtede, men alle uskadte og parate til at køre igen.²⁶

Brandtjenesten var evakueret til »Katteslettegård« og Zonen til »St. Hallegård«, begge i Bodilsker, og her gjorde man nu klar til hurtig indsats. Endnu turde man dog ikke rykke ind p. gr. af de alarmerende meldinger, der indløb til kommandocentralen.²⁷

»Kl. 15.48. Brandene i Nexø breder sig, der høres kraftig skydning og nu og da eksplosioner, formentlig fra tidsindstillede bomber eller blindgængere. Et ammunitionsskib i havnen er i brand, og ammunitionen eksploderer og detonerer enkeltvis og i salver. Ophold på havnen skønnes livsfarligt.

Kl. 16.05. Melding om, at der med sikkerhed er set seks eller syv udspring med faldskærm over området ved Snogebæk. Meldingen kom både fra Bodilsker kirke og fra Ibsker. En ordonnans, der udsendtes til Snogebæk, meldte dog, at her var intet set.

Kl. 16.16. Ifølge ordre fra Rønne flyttedes frihedskæmperne til 'Helledsgård', medens kommandocentralen forblev på 'Homannegård'.«

Nu og da indløb der desuden meldinger om, at tyskerne kæmpede indbyrdes i Nexø, hvilket man bestyrkedes i af det stadige skyderi, der hørtes fra byen. Situationen tegnede sig alt andet end hyggeligt for det lille mandskab på kommandocentralen, der trods alt ikke var så langt fra de mange tusinde tyskere i og omkring Nexø. Samtidig måtte man også sørge for at hjælpe de nærmeste beboere, der ønskede at komme længere væk fra byen. Man forberedte også Rønne på, at man muligvis måtte flytte kommandocentralen til en fjernere plads. Kl. 18.55 kørte imidlertid bestyrer Martin Petersen på rekognoscering til byen, og ved tilbagekomsten kunne han rapportere, at kamphandlingerne var fri fantasi, og at slukningsarbejdet kunne påbegyndes. Derefter blev der givet ordre til afsendelse af brandvæsnets sprøjter, og endelig kl. 19.55 påbegyndte man slukningsarbejdet. Godt en time senere anmodede man om hjælp fra CBU-kolonnen, der kl. 21.30 afsendte det materiel, der var disponibelt, efter at de værste brande i Rønne var nedkæmpet.²⁸

Ved ankomsten til byen fik man et forfærdeligt indtryk. Tagene var næsten flået af husene, væltede mure, glasskår og tømmer gjorde gaderne næsten ufremkommelige mange steder, og brandene havde et betydeligt

omfang. Det værste område var kvarteret Torvet-Åsen-Hjortestræde-Nørregade-Havnepladsen, hvor hele kareer og et tømmerlager stod i flammer, men også andre steder brændte det. Ved hjørnet af Brogade og Bryggeristræde brændte Bio og fem beboelsesejendomme, og i Storegade, i Grønnegade og på Stationspladsen brændte ligeledes nogle ejendomme. I havnen brændte det i flere tyske krigsskibe, og begge de østbornholmske dampere var bomberamte, »Østbornholm« var sænket på tværs i havnen, og »Nordbornholm« havde stærk slagside, medens mange fiskerbåde var sænket eller brændte.²⁹

Brandhanerne kunne imidlertid ikke anvendes, og der blev derfor udlagt sugeslanger til havnebassinet, hvilket naturligvis komplicerede slukningsarbejdet. På eget initiativ var flere hundrede tyske soldater under ledelse af deres officerer gået i gang med at begrænse ilden ved nedbrydning af træværk, der var truet, og takket være brandvæsnet, Zonen og CBU-kolonnen lykkedes det alligevel forbavsende hurtigt at få ilden under kontrol. Det var desuden beroligende at se, at russiske flyvere, der rekognoscerede over byen, ikke blev beskudt, og kl. 22.20 kunne Nexø kommandocentral rapportere til Rønne: »Herre over ilden på Torvet. Sparekassen og posthuset opgivet. Der er to andre brande, som nu bekæmpes, den ene i Storegade og den anden på Åsen, hvor der er tyskere i færd med at standse ilden og brække mindre skure og halvtage, som er antændte, ned.« Der var dog stadig brande, som måtte bekæmpes, og natten igennem var alle i aktivitet. Først ved 6-7-tiden om morgenen den 9. maj kunne brandkolonnerne, Zonen og CBU-kolonnen trække sig tilbage for at få et tiltrængt hvil.³⁰

I de følgende dage var man optaget af oprydningen i Nexø. Allerede om aftenen den 8. maj var det begyndt at strømme ind med tilbud om hjælp. Kl. 5 den 9. maj mødte de første frihedskæmpere fra Svaneke, og da der efterhånden kom flere mange steder fra øen, måtte man oprette en samlestation ved kommandocentralen på Homannegård, hvor de frivillige blev inddelt i arbejdshold på ti mand med en leder og fik anvist et arbejdsområde i Nexø. Fra Bodilsker og Ibsker stillede de med hestekøretøjer, så man kunne gå systematisk til værks med at rydde gade for gade i hele dens bredde. Herved kunne man også sikre sig, at der ikke lå lemlæstede eller døde under murbrokkerne, ligesom alle ruiner og huse naturligvis genemsøgte. Ingen døde danskere blev fundet, men derimod nogle få tyskere. Midt på formiddagen overdroges ledelsen af rydningsarbejdet til luftværnslederen fra Allinge, ingeniør Andersen, Hammerens Granitværk, der var mødt med to rydningshold. Fra Holms Hotel iværksatte man herefter en forplejningstjeneste for de mange hjælpere og rydningshold. Opgaven blev overdraget byrådsmedlemmerne Joh. Sort og Ernst Kjærgård, der fik Ny-mølle bageri og omegnens mejerier sat i gang med forsyningerne og fri-

villige damer til at lave smørrebrød. Da oprydningen imidlertid måtte fortsætte de følgende dage, overtog D.K.B. kolonnen forplejningstjenesten.³¹

Bornholm i ildlinjen

Det var et uhyggeligt kapitel, der var overstået i Bornholms historie. Øens to største byer var ødelagt. Af Rønnes ca. 3400 ejendomme var kun 3–400 ubeskadigede, 250 var helt ødelagt af bomber og 23 nedbrændt til grunden, og i Nexø var næppe nogen af byens 959 ejendomme ubeskadiget, 128 var totalt ødelagte, og 264 var så svært beskadigede, at de måtte rives ned. Det var et trøstesløst syn at se de gabende ruiner, de røgsværte mure og de mennesketomme gader, der lignede bjerglandskaber.

Der var dog ét opmuntrende træk i elendigheden, nemlig det, at ingen danskere var blevet dræbt ved de store angreb den 8. maj. Russerne havde været så hensynsfulde at advare om angrebene, og byerne var blevet rømmet totalt. Den 7. maj var ofrenes antal som nævnt ni i Rønne og en i Nexø. Man kan imidlertid ikke undlade i forbindelse med dette at stille det spørgsmål, om bombardementerne havde været nødvendige. Den politiske og militære udvikling omkring dem er berørt i det foregående kapitel, men selv om denne udvikling kan forklares og eventuelt undskyldes, er spørgsmålet om nødvendigheden af bombardementerne alligevel ikke klaret. Til det må man vel sige, at spørgsmålet heller ikke kan klares, da brugen af de forskellige midler i forbindelse med en krigsførelse altid vil bero på et skøn foretaget af den leder, som står over for at skulle løse en opgave. Lederen var i dette tilfælde en russisk officer, der igennem år havde kæmpet mod de tyske hære, drevet dem tilbage og i al denne tid været indkapslet i den særlige atmosfære, som hersker under de vilde kamphandlinger, hvor modstanderen bider fra sig med alle midler. Bombardementerne er forklarlige ud fra hans skøn. Det, som vi fra dansk side vil hævde, er muligvis, at tyskerne nok havde overgivet sig alligevel – det var jo på krigens sidste to dage. Heller ikke det kan vi få et endegyldigt svar på, for der var på Bornholm i den sidste tid en broget blanding af mange forskellige tyske styrker, og ordrerne, der kom udefra til øen, var lige så skiftende.

Bombardementerne var en trist afslutning på en ellers efter forholdene lykkelig udvikling gennem krigsårene på Bornholm. Det var ikke på den måde, bornholmerne ønskede at få søgelyset på sig i disse dage, hvor festen og glæden skulle have præget de hjem, der nu lå i ruiner. Man må dog ikke glemme den imponerende indsats, der var øvet af frihedsbevægelsen, CBU-kolonnen og Danske Kvinders Beredskab sammen med brandkorpsene, som langt fra havde kunnet klare det alene. Frihedsbevægelsens styrker fik her en ilddåb, som ingen andre i Danmark, og deres effektive arbejde kan kun af-tvinge beundring. Studeres beretningen nøjere, vil man se, hvorledes ledelserne af disse førnævnte organisationer stærkt prægede beslutningsprocesserne.

NOTER OG HENVISNINGER

XIV. kapitel

1. Statens civile Luftværn 1938-1949, bd. III side 114 f., RA.
2. Samtale m. Wegener.
3. Beretning om luftværnets virksomhed i Nexø i dagene 6.-13. maj 1945, side 8, RVA, samt Sv. E. Kofoed side 12-14.
4. Bornholmeren d. 7/5 1965.
5. Beretn. om luftv. i Nexø side 11 og 13-14, RVA, og samtale m. Johs. Müller.
6. Kolonnechefens rapport, 1. kompagnis arkiv, og beretn. om luftv. i Nexø side 9 og 14, RVA.
7. Beretn. om luftv. i Nexø side 16, RVA, og rapport i 3. kompagnis arkiv.
8. Beretn. om luftv. i Nexø side 17, RVA, og rapport i 3. kompagnis arkiv, samt kolonnechefens rapport, 1. kompagnis arkiv.
9. Beretn. om luftværnets virksomhed i Rønne i dagene 5.-16. maj 1945, side 10, RVA.
10. Beretn. om luftv. i Rønne side 12, RVA, beretning fra mester E. G. Rasmussen d. 22/8 1945, 1. kompagnis arkiv, samt lokalkomm. beretn. side 13, KA.
11. Lokalkomm. beretn. side 13-14, KA.
12. Beretn. om luftv. i Rønne side 18-19, RVA.
13. Beretn. om luftv. i Rønne side 20-24, RVA, og samtale m. H. Chr. Olsen.
14. Lokalkomm. beretn. side 18, KA, og amtslægens beretning side 3-4, KA.
15. Lokalkomm. beretn. side 18, KA, og beretn. om luftv. i Rønne side 25, RVA.
16. Beretn. om luftv. i Rønne side 26-28, RVA.
17. Rapport om Bornholmske Udrykningskolonnes arbejde i Rønne d. 7. og 8. maj 1945 side 4, d. 11/8 1945, 1. kompagnis arkiv.
18. Samme side 4-5, 1. kompagnis arkiv og samtale m. E. V. Riis.
19. Samtale m. sygehusinsp. Th. Sommer.
20. Som nr. 19 og beretning fra Th. Sommer, FM, ark. nr. 35 e - 83/73, samt rapport fra E. G. Rasmussen d. 22/8 1945, 1. kompagnis arkiv.
21. Beretn. om luftv. i Rønne side 32, RVA.
22. Beretn. om luftv. i Rønne side 30 og 34, RVA, samt kolonnechefens rapport af 11/8 1945, side 5-6, 1. kompagnis arkiv. Der er en del uoverensstemmelser her mellem luftværnslederens og kolonnechefens rapporter. Det drejer sig dels om, hvor sprøjterne fra de to organisationer blev indsat og dels om, hvornår de to chefer har talt med hinanden. Kolonnechefen benægter således, at brandvæsenet var i Antoniestræde før kl. 13, og ligeledes benægter han at have mødt luftværnslederen før kl. 15.30. Desuden står der i luftværnslederens rapport, at brandvæsenets sprøjter genoptog slukningen kl. 16, hvorimod kolonnechefen hævder, at de først blev sat ind, samtidig med at han og vicebrandinspektøren rekognoscerede kl. 17. Det sidste må vel anses for mest sandsynligt, da kommandoen på dette tidspunkt var overdraget til kolonnechefen.
23. Samtale m. Børge Høgh og Børge Høgh i Bornholms Tidende d. 2/5 1970.
24. Rapporter fra 4. kompagni i 1.-5. kompagnis arkiv samt lokalkomm. beretn. side 20, KA.
25. Beretning fra overbetjent K. M. V. Petersen, side 7, 1. kompagnis arkiv.
26. Rapporter fra 3. kompagnis arkiv

- og beretn. fra K. M. V. Petersen side 8, 1. kompagnis arkiv.
27. Som nr. 26.
28. Beretn. fra K. M. V. Petersen side 9, 1. kompagnis arkiv og beretn. om luftv. i Nexø side 20, RVA, samt meldinger fra 3. kompagni i 1. kompagnis arkiv.
29. Beretn. om luftv. i Nexø side 21, RVA.
30. Beretn. om luftv. i Nexø side 21, RVA og beretn. fra K. M. V. Petersen side 9, 1. kompagnis arkiv.
31. Beretn. fra K. M. V. Petersen side 11, 1. kompagnis arkiv.

XV. kapitel

PARTISANSKI

Den 9. maj kl. 9 var der møde i lokalkomiteen. En halv time senere kom politimesteren, kærneren og luftværnslederen, og man opridsede bl. a. rådets opgaver. Overlæge O'sen (Ringens) var formand for rådet, redaktør Kjødt (Modstandgrupperne) førte det daglige samarbejde med regionschefen, Jens Holm (De frie Danske) var repræsentant over for alle kommunale myndigheder og luftværnet, lærer Håkansson (Dansk Samling) varetog samarbejdet med politiet og de politisk internerede, Kaj Nissen (Socialdemokratiet) varetog forplejningsspørgsmål sammen med inspektør Sommer, og Charles Børner (Danmarks kommunistiske Parti) skulle repræsentere rådet over for russerne. Man enedes om, at spærringen af byen skulle opretholdes samtidig med, at man ønskede at tilkalde læger, jordemødre og apotekets personale og søge at genåbne sygehusets ene afdeling af hensyn til, hvad der kunne ske ved en russisk landgang. Desuden ville man ikke modtage eventuelle tyske tilbud om deltagelse i oprydningen, men i øvrigt fremskynde borgernes tilbagevenden til byen mest muligt.¹

Modtagelsen af de russiske allierede

Amtmand Stemmann, der siden mandag den 7. maj havde opholdt sig på »Helligdommen«, kørte til Rønne onsdag morgen den 9. maj, da det var klart, at tyskerne ville kapitulere. Han var først hos General Wuhtmann for at forhøre sig, om tyskerne nu virkelig agtede at kapitulere, og besøgte derefter lokalkomiteen på rådhuset. Medens han var der, opstod der rygter om, at tyskerne havde meddelt, at der ville komme et nyt russisk angreb. Klokkeren var da 12, og for en sikkerheds skyld beordrede regionschefen alt hjælpemandskab ud af Rønne og Nexø igen, men det lykkedes for Stemmann at få kontakt med Wuhtmann og få rygtet afkræftet, hvorfor evakueringen atter afblæstes. Afbrydelsen af arbejdet havde kun varet en halv time. Amtmanden var derefter nede på Rønne havn, hvor en båd med flere hundrede civile flygtninge netop var ankommet. »De var helt vilde, da de ikke havde fået mad og vand i flere døgn.« Amtmanden fik da formidlet, at de snarest fik noget vand, hvorefter han fortsatte sin køretur ud til sygehuset og endelig kørte tilbage mod »Helligdommen« ved to-tiden.²

Den 8. maj kl. 12.30 havde Grossadmiral Dönitz, Hitlers efterfølger, over Flensborg radio bekendtgjort Tysklands kapitulation både mod øst og vest, der da var underskrevet i Reims og den 8. maj tillige fik russernes underskrift i Berlin. Kommunikationsvanskelighederne i disse forvirrede dage

var imidlertid store, og om formiddagen den 9. maj sendte General Wuhtmann sin sidste forespørgsel til sin overordnede: »Til gennemførelse af de nødvendige forholdsregler udbedes ordre om, hvorledes styrkerne på Bornholm skal forholde sig.« Der kom intet svar, før de russiske torpedobåde ved tre-tiden løb ind i Rønne havn.³

På kajen stod en repræsentant for lokalkomiteen, regionschefen og redaktør Kjødt samt fra tyskerne General Wuhtmanns stabschef. Det var med blandede følelser, disse mennesker stod der. Tyskerne havde allerede i de foregående dage vist deres rædsel for, hvad der ville ske dem, når russerne kom, og også danskerne var spændte på dette møde med det for dem så fremmedartede folk, der var deres allierede. For russerne var der imidlertid ingen vaklen. De ønskede at komme i kontakt med de danske »partisanski«, og de ønskede hurtigst muligt at få bekræftet tyskernes kapitulation. Chefen for det 344. infanterikompagni, major Antonic, tog omgående sammen med tyskerne og eskorteret af danske frihedskæmpere til Galløkken, hvor General Wuhtmann opholdt sig. Efter en kort forhandling, i hvilken også v. Kamptz deltog, blev generalen og Inselkommandanten kørt til havnen og på to torpedobåde ført til Kolberg, hvor den officielle undertegnelse af kapitulationen for de tyske styrker på Bornholm fandt sted.⁴

Amtmand Stemmann blev på vejen mod »Helligdommen« standset ved Nyker, hvor han fik meddelelse om, at russerne var ved at løbe ind i Rønne havn. Han vendte straks om og nåede ned på kajen, hvor han fik vekslet nogle ord med major Antonic. Derefter begav han sig til rådhuset, hvor lokalkomiteen residerede. Som tolke tilkaldte man fru dr. Kofod, der var født i Rusland, konsul Alfred Bidstrup og vejermedhjælper Woskresensky, og efter at den russiske major havde fået sendt general Wuhtmann af sted, ankom han til rådhuset, bl. a. ledsaget af en oppasser med majorens ulvespids i snor.⁵ Under forhandlingerne erklærede major Antonic:

»Den røde armé, der kommer til Bornholm, har sammen med England og USA tilintetgjort den tyske militarisme under førelse af de demokratiske lande. Folkets agene skal gå fremad i den lyse fremtid. Jeg skal erklære fra det sovjetiske folk og dets armé, både landhær og marine, dets store taknemmelighed over for det danske folk for danskernes milde og gæstfri modtagelse. Jeg er ikke for øjeblikket i stand til at komme i telefonisk forbindelse med vore allierede, men i morgen kommer den anden kommandant, der vil få den nødvendige forbindelse. Jeg er major Antonic, udnævnt til kommandant på Bornholm, og jeg ønsker meget stærkt, at afvæbningen af det tyske militær skal foregå roligt og uden episoder. Al magten tilhører mig som kommandant.«

Desuden udbad han sig kort over øen samt oplysninger om havne og flyvepladser og beholdninger af benzin og spiritus. Ingen skibe måtte forlade havnene, og fiskerne måtte holde sig inde nogle dage for at undgå

forvekslinger med tyskere, der ville flygte. Mødet forløb i den bedste ånd, og efter dette installeredes majoren med stab på Dams Hotel, hvor direktør Lyngby gjorde, hvad han kunne, for at få hotellet til at virke igen. Allerede på dette tidspunkt var der imidlertid påbegyndt et godt samarbejde mellem russerne og de danske »partisanski«, som russerne både nu og senere behandlede med den største respekt. Sammen besatte de telegraf, telefon og havneinstallationer, og sammen påbegyndte de patruljeringer i gaderne. Da russerne erfarede, at flyvepladsen endnu ikke var besat, blev de meget bestyrte, og regionschefen måtte omgående tilkalde, hvad der kunne skaffes af disponible styrker for sammen med russerne at gå i lag med opgaven.⁶

Aktionerne den 9. maj

3. kompagni var fuldt optaget af arbejdet i Nexø, og også 4. kompagni havde nok at gøre med spærring af Rønne og patruljering i gaderne, og det var begrænset, hvor mange folk der kunne undværes her, så derfor måtte mandskab fra 1. og 2. kompagni tilkaldes i så stort tal som muligt. En deling fra Rønne sammen med ca. 30 russiske soldater tog omgående af sted i nogle lastbiler, men netop som de nåede lufthavnen, strøg to tyske maskiner i vældig fart hen over hovederne på dem, men den tredje maskine nåede man, inden den var startet. En russisk officer sprang ud og satte en pistol for brystet af piloten, der måtte overgive sig. Derefter kørte man rask videre til et nærliggende sommerhus, hvor staben for de tyske styrker på stedet befandt sig, og også disse overgav sig. Imedens rullede den ene lastbil med frihedskæmpere efter den anden ind på pladsen for at tage denne og de forskellige installationer i besiddelse. Det så drabeligt ud og skulle gerne virke imponerende på de flere hundrede tyskere, der skulle sættes under bevogtning. I virkeligheden kørte flere af bilerne tomme frem og tilbage, og i skumringen bemærkede ingen det lille bedrag. Det var trods alt en spændende nat for de frihedskæmpere, som måtte blive derude på vagttjeneste. En af dem fortæller: »Vi var to mand på vagt ad gangen sammen med et par russere ved radarstationen på flyvepladsen. Der skulle vagtes både ud mod det åbne land og ind mod skoven. Russerne ville helst have, at vi gik inde mod skoven. Vi var meget nervøse og lå også på frivagten med skarpt i geværene.«⁷ I øvrigt kom det hele til at forløbe uden voldsomme episoder, og de frihedskæmpere, der ikke skulle gå vagt, kunne atter trække sig tilbage. Alligevel fik det betydning, at man således for at samle folk til aktionen mod flyvepladsen havde måttet fjerne patruljer og vagter på Nordbornholm.

Efter midnat blev 1. kompagni ringet op af en fisker Schwartz fra Vang, der fortalte, at tyskerne løb rundt i nærheden af havnen og lyste på fiskerbådene. Nogle af dem var de om bord i og forsøgte at starte, men

uden held. Alt mandskab var imidlertid i Rønne, og kompagniet havde ingen bevæbnede folk, der kunne tage affære. En halv times tid senere ringede kompagniets vagtkommandør tilbage for at høre, hvorledes situationen havde udviklet sig. Telefonen blev taget, og fru Schwartz nåede blot at sige, at nu var det helt galt, før tyskerne tilsyneladende hindrede hende i at sige mere. Det lykkedes dog fru Schwartz at slippe ud af huset, således at hun kort tid efter kunne ringe kommandocentralen op fra en anden telefon. Hun fortalte nu, at tyskerne var trængt ind i et hus, hvor der var sølvbryllupsfest. Her havde de søgt at true nogle gæster til at hjælpe dem med at få en båd i gang, og da de ikke kunne det, forlangte de kaffe og smørrebrød med sig. Derefter havde de henvendt sig hos Schwartz, og trods det, at han lå syg, ville de tvinge ham ned til båden. De mange bestræbelser for at få en båd startet lykkedes dog først efter kl. halv tre, da de havde fået tvunget en anden fisker til at hjælpe sig. Omtrent samtidig lykkedes det endelig for kompagniet at få fat i en deling bevæbnede frihedskæmpere, der var blevet løsgjort fra Rønne-aktionen. Da de havde fået at vide, at tyskerne var bevæbnede, rykkede de fuldt krigsmæssigt frem mod Vang havn, men nåede den først ved halv fire-tiden, efter at tyskerne var sejlet. På kajen ud for den stjalne båds plads stod en kasse håndgranater, og i en bil, de flygtende havde efterladt, lå en riffel samt yderligere nogle håndgranater, og frihedskæmperne var skuffede over at være blevet snydt for den gode opgave at tage disse tyskere til fange. Ikke mindst var man skuffede, da man identificerede bilen som tilhørende Gestapo.⁸

Det var imidlertid nok Gestapos bil, men ikke gestapofolk, der var flygtet natten mellem den 9. og 10. maj. Afhøringer efter krigen af gestapofolkene har vist, at de flygtede allerede søndag den 6. maj fra Rønne med en forpostbåd, der sejlede dem til Brunsbüttel i Sydslesvig. Om bord på denne båd var gestapochefen Schultz, næstkommanderende Karl Kallus samt kriminalassistenterne Neubert og Mehnert foruden chaufføren Simon Schilling, medens fem danskere, der havde været i Gestapos tjeneste, med en fiskerbåd samtidig sejlede til København.⁹

Lokalkomiteen ønsker forstærkning

Medens frihedskæmperne gjorde sig klar til aktion mod lufthavnen den 9. maj om aftenen holdt lokalkomiteen møde på rådhuset. Her traf man forberede'ser til i første omgang at få de næringsdrivende i fødevarerindustrien tilbage til byen, så de kunne gøre deres forretninger klar, og samtidig med, at man traf andre foranstaltninger vedr. oprydningen, besluttede man desuden at udsende et lille blad »Frihedsbladet«, indtil dagbladene atter kunne udkomme. Da russerne endvidere stillede spørgsmål om et lazaret i byen, ville man prøve at søge sygehuset sat i gang igen, i hvert tilfælde i

den ene føj. Endelig måtte man også se i øjnene, at frihedskæmperne nu i fem døgn havde haft et stærkt forceret arbejde, der var ved at udmatte dem, så man besluttede at sende følgende melding til krigsministeriet:¹⁰

»Den militære kommandant på Bornholm indberetter, at vort mandskab efter flere dages stærk overbelastning under yderst vanskelige forhold, praktisk talt uden mad og søvn, risikerer at bryde sammen. Kommando-centralen anmoder indtrængende om, at der sendes en hjælpestyrke på 1000 mand herover. De civile myndigheder har forelagt samme sag for udenrigsministeren, for at sagen, udenrigspolitisk set, kan blive gennemført, for så vidt krigsministeren tiltræder vor anmodning. Amtmanden har forhandlet med udenrigsministeren om dansk tonnage til borttransport af tyske tropper, således at der ad den vej kan skaffes transportmuligheder for hjælpetropperne.«

Svaret fra krigsministeriet sendtes til amtmanden, der lod det gå videre til hovedkvarteret. Det gik ud på, at general Gørtz har bestemt, at obersten som udskrivningschef indkalder så meget af Bornholms Værn, som Bornholms Frihedsråd må finde fornødent, idet der ikke kan afses folk fra Frihedsrådets styrker andetsteds fra. Det indkaldte mandskab underlægges Bornholms Frihedsråds ledelse, og kommandoforholdene fortsættes i øvrigt som hidtil.¹¹

Man var dog ikke helt tilfreds med svaret, og kl. 0.20 talte overlæge Olsen derfor med general Gørtz' adjutant. Han fremhævede over for adjutanten, at værnet var uden våben, uniform eller armbind, at en mobilisering af Bornholms Værn kunne gøre russerne mistænksomme, at forplejningsspørgsmålet var yderst vanskeligt i øjeblikket, samt at man frem for alt i øjeblikket ønskede at knytte forbindelse med det øvrige land. Den følgende morgen ved ni-tiden fulgte overlæge Olsen denne samtale op med en samtale med udenrigsministeren. Han anmodede denne om at gøre alt, hvad der var menneskeligt muligt for at bevare Bornholm for Danmark. Hertil udtrykte udenrigsministeren sin forståelse af den vanskelige situation og lovede at yde al mulig støtte, og at han så snart som muligt ville komme til Bornholm.¹²

Under lokalkomiteens morgenmøde kom amtmanden på besøg. Han besværede sig over, at man endnu ikke havde besluttet indkaldelse af Bornholms Værn, og ved mødets afslutning udspandt der sig i denne forbindelse en ret hård ordveksling mellem et af lokalkomiteens medlemmer og amtmanden.¹³ Herfra tog amtmanden til møde med major Antonic på Dams Hotel, og det har nok været en lidt ubehagelig fornemmelse for ham, at han kun kunne komme til den russiske major under ledsagelse af en frihedskæmper med armbind. Amtmanden bød på champagne, og under mødet kom han ind på spørgsmålet om en hurtig borttransport af tyskerne.

Han fik desuden tilkaldt civilingeniør Milner og direktør Lund fra Dampskibsselskabet af 1866, og det aftaltes, at disse to sammen med russerne skulle forberede afsendelserne snarest muligt.¹⁴

»Partisanski« og russere samarbejder

Den 10. maj ved middagstid kom så de ventede russiske forstærkninger med den nye kommandant. Det var et infanteriregiment af oberst P. V. Poluvshkins 18. infanteridivision på i alt 580 mand under kommando af divisionens stabschef, oberst P. D. Strepkov. Han opsøgte straks Antonic på Dams Hotel, hvor han traf amtmanden. Kl. 12.30 foregik den mere officielle modtagelse af oberst Strepkov, og til stede var her amtmanden, borgmesteren, direktør Lund, ingeniør Milner, overlæge Olsen og regionschef Jørgensen samt nogle flere. Amtmanden bød velkommen og præsenterede de forskellige personer, hvorefter obersten takkede for modtagelsen. Lokalkomiteens formand, overlæge Olsen, udtalte derefter: »På Danmarks Frihedsråds vegne modtager frihedsbevægelsen den russiske oberst. Vi er dem, der har kæmpet mod tyskerne under jorden. Vi udtaler vor tak for Danmarks befrielse.« Hertil svarede oberst Strepkov: »Sovjetunionens tropper er kommet til Bornholm for at nedkæmpe og afvæbne de tyske styrker. Russerne forlader øen, når disse opgaver er løste.«¹⁵

Det var i øvrigt ikke skåltaler og lignende, man fordrev tiden med. Der var rigeligt at gøre på mange områder. De danske myndigheder, og det vil i første række sige regionschefen og redaktør Kjødts som repræsentanter for frihedskæmperne, havde mange drøftelser med russerne om de presserende opgaver. Det drejede sig om afvæbningen af de tyske styrker og indfangningen af de enkelte tyskere, der strejfede omkring, medens russerne ikke blandede sig i oprydningen i de to bomberamte byer. Desuden accepterede de, at man indkaldte mandskab til Bornholms Værn, således at de indkaldte skulle indrulleres i frihedsbevægelsens styrker og forsynes med armbindet. I det hele taget var der fra starten det bedste samarbejde mellem russerne og frihedsbevægelsen. Lokalkomiteen arbejdede også sammen med de officielle myndigheder ihærdigt på at få befolkningen tilbage til byerne, og man lod indbyggerne rykke ind i deres ejendomme igen, såfremt disse var beboelige. Herved kunne man formindske risikoen for tyverier, og man kunne i de pågældende kvarterer, der blev beboet, trække patruljerne bort, så mandskabet kunne blive anvendt andre nødvendige steder. Et nyt træk kom i øvrigt ind i det daglige liv med de russiske feltråb, der fornyedes hver aften. Den 9. maj var det »Kief«, den 10. maj »Vintofka-Voronech«, den 1. maj »Bajok-Baku« og den 12. maj »Patron«.¹⁶

Lokalkomiteen havde også fået knyttet en god forbindelse til Danmarks Radio, således at man herigennem kunne komme til at give meddelelser til de evakuerede, som nu var spredt over øen. I radioavisens middagsud-

En dansk-russisk patrulje i Rønne.

sendelse meddeltes det således, at personer med tilknytning til brød, mælkeudsalg og mejerier, bagerier, kolonial, viktual og slagtere samt grønthandlere, personalet fra Dams Hotel, forplejningslotter, lodser og kommunale arbejdere og funktionærer straks skulle tage til byen, og i aftenudsendelsen indkaldte man mandskab fra »Østersøen«, »Vesterhavet«, »Ella« og i øvrigt alle sejlklare skibe til at give møde i Rønne den næste morgen kl. 7. Også S/S »Carl«, der samme dag var kommet tilbage til Svaneke, dirigeredes til Rønne for sammen med de andre skibe at kunne være behjælpelig med borttransporten af tyskerne.¹⁷

Tyskerne var hundegangste, da russerne kom. Deres propaganda havde jo udmalet for dem, hvad de kunne vente sig, hvis de overgav sig, og dette resulterede naturligvis i, at mange søgte at gemme sig i skovene eller at flygte fra øen. Derfor havde frihedskæmperne i de følgende dage sammen med russiske styrker et større arbejde med at få samlet disse spredte flygtninge sammen. For at lette aktionen spærredes alle havne, og udgangsforbud blev dekretet fra kl. 21 til kl. 4 om morgenen. Man søgte desuden fra begyndelsen at skabe det bedst mulige forhold mellem frihedskæmperne og de russiske soldater, og det faldt ikke vanskeligt, for russerne værdsatte i høj grad armbindet, der placerede frihedskæmperne som partisanski. Den 10. maj kl. 17.15 kom en russisk styrke til Sandvig med toget fra Rønne. På perronen stod 1. kompagnis 4. deling opmarcheret til parade,

da toget rullede ind. »På lokomotivet stod maskinpistolbevæbnede so'dater, og på mellemperronerne var opstillet maskingeværer. Blandt de første, der sprang af toget, var kaptajn Gasjev og sergent Knobov. Så stillede russerne op på perronen, der blev budt velkommen og råbt hurra for dem, og så fik vi vor første russiske cigaret, en ægte »papirossi«. Efter modtagelsen på stationen marcherede både russere og frihedskæmpere til Hammersøen, hvor de russiske so'dater vaskede sig i bækken. Da det var overstået, stilledes op til marchen mod Allinge. I spidsen gik kaptajn Gasjev, hans næstkommanderende og frihedskæmpernes delingsfører, Bent Ho'm, derefter kom 4. deling og så de ca. 200 russiske soldater. Det blev en sand triumfmarch. Vi fulgtes af byens beboere, der jubledes og tilkastede os blomster, hvor vi kom frem. Russerne sang deres krigssange, og ind imellem kom vi med Frihedssangen og kompagnisangen. På Allinge Torv stilledes der op til parade, og der blev holdt velkomsttaler og udbragt leveråb både for russerne og for Danmark.«¹⁸

De flygtende tyskere blev rundt omkring samlet sammen af frihedskæmperne og kørt til Galløkken, men drejede det sig om civile, førtes de ind til Hotel Phønix i Rønne. Hvor tyskerne endnu var samlet i større tal under kommando, samarbejdede danskere og russere i aktionen. Således ved Skrubbelejren den 12. maj. Man kørte derud i lastvogne og gjorde holdt ved hovedlandevejen, hvor de russiske soldater gik i stilling. Derefter kørte en frihedskæmper og en russisk officer hurtigt ind i lejren tæt fulgt af en deling frihedskæmpere. De tyske so'dater stod netop til appel, da man kom. Russeren sprang omgående ind i officersmessen og fik fat i chefen. Lidt efter kom han atter ud, vinkede til sine folk, der nu rykkede frem, og i løbet af ganske kort tid var det tyske hagekorsflag halet ned og officererne kørt bort, hvorefter den tyske styrke på ca. 200 mand blev kommanderet på march til Galløkken. Denne overrumplingstaktik var i øvrigt typisk for flere lignende aktioner, og blandt andet brugtes den af kompagnichef Bendixen og Finn Nielsen over for Simblegårdslejren.¹⁹

Tyskerne transporteres bort

Lørdag den 12. maj begyndte også borttransporten af tyskerne. Fra om morgenen marcherede de nedtrykte soldater mod havnen i Rønne, hvor de efterhånden proppedes om bord i skibene og fiskerbådene, og ved 14-tiden havde de første skibe allerede forladt havnen. Det var en vældig flåde på 70–80 fiskerbåde foruden en række større fartøjer, der sejlede de første 3000 tyskere væk. Skibene tømtes for deres last i Kolberg og vendte tilbage den næste dag med flere russiske styrker. Søndag den 13. maj foretog man i øvrigt en storstilet kæmning af hele Nordbornholm. Det foregik nærmest som en k'apjagt, hvor russere og danskere mellem hinanden spredte sig i en lang kæde fra kyst til kyst, mens man drog

kæden mod nord, og også den næste dag forsøgte man samme metode.²⁰ Alligevel kunne de mindre aktioner ikke undværes.

Ved St. Myregård lå en gruppe tyskere på omkring 30 mand. De havde taget godt for sig af høns og andet på gården og ville ikke videre til Almindingen, hvor de i første omgang skulle samles. Ejeren ringede til 2. kompagni om hjælp, og omgående kørte to vogne derud og direkte ind i gården. Her brugte Knud Jespersen alle sine overtale'sesevner for at få dem til at aflevere våbnene og for at få dem væk, og det lykkedes at få dem videre.²¹ Den 14. maj fandt man to flygtninge i en lade ved Allinge. De blev omgående hentet og bragt til Rønne. Ved Rø fandt man fire flygtninge, og også disse blev hentet. De havde i øvrigt tidligere stjålet en båd for at flygte til Sverige, men havde i mørket navigeret galt og var atter endt på Bornholm, og endelig kan nævnes, at en patrulje ved Bodils-ker pågreb tre tyskere, der lige som de andre blev afvæbnet og sendt til Rønne. Den 15. maj vendte fire patruljer fra 2. kompagni tilbage med otte tyskere, og til Vang indkom denne dag skonnerten »Laura« med en tysk motorbåd, der var fundet drivende i søen forladt af mandskabet. Den bar tydelige spor af beskydning, og i den fandt man et maskingevær, tre karabiner, nogle hjelme og noget ammunition.²² Alt dette kan imidlertid kun være eksempler på frihedskæmpernes virksomhed og arbejde i disse dage, og det fortsatte en tid endnu. I Klemensker havde en tysker gemt sig hos sin danske pige. Fire mand kørte derud, men pigen, »Dukkelise« kaldtes hun, erklærede, at der ikke boede nogen hos hende. Inde i stuen stod imidlertid tyskeren med sin pistol skudklar, så også her måtte overtalelse til, før man kunne drage af med ham. Den 16. maj fik en patrulje fat i et par omstrejfende tyskere i O'sker, og en anden patrulje på vej til Rønne samlede to littauere op ved Nyker, medens man på landevejen Klemensker-Rø arresterede fire tyskere, der ligeledes sendtes til Rønne. De store transporter fra Bornholm til Kolberg var allerede sluttede den 16. maj, men alligevel var der stadig spredte flygtninge at samle op rundt om på øen. Så sent som den 20. maj blev 1. kompagni alarmeret til O'sker præstegård. Her ophold sig to tyske officerer, der var kommet sent den foregående aften. De blev omgående afvæbnet og efter en kort afhøring afleveret til russerne i Rønne.²³

Et særligt problem frembød de ikke-tyske soldater, der på den ene eller anden måde var kommet i tysk uniform. Det var franske, hollandske og norske statsborgere, der først samledes på højskolen og siden overførtes til Hotel Jons Kapel, medens letter, ungarere og polakker efter aftale udleveredes til russerne. De fleste af dem var blevet tvunget i tysk krigstjeneste, og de var lykkelige over at få dette fristed, hvor bl.a. den franske konsul, bankdirektør Mogensen, i Rønne gjorde et stort arbejde for dem. Man troede, at de herfra efterhånden kunne blive hjemsendt til deres respektive

Russisk materiel på Bornholm.

lande, men den 20. maj erfarede man pludselig, at russerne agtede at føre dem alle til Kolberg for at stille dem for en kommission, så deres forhold kunne blive undersøgt inden deres hjemtransport. Det vakte nogen ængstelse, men den 21. maj blev de alle – det var i alt 119 mand – afhentede og under bevogtning af både danske frihedskæmpere og af nogle russiske soldater ført til Rønne og indskibet til Kolberg.²⁴

Efter russisk opgivelse blev der i alt ført 11.138 tyske krigsfanger og 4.500 civile tyskere bort fra øen i løbet af maj måned.²⁵ Onsdag morgen den 16. maj afgik den store konvoj for sidste gang, hvorefter man klarede sig med et færre antal skibe. Samtidig overførtes imidlertid det 132. korps med generalmajor F. F. Korotkov som chef fra Kolberg til Bornholm i løbet af maj. Det bestod i alt af 7.686 mand. Det var i øvrigt en oplevelse for bornholmerne at se russerne losse alt deres materiel i havnen. Der var klaverer, møbler, malerier, tøj, kvæg m. v., og meget af det bar præg af at være »fundet« i Tyskland. Kvæget blev drevet ind over øen, men uheldigvis opdagede de danske dyrlæger, at noget af det havde mund- og klovsyge. Det førte naturligvis til forhandlinger med oberst Strepkov, der i første omgang troede, at det var et nummer, et forsøg på sabotage, men da også russiske dyrlæger, der blev hentet til Bornholm, kunne konstatere

sygdommen, måtte man i gang med at skyde kreaturerne, og lykkeligvis havde man på Bornholm vaccine til at sikre det danske kvæg i et par kilometers afstand fra de sygdomsramte besætninger.²⁶

Dansk nervøsitet

De af danskerne internerede i Almindingen var også nervøse ved russernes ankomst. Allerede den 10. maj havde regionschefen imidlertid oplyst russerne om lejrens tilstedeværelse og fortalt, at det ikke drejede sig om egentlige krigsforbrydere, hvorefter russerne havde fastslået, at deres tilstedeværelse på øen udelukkende tjente det formål at afvæbne de tyske tropper, og at man ikke ville blande sig i danskernes interne forhold. De indsattes skrivelse med anmodning om løsladelse blev derfor afslået, og den følgende dag besøgte overlæge Olsen m. fl. interneringslejren. Den eneste klage, man i øvrigt her havde, var, at folk fra alle samfundslag var samlet under ét. I alt var 116 blevet interneret, hvoraf de 95 var mænd og 21 kvinder. Om aftenen den 11. maj besluttedes det imidlertid i lokalkomiteen at dele de internerede i tre grupper: 1. de, der utvivlsomt skal forblive internerede, 2. de tvivlsomme og 3. de, der givet skal frigives. Fra lokalkomiteens side var det lærer Håkansson og Charles Børner, der skulle ordne det fornødne med kriminalpolitiet, og man vedtog ved mødet, at de to sidste grupper skulle løslades. I de følgende dage blev da i alt 43 frigivet.²⁷

Noget andet var det imidlertid, at bornholmerne blev nervøse for de mange russeres ankomst. Man syntes, at da krigen nu var forbi, skulle det ikke være nødvendigt med de mange fremmede tropper på den danske ø, og det var vanskeligt for danskerne at få klaring på de russiske hensigter. Det gjaldt om at gå diplomatisk og forsigtigt til værks. Den 11. maj vistes oberst Strepkov rundt på øen af amtmanden, medlemmer af lokalkomiteen og andre danske myndigheder. Alle vegne, hvor de kom frem, blev de hilst med begejstring af befolkningen, og i flere byer havde enten frihedskæmpere eller russerne eller begge opstillet æreskompagnier til at modtage de besøgende. Der blev holdt taler og udvekslet komplimenter over alt på turen, der gik over Allinge til Hotel Helligdommen, hvor amtmanden gav en lunch, og derfra videre til Gudhjem, Svaneke og forbi den tyske radarstation ved Rytterknægten tilbage til Rønne. Om aftenen var der fællesspisning på Dams Hotel med deltagelse af 25 frihedskæmpere fra hele øen og russerne under ledelse af GPU-chefen, kaptajn Loginoff. Under middagen udtalte kaptajnen bl. a., at så snart tyskerne var væk fra øen, ville russerne også trække sig tilbage, og de løsgående tyske tropper måtte derefter indfanges af frihedskæmperne og sendes til Tyskland. Videre sagde han: »Stalin har befaleet kaptajn Loginoff, at der ikke må foretages indgreb i danske rettigheder, og danskerne skal selv forme det nye Danmark.«²⁸

Den 12. maj søgte overlæge Olsen at få en personlig samtale med uden-

rigsministeren, men det blev direktør Svenningsen, han fik i telefonen. Overlæge Olsen bad da om at viderebringe det stærke ønske, man havde om, at udenrigsministeren kom til Bornholm så snart, det var muligt. Lokalkomiteen følte i det hele taget, at man havde for dårlig en kontakt med København, så man egentlig ikke vidste, hvorledes regeringen så på de nye forhold, der var opstået på øen. Derfor udpegede man et medlem af lokalkomiteen, sognerådsformand Jens Holm, til at rejse til København for at udvirke, at der kom en tilstrækkeligt bemyndiget repræsentation på øen fra handelsministeriet, indenrigsministeriet, arbejds- og socialministeriet og krigsforsikringen. Man henvendte sig derfor til den russiske kommandant på Bornholm og bad om tilladelse til, at Jens Holm måtte flyve med den første rutemaskine, en tilladelse, som oberst Strepkov omgående gav. Samme dag ophævede russerne i øvrigt det udgangsforbud fra kl. 21 til 4, der havde været her siden deres ankomst, men man advarede befolkningen mod at færdes i skovene og lignende steder om aftenen og om natten, da der endnu kunne forekomme episoder i forbindelse med tyskeres afvæbning. En trøst var det ligeledes, at der fra Christian X kom et telegram, som kongen havde afsendt allerede den 9. maj: »Dronningen og jeg udtaler vor deltagelse over, hvad der er overgået Bornholms befolkning.« Da der ikke fandtes aviser på Bornholm, fordi trykkerierne var bombet, blev telegrammet meddelt befolkningen ved højttalervogn.²⁹

Bornholm afspærres

Søndag den 13. maj fløj Jens Holm til hovedstaden, og i de følgende dage havde lokalkomiteen en hyppig telefonkontakt med ham. Allerede samme dag havde han et møde med udenrigsminister Christmas Møller, og den næste morgen havde han en samtale med departementschef Kofoed i finansministeriet om de økonomiske følger af bombekatastrofen. Her og senere på dagen forhandlede han om en komité for indsamling til de bomberamte familier. Både departementschef Kofoed og departementschef Saurbrey i indenrigsministeriet pointerede for ham de store anstrengelser, som Christmas Møller stadig gjorde for at komme til Bornholm, og at han ligefrem hamrede på englænderne for at få dem til at tage affære, men de var meget tilbageholdende. Også handelsministeriet havde Jens Holm kontakt med for at få varer over fra beredskabslagrene. Her talte han både med departementschefen og med handelsminister Fibiger. Desuden nåede Jens Holm samme dag, den 14. maj, også at tale med forsvarsminister Ole Bjørn Kraft og atter med udenrigsministeren. Herfra talte de med amtmand Stemann, som lovede at komme til København tirsdag, hvor de så alle kunne have et fælles møde. Imidlertid fik han om aftenen besked fra Bornholm om, at begivenhederne tilsyneladende havde fået en ny udvikling.³⁰

Om morgenen den 14. maj havde overlæge Olsen telefoneret til udenrigsministeriet og bedt dem foranledige, at magister Andresen blev sendt til Bornholm som kurer fra Frihedsbevægelsen, idet kun kurerer, der havde attest fra udenrigsministeriet, kunne komme til øen. Om aftenen fik han meddelelse om, at Andresen ville komme næste dag. Samme dag havde russerne stillet krav til frihedsbevægelsen om, at alle brandtomter skulle være ryddet inden fire dage. Det var et umuligt krav at efterkomme, hvorfor lokalkomiteen måtte svare, at gader og offentlige pladser ville blive ryddet hurtigst muligt, men rydningen af brandtomterne måtte efter dansk lovgivning overlades til ejerne selv. Desuden afsendte man samme aften følgende to telegrammer. Det ene til minister Henrik Kauffmann, Danmarks ambassadør i USA, lød: »Danmarks Frihedsråds lokalkomité og regionschef på Bornholm anmoder herved ministeren om at gøre alt, hvad der er menneskeligt muligt for at bevare Bornholm for Danmark«, og det andet til kirkeminister Arne Sørensen lød: »Danmarks Frihedsråds lokalkomité og regionschef for Bornholm anmoder herved kirkeministeren om at henstille til folketingsmand Stærmose, der iflg. Berlingske Tidende af 14/5 er uofficiel jagttager i San Francisco, at der gøres alt, hvad der er menneskeligt muligt, for at bevare Bornholm for Danmark«. Man var nervøse, og bedre blev det ikke, da russerne den 15. maj gav meddelelse om, at forbindelsen mellem Bornholm og det øvrige land var blevet helt spærret. Det gjaldt både post, telefon og telegrafforbindelse, ligesom al flyve- og skibsfartsforbindelse var indstillet. Spærringen ville ikke blive hævet før efter forhandling mellem den danske og den sovjetiske regering.³¹

Amtmanden skulle som nævnt sammen med de to bornholmske rigsdagsmænd være fløjet kl. 12 middag den 15. maj, men umiddelbart før bad russerne amtmanden komme til et møde med oberst Rjazanoff, oberst Strepkov m. fl. Man drøftede først de almindelige forhold mellem russerne og den danske befolkning, og amtmanden fremhævede yderligere betydningen af, at både fly- og skibsforbindelsen igen blev normal af hensyn til erhvervslivet, og desuden ville han gerne have ministre og embedsmænd til øen for at besøge skaderne på Rønne og Nexø. Herefter drøftedes tyskernes borttransport, og på amtmandens spørgsmål om, hvornår russerne atter ville forlade øen, svarede, at dette måtte afgøres af de to regeringer. De russiske troppers formål var at beskytte og forsvare øen, da den havde en meget stor strategisk betydning både for Danmark og Sovjetunionen, og hvad angik kommunikationsmidlerne med det øvrige land havde overkommandoen givet ordre om at forbyde enhver persontrafik frem og tilbage, før de nævnte spørgsmål mellem den danske og den sovjetrussiske regering var løst. Dette var nødvendigt, for at man kunne kontrollere tyskerne, og man sluttede med at anmode amtmanden om ikke at forlade øen, så længe alle spørgsmål i forbindelse med de russiske

troppers ankomst hertil og anbringelse endnu ikke var afgjort. Obersten udtrykte håbet om, at forhandlingerne mellem de to regeringer hurtigt ville føre til en positiv løsning.³²

Det var en streg i regningen både for amtmænden, der skulle have været frem og tilbage samme dag, og for Jens Holm, der skulle have været tilbage sammen med amtmænden om aftenen. Da amtmænden kom tilbage til sit kontor, kom der imidlertid en samtale til ham fra udenrigsministeriet. Det viste sig således, at der gik et stykke tid mellem beskeden om spærningen og gennemførelsen af den. I den tyske besættelsestid var det nærmest omvendt med den slags ting. Han skyndte sig derfor at fortælle direktør Svenningsen om sit møde med russerne, og han nåede endog endnu at blive ringet op af både statsminister Buhl og departementschef Andreas Møller, men ved den sidste samtale brød telefondamen ind og sagde, at dette blev den sidste samtale, nu måtte de lukke, da der stod en russer ved hendes side og forlangte det.³³

Jens Holm var dybt bekymret i de følgende dage, hvor han intet kunne høre fra Bornholm. Han talte med ministre og folketingsmænd, men både statsministeren og udenrigsministeren var tilbageholdende, fordi de ønskede at føre den linie, der var anlagt, nemlig at hilse og møde de russiske befriere lige så hjerteligt som englænderne for ikke at vække deres mishag eller mistænksomhed. Det ville være nemt nok at udsende en erklæring, hvor man fordømte russernes adfærd og lovede bornholmerne at gøre alt, hvad der stod i regeringens magt for at hjælpe dem, men det ville kun gøre sagen værre og udsigterne til at nå en heldig løsning endnu ringere. Stemningen på Bornholm var nedtrykt, og man følte sig ladt i stikken, fordi man over radioen kun hørte om glædesfester for freden og kapitulationen, men intet om Bornholm. Russerne bedyrede imidlertid stadig, at de forskellige restriktioner kun var midlertidige, og at det udelukkende var af militære grunde, at de var blevet truffet. De var glade for det gode samarbejde med frihedskæmperne, og de håbede, at vanskelighederne snart var overstået. Om onsdagen besluttede lokalkomiteen at sende en bønsskrivelse til kongen. Den lød: »Til Hans Majestæt Kongen. Den bornholmske befolkning vender sig i en stund, hvor fremtiden tegner sig truende for øen, til sin konge med bøn om hjælp. På befolkningens vegne allerunderdanigst Frihedsrådets lokalkomité og regionschef.« Desuden henvendte man sig også til professor Chievitz som medlem af Frihedsrådet med følgende: »For Bornholm er den politiske situation i dag mørk. Vær venlig at gå til Danmarks Frihedsråd og bed der om på alle tænkelige måder at støtte os i det, der hele tiden var vort mål: bevarelsen af vor frihed og demokratiske styre.« Samtidig besluttede man at invitere ti russiske officerer til en spisning på Hotel Østersøen i Svaneke. Først torsdag aften den 17. maj ved 18-tiden meddeltes, at en maskine ville afgå fredag morgen fra

Rønne med amtmanden, og at Jens Holm kunne komme med den tilbage.³⁴

Torsdag den 17. maj havde amtmand Stemmann atter en samtale med russerne. Denne gang var det general Surzchenko, oberst Strepkov m. fl. Generalen understregede, at den røde hær kun ville blive på øen, indtil alle spørgsmål om Tysklands skæbne var afgjort. På dette tidspunkt var de store tyske transporter fra Bornholm til Kolberg afsluttet, og de forskellige dispositioner var udelukkende rettet mod tyskerne. De bornholmske myndigheder kunne atter føre alle administrative samtaler med det øvrige land, og man ville heller ikke have noget imod, at der kom repræsentanter fra den danske regering til Bornholm, og også et besøg af kronprinsparret var velkomment. Godstransporten kunne komme i gang, men man var lidt forsigtig med at tillade almindelig passagertrafik af hensyn til tyskerne. Man var meget glade for de danske partisaners hjælp ved rensningen af øen, og man håbede, at alt snart ville blive normalt. Den næste dag, fredag, fløj amtmanden til København lettet over den nye udvikling i begivenhederne. I et ministermøde redegjorde han for, hvad der var foregået på Bornholm, og her foreslog han tillige et besøg af kronprinsparret på øen. Siden var han i audiens hos Christian X, og om aftenen fløj han tilbage igen.³⁵

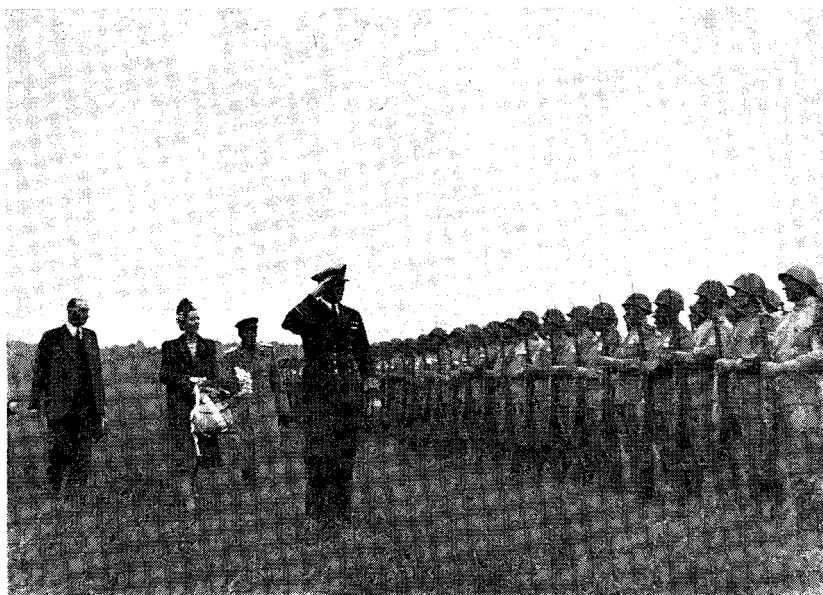
Ministerbesøg på Bornholm

Allerede næste dag, lørdag den 19. maj, kom ministerdelegationen til Bornholm. Det var udenrigsminister Christmas Møller, indenrigsminister Knud Kristensen, socialminister Hans Hedtoft og minister Aksel Larsen. Ministerne blev modtaget i lufthavnen med korte taler og hurraråb, men forinden havde der i øvrigt været visse vanskeligheder blandt frihedskæmperne, fordi de skulle hylde udenrigsministeren. Det var, som om både de og bornholmerne i øvrigt lagde skylden for de ulykkelige begivenheder med bombardement og russisk besættelse på Christmas Møller. Han blev syndebukken, skønt han næppe kunne have gjort noget fra eller til i dette vel nok storpolitiske spil, og desuden fremgår det tydeligt af amtmand Stemmanns memoirer, at denne ikke havde meget til overs for udenrigsministeren, så det var med nogen mistro og misstemning, han blev mødt på Bornholm. Trods alt var besøget af ministrene vellykket, og det vakte hos bornholmerne en fornyet tillid til fremtiden. Under udenrigsministerens festbanket på Dams Hotel, hvortil også de ledende russere var inviteret, fik lokalkomiteens formand, overlæge Olsen, lejlighed til bl. a. at sige: »Vi modtog som venner vore østlige allierede, ligesom det øvrige land modtog vore vestlige. Den illegale tid var for os en leg. De to frihedsdage var en fest, bombardementet og evakueringen var fem arbejdsdage, hvor kun vore sekretærer husker datoer, ugedage og klokkeslet. Under alle omskiftelser

var frihedsrådet og frihedskæmperne de samme. Efter den russiske landgang møder vi opgaver, der rækker langt ud over vore muligheder. Vi takker derfor de danske ministre, fordi de kom til os. Vi beder ministrene hilse den samlede regering og melde, at loyale står vi ved Danmarks østgrænse i troen på ubrydelig samhørighed med vort gamle fædreland.«³⁶

Det syntes nu at lysne lidt, selv om der stadig var en vis usikkerhed til stede, men russerne understregede endnu en gang deres midlertidige tilstedeværelse, da general Korotkov den 22. maj kom til Bornholm. Den følgende dag udstedtes til de bornholmske aviser, der nu atter var kommet i gang, en erklæring, der var forfattet i forbindelse med et møde, som generalen havde med amtmanden. Heri stod bl.a.: »at selv om formålet med den røde hærs ophold på Bornholm var amtmanden bekendt fra tidligere udtalelser fra russisk side, var obersten (oberst Kaplunofski, der fulgte general Korotkov) blevet særligt bemyndiget til at afgive meddelelsen herom fra den røde hærs kommando, — — — »Meddelelse fra den røde hærs kommando. Den 9. maj 1945 landsattes dele af den røde armé på øen Bornholm, som de senere rensede for tyske tropper. Øen Bornholm er en del af Danmark, og den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bag vor tyske okkupa-tionszone. Øen er besat af den røde armés tropper midlertidigt, indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland er løst. Den røde armé på Bornholm har ikke til formål at forstyrre befolkningens normale liv eller blande sig i den danske administrations sager.« Desuden meddelte generalen ved samme lejlighed, at passagertrafikken såvel med fly som med damperne var fri for danske statsborgere. Da lokalkomiteen erfarede dette, besluttede man, at frihedsbevægelsen ville sætte vagt ved rutebådene og flyverne for at kontrollere, at mistænkelige personer ikke forlod øen.³⁷

Den udenlandske presse interesserede sig imidlertid en hel del for forholdene på Bornholm, og mange frygtede, at russernes tilstedeværelse på øen skulle danne en vis modvægt mod amerikanernes baser på Grønland og Island. Især svenskerne var skarpe i deres kommentarer, hvilket foranledigede den russiske avis Izvestija til at skrive: »Uden at ræsonnere længe udstødte en række svenske aviser med lån af udtalelser fra det gøbbelske leksikon en hylen over russernes 'imperialistiske' hensigter i Østersøen. På alle disse bagvaskelser fra Svenska Dagbladet, Stockholms Tidningen o. a. gav de fire danske ministre med Christmas Møller i spidsen svar, da de ankom til øen Bornholm. De takkede varmt de sovjetiske tropper for øens befrielse for tyskerne.« Også i det engelske underhus blev udenrigsminister Eden spurgt om regeringens holdning til den svenske uro, og han svarede bl.a.: »Jeg kender intet til den svenske ængstelse. Jeg mener ikke, at deres bidrag til den allierede sag har været særlig stor. Hvad angår danskerne, har den danske udenrigsminister og en dansk delegation været på Bornholm og er vendt tilbage derfra, og jeg forstår, at forholdet mel-

Kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid hilser på et russisk æreskompagni.

lem russerne og de lokale myndigheder er meddelt som værende hjerteligt.« Englænderne var således helt på linie med den danske udenrigspolitik, og det var betydningsfuldt, at russerne til stadighed noterede sig alle danske taknemmelighedsytringer.³⁸ Desuden bestræbte man sig fra dansk side hele tiden på at behandle russerne på samme måde som englænderne i det øvrige Danmark, og den danske regering inviterede da også general Korotkov med en række officerer til at overvære en fest i København, der den 1. og 2. juni afholdtes for de allierede styrker. Det betød også meget, at generalen ved denne lejlighed var i audiens hos kong Christian X og dronning Alexandrine.³⁹

Fra disse festdage kom general Korotkov tilbage til endnu en fest, nemlig det bornholmske frihedsråds folkefest den 3. juni. Her deltog desuden minister Mogens Fog, minister Døssing og magister Andresen. Det gav heldigvis ingen genlyd, at et illegalt blad »Giv Agt«, sandsynligvis udsendt fra nazistisk hold, i disse dage søgte at sværte russerne på Bornholm. Det blev naturligvis omgående tilbagevist af lokalkomiteen.⁴⁰ Som en afslutning på denne række af høflighedsvisitter, der skulle vise samhørigheden mellem Bornholm og det øvrige land, var kronprinsparrets besøg, der fandt sted den 18. til 19. juni. Kronprinsparret var foruden i Rønne på en tur rundt til Hasle – Allinge – Gudhjem – Østerlars – Østermarie – Svaneke – Nexø

og herfra over Åkirkeby tilbage til Rønne. Det var en strålende vellykket tur, hvor general Korotkov atter kom til at spille en rolle, og hvor man søgte at udbygge det gode forhold mellem Danmark og Sovjet.⁴¹

Frihedsbevægelsen i funktion

Efter at have set, hvorledes tyskerne blev fjernet fra øen, og hvorledes forholdet mellem russerne og de danske myndigheder udviklede sig, er det rimeligt at se på forholdene i øvrigt på denne ø, der nok lå i det danske områdes yderkant, men som var kommet i centrum for så megen opmærksomhed i løbet af maj måned. Frihedsbevægelsen havde undergået visse ændringer siden den 5. maj. Som før nævnt havde man for at klare de mange opgaver efter bombardementerne og russernes ankomst indkaldt tre årgange af Bornholms Værn. De var mødt den 10. maj og var blevet indrulleret i frihedsbevægelsens styrker som 5. kompagni. Da man ikke havde uniformer til dem, fik de udleveret armbind, men uden våbenskjold. Sammen med 4. kompagni blev de indkvarteret på amtssygehuset i Rønne, der efter en imponerende indsats fra inspektør Sommers side blev gjort beboeligt i nogle af bygningerne. Det kunne dog kun være en midlertidig foranstaltning, og da de tyske soldater og flygtninge var blevet fjernet fra øen, flyttede de to kompagnier den 28. maj ind på Hotel Phoenix, hvortil også hovedkvarteret flyttede samtidig fra rådhuset. Forinden var hotellet blevet grundigt renset. Halm, klude og alle værdifulde genstande var blevet brændt, det polstrede møblement var blevet grundigt behandlet med lusepulver og huset i øvrigt vasket indvendigt med kloramin. Endvidere måtte alle latriner og tilsvinede partier i gård og have behandles med klorkalk.⁴²

Den 11. maj havde man givet indbyggerne i Rønne og Nexø tilladelse til atter at rykke tilbage til deres lejligheder eller huse, såfremt disse var beboelige. Man måtte dog advare mod at åbne for gassen, ligesom man henstillede at udvise den største forsigtighed med hensyn til brugen af elektricitet. Der var stadig megen oprydning for frihedskæmperne og andre myndigheder, men ved en utrolig indsats begyndte det atter at tage form. Den gratis bispisning for de forretningsindehavere, man tidligere havde bedt om at vende tilbage, ophørte, og i stedet indrettede man en folkebespisning med middagsmad for 1 krone. Til kommandocentralen indkom ganske naturligt et utal af anmeldelser om fund af ammunition, og den minesagkyndige havde travle dage, ligesom frihedskæmperne indsamlede pansernæver og patroner samt våben og sprængstof af enhver art for at undgå ulykkestilfælde. Samtidig forsøgte familierne at indrette sig bedst muligt i de mere eller mindre ødelagte ejendomme, og man bad glarmestrene sørge for at fordele glasset således, at hver familie fik glas i én stue. Kvinderne gjorde under denne vanskelige situation en vældig indsats. Det gjaldt ikke alene med at klare fornødenhederne til deres egen familie, men talrige

kvinder var optaget af forsyningstjenesten både til borgerne i Rønne og Nexø og til de mange frihedskæmpere, der også skulle forplejjes.⁴³

Allerede tidligere havde lokalkomiteen fastslået, at der var påført frihedsbevægelsen opgaver, der var langt større, end den egentlig havde kræfter til, og opgaver af en helt anden art end ventet. Det tog man hensyn til, da politiet atter blev sat i funktion den 13. maj, idet det blev tilladt, at de politifolk, der var frihedskæmpere, kunne forblive i denne tjeneste bortset fra arbejdet på selve politikontoret i Rønne. Frihedsbevægelsen var blevet en myndighed på Bornholm efter den 4. maj, og derfor var det også praktisk, da forholdene efterhånden kunne overskues, at dens kompetence blev fastslået. Ved et møde på amtskontoret med amtmanden, borgmesteren og repræsentanter for lokalkomiteen blev det da understreget, at frihedsrådets lokalkomité skulle udføre de funktioner, som under normale forhold påhvilede dels obersten som kommandant på Bornholm og dels politimesteren, bortset fra de forhold, der nu blev ordnet af denne på hans kontor. Alle forhandlinger med russerne om militære spørgsmål skulle således foregå direkte mellem frihedsrådet og russerne, og hvad angik indkvarteringsproblemer deltes opgaverne, så det i byerne sorterede under kommunalbestyrelsen men under frihedsrådet på landet. Overlæge Olsen udtalte desuden som sin opfattelse, at frihedsrådet endnu havde en nationalpolitisk opgave, hvorfor han mente, at det havde ret til at rådføre sig direkte med alle danske ministerier og myndigheder angående sine opgaver, og dette blev tiltrådt af alle tilstedeværende.⁴⁴

Russere og danskere

Der var rigeligt med arbejde i den kommende tid også, og det var kendetegnende, at samarbejdet mellem russerne og frihedsbevægelsen altid gik let. Fra den første dag havde russerne mødt frihedsbevægelsen med tillid, og de anerkendte til enhver tid de danske partisaner, som de kaldte frihedskæmperne. At der naturligvis måtte forekomme episoder mellem civilbefolkningen og russerne, var uundgåeligt, når man dels tænker på de sproglige vanskeligheder og dels, at det var en krigsvant hær, der kom til Bornholm. Til gengæld gjorde russerne alt for at hindre disse episoder, og også frihedskæmpernes armbind kunne gøre underværker. De russiske udtryk, der som en sproglig hjælp udsendtes til delingerne, fortæller måske lidt om forholdene:⁴⁵

Kammerat (Tavaritsch) – Hvem har kommandoen? (Ktaa Kamandir? – Hvor kommer du fra? (Atkuda ty?) – Vi er venner (My drusja) – Må ikke (Nelsa) – Følg med (Idi dnama) – Ja (Da) – Nej (Njæt) – Udlever (Davaj sjuda) – Vi melder det til den russiske kommandant (My skaschem ruskamu komndiru).

En af de første dage efter russernes ankomst blev der til kommandocentralen meldt om en russisk forsager, som var havnet i gulvet i et hus. Sprængkommandoen kendte ikke på dette tidspunkt de russiske bomber, og da man var bange for, at det kunne være en tidsindstillet bombe, henvendte man sig til fire russiske officerer, der netop sad og hyggede sig med en rød Ålborg hver. Tolken søgte at gøre sig forståelig over for russerne, og med noget besvær lykkedes det at få to af dem til hjælp. De gik så ud i den ventende vogn med en flaske i den ene hånd og en pistol i den anden. Da de imidlertid kom ud til bomben, slog de en høj latter op, og efter at have fået vrikket den løs fra gulvet trillede de den nok så roligt ned ad trapperne med store bump. Nogle dage senere meldtes fra Hammerhavnen, at nogle russiske soldater havde fjernet døre og skillerum fra et tomt hus, og at andre i Hotel Hammersø i Sandvig havde fjernet tæpper og spejle fra hotellet og brækket døre og vinduer op. For at hindre gentagelser fik russerne da hurtigt sat nogle skilte op, hvorpå der på russisk stod: Adgang forbudt. Senere gik det ud over nogle sommerhuse, som blev plyndret i Poulsker og i Snogebæk, men når man ikke kunne tage dem på fersk gerning, var det vanskeligt at gøre noget. Nemmere var det, da der klagedes over, at russerne havde sluppet deres heste ind på en bondes græsmarker. En frihedskæmper, en tolk og en russisk major tog omgående af sted til gerningsstedet, og den russiske major udtalte beklagende: »Ja, det er jo ikke så godt, men de tror, at de er i Ukraine.« Det kom til et vældigt skænderi mellem majoren og korporalen, der skulle tage sig af de omkring 30 heste, men det lykkedes dog at få klaring på problemet. Det var imidlertid ikke en enestående foreteelse, og hver gang gentog det samme scenari sig.⁴⁶

En anden episode kan måske også give et billede af forholdene, som de nemt kunne udvikle sig. En aften kom et par russiske soldater kørende syd fra mod Rønne. De var stærkt spirituspåvirkede, og da de i Balka ville trænge ind i et hus for at overnatte, blev der fra Nexø-kompagniet rekvireret en russer, som med maskinpistol skulle sikre, at vognen kom til Rønne. Et par timer senere ringede den ledsagende russer imidlertid til kompagniet og bad om hjælp. Kompagnichefen fik nu fat i den russiske major i Nexø, og sammen kørte de ud til Poulsker skole, hvor de fandt hestevognen væltet i grøften, og bag den lå den ene russer og skød på dem, der nærmede sig. Heldigvis var en beruset person ikke vanskelig at overliste, og sammen med den fordrevne vagt, som de havde samlet op på vejen derud, kom de bag på ham, fik ham overmandet og bundet, mens man fandt den anden soldat snorkende et stykke derfra. Den følgende dag fik man besked om, at de to soldater ville blive skudt. Om det nu gik så galt, ved man ikke, men at andre soldater har fået denne skæbne, tyder forskellige soldatergrave på, som man siden fandt. Desuden lagde russerne

ikke skjul på, at tyveri kunne blive straffet på denne måde. Et mere voldsomt indtryk af denne fremgangsmåde fik man i øvrigt en tid senere, da alle russiske styrker på Bornholm måtte marchere til Galløkken for at overvære en henrettelse. Det var anskuelsesundervisning – sikkert med nogle belærende ord – hvorefter alle begav sig til deres kvarterer igen.⁴⁷

Russerne var på dette tidspunkt, omkring den 1. juni, placeret mange steder på øen. Kommandanten, oberst Strepkov, boede i den sydlige udkant af Rønne med sin stab og en styrke på omkring 100 mand, medens byens kommandant havde okkuperet et hus over for amtmandsboligen. Her var ca. 50 mand. Desuden boede der blot ca. 100 mand i tyskernes gamle baraklejr på Galløkken, medens ca. 500 mand bivuakerede i skoven ved Stampen syd for Rønne. Her havde de også noget sværere skyts, nemlig 4 stk. 40–50 mm og 8 stk. 37 mm.

Ved St. Almegård havde russerne lavet deres egen lille flyveplads med en landingsbane på godt halvanden km. I Robbedale plantage lå en bataillon på ca. 1600 mand i telte og bivuak. Også i Årsdale havde de i forsamlingshuset og et nærliggende hus indkvarteret omkring 200 mand. I Svaneke lå også et par hundrede mand. De boede på Afholdshotellet, og langs kysten mellem Svaneke og Nexø var yderligere omkring 600 mand. Denne styrke havde en del artilleri hos sig. Der var 5 stk. 10 cm morterer, 6 stk. 37 mm kanoner og 2 stk. 75 mm kanoner.

Videre lå der ved nordøstkysten 100 mand indkvarteret i forsamlingshuset i Listed, og på et hotel i Bø'shavns nordlige udkant lå omkring 250 mand. Ved Hammeren fyr lå 250 mand hovedsagelig i telte, og på selve Hammeren lå et par hundrede mand på Blanchs Hotel. Også disse styrker havde noget artilleri hos sig. Det var 10 stk. 10 cm morterer og 2 stk. 37 mm kanoner.

Endvidere lå der i Hasle Lystskov ca. 300 mand i bivuak og telte øst for vejen og yderligere 200 mand i hytter vest for vejen. Ved den tidligere tyske u-båds prøvestation ved Levka lå også et par hundrede mand indkvarteret. De havde af artilleri: 4 stk. 10 cm morterer, 2 stk. 75 mm kanoner og 3 stk. 37 mm kanoner. Desuden var der i skoven bag Levka et antal heste og transportvogne. Ved Skrubbegård lå et par hundrede mand med 4 stk. 10 cm morterer, 6 stk. 37 mm kanoner og 4 stk. 75 mm kanoner.

Endelig boede 8–9 officerer med ca. 30 mand på Hotel Jomfrubjerget i Almindingen, og rundt om ved havnene var større eller mindre bevogtningsstyrker varierende fra 2 til 12 mand. Sådanne havnevagter lå i Arnager, Boderne, Snogebæk, Nexø, Gudhjem, Allinge, Tegikås, Helligpeder og i Has'e.⁴⁸

Sørgehøjtidelighederne

Den 16. maj begravdes ofrene for bombardementerne i Rønne på kommunens bekostning. De bornholmske avisers bygninger var alle blevet skadede ved de uhyggelige hændelser, og da de endnu ikke var begyndt at udkomme,

måtte begravelsen annonceres ved en radiovogn, der kunne meddele, at højtideligheden ville begynde kl. 14. Den 17. maj var bladene atter på gaden, og samtidig med, at de kunne fortælle om de sidste ti dages hændelser, berettede de også om den smukke ceremoni i kirken dagen før.

Hele Rønne by havde fulgt de otte ofre til deres grave. Halvanden time før højtidelighedens begyndelse var Rønne kirke fyldt til sidste plads, og uden for kirken stod tusindvis af mennesker opstillet for at følge ligtoget på vej efter gudstjenesten. I kirken stod 48 frihedskæmpere opstillet ved kisterne, der hver var smykket med kranse fra kongen, regeringen, Rønne by, lokalkomiteen og fra USSR, medens yderligere hundredevis af kranse og dekorationer fra nær og fjern fyldte kirken. Gudstjenesten forrettedes af provst Matthiesen og pastor Viggo Nielsen, og derefter talte først amtmand Stemmann, dernæst borgmester Aagesen og til sidst overlæge O'sen, der bl. a. sagde: »På Bornholms Frihedsråds vegne sænker vi vor fane til de dødes ære. Vi føler med de efterladte. Byens og øens sorg er også vor sorg. Vi vil gerne trøste, men den fuldkomne trøst gives kun af Gud til den, der glemmer sig selv og tænker på sin næste. Derfor vil vi også her i kirken mindes vort omstridte fædreland.

Mig fryder din ros, din ære,
mig knuger din sorg, dit savn,
hver glans, hver plet vil jeg bære,
som falder på Danmarks navn.«

Man sang til sidst »Befal du dine veje«, hvorefter frihedskæmperne bar de otte kister ud til rustvognene. Med et stort, russisk militærorkester i spidsen, spillende sørgemusik, satte det store ligtog sig i bevægelse ud til kirkegården. Overalt på turen stod rønneboer opstillet, og hoveder blottedes og bøjedes, efterhånden som ligtøget skred frem. Overalt på vejen til kirkegården var der strøet blomster og grønt. Det russiske orkester trådte ud ved alderdomshjemmet, men fortsatte med musikken, til hele det store ligtog var passeret.

Den følgende dag begravedes på lignende måde i Nexø havnevagter Martin Westh, det eneste offer for bombardementerne mod Nexø. En måned senere måtte man atter samles til mindegudstjeneste. Det var i anledning af S/S »Vesterhavet«, der havde gennemført mange ture til Kolberg, men som den 1. juni ved indsejlingen til Kolberg havn løb på en mine og gik ned. Den eneste overlevende var et medlem af den danske besætning, matros Helge Werner Jacobsen fra Hasle. Den 19. juni holdtes mindegudstjeneste i Rønne kirke.⁴⁹

I øvrigt havde sørgenhøjtideligheden over bombeofrene i Rønne et lille efterspil. Al forbindelse med det øvrige land var afbrudt på denne tid,

men journalisterne Børge Høgh og Børge Kure opsøgte den russiske kommandant, oberst Strepkov, for at bede om tilladelse til at sende et referat af højtideligheden til København. »Obersten imødekom vore ønsker, og den lille, trinde premierløjtnant Victoroff tilkaldtes for at fungere som censor og overvåge, at der ikke blev sagt mere end det skrevne og godkendte. Postmester Frost brød personlig plommen til rigstelefonens central. København var meget overrasket – bladene ikke mindre, da vi meldte os på engelsk og forkyndte, at de ikke måtte spørge om noget, men blot tage imod.«⁵⁰

For lægerne var det også en travl tid, og amtslægen måtte til stadighed bruge sit frihedskæmperarmbind, da det viste sig, at det blev mere respekteret af russerne end det røde kors. I de første dage måtte de arbejde med at tilse flygtningelejrene for at sikre, at der ikke udbrød smitsomme sygdomme. Forholdene de forskellige steder var ofte ret svinske, og da tyskerne f. eks. havde forladt Statsskolen i Rønne, lå der tilbage en stinkende bunke af flere vognlæs bestående af snavsede forbindinger, afføring og urin, lusede tæpper og amputerede lemmer. Gulvene var tilmed overalt dækket af snavset eller råddent halm med lusede klædningsstykker, så der forestod en større rengøring og desinficering af lokalerne. Man måtte til disse rengøringer danne desinfektionshold i forbindelse med arbejdet.⁵¹

Sommærens arbejde for frihedskæmperne

Frihedsbevægelsen havde også sine interne problemer. Den 28. maj måtte regionschefen således bekendtgøre, at fire mand var blevet ekskluderet af frihedsbevægelsen på grund af en for frihedskæmpere uværdig optræden, og deres våben og armbind var inddraget. De havde bl. a. forladt tjenesten uden tilladelse, kørt bil i beruset tilstand og skudt ud af vinduerne under bilkørsel. Det var en anden sag, når det drejede sig om klipning af de såkaldte »feltmadrasser«. En sådan afstraffelse af de kvinder, der havde haft omgang med tyskere, var kendt over hele landet og var især blevet foretaget af harmfulde »civile« mennesker, der på denne måde søgte at få luft for deres vrede eller måske ville hævne chikanerier, de havde været ude for under besættelsen. På Bornholm tog forholdene imidlertid en lidt anden vending, da en gruppe frihedskæmpere, i alt 21 mand, om aftenen den 22. maj arresterede 18 kvinder, der alle tilstod at have haft kønslig omgang med tyskerne, hvorefter de blev klippet pilskaldede. Sagen kom allerede næste dag for i lokalkomiteen, der i pressen omgående tog afstand fra aktionen og oplyste, at der var blevet indledt en disciplinær undersøgelse mod de pågældende. Efter at have rådført sig med modstandsbevægelsens auditor på Bornholm, overretssagfører Bojesen Koefoed, blev de pågældende frihedskæmpere idømt en alvorlig irettesættelse for uden tilladelse at have benyttet modstandsbevægelsens vogne og for at have båret armbind og

våben under aktionen. Med hensyn til selve klipningen blev det samtidig meddelt frihedskæmperne, at de for dette forhold var ansvarlige over for loven. Desuden konfiskerede man den under aktionen optagne film.⁵²

Allerede næste dag, den 23. maj, fandt en ny aktion sted i Åkirkeby, og også i de følgende dage indløb rapporter om enkelte andre klipninger af piger. Lokalkomiteen tog derfor omgående affære også på anden måde, idet overlæge Olsen på komiteens møde udtalte: »For at sikre samfundet en værdig holdning er det nødvendigt, at frihedsrådet griber aktivt ind og forebygger ved at internere pigerne. Det vil være meget beklageligt, hvis frihedsbevægelsen for at opretholde ro og orden skal komme ud for at bruge våben for »feltmadrassernes« skyld. De, der er for klipningerne, og disse er de fleste, idet »feltmadrasserne« betragtes som kvindelige værnemagere, vil føle sig beroligede, ved at frihedsbevægelsen tager hensyn til »feltmadrasserne«. De, der er imod klipningen, vil forstå, at interneringen er det eneste, der kan beskytte pigerne herimod.«⁵³

En barak ved Simblegård, der tidligere havde været benyttet af den tyske værnemagt, blev omgående gjort ren, desinficeret og sprøjtet med kloramin, og kompagnichef Bendixen udnævntes til lejrkommandant. Tilrettelæggelsen af anholdelserne blev overdraget journalist Børge Kure og ingeniør Tage Nielsen, og den 26. maj åbnedes lejren, idet 39 kvinder fra hele øen blev bragt dertil. Lejren eksisterede indtil den 15. juni, og i denne periode havde der i alt siddet 62 kvinder interneret her for et tidsrum varierende fra to til 16 dage. Så snart som muligt blev der efter ankomsten optaget rapport over de internerede, og medens 60 af kvinderne indrømmede, blev det for to af kvinderne bevist, at de overhovedet ingen berøring havde haft med medlemmer af den tyske værnemagt, hvorfor de omgående blev hjemsendt og rensat i pressen.⁵⁴

Der var imidlertid stadig en del uro på øen, bl. a. fordi ikke alle tyskere endnu var indfanget. Så sent som den 30. maj måtte man forstærke patruljeringen i Rønne på grund af de stadige skyderier, som hørtes i gaderne. Den 4. juni søgte man fra dansk side at registrere de udændinge, som fandtes på øen, og til dette arbejde udpegedes fra lokalkomiteen lærer Håkansson og overbetjent Knudsen. Det viste sig særlig betydningsfuldt, da regionschefen den 16. juni til lokalkomiteen kunne berette, at russerne havde det indtryk, at modstandsbevægelsens folk dækkede over nogle ikke-tyske flygtninge på øen. Forholdet blev nøje undersøgt, og man fandt da også hos en frihedskæmper i Gudhjem to litauere.⁵⁵

Der var et godt forhold mellem danskerne og russerne i almindelighed, men selvfølgelig fandtes der også de danskere, som søgte at udnytte soldaternes naturlige trang efter at få spiritus, og som trods både danske og russiske myndigheders forsøg på at hindre det alligevel fik held med sig. Fra dansk side prøvede man den 20. juni at sætte en stopper for denne

sortbørshandel ved, at frihedskæmpere og politi denne dag afspærrede alle veje, der førte til Jomfrubjerget, hvor russerne havde deres største lejr. Ved aktionen fik man standset adskillige, der skulle ud at sælge de våde varer til russerne, og 50–60 flasker spiritus af mere eller mindre tvivlsom karat blev konfiskeret.⁵⁶

Selv om der stadig var en del arbejdsopgaver for frihedsbevægelsen, måtte man imidlertid erkende, at frihedskæmperne også måtte begynde at tænke på deres civile arbejde og i det hele taget overgangen til en normal tilværelse igen. Inden for rimelighedens grænser tillod man derfor efter ansøgning frihedskæmperne at blive hjemsendt, idet man naturligvis først og fremmest tog hensyn til familiefædre, og med deltagelsen i folkemødet den 3. juni afsluttedes endelig frihedskæmpertilværelsen for hovedparten af styrken, der blev hjemsendt med våben og armbind, så de hurtigt kunne indkaldes igen om nødvendigt. Desuden måtte redaktør Kjødtt udræde af lokalkomiteen, som han tog afsked med den 4. juni, da han skulle tiltræde en stilling i København, og i stedet for ham indtrådte ingeniør Tage Nielsen. Også i interneringslejren i Almindingen begyndte tallet af indsatte at svinde ind, efterhånden som sagerne kunne blive behandlet, og de resterende 47 personer flyttedes derfor den 14. juli ind til Østre skole i Rønne. Herved sparede vagter, og også fra mange andre steder kunne man efterhånden inddrage flere og flere vagter. Forholdene var efterhånden ved at falde mere i lave, og i august besluttedes hjemsendelse af resten af styrkerne.⁵⁷ Den sidste dagsbefaling, nr. 33 fra den 4. august, lød således:⁵⁸

Pkt. 1. I henhold til skrivelse fra generalkommandoen til region VII den 31. f. m. hjemsendes samtlige styrker af modstandsbevægelsen midt i august. Bornholms Værn overtager den 13. ds. de bevogtninger, der har været varetaget af modstandsbevægelsen. Senest den 16. ds. skal alt mandskab være hjemkommanderet.

Pkt. 2. Onsdag den 8. ds. kl. 20.00 afholdes der møde på hotel »Phønix« med lokalkomiteen og modstandsstyrken. På mødet skal drøftes oprettelsen af et lokalt frihedsbevægelsens samråd og en videreførelse af modstandsstyrkerne. Til mødet skal så vidt muligt møde: kompagnicheferne, næstkommanderende ved kompagnierne og samtlige delingsførere.

Pkt. 3. Vedlagt fremsendes et forslag til et foreløbigt hjemmeværn samt ændringsforslag til forslag om lov om et midlertidigt hjemmeværn.

Pkt. 4. Fra den 4. august bortfalder 5. kompagnis vagt i Shellparken, Transportkolonnen opretholder vagten med en mand om natten.

Pkt. 5. Den 12. ds. hjemsendes udrykningsholdene i Åkirkeby og Nexø. Køretøjerne afleveres den 15. ds. ved hovedkvarteret i Rønne.

A. H. Jørgensen
Regionschef.»

Den 5. april 1946

Den 1. oktober 1945 oprettedes hjemmeværnsforeningerne over hele landet, og også på Bornholm fik hjemmeværnet tilslutning fra størstedelen af de tidligere frihedskæmpere. Forholdene var ved at blive normale igen, men alligevel var der stadig russiske styrker på Bornholm. Spørgsmålet om deres tilstedeværelse på Bornholm var nu tydeligt karakteriseret som et internationalt anliggende, som Danmark kun havde ringe indflydelse på. Det var øjensynligt spørgsmålet om russernes fri passage gennem de danske stræder, der spøjte. Det var det spørgsmål, udenrigsminister Molotov rejste den 23. december over for den britiske udenrigsminister Bevin, og da den engelske delegation dagen efter var på besøg hos Stalin i Kreml, blev spørgsmålet atter bragt på bane. Bevin forsikrede her, at den engelske regering håbede at kunne opretholde princippet om fri passage for skibe af alle nationer, og tilføjede, at England ikke ville billige ideen om baser i dette område, hvortil Stalin hurtigt replicerede, at derom var der slet ikke tale. Hertil kom imidlertid også spørgsmålet for russerne om en vis ligevægt i Danmarks forhold til de allierede, hvilket betød, at så længe der var engelske tropper i det øvrige Danmark, ville der også være russiske på Bornholm. Derfor arbejdede man fra dansk side ihærdigt på at få de britiske styrker bort, samtidig med at man af al kraft søgte at opbygge en styrke, der kunne vise, at Danmark var et selvstændigt land, som selv kunne klare egne militære opgaver. Kort efter nytår 1946 udtalte generalmajor Jakushef, som den 13. juli 1945 havde afløst general Korotkov som øverstkommanderende på Bornholm: »Jeg er ikke spåmand og vil ikke prøve på at optræde som sådan, men jeg tror, at de russiske tropper vil have forladt Bornholm inden udgangen af 1946.⁵⁹

I løbet af efteråret og vinteren foregik en ihærdig indsats for at skaffe den danske hær fornøden udrustning, og den 20. marts 1946 var man nået så vidt, at 15. bataillons 1. kompagni kunne sendes til Bornholm. Fire dage senere kom resten af bataillonen, og den 4. april fulgte 5. artilleri-afdeling efter. Den 16. marts kunne generalmajor Jakushef meddele amtmændene, at da han var blevet underrettet om, at der ville komme danske styrker til Bornholm, kunne han nu officielt meddele, at den røde armé og flåde nu ville rømme Bornholm, og evakueringen ville begynde med det samme. Den 5. april 1946 forlod de sidste russiske styrker Bornholm, der nu endeligt var blevet befriet for fremmede tropper, og det kan da heller ikke undre, at for mange bornholmere var denne dag deres endelige befrielsesdag.⁶⁰

Den russiske gåde

Det havde alt i alt været en begivenhedsrig tid for frihedskæmperne, der var blevet udsat for opgaver og krav af en helt anden karakter end i den øvrige del af landet. Bombardementerne, hjælpen efter bombardementerne

og modtagelsen af de russiske styrker og alt, hvad dermed fulgte, fik ikke alene regeringen til at følge begivenhederne på den østlige ø med særlig opmærksomhed, men også internationalt rettedes søgelyset mod Bornholm.

Straks fra den røde hærs ankomst blev partisanski, frihedskæmperne, af central betydning, og med den største tillid samarbejdede den russiske ledelse med regionschefen. Allerede fra den første aftens opgave med besættelsen af flyvepladsen og til de følgende aktioner med indsamlingen af de tyske styrker og ved de fælles patruljer rundt om på øen udvikledes en arbejdsdeling, som kun kunne bygge på tillid. Frihedskæmperne løste de stillede opgaver ganske fornemt, og deres armbind nød respekt blandt de russiske soldater. Med imponerende hurtighed fik man borttransporteret tyskerne fra øen til Kolberg, og russernes aflukning af Bornholm i nogle dage fra den 15. til den 18. maj må ses i forbindelse med deres rent militære foranstaltninger for at hindre de spredte tyske styrkers flugtforsøg. I et stærkt bureaukratiseret samfund faldt det naturligt at følge ordrene til punkt og prikke, og det synes for os med demokratiske traditioner helt urimeligt, at man derved samtidig udelukkede både amtmænd, rigsdagsmænd og bornholmske myndigheder fra at sætte sig i forbindelse med omverdenen.

Disse forhold samtidig med overførelsen af russiske styrker til Bornholm skabte en naturlig nervøsitet, der endog foranledigede lokalkomiteen til at henvende sig både til kong Christian X, til ambassadør Kauffmann og til folketingsmand Stærmosé i San Francisco om at gøre alt for at sikre, at Bornholm forblev dansk. Det var hektiske dage for frihedskæmperne og for den civile befolkning, som følte sig helt ladt i stikken og i angstfyldt desperation talte om i stedet at blive knyttet til Sverige. Ganske vist forsikrede de russiske myndigheder gang på gang, at deres tilstedeværelse på øen kun var af midlertidig karakter, men man turde ikke rigtigt tro på deres udtalelser, man håbede blot, at de var rigtige. Lokalkomiteen sendte et af sine medlemmer til København for at forhandle med regeringen, hvorved man blev sat ind i den danske udenrigspolitik, der gik ud på at behandle de allierede nationers styrker fra øst og vest på ganske samme måde, selv om det måske kunne indebære visse rent praktiske vanskeligheder. Derfor var man på Bornholm glade for de officielle besøg, som danske myndigheder aflagde på øen, hvorved man følte, at båndene med det øvrige land styrkedes.

I hele denne periode var frihedsbevægelsen et vægtigt aktiv, og selv om styrkerne blev hjemsendt midt i august for atter at kunne passe deres civile arbejde, havde deres tilstedeværelse i den forløbne tid været overordentlig værdifuld. Trods alt følte bornholmerne stadig et ubehageligt tryk ved, at der befandt sig fremmede tropper på øen og tilmed i et antal, som man ikke var vant til under den tyske besættelsestid. Det er derfor ganske naturligt, at den 5. april 1946 for bornholmerne blev opfattet som deres endelige befrielsesdag, selv om forholdet til russerne var det bedste.

NOTER OG HENVISNINGER

XV. kapitel

1. Lokalkomm. beretn. side 20–21, KA.
2. Stemann II side 124.
3. v. Kamptz erindringer, FM, ark. nr. 35 e – 58/67, og A. Basov side 34.
4. Lokalkomm. beretn. side 21, Stemann II side 126 og A. Basov side 34. Der er her en mindre uoverensstemmelse i beretningerne. Basov skriver, at den russiske styrkes chef, kaptajn Shavcov, forhandlede med tyskerne på kajen, og at disse forlangte, at russerne skulle fjerne sig, da de ellers ville blive nedkæmpet. Shavcov truede herefter med luftangreb, hvorpå tyskerne kørte til Galløkken og bragte general Wuhmann tilbage til havnen. Wuhmann accepterede kapitulationen og blev derefter sejlet til Kolberg. Tilmed citerer A. Basov et telegram fra Kolberg-basen til Moskva: »Fjenden vil ikke acceptere kravet om at forlade øen. Der forberedes landsætning af et infanteriregiment på øen.« Da alle andre beretninger overensstemmende fortæller om major Antonics ekspedition til Galløkken som beskrevet her, må det omtalte telegram være afsendt før torpedobådernes afsejling til Bornholm, og Basovs beretning kan tænkes konstrueret ud fra en misforståelse med hensyn til afsendelsestidspunktet.
5. Lokalkomm. beretn. side 21, KA, og Stemann II side 126–130.
6. Lokalkomm. beretn. side 22, KA, A. Basov side 34 og Stemann II side 131.
7. Samtale m. Anker Hansen og Hiligsøe, samt 1. komp.s, 2. komp.s og 4. komp.s arkiver.
8. Rapport fra overbetjent E. A. Larsen d. 14/11 1945, rapport fra vagtkommandør CBU-menig Bech d. 15/11 1945 og rapport fra fru Svarth, Vang, d. 25/5 1945, 1. komp.s arkiv.
9. Politiets afhøring af Bruno Schultz d. 7/5 1946 og af C. V. Normann Rasmussen d. 24/6 1945, PA.
10. Lokalkomm. beretn. side 22–23, KA. Det første nr. hed »Meddelelser«, og de følgende numre kaldtes »Frihedsbladet«.
11. Lokalkomm. beretn. side 23, KA.
12. Lokalkomm. beretn. side 23–24, KA, og A. Basov side 36.
13. Stemann side 139. Stemann tager her fejl, når han tror, at lokalkomiteen har bedt om at få brigaden til Bornholm.
14. Stemann II side 133–134.
15. Lokalkomm. beretn. side 25, KA, og Stemann II side 135–136.
16. Lokalkomm. beretn. side 26–28, 33 og 35, KA.
17. K. M. V. Petersens beretning side 13, 1. komp.s arkiv, og beretn. om luftv. i Rønne side 38, RVA.
18. 1. komp.s arkiv, og samtale m. Bent Holm, samt lokalkomm. beretn. side 29, KA.
19. Samtaler m. Finn Nielsen og Køhlert samt Frihedsbladet nr. 1, den 14/5 1945, KA.
20. Stemann II side 147–148 og rapporter fra 1. komp.
21. Samtaler m. Erik Rønne og Sv. Hærd.
22. 1. komp.s, 2. komp.s og 3. komp.s arkiver.
23. Samtale m. John Sørensen og 1. komp.s og 2. komp.s arkiver.
24. 1. komp.s arkiv og Frihedsbladet nr. 2 samt lokalkomm. beretn. side 58, KA.
25. Moraht angiver, at der den 8. maj var ca. 19.000 civile og militære flygtninge, hvoraf de 5.000 sejlede bort samme dag. Morahts arkiv, beretn. fra 9/1 1949, RA.
26. A. Basov side 37 og samtale m. dyrlæge Finn Nielsen.
27. Lokalkomm. beretn. side 27, 31, 35 og 137, KA.
28. Lokalkomm. beretn. side 30 og 32, KA, samt Stemann II side 143–145.

29. Lokalkomm. beretn. side 34-35 og 37, KA, samt Stemann II side 150 og 151.
30. Lokalkomm. beretn. side 51-53 og samtale m. J. Holm.
31. Lokalkomm. beretn. side 40-41 og 43, KA.
32. Stemann II side 155-164.
33. Stemann II side 164-165.
34. Lokalkomm. beretn. side 53-55 og 44 og 51, KA, og samtale med J. Holm.
35. Stemann II side 173-178 og 183-185, FO - 371 - N.5284.
36. Lokalkomm. beretn. side 56-57, KA, og Stemann II side 186-188.
37. Lokalkomm. beretn. side 62, KA, og Stemann II side 192-197.
38. Dau side 119 og 122.
39. Stemann II side 200 og 202-205.
40. Lokalkomm. beretn. side 72-76, KA, og brev af 30/5 1945 i KA.
41. Lokalkomm. beretn. side 80, KA, og Stemann II side 209-213.
42. Lokalkomm. beretn. side 23, 26, 59 og 66, KA.
43. Lokalkomm. beretn. side 30, KA, og beretn. om luftv. i Rønne side 42-48, RVA.
44. Lokalkomm. beretn. side 35 og 42.
45. 1. komp.s arkiv d. 16/5 1945.
46. Samtale med Riis og rapporter fra 1. komp.s arkiv d. 20/5, 21/5, 23/5, 25/5 og 26/5 1945 samt rapporter fra 3. komp.s arkiv d. 22/5, 28/5 og 18/6 1945.
47. Samtale m. Johs. Müller og rapporter fra 3. komp.s arkiv d. 5/6 1945 og amtslæge Kofoeds beretning side 14, KA, og samtale m. A. A. Sørensen vedr. henrettelsen på Galløkken d. 21/9 1945.
48. WO - 202 - 797 SHAEF Mission to Denmark.
49. Lokalkomm. beretn. side 41, 44-50, 51 og 81, KA.
50. Samtaler m. Børge Høgh og Børge Kure.
51. Beretn. om amtslægens virksomhed i Rønne d. 1/5-31/5 1945, KA.
52. Regionens dagsbefaling nr. 15 d. 28/5 1945, KA, samt redegørelse til minister Frode Jakobsen d. 10/7 1945 i Stabens arkiv.
53. Rapport fra Åkirkeby d. 23/5 1945 i Stabens arkiv, 3. kompagnis arkiv d. 27/5 1945, Lokalkomm. korrespondance 1945 med udskrift af Lokalkomm. rapporter d. 26/5 1945, dat. 24/8 1945, KA.
54. Lokalkomm. beretn. side 64, 65 og 66 og Simblegårdslejrens rapport side 142-144, KA.
55. Regionens dagsbefaling nr. 17 d. 30/5 1945 og Lokalkomm. beretn. side 76 d. 4/6, side 79 d. 16/6 og side 87 d. 5/7 1945, KA.
56. Stemann II side 218.
57. Lokalkomm. beretn. side 60 og 68 og rapporter fra kompagnierne side 77, 78, 88, 97, 120, 135 og 137, KA.
58. Regionens dagsbefaling nr. 33 d. 4/8 1945, KA.
59. Kompagniariverne samt Dau side 119-124.
60. J. W. Gordon Norrie: Bornholms Værns historie side 75, og Stemann II side 258-260.

XVI. kapitel

Et centrum i periferien

Det har været denne bogs sigte at give en redegørelse for forholdene på Bornholm under den tyske besættelse ved at belyse den bornholmske modstandsbevægelses opståen, dens virke under besættelsen og dens funktioner efter befrielsen indtil dens endelige afvikling i efteråret 1945.

Trods sin perifere beliggenhed som en dansk grænseforpost mod øst og med en beliggenhed fjernt fra de store krigsskuepladser har øen alligevel, som det har vist sig, haft en central placering for flere operationer og derved mere eller mindre skjult påkaldt sig opmærksomhed fra forskellige instanser. Hertil kommer, at besættelsesforholdene på mange områder har afvejet fra det billede, der ellers var almindeligt i det øvrige Danmark.

Bornholm markerede allerede fra besættelsens første dag sin særlige situation ved først at få tyske tropper til øen den 10. april. Tilsyneladende ville tyskerne her opbygge et stærkt bolværk mod øst ved at planlægge og påbegynde stærke befæstningsanlæg, hvis skyts skulle kunne række langt ud i Østersøen. Stillingerne blev imidlertid aldrig fuldført, og planerne blev skrinlagt, da tyskerne i sommeren 1941 angreb Sovjetunionen. I takt med den mindskede interesse for Bornholm fra tysk side blev også besættelsesstyrkerne nedskåret til efterhånden blot at udgøre en symbolsk styrke, og øens befolkning mærkede således kun lidt til besættelsens ubehageligheder ud over mørklægningen og de almindelige restriktioner, der også ramte befolkningen i det øvrige land.

Bornholm var militært blevet underlagt Marinestation der Ostsee i Kiel, hvilket gav øen en anden militær placering end det øvrige Danmark, og det forårsagede, at øen ved flere lejligheder kom til at blive underkastet en særbehandling. Imidlertid var den tyske marines interesse for øen forøget fra 1941. Bornholm lå nu langt fra krigsskuepladserne i øst og vest og i et forholdsvis roligt farvand, der kunne indebære adskillige fordele for den tyske marine. Man nøjedes således nu ikke blot med at holde marineøvelser omkring øen, men begyndte at indrette den til prøvestation for u-både, inden disse stod ud på deres togt. Herved fik Bornholm en central placering for den militære efterretningstjeneste. Ikke alene kunne man herfra melde om de tyske enheder, der opholdt sig i Bornholms nærhed eller passerede forbi øen, men man kunne også give oplysninger om u-bådene og deres øvelser. Folk placeret på fyrene eller i havnene såvel

som fiskere var gode meddelere, og yderligere oplysninger kunne skaffes ved de mange orlovsbesøg, som besætningerne fra skibene aflagde. Alle disse orlovsbesøg var desuden medvirkende til at skabe en vis irritation i befolkningen ved deres indkøb af varer i et omfang, der oversteg de almindelige fornødenheder, og selv om man ikke kan tale om en organiseret modstandsbevægelse, viste befolkningen, eller man må måske snarere tale om enkelte grupper eller personer, deres mishag ved løbesedler eller ved at skrive på murene eller ved at overklippe tyske telefonledninger eller lignende. Herudover nåede man ikke længere end til yderligere at distribuere illegale blade, som blev modtaget fra det øvrige land.

Bemærkelsesværdigt for øens befolkning var det dog også, at den ikke engagerede sig yderliggående politisk. Før krigen havde hverken kommunisterne eller nazisterne spillet nogen rolle på øen, og besættelsestiden gav tilsyneladende ikke nogen af disse grupper særligt vind i sejlene. Nazisternes ringe antal blev klart dokumenteret ved valget i 1943 trods deres forsøg på at vinde indpas også her. Denne nationalt stærke holdning gav sig imidlertid heller ikke udslag i dannelsen af større sabotagegrupper, men årsagen hertil lå i det forhold, at der ikke fandtes større virksomheder på øen, som arbejdede for tyskerne, ligesom der heller ikke gik betydningsfulde transporter af tysk materiel eller personel over øen. Man havde ikke de samme naturlige mål for sabotage som mange andre steder i Danmark, og tilbage var der kun at give sit mishag til kende over for samarbejdsfolk og detailhandlere, der handlede med tyskerne. Selvfølgelig havde disse rudeknusninger m. v., der fandt sted, ingen krigsmæssig betydning set i streng militær mening, men de kan, hvor ringe de end var, ikke frakendes en vis psykologisk betydning.

Det var efterretningsvirksomheden, der atter i 1943 bragte søgelyset rettet mod Bornholm. I nogen tid havde man nær Rügen arbejdet med konstruktionen af de såkaldte V-våben. Efterhånden, som forsøgene skred frem, foretog man herfra prøveskydninger ud over Østersøen, og fra Bornholm kunne man iagttage de ejendommelige røgstriber på himlen. Den 18. juli meldte kystvagten i Svaneke om nedstyrtning af en flyvemaskine af ukendt type og nationalitet i havet ud for Svaneke, og den 22. august 1943 landede den første V-1 bombe på en mark i Bodilsker. Med enestående dygtighed var efterretningsvirksomheden omgående i gang. En nøje beskrivelse med fotografier blev sendt til London, og sammen med oplysninger fra efterretningsvirksomheden i Frankrig om afskydningsramper fik man i England et indgående kendskab til det nye våben. Sin centrale placering i hele dette spil understregedes yderligere ved indretning på øen af forskelligt apparatur til at følge V-1 bombernes flugt efter deres afskydning fra Peenemünde. Desuden havde Bornholm nogle gange besøg af højtstående tyske eksperter på området. Både den tyske flåde og det tyske luftvåben anvendte således

Bornholm som en vigtig forsøgsbase, og naturligvis var efterretningsvirksomheden i fuld aktivitet for at give de vigtige oplysninger, der kunne fremskaffes, videre til London.

Datoerne for de skelsættende begivenheder i Danmark var ikke altid de samme på Bornholm, og hvis de var det, blev forløbet ikke det samme. Den 22. juni 1941 med begyndelsen af jagten på de danske kommunister er ikke en dato, som kom til at betyde noget for Bornholm. Her indledtes ingen jagt. Man arresterede ganske vist den kommunistiske folketingskandidat på Bornholm, hvorfra han førtes til Horserød, men allerede i oktober blev han pludselig frigivet og levede siden uantastet på øen. Den 29. august 1943 blev Bornholms Værn interneret på øen, men mandskabet blev atter hjemsendt efter få dages forløb, og kun en del mandskab og officerer blev siden sendt til København. Desuden arresteredes to civile, der ligeledes førtes til København og videre til Horserød, der nu befolkedes med prominente danskere, efter at tyskerne havde fjernet de kommunistiske internerede. Da jødeforfølgelserne derefter begyndte den 2. oktober 1943, fik øens geografiske beliggenhed betydning for den helt nye aktivitet, der opstod ved etableringen af flugtruterne til Sverige. Over Bornholm skabtes nogle af de mest sikre ruter til Sverige, og de blev ikke alene brugt til borttransport af flygtninge, men også til kurer tjenesten og efterhånden til våbentransport fra Sverige til Danmark, idet Bornholm i dette tilfælde udelukkende var en mellemstation på vejen. Desuden var gruppedannelserne rundt om på øen ved at tage form i løbet af vinteren 1943 til 1944, og enkelte illegale blade voksede frem som selvstændige, bornholmske foretagender. Denne øgede aktivitet blev omsider årsag til, at det tyske Geheime Feldpolizei etablerede sig på øen fra december 1943 og fra juli 1944 fik en gestapomand som chef.

Mest betydningsfuld for modstandsbevægelsens udvikling var de nødlandede amerikanske flyvere i foråret 1944. Trods ihærdig tysk eftersøgning slap de allerfleste af flyverne væk og blev ved hjælp af de nyetablerede ruter bragt sikkert til Sverige. Det var begivenheder, der belærte tyskerne om, at der selv på det tilsyneladende fredelige Bornholm også fandtes en modstandsbevægelse, som effektivt forstod at gennemføre sit arbejde. Tyske krigsskibes øvelser omkring Bornholm og u-bådenes stadige prøvesejladser tiltog i omfang, og den ihærdige danske efterretningsvirksomhed kunne sende en strøm af beretninger til de allierede. Da modstandsbevægelsens virksomhed således efterhånden omfattede både ruter, efterretningsvirksomhed, bladarbejde og en del sabotage, trængte en koordinering af alt dette sig stedse stærkere på. To initiativer i denne henseende forenedes endelig den 31. oktober 1944, hvor man ikke blot fik dannet en lokal-komité, men også fik denne knyttet til Frihedsrådet i København. Komiteen blev sammensat efter de samme retningslinjer som Frihedsrådet i Køben-

havn, men endnu stod nogle grupper udenfor, og først den 10. februar 1945 fik det bornholmske frihedsråd sin endelige form.

Den 19. september 1944 betød for det øvrige land politiets arrestation, men ikke på Bornholm. Her skete intet. Ganske vist ophørte politiet ved efterretningerne om, hvad der var passeret i resten af Danmark, at fungere, men ingen arresteredes, og politifolkene gik under jorden og knyttedes nu mere direkte til modstandsarbejdet, som de i øvrigt tidligere havde haft en god kontakt med. Først den 27. januar 1945 søgte Gestapo på Bornholm at arrestere det danske politi her, men uden særligt held, og desuden sad politiet kun arresteret en kort tid, og ingen af de tyske myndigheder ville rigtig indrømme, at de stod bag denne lidt sene aktion.

I besættelsestidens sidste halve år foregik et energisk og heldigt gennemført modstandsarbejde på Bornholm. Selv om tyskerne måske til tider havde fært en af, at der foregik transporter over øen, lykkedes det dem aldrig at trevle en eneste af organisationerne op, og rutearbejdet gennemførtes helt uden tab. Den nemmeste vej var med en af passagerbådene mellem Bornholm og København, der passerede gennem svensk højhedsområde i Falsterbokanalen. Her kunne kurerer og andre roligt stige af og på, medens de tyske vagter omhyggeligt blev lukket inde sammen med de almindelige passagerer. Denne trafik gennemførtes bl.a. af den bekendte »Liserute«, men nok så bekendt er også »Laksene«, der med »Ramona« sejlede mellem Bornholm og Simrishamn i Skåne. Her overførtes passagerer og breve den ene vej og våben og ammunition den anden vej. Den eneste gang, hvor en stikker var ved at samle oplysninger om denne rute, gjorde man kort proces og fik ham sendt til Sverige, hvor man fik forklaret sagens sammenhæng, så han blev interneret resten af krigen, efter sigende i det nordlige Sverige. Flere andre ruter var virksomme, og det var ikke få mennesker, der via Bornholm kom i sikkerhed i det neutrale Sverige. Selv om alt dette foregik i den dybeste hemmelighed, var disse ruter ikke desto mindre et centralt led i tilknytning til den øvrige modstandsbevægelse i Danmark, og ikke mindst betydning havde transporterne af våben via Bornholm til København, våben, som den bornholmske modstandsbevægelse først sent fik lov til også at få del i.

Med den fastere organisation, der var skabt af lokalkomiteen, formeredes de fire kompagnier, der i befrielsesdagene kom til at bestå deres ildprøve på en langt mere intensiv måde end i det øvrige Danmark. Våbeninstruktionerne af grupperne intensiveredes, og endelig en måned før befrielsen kom den udpegede regionschef til øen for at gøre alt klart til det store øjeblik. Gestapo udvidede imidlertid også sit arbejde, arrestationernes antal tiltog, og der forekom også tilfælde af hårdhændede forhørsmetoder, som man ellers ikke tidligere havde kendt til på Bornholm.

Tyskerne så imidlertid Bornholms betydning som led i et østligt forsvar,

og de sidste måneder kendetegnedes derfor ved en fornyet aktivitet vedr. øens indretning til en militær bastion. Der kom stadig flere tyske tropper til øen, og beboerne kom ud for et stigende antal tyske beslaglæggelser af huse og jorder til indretning af de tyske forsvarsforanstaltninger. Desuden passerede flere og flere tyske flygtninge øen på vej videre mod vest. Bornholm var for tyskerne blevet et væsentligt led i forbindelse med deres tilbagetrækning af fronten mod øst. Bornholmerne så naturligvis på denne udvikling med større ængstelse, for samtidig med disse tyske foranstaltninger kunne man følge den russiske fronts forskydning mod vest, og problemet var nu hvilken af de allierede hære, der ville komme først til øen som befriere.

Med lettelse hørte man om kapitulationen den 4. maj 1945, og man festede som alle andre steder over krigens slutning. Den 5. maj kunne lokalkomiteen med tilfredsstillelse se mere end 650 modstandsfolk gå i gang med deres opgaver, bevogtningstjeneste og indsamling af mistænkelige personer, som måtte beskyttes mod lynchning el. a., ligesom man måtte tage sig af de mange tyske flygtninge, for at disse ikke skulle tage sig selv til rette. På en værdig måde fik man hele dette vældige arbejde fra hånden.

Nu kom imidlertid Bornholms specielle militære og kommandomæssige forhold til at spille ind. Ingen tænkte over, at det udelukkende var de landmilitære styrker, der stod over for Montgomery, der havde kapitulert. Den tyske flådes stilling var en anden, og de tyske landmilitære styrker, der kom til Bornholm, var tilknyttet Østfronten. Alligevel erklærede v. Kamptz sig villig til at kapitulere til de engelske styrker, men der kom ingen.

Da det første russiske bombardement var sat ind, vågnede eng'ænderne endelig, og da danske myndigheder desuden havde bedt om hjælp til øen, var man nu rede hertil. Churchill ønskede, at der omgående blev sendt styrker til øen, uden at man behøvede at spørge russerne, men da ordren hertil nåede SHAEF, viste det sig, at Eisenhower netop havde sendt en forespørgsel til Moskva, og man måtte nu vente på svaret.

Russerne opfattede naturligt Bornholm som et fjendtligt støttepunkt i flanken på den russiske opmarch i Nordtyskland og opfordrede v. Kamptz til at kapitulere. Inselkommandanten overlod da øens forsvar til general Wuhtmann, der var kommet som flygtning til øen sammen med en anseelig styrke fra Østfronten. Derved blev Bornholm imidlertid militært set en del af Østfronten, og først efter Tysklands endelige kapitulation midnat mellem den 8. og 9. maj bøjede han sig. Den 9. maj landsattes de første russiske styrker, og den 10. maj svarede russerne Eisenhower, at SHAEF ikke behøvede at interessere sig for øen.

Denne gang rettedes søgelyset i fuld offentlighed mod Bornholm. Medens det øvrige Danmark festede, blev to af Bornholms byer lagt i grus, og besynderligt nok, uden at man i den første tid i det øvrige Danmark skæn-

Jernbanevogne med russisk gods klar til afskibning i Rønne.

kede det videre opmærksomhed. Modstandsbevægelsen blev her sat over for en opgave, som måske nok var lille, set i forhold til, hvad der i øvrigt foregik i Europa, men som var ganske særlig inden for Danmarks grænser. Endnu en gang må man berømme det arbejde, der gennemførtes ved evakueringen af de to byer. Under det første bombardement døde blot ti danskere og under det andet slet ingen, hvorimod ofrene blandt de tyske flygtninge aldrig er gjort op. Næste fase af arbejdet bestod derefter i at få slukket brandene og at få iværksat en patruljetjeneste, der kunne hindre plyndringer og overgreb i de rømmede byer. Det var arbejde, som ingen modstandsmand havde været forberedt på. Bombardementerne blev en frygtelig afslutning på en besættelsestid, der ellers på så mange områder havde formet sig heldigt på øen. Hertil kom så endnu en opgave forskellig fra opgaverne i det øvrige land. Man skulle byde velkommen til en allieret, hvis tankesæt og indstilling til mange forhold var så forskellig fra vor egen.

Den 9. maj gik de første russiske styrker i land på Bornholm for at søge kontakt med de bornholmske »partisanski«. Tyskernes kapitulation blev nu endelig en kendsgerning, og russerne og modstandsbevægelsen kom i fællesskab til at løse adskillige opgaver. Bornholm blev ikke blot et dansk

problem, men det var også kommet i verdens søgelys, selv om det kun var som en lille brik i det store spil. Frihedskæmpernes armbind nød respekt blandt de russiske soldater, og alt ordnedes gnidningsløst og dermed til ære for frihedsbevægelsen. Den viste sig som et særdeles værdifuldt aktiv for de danske myndigheder i denne periode, indtil den i efteråret 1945 afløstes af Bornholms Værn. Selv om russerne til stadighed omtalte deres tilstedeværelse som midlertidig, gav den almindeligt kendte russiske ulyst til at bekendtgøre betingelserne for deres tilbagetrækning alligevel anledning til mange gætterier. Først da de engelske styrker var borte fra det øvrige Danmark, og da vi fra dansk side kunne sende en anerkendelsesværdig forsvarsstyrke til Bornholm, fandt de russiske myndigheder tiden inde til deres bortdragen fra øen. Den 5. april 1946 forlod de sidste fremmede tropper Bornholm, og øen var atter helt på danske hænder.

For Bornholm var besættelsestiden på mange måder som i det øvrige Danmark, men alligevel var begivenhedsforløbet forskelligartet. På en måde så det ud til, at der intet skete på øen, men alligevel foregik i det stille et værdifuldt arbejde, som var særdeles betydningsfuldt for modstandsbevægelsen på mange måder. På en måde lå Bornholm i en afkrog af krigsbegivenhederne både for Danmark og i den store krig, men alligevel var begivenhederne her i flere tilfælde af største betydning, som et centrum i periferien.

ENGLISH SUMMARY

The purpose of this book has been to give an objective historical account of the events on the island of Bornholm during the occupation of Denmark, particularly in regard to the resistance movement and the events on the island, which differed from the events in other parts of the country.

Bornholm is situated in the periphery of Denmark as a frontier island on guard against the East and far from the theatre of war, but in spite of this the island has had a central position in many operations more or less hidden.

From the first day Bornholm marked its special situation, because the German troops did not arrive until the 10th of April. In the first year the Germans appeared to build up a strong fortress in the Baltic by planning an starting to build fortifications with heavy cannons, which were designed to reach far into the Baltic. Before the fortifications had been completed, the Germans attacked the Soviet Union and the constructions were stopped.

Meanwhile Bornholm was changed into a naval base placed under the »Marinestation der Ostsee« in Kiel. Therefore the island had special military relations to the German Army and the military incidents became different from those which took place in the rest of Denmark. As the theatre of war was now very far from Bornholm and since the island was situated in the centre between East and West, the island could be used in many ways by the Navy. Bornholm was now organized as a test-base for submarines before they started their cruises, and also test new instruments for the submarines. In this way Bornholm became of special interest to the intelligence service. From here the informers could give accounts of German naval forces in the neighbourhood of the island and give information about the German submarines and their exercises. People employed in the lighthouses and the harbours, and the fishermen, were very good sources of information to the intelligence service.

The garrison on Bornholm was in these first years of the war very small, and the inhabitants in reality only noticed the occupation as the normal restrictions for Denmark, but they did not feel the Nazi occupation as a reality. The inhabitants have always been very nationalistic, but extremist parties had only few supporters on the island. The Nazis never got foothold there, nor did the Communists. The national feeling of the inhabitants could, however, not be translated into sabotage actions, because the island had not any big factories working for the Germans, and there were no important railways on the island. The youth therefore in the first years

could do nothing but show their dislike of the collaborators and the provision shops, which dealt with the Germans. All this, however, had a great psychological effect.

In 1943 the searchlight was again directed towards Bornholm. On the German island Peenemünde in the Baltic the Germans worked on constructing the so-called V-1 bomb. The test shoots were practised over the Baltic Sea, and from Bornholm one could observe strange smoke streaks in the sky. On July 18th the coastguard reported an aeroplane of unknown construction and nationality as having crashed into the sea outside the town of Svaneke, and on August 22nd the first V-I bomb landed on a field in the southern part of Bornholm. Before the Germans arrived, the intelligence service had done a good job, and they could send to London a careful description and photos of the bomb and, in conjunction with intelligence service information about ramps in northern France they received in England a very good impression of the weapon. Bornholm was in centre of the events because the Germans on the island also constructed instruments to follow the test shoots from Peenemünde and the intelligence service on Bornholm was in full activity.

The important dates during the Nazi occupation of Denmark were not followed up on Bornholm. On June 22nd 1941, the hunt on Danish communists began in Denmark, but there was no hunting on Bornholm. On August 29th 1943, when the Danish army and navy bases were occupied and the men were interned, on Bornholm the officers and the crews were demobilized immediately and after a while again arrested. On the other hand, on October 2nd 1943, when the Jew-hunting began in Danmark, Bornholm got a central place, not because there were any Jews on the island, but because there grew up a very important rescue route via Bornholm to Sweden. The routes on Bornholm transported many persons during the war, and later on they were also used by the couriers between Danmark and Sweden and Sweden and Denmark, and by the same routes weapons were also transported from Sweden to the resistance movement in Denmark.

In that connection many resistance groups were formed, and these account for the special situation on Bornholm, that the resistance movement there was formed by the inhabitants, without help from the central movement in Copenhagen. Only at the very end, when the groups were to be joined in a single organisation, did they form a liberation committee and got connections with the Freedom Council in Copenhagen.

On September 19th 1944 the Danish police were arrested in Denmark. The Germans arrested about 2000, while 7000 disappeared »under ground«. On Bornholm, the Germans did not try to arrest the police, but naturally the police on Bornholm from that date no longer functioned. Later, on January 27th 1945 the Gestapo tried to arrest the police on Bornholm,

but without much luck. Only a few were arrested, and they were all demobilized very soon.

During the last year of the war the conditions on Bornholm again changed. The German Eastern Front was moving westward and Bornholm became of importance again. They now showed new activity in organising Bornholm as a strong military base in the Baltic. More troops came to the island, and new military positions were built. Furthermore, the island was now an important point in the German retreat from the East. Many refugees came to the island, both civilians and military persons. The inhabitants looked full of fear to the future.

It was therefore a relief, when the Germans capitulated in Denmark from the 5th of May 1945, and the resistance movement began guarding the public offices and works and arresting Nazi collaborators. This also happened on Bornholm, and nobody thought of the fact that the »Inselkommandant« belonged to the German Navy, and not to the army which had surrendered to Montgomery, and the German troops on Bornholm were mostly refugees from the eastern frontier. The liberation committee on Bornholm asked the British to come and receive the capitulation of the Germans, but nobody came. Finally, the Russians bombarded two towns on Bornholm and demanded that the German commander should capitulate, but he only wanted to capitulate to the British and he refused the Russian demand. Immediately the Prime Minister, Winston Churchill, ordered the British Mission in Denmark to send a force to Bornholm without hesitation and without asking the Soviet forces, but when the order reached SHAEF general Eisenhower a few hours before had asked Moscow if it would interfere with their plans if the Western Allies received the capitulation on Bornholm, and now could only wait for the Soviet answer.

The Soviet forces naturally considered Bornholm as an enemy stronghold in their flank in northern Germany and wanted it eliminated. At the same time the »Inselkommandant« handed over the command of the defence of Bornholm to general Wuhtmann with his troops, and in this way Bornholm became part of the Eastern Front. A new bombardement followed, and after the common capitulation of all the German forces, the general also capitulated. On May 9th the first Russian forces arrived on Bornholm, and the 10th of May the Russians answered general Eisenhower, that SHAEF need not send any forces to Bornholm.

This time the searchlight was directed at Bornholm in full force. Two of the greatest cities of Bornholm were completely ruined by bombardements. This was a common occurrence in other parts of Europe, but it was an extraordinary event in Denmark. Furthermore the resistance movement was given a task quite different to the rest of Denmark. They had much to do during the bombardements, and even if the houses were destroyed in the

cities, the measures the resistance movement had carried out saved many lives, and only ten Danes were killed. How many Germans died we do not know. Now members of the resistance movement had plenty of work to do in saving the rest of the houses, and in preventing plundering the evacuated cities.

Most important for the resistant movement was the cooperation with the Soviet troops, and they fulfilled it with great success. The Soviet forces wanted only to cooperate with the »partisans« as they called the resistant movement, and together they collected the Germans and got them evacuated to Germany in a very few days. The members of the resistance movement did a very fine job during all these special circumstances, and they carried out a job quite different from that of their comrades in other parts of Denmark. They became respected by the Soviet soldiers and they carried out an honourable job. One might ask: What would have happened, if the resistance movement had not existed on Bornholm?

The Soviet occupation of the island made Bornholm a new centre of events, even if Bornholm was only a very small piece of the Worlds problems. When the British troops had been withdrawn from Denmark, and when the Danish forces were of such a character, that sufficient forces could be sent to Bornholm, the Soviet troops were withdrawn on the 5th of April 1946.

KILDE MATERIALE

anvendt ved udarbejdelsen af bogen.

(Forkortelserne i parenteserne er anvendt ved kildehenvisningerne).

Rigsarkivet: (RA).

Indenrigsministeriet: Bornholms Amts indberetninger 1940–1945. K.K. journal nr. 250/1940, 2700/1940, 2707/1940, 2700/1941, 2707/1941, 2700/1942, 2707/1942, 1420/1943, 1426/1943, 1527/1943, 1500/1944, 1457⁶/1945.

Månedssindberetninger fra politimestrene juni 1943–marts 1944.

Rapporter fra Statens civile Luftværn dec. 1944–feb. 1945.

Civilforsvarsstyrelsen og »Statens civile Luftværn 1938–49« I–III, duplikeret publikation.

Justitsministeriet, 6. kontor, våbensager, rigspolitichefens journal 1945 nr. 964.

Våbenjournal bd. II nr. 1244.

Bevogtningssager, Politikreds 18, 1943.

Arkivalier fra besættelsestiden: Ritzaus Bureau: Informationstjeneste fra besættelsestiden 1942–45, bd. I–III.

Privatarkiver: Bangsbøll, Herm. Dedichen, Erling Foss, Jens Lillelund, Ole Lippmann, R. Moraht, Ebbe Munck, Børge Outze, P. From, P. C. v. Stemmann, Sv. Wagner.

Stockholmsarkivet: Dokumenter fra IV, VI, VII, VIII og XXIX.

Den tyske marines arkiv: German naval archive, Admiralty, London, Danish Microfilm, Project selected by Johan Hvidtfeldt, July 1960, Spole nr. 3 A, 5 A, 7 A, 8 A, 9 A.

Sonderabkommen Dänemark Sept. 1939–april 1940.

Kriegstagebuch, Seekriegsleitung 1939–44.

Seekriegsleitung Weserübung.

Marinebefehlshaber Dänemark, Tagebuch 1940, 1941.

Sonderakte Dänemark Nov. 1938–Okt. 1942.

Kriegsführung durch Deutschland, B, Dänemark 1942–43.

Kriegstagebuch des Marinebefehlshaber Dänemark 1940–45.

Admiral Dänemark til Marineoberkommando Ostsee-Kiel, 1940, 1943–44.

Kriegstagebuch des Kommandanten in Abschnitt Südjütland und dänische Inseln 1943–44.

Public Record Office, London:

War Office (WO) – 106 – 4358, 4472, 21' Army Group directives and operations.

106 – 4411, V I and V II weapons threat.

106 – 4424, Denmark political.

202 – 791 to 816, SHAEF Mission to Denmark.

231 – 22, 23, 24 and 25: Operation »Backfire«: report on the assembly, testing and firing of the german A 4 rocket.

232 – 24, Reports on radio controlled bombs.

Forreign Office (FO) – 371 – 47220 to 47227, Denmark.

Friedhsmuseer: (FM).

Tændstiketui påtrykt avis d. 16/5 1942, 3a – 58/65.

Valgaviser og illegale blade vedr. valget 1943, 5 j.

Børge Høghs aflevering: Redegørelse for majdagene 1945, 7 b – 47/67.

Anders Bjørnvads aflevering: Beretninger fra C. Dinesen, Ebbe Hasselholdt Jørgensen, Johs. Hansen, Sv. Aa. Munck og Ernst Petersen, 10 f – 24/74.

Gyths aflevering: Oberst V. L. U. Gyths optegnelser, 22 – 15/65.

- A. Petersen: Diverse lommebøger m. v. fra tyskere, 22 – 20/59.
 Mogens Kjøie: Dagbog fra den tyske krydser »Leipzig« 1944, 24 c – 2/61.
 Inger Hasager Christiansen: Beretning og tegning vedr. V-1 bomben, 24 c – 68/66.
 Johs. Hansen: Politirapport om V-1 bomben, 24 c – 73/67.
 Redaktør Harald Herdahls breve, 25 e – 53/72.
 A. Th. Jensen: SHAEF forholdsordre nr. 2, d. 27/2 1945, 35 b – 53/66.
 Korrespondance fra samrådets arkiv, 35 e – 8/56.
 Breve om bombardementerne på Bornholm, 35 e – 6/68.
 Thomas E. Jensen: v. Kamptz: Meine Erinnerungen an Bornholm, 35 e – 58/67.
 Lydbånd fra 6/9 1942 og lydbånd med samtale med Johs. Andresen 1972.
 Bornholms Museum:
 Komiteens arkiv (KA): H. Chr. Olsen: Bornholm under den tyske besættelse.
 Politiets anholdelsesprotokol.
 Korrespondance 1945–47.
 Beretninger fra Poul Erik Bahn-Petersen, Alfred Bidstrup, Vilh. Kjødtt, J. P. Jakobsen, Arthur Hansen og Holger Molander.
 Rapporter, forhandlinger og dagsbefalinger.
 Amtslæge Kofoed: Hygiejniske problemer på Bornholm.
 Frihedsbladet.
 Journal for region VII fra 4/5 1945.
1. Kompagnis arkiv: 1. komp. 4. delings historie 1941–45.
 Styrkelister og lønningslister.
 Vagtrapporter, ordrer og dagsbefalinger.
 Liste over personer sigtet for landsskadelig virksomhed.
 Hovedtræk af begivenhederne d. 4/5–12/5 1945.
 Rapport fra Bornholms udrykningskolonne.
 Rapport om tyskernes flugt fra Vang.
 Rapport om udrykningskolonnens arbejde i Rønne maj 1945.
 Rapport til Statens civile Luftværn.
 Bemærkninger til luftværnslederens rapport.
 - 1.–5. Kompagnis arkiv: Døgnrapporter og styrkelister fra 1. og 2. kompagni.
 Døgnrapporter fra 2. komp., 3. komp., 4. komp. og 5. komp.
 Rapporter fra 4. kompagni d. 5/5–10/8 1945.
 Rapporter fra 5. kompagni d. 15/5–28/6 1945.
 Rapporter fra lejren i Almindingen 1945.
 4. Kompagnis arkiv: Rapportbog, vagtbog, befalingsbog og dagbog fra 4. komp.
 Dagsbefalinger fra Bornholms hovedkvarter d. 5/5–4/8 1945.
 Reglement for internerede.
 Styrkelister, lønningslister, vagtlister og meldinger.
- Stabens arkiv: Regionens korrespondance d. 1/6–30/8 1945.
 Styrkelister.
 Fortegnelse over våben ved styrkerne.
 Fortegnelse over udrustningen ved styrkerne på Bornholm d. 6/5 1945.
- Politiets arkiv: (PA), Sabotagesager med rapporter vedr. sabotager.
 Afhøringer af og rapporter om gestapofolk, marinevægtene m. fl. samt vidneafhøringer herom.
 Liste over straffede og arresterede samarbidsfolk.
 Afhøringer vedr. HIPO-folk på Bornholm.
 Sager vedr. krigsforbrydere.

Rønne Vagtværns arkiv (RVA): Journal d. 1/11 1944–4/5 1945.

Beretning om luftværnets virksomhed i Neksø og Rønne.

Rapporter til vagtværnet.

Knud Jespersens arkiv (K.J.A.): Breve vedr. illegalt arbejde.

Stemanns beretning om forholdet til russerne d. 17/5 1945.

Beretning fra Arne og Poul Kofoed.

Rapporter og tegninger vedr. tyske anlæg.

Mikrofilm f. eftervirksomheden.

Illegale blade: Pro Patria 1943–44.

Studenternes Efterretningstjeneste, Bornholmsudgave, 1944–45.

Bornholms Kurer 1944.

Bornholms Nyhedstjeneste 1944.

De frie Danske 1943.

Frihedsrådets opråb d. 16/9 1944.

Frit Danmarks Nyhedstjeneste 1944.

Information 1944.

Giv Agt d. 28/5 1945.

Avisartikler: Bornholmeren (Bornholms Social-Demokrat indtil 8/6 1951): 10/5 1940, 14/2 1944, 24/4 1944, 25/4 1945, 2/4 1952, 29/8 1953, 10/10 1953, 29/1 1954, 25/6 1954, 17/9 1954, 4/5 1955 og 7/5 1965.

Bornholms Avis: 24/4 1944, 17/2 1945, 25/4 1945, 14/11 1952, 10/10 1953, 29/8 1953, 29/1 1954 og 4/5 1955.

Bornholms Tidende: 13/10 1952, 24/4 1944, 25/4 1945, 19/10 1945, 13/11 1965, 10/6 1966, 30/6 1966, 2/5 1970, 1/5 1972 og 3/9 1972.

Berlingske Tidende d. 25/8 1963.

Nationaltidende d. 23/5 1945.

Socialdemokraten d. 2/1 1940.

B.T. d. 21/5 1945.

Anvendt trykt litteratur:

Alkil, Niels: Besættelsestidens Fakta I–II, Kbh. 1945–46. (Alkil).

Avisårbogen 1940–1945.

Barfod, Jørgen H.: Helvede har mange navne, Kbh. 1969. (Barfod).

Bjørnvad, Anders: De fandt en vej, Odense 1970.

Bekker, Cajus: Die Versunkene Flotte, Deutsche Schlachtschiffe und Kreuzer 1925–1945, Hamburg 1961.

Bovrupkartoteket, 1946.

Basov, A.: »Landgangen på Bornholm« i russisk militærhistorisk tidsskrift nr. 5, 1966. (Basov).

Christensen, E., og P. Nørgaard: Hvad skete med radioen under krigen, Kbh. 1945. (E. Christensen).

Churchill, Winston: The Second World War, V. London, 1952. (Churchill).

Dornberger, Walter: V 2, London 1958.

Danmarks Frihedskamp bd. I, red. Kjødte om Bornholm, Kbh. 1949.

Dau, Mary: Danmark og Sovjetunionen 1944–49, Kbh. 1969. (Dau).

Jensen, Frank Esmann: Da fornuften sejrede, Kbh. 1972. (Esmann Jensen).

Engquist, Per Olov: Legionærene, Kbh. 1969. (Engquist).

Fabritius m. fl.: Besættelsestidens illegale blade og bøger 1940–1945, Kbh. 1954. (Fabritius).

Frederiksen, L. Bindsløv: Pressen under besættelsen, Århus 1960. (Frederiksen).

Green, William: War planes of the third Reich, London 1970.

Hubatsch, W.: Weserübung, Auszüge aus den dienstlichen Tagebüchern, Göttingen 1960. (Hubatsch).

Hubatsch, W.: Hitlers Weisungen für die Kriegsführung, DTV, München 1965.

Gotfredsen: Gjentofte Kommune under besættelsen, Gentofte 1947.

Højesteretstidende 1950, Sagen mod G. Pancke, særtryk.

Hæstrup, J.: Hemmelig Alliance, Kbh. 1959.

Klindt, J.: Byen, landet og havet, Neksø 1971.

»Kapløb om Danmark?«, Årsskrift f. Frihedsmuseets Venner, Kbh. 1974.

Korotkov: Beretning i »Fakta om Sovjetunionen«, 1970, nr. 9.

Kugler, Rudolf: Chronik der Landungspioniere 1939–45, München 1971. (Kugler).

Lüdde-Neurath, W.: Regierung Dönitz, Die letzten Tage des Dritten Reiches, Göttingen, 1951.

Kofoed, Sv. E.: 30 dage, Rønne 1950. (Sv. E. Kofoed).

Lohmann: Die deutsche Kriegsmarine 1939–1945, Bad Neuheim, 1956–64.

Martelli, George: Manden, der reddede London, London 1963.

Montgomery: Erindringer II, Kbh. 1958.

Norrie, J. W. Gordon: Bornholms Værns historie, Rønne 1969.

Outze, Børge: Danmark under 2. verdenskrig I–III, Kbh. 1962–68. (Outze).

Parlamentariske Kommissions beretninger, Den, Akter og bilag I, IV, V, VI, VII, VIII, X, XII og XIII, Kbh. 1945–58. (Parl. Komm.).

Rasmussen, Ebbe Gerrt: Begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen i 1658, i Bornholmske Samlinger II, 3. bd., Rønne 1967.

Samme: Kilder til begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658, i Bornholmske Samlinger II, 6. bd., Rønne 1972.

Rigsdagstidende 1939–40.

Røder, H. C.: De sejlede bare, Kbh. 1957. (Røder).

Rostkjær, Peter: »Fra besættelsestiden«, artikelserie i Bornholms Tidende aug.–sept. 1963.

Schramm, P. E.: Die Niederlage 1945, München 1962.

Stemann, P. Chr. v.: En dansk embedsmands Odyssee I–II, Kbh. 1961. (Stemann).

Svenningsen, Niels: »Forhandlinger med tyske myndigheder om de kommunale vagtværns oprettelse og virksomhed« i Sigurd Thorsen: Københavns Vagtværn 1944–1945, Kbh. 1947. (Svenningsen).

Torell, Ulf.: Hjælp til Danmark, Stockholm 1973.

REGISTER

Registret medtager alle vigtigere personnavne. Der er så vidt muligt anført den stillingsbetegnelse, personen havde i perioden, men ofte må senere eller nuværende stillingsbetegnelse anvendes.

* betyder illustration samt tekst under en illustration.

- Abitz, E. A. (Amtsfuldmægtig) 11, 26, 34, 37, 48, 94, 186, 217, 218, 229, 239
- Agersted, G. (Løjtnant) 97, 98, 99
- Albertsen, Chr. 165
- Ambrosini, Harry J. (Løjtnant) 130, 131
- Andersen (Dansk tolk) 227
- Andersen (Ingeniør) 296
- Andersen (Sergent) 259
- Andersen, A. (Overbetjent, Rønne) 11, 126, 163, 165, 166
- Andersen, Børge 215
- Andersen, Carl Henrik (Gestapomand) 225
- Andersen, Erik Ejvind (Politibetjent) 164
- Andersen, Gert (Redaktionssekretær) 211
- Andersen, Harry (Fisker) 195
- Andersen, Holger (Rønne) 203
- Andersen, Johs. 139
- Andersen, Knud 129
- Andersen, Marie (Bodilsker) 103
- Andersen, Oluf (Avlsbruger, Bodilsker) 11, 103, 132, 194
- Andersen, Søren (Boghandler, Hasle) 11
- Andersen, Søren (Reservebetjent, Hasle) 208
- Andersen, Verner (Nexø) 156
- Antonic, P. I. (Major) 279, 302, 305, 306
- Antonov 274
- Arvidsen, Benny (Overbetjent, Allinge) 11, 214, 215, 254
- Arvidsen, Knud (Politibetjent, Rønne) 208
- Ask, J. (Overlærer, Svaneke) 70, 110
- d'Auchamp, F. (Politimester, Rønne) 34, 87, 97, 130, 163, 207, 208
- Bager, Kaj Albert Johannes 225
- Bahn, Leo 189, 215, 256
- Bahn-Petersen, Paul Erik 14
- Bangsbøll, Fr. Chr. S. (Kommandørkaptajn) 13, 104, 179, 190, 192, 193
- Basov (General) 265
- Baumann (Major) 40
- Bendixen (Løjtnant) 215, 254, 256, 308, 324
- Bendtsen (Politibetjent) 214
- Bendtsen, Hans Peter (Skipper, Nexø) 11, 101–104, 120, 157, 193, 194, 196, 206, 212, 213
- Bengtsson, Gustaf (Højskolelærer) 109, 120
- Bessel, H. (Havnefoged, København) 101
- Best, Werner (Rigsbefuldmægtiget) 68, 89, 93, 111, 112, 162, 200, 207, 239, 240
- Bidstrup, Alfred (Konsul, kgl. vejer og måler) 14, 183, 188, 191, 192, 193, 196, 268, 302
- Bidstrup, Julius (Kioskejer, Nexø) 223
- Bidstrup, Jørgen Blem se *Blem Bidstrup, Jørgen*
- Bidstrup, Knud Blem se *Blem Bidstrup, Knud*
- Bidstrup, Ole (Hotelejer, Herolds Hotel, Hasle) 128
- Bidstrup, Ole (Søkadet) 175, 191
- Bielefeldt (Oberleutnant) 38
- Bjelke Hansen, Poul (Rønne) 223
- Bjerre, H. Larsen se *Larsen Bjerre, H.*
- Bjørnvad, Anders 14
- Blem Bidstrup, Jørgen (Rønne) 201, 223
- Blem Bidstrup, Knud (Rønne) 201, 223
- Bohn, H. (Dyrlæge) 109
- Bojesen Koefoed, J. (Overretssagfører) 323
- Bojesen Koefoed, Mogens 109, 142, 143
- Bothmann, Hans (Kemiker) 62
- Brandt, Jørgen Tage 121, 209
- von Braun, Wernher (Ingeniør) 77, 79
- Broberg (Orlogskaptajn) 27
- Buchardt, Knud Louis (Fisker, Nexø) 237
- Buhl, V. (Statsminister) 67, 269, 278, 313
- Buncke (Kriminalrat) 184
- Bundesen, Hector (Orlogskaptajn) 190
- Bunken, Karl Einar (Politibetjent) 164
- Bühler (Korvettenkapitän) 38
- Büse (Adjutant) 60
- Boeck, Hektor (Kaptajn) 210

- Böm (Svensk vicekonsul) 212
 Børner, Charles (Montør, Rønne) 11, 49, 57, 115
- Carlsen, Hugo (Gårdejer, Smedegård, Olsker) 127, 128
 Carstensen, Carsten (Dyrlæge, Nexø) 156, 194
 Caspersen (Telefonmontør) 294
 Caspersen, Eli (Dommerfuldmægtig, Rønne) 217
 Chiewitz, Ole (Professor) 94, 314
 Christensen, Frantz (Fisker) 195
 Christiansen, C. Hasager *se Hasager Christiansen, C.*
 Christiansen, Søren Lundby *se Lundby Christiansen, Søren*
 Christmas Møller, John (Udenrigsminister) 57, 58, 67, 115, 145, 269, 312, 315, 316
 Christoffersen, Arne (Bybud) 224
 »Citronen« 182
 Clausen, C. V. (Kaptajn) 180
 Clausen, Henning (Gymnasieelev) 223
 Clausen, Jens Schnedler *se Schnedler Clausen, Jens*
 Cloos Munter, Egon 173
 Cloos Munter, Orla 156, 223
 Colberg, C. A. (Sparekassebestyrer, Hasle) 11
- Dahl Jørgensen, Hans H. (Politiasistent, Rønne) 132, 134
 Dam, Carlo 170, 186, 260
 Dam-Johansen, Edvard (Overtoldassistent) 11
 Damm, Hans Edv. (Gårdejer, Dammegård) 207
 David, Laurin (Flyver) 128
 von Dechend (Oberst) 62
 Dewing, R. H. (General) 248, 265, 269
 Dideriksen, Niels Chr. (Bogbinder, Rønne) 110, 122, 200, 201 204
 Dinesen, C. (Overbetjent) 135, 181
 Dinesen, Ejler (Rektor, Rønne Statsskole) 201
 Dornberger, Walter 77, 79
 Drejø, C. (Grosserer, Rønne)
 Duckwitz, G. T. (Søfartsattache) 101, 111, 112, 113, 114, 238
 Due, Axel (Amtsrådsmedlem) 40
- »Dukkelise« 309
 Doenitz, Karl (Storadmiral) 79, 301
 Døssing, Thomas (Minister) 210, 231, 247, 317
- Elstrøm, Arne 179
 Engelmann (Oberst) 86, 87
 Esser (Løjtnant) 82, 95, 97
 Exsteen, A. C. (Løjtnant) 215, 259
- Faber Jensen, Erik (Glarmester, Åkirkeby) 12, 109, 120, 141
 Fibiger, Vilhelm (Handelsminister) 312
 von Fischer (Kapitän zur See) 238
 »Flammen« 182
 Fog, Mogens (Minister) 109, 317
 Folkjær, Elmer (Gårdejer, Olsker) 11, 76, 107, 108, 121, 146, 206, 227
 »Forchhammer« 106
 Foss, Edel Rene (Frue, Rønne) 287
 Framm (Generaloberst) 79
 Frederiksen, Kjeld (Student) 109, 142
 Frederiksen, Kurt Helge Edmund Alman (Hipomand) 225
 From, Poul 13, 179, 190, 192
 Frost, J. C. (Postmester, Rønne) 323
 Funck, Frede 156
 Fält, Oscar (Allinge) 135
 Fält Larsen, H. 214, 254
- Gamborg Nielsen, P. (Højskoleforstander) 109, 120, 159
 Gasjev (Kaptajn) 308
 Gerhardt, Villy Louis Berg (Hipomand) 225, 227, 228
 Gelhaus (Hauptmann) 38
 Gerle, Oscar (Fiskeskipper) 187
 Goldermann (Kriminalkommissær) 87
 Gornitzka, Axel (Bogtrykker) 214, 254
 Gregersen, Frede (Klemensker) 11, 151
 Gronemann, Ralph 121, 203–204, 259
 »Grosserer Emdrup« dæknavn for *Schjødt-Eriksen, Svend*
 »Grosserer Sørensen« dæknavn for *Arne Oscar Hameken*
 Grusendorff (Politimand) 51
 Grüber, Friedrich Gustav 20
 Gudme, Peter (Redaktør) 143
 Gyberg, Werner 179
 Gørtz, E. (General) 305
 Gaalaas Hansen, Thor (Politibetjent) 164

- Hagedorn (Læge) 210
 Hameken, Arne Oscar (Stikker) 171, 223
 Hampe, Kenneth 126
 von Hanneken (General) 89, 162
 »Hannibal« 206
 Hansen (Fyrpasser, Sandvig fyr) 75
 Hansen (Restauratør, Fredensborg) 206
 Hansen, Anker (Gårdejer, Klemensker) 12, 156
 Hansen, Arthur (Cand. mag., København) 12, 14, 159, 172, 175, 176, 199, 210, 313, 317
 Hansen, Axel (Fisker, Christiansø) 12, 104, 105, 186, 187, 188, 189, 196
 Hansen, Bruno dæknavn for Laurits Christen Bruno Harkier Petersen
 Hansen, Ejnar Kofoed se *Kofoed Hansen*, Ejnar
 Hansen, Erik (Politibetjent, Hasle) 135
 Hansen, Ernst (Fuldmægtig, København) 183, 185
 Hansen, Gunnar (Direktør, Rønne Bio) 202, 248
 Hansen, H. C. (Keramiker, Rønne) 70
 Hansen, Hans Peter (Skipper) 210, 224
 Hansen, Harald (Fisker, Ypnasted) 12, 129, 186
 Hansen, Harry (Redaktør, Rønne) 25
 Hansen, Hjalmar (Fisker, Nexø) 237
 Hansen, Ib Henning 156
 Hansen, Jens 209
 Hansen, Johannes (Politiassistent, Rønne) 12, 14, 81, 82–84, 85, 86, 90, 104, 130, 131, 132, 134, 149, 165, 166, 186
 Hansen, K. (Mejeribestyrer, Bodilsker) 215, 256
 Hansen, Kaj Werner (Typograf) 125
 Hansen, Knud (Herreekviperingshandler) 109, 120
 Hansen, Leif (Mekaniker, Rønne) 12, 121, 156, 203, 205
 Hansen, Orla Kofoed se *Kofoed Hansen*, Orla
 Hansen, Ove (Kaptajn, Nexø) 12, 180, 182
 Hansen, P. (Nexø) 206
 Hansen, Poul Bjelke se *Bjelke Hansen*, Poul
 Hansen, Thor Gaalaas se *Gaalaas Hansen*, Thor
 Hansen, Torben (Premierløjtnant) 209, 215
 Hansen, Torben Kaas se *Kaas Hansen*, Torben
 Hansen, Vermund (Nexø) 194
 Hansen, Verner Magnus (Hipomand) 225
 Hansen, Willy (Fuldmægtig) 76, 150, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 209, 293
 Harild, Hans Michael (Apoteker, Nexø) 12, 109, 143, 156, 256
 Harild, Knud Erik (Gymnasieelev) 223
 Harild, N. E. (Sparekassedirektør, borgmester, Nexø) 161, 266
 Harild, Sven (Boghandler, Gudhjem) 12, 107, 108, 120, 146, 151, 206
 Harkier Petersen, Laurits Christen Bruno (Hippomand) 225
 Hasager Christiansen, C. (Kaptajnløjtnant, Rønne) 75, 76, 81, 82–84, 85, 86, 87–89, 90, 96, 97, 99, 100, 149, 173, 179, 190, 278
 Hass, Edward (Overbetjent) 188, 189
 Hasselholt Jørgensen, Ebbe (Politibetjent, Hasle) 128, 135
 Haugen-Johansen (Stiftamtmand) 36
 Hauptmann, Josef (Geheime Feldpolizei) 123
 Hedtoft, Hans (Socialminister) 182, 315
 Heikkilä, Albert (Flyver) 131
 Heinø, Aage (Malermester, Rønne) 12, 217
 Hendil (Redaktør) 179
 Henriksen, Leif 12, 147–148, 217
 Henschel (Oberstløjtnant) 263, 264
 Herdahl, Harald (Redaktør) 14
 Herford (Overlæge) 132
 Hermansen, Gunnar 121
 Hermannsen 20
 Hertwig (Feldwebel) 134
 Hilligsøe, N. A. (Politiassistent, Rønne) 12, 165, 166
 Hingeberg Petersen, Henry (Fiskehandler, Rønne) 124, 154
 Hintze, Ludvig (Konsul, Rønne) 33, 37, 112
 Hjorth-Lange (Sognepræst, Østerlars-Gudhjem) 135, 159, 170
 Hjuler, Henning (Redaktionssekretær, Rønne) 147, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 176, 215, 223
 Hoff, Hans (Fotograf, Kiel) 62

- Hollard, Michel 80, 90
 Holm, Bent (Stationsforstander, Rønne) 12, 14, 75, 145, 156, 214, 254, 308
 Holm, Chr. (Skræddermester) 135
 Holm, Ella Hansine (Rønne) 287
 Holm, Else Munch se *Munch Holm*, Else
 Holm, H. P. (Fisker, Teglkås) 128, 135
 Holm, Janus Peter (Kaptajn, Rønne) 287
 Holm, Jens (Sognerådsformand, Køllergård) 12, 165, 175, 301, 312, 314, 315
 Holm, Karl Orla (Jungmand) 210, 224
 Holm, Ole (Vognmand, Rønne) 12, 76, 105, 183, 185, 186, 190, 191, 196
 Holm, Peter (Fisker, Teglkås) 12
 Holm, Vigo 186
 Holm, Aage Munch se *Munch Holm*, Aage
 Honig (Major) 39, 40, 42
 Hougaard Christensen 120
 Howard, Orland T. (Chefpilot) 133
 Hutchins, William (Flyver) 131
 »Hvalen« dæknavn for kaptajn
 »Wahlquist«
 Hvass, F. (Afdelingschef) 59
 Høgh, Børge (Redaktionssekretær) 12, 15, 293, 323
 Høholt, Ejvin (Rønne) 201
 Håkansson (Højskolelærer) 159, 165, 172, 175, 249, 268, 272, 273, 311, 324
 Ibsen (Allinge) dæknavn for Frederich Gustav *Grüber*
 Ibsen, Andreas 120, 206
 Ibsen, Hans Chr. (Ibsker) 156
 Ibsen, Harald (Ibsker) 156
 Ibsen, Poul (Nexø) 156
 Ilsøe, Vilhelm (Repræsentant) 191
 Ipsen, Anker Chr. (Fisker, Hasle) 123
 Ipsen, Evald (Brændesgårdshaven) 193
 Ipsen, Svend Aage (Fisker, Hasle) 123
 Iversen, S. (Overlæge, Rønne) 185, 291
 Jacobi, Jørgen 173
 Jacobsen, Helge Werner (Matros, Hasle) 322
 Jakobsen, J. P. (Forvalter, Christiansø) 12, 14, 16, 52, 104, 105, 185, 189, 195, 256
 Jakushef (Generalmajor) 326
 Jantzen, Heinrich (Geheime Feldpolizei) 123, 125, 131, 136, 141, 207, 225
 »Jens« dæknavn for Bent *Holm*
 Jensen (Bager, Allinge) 206
 Jensen (Barber, Nexø) 194
 Jensen (Kaptajn) 180
 Jensen (Kaptajn, stabschef) 25
 Jensen, Aksel (Fisker, Hasle) 128, 135, 195
 Jensen, Aksel (Nexø) 156
 Jensen, Axel 215
 Jensen, Axel (Køllergård) 143
 Jensen, Axel (Sognerådsformand, Pedersker) 12
 Jensen, Axel Einer 227, 228
 Jensen, Axel Nicolaj (Skipper, Rønne) 191, 193
 Jensen, Carl (Gårdejer, Brandtsgård) 155
 Jensen, Clarence 129
 Jensen, Erik (Kommis) 124
 Jensen, Erik Faber se *Faber Jensen*, Erik
 Jensen, Hans Conrad (Fisker) 213
 Jensen, Harry (Overbetjent) 277
 Jensen, H. S. (Løjtnant) 215
 Jensen, K. T. M. (Kaptajn) 94, 166
 Jensen, Knud Hannibal 156
 Jensen, Nicolaj (Fiskehandler) 193
 Jensen, Orla Rønne se *Rønne Jensen*, Orla
 Jensen, Orla William 125, 229
 Jensen, Preben (Rønne) 12, 156, 205
 Jensen, Robert (Grosserer) 180
 Jensen, Robert 179
 Jensen, Thomas (Redaktør, Rønne) 14
 Jensen, Wilhelm Edgar (Boghandler, Nexø) 110
 Jensen, Villy Antoni (Gestapomand) 225
 Jeppesen, Preben (Nexø) 156
 Jermashev, I. 231, 247
 Jespersen, Knud (Direktør, Åkirkeby) 12, 15, 76, 106, 107, 108, 120, 146, 150, 215, 256, 309
 Jodl (General) 272
 Johansen, Johs. (Havnefoged), Tuborg havn) 101, 104, 193
 Johansen, Viggo (Hasle) 206
 Jones, Stanley (Flyver) 131
 Juel, Aksel (København) 206
 Juul, Axel Chr. (Maskinlærling, Rønne) 121
 Juul-Nielsen, Ebbe (Kantor, Rønne) 134
 Jørgensen, A. (Løjtnant, militær leder) 214, 216, 249, 252, 256, 268, 272, 289, 306, 325

- Jørgensen, Ebbe Hasselholt se
Hasselholt Jørgensen, Ebbe
Jørgensen, Ferdinand (Firma, Rønne)
209
Jørgensen, Svend Villy 125, 229
Jørgensen, Andreas (Rønne) 287
- Kabel (Løjtnant) 134
Kaiser (Major) 29, 38
»Kaj« 206
Kallus, Karl (Gestapomand) 224, 225,
226, 228, 241, 304
von Kamptz (Kapitän zur See) 14, 218,
233, 234, 237, 239, 240, 241, 263,
264, 267, 269, 270, 272, 273*, 278,
280, 302
Kaplunofski (Oberst) 316
Karlsen, V. J. (Mejeriejer, Rønne) 110
Kirstein, Mogens (Kontorchef) 212
Kjæmpe, Knud (Politibetjent) 164
Kjærgård, Ernst (Byrådsmedlem, Nexø)
296
Kjød, Vilh. (Redaktør, Rønne) 14, 25
57, 58, 75, 76, 149, 159, 160, 165,
168, 170, 172, 173, 174, 183, 188,
192, 211, 214, 215, 249, 250, 252,
270, 272, 273, 301, 302, 306, 325
Kjølner Bendt (Fotograf, Rønne)
12, 76, 156
Kjølner, Poul (Manufakturhandler, Nexø)
156
Knobov (Sergent) 308
Knudsen, Kristian (Politibetjent)
164, 324
Knudsen, O. (Fisker) 195
Knudsen, S. (Fisker) 195
Knudtzon (Generalmajor) 277
Koch (Kunstmaler) 123
Koch, M. E. (Fyrpasser, Christiansø)
133, 148, 149
Koefoed, H. C. (MF, Venstre) 59
Koefoed, J. Bojesen se
Bojesen Koefoed, J.
Koefoed, Mogens Bojesen se
Bojesen Koefoed, Mogens
Koefoed, Niels Anker (Proprietær,
St. Almegård) 105, 167, 186, 211,
214, 249
Koefoed, Sv. Å. (Gårdejer, Klippedam)
81
Kofod-Hansen, Mogens (Journalist) 86
Kofoed, Arne (Engegård) 145
Kofoed, H. (Dyrlæge, Hasle) 215
Kofoed, K. H. (Departementschef)
36, 112, 312
Kofoed, Kaj (Mejerist, Nexø) 156
Kofoed, Knud (Købmand, Rønne) 155
Kofoed, Ove (Grosserer, Nexø) 103, 194
Kofoed, Peder 131
Kofoed, Poul (Engegård) 145
Kofoed, S. E. (Amtslæge, Rønne)
12, 14, 28
Kofoed Hansen, Ejnar 225
Kofoed Hansen, Orla (Rønne) 201, 223
Kofoed Stender, J. 33
Kolle (Marineassessor) 40
Kolling, Ida Clara Natalie (Frue, Rønne)
287
Korotkov, Fjodor F. (Generalmajor)
310, 316, 317, 318, 326
Kraft, Ole Bjørn 182, 312
Kreutzberg, A. J. (Arrestforvarer, Rønne)
207
Krieger, J. C. (Kolonieassistent) 254
Kristensen, Bengta (Frue, Rønne) 287
Kristensen, Knud (Indenrigsminister)
36, 315
Kruse (Kammerherre) 277
Krusell, J. H. (Købmand, Rønne) 226
Kure (Kaptajn) 189
Kure, Børge (Journalist, Rønne) 12, 15,
16, 144, 147, 164, 165, 166, 169, 170,
171, 172, 174, 176, 223, 241, 266,
286, 323, 324
Kure, Karl Aage (Skomager) 223
Kure, Knud (Snedkermester, Rønne)
12, 142, 143
Kyhn, Bent (Gartner, Rønne) 12
Kyhn, John (Bagersvend) 206, 227, 228
von Köhler (Kaptajn) 52, 60, 68
Køhler, Ejvind (Vognmand, Strøby)
12, 121, 190
Køller, Poul 143
Kaaris, Knud Ejnar (Hipomand) 225
Kaas Hansen, Torben 109
Kås-Hansen (Førstelærer) 135
- Lachmann, Kurt (Korvettenkapitän) 62
la Cour, Vilh. (Dr. phil.) 56
Larsen, Aksel (Minister) 315
Larsen, Carl Johan (Fiskeeksportør,
Rønne) 12, 109, 141, 143

- Larsen, Eivind (Departementschef) 162
 Larsen, Ejvind (Politidirektør) 51
 Larsen, Georg (Købmand) 110
 Larsen, Gunnar 156
 Larsen, Gunnar (Trafikminister) 38
 Larsen, H. E. 254
 Larsen, H. Fält se *Fält Larsen*, H.
 Larsen (Installatør, Rønne) 205
 Larsen, Peter (Installatør, Rønne) 205
 Larsen, Poul Malmgren se
Malmgren Larsen, Poul
 Larsen, Richard (Skipper, Nexø)
 104, 157, 186
 Larsen, Verner 156
 Larsen Bjerre, H. (Kornet) 258
 Lassen, Knud (Avlsbruger) 126
 Lauritsen, Valdemar (Stationsleder,
 Rønne Lufthavn) 14, 83, 104, 131,
 132, 134, 149, 173
 Lauritzen, Knud (Skipsreder) 186
 Laursen (Politibetjent) 188
 Leonard, Russel (Radiotelegrafist) 131
 Lergaard, Niels Chr. (Kunstmaler,
 Gudhjem) 165
 Leth, Holger (Fisker) 195
 Lind, Kaj Henry (Politibetjent), Rønne)
 12, 165, 167, 208
 Lindstrøm, Valdemar (Bygmester, Rønne)
 154, 155
 »Lion« dæknavn for Bendt *Kjøller*
 Loginoff (Kaptajn) 311
 Lohmann, H. C. (Kaptajn) 166, 215,
 258, 259
 Ludvigsen, Niels 143
 »Lund, Birthe« dæknavn for
 Karen *Aabye*
 Lund, Thorkild (Direktør, D/S af 1866)
 37, 38, 112, 114, 306
 Lundby Christensen, Søren (Bedstemand)
 210, 224
 Lyngby, Johannes (Direktør, Dams Hotel)
 12, 27, 33, 37, 50, 167, 183, 185,
 195, 303
 Lyster, K. (CBU gruppefører) 254
 Læssøe Petersen (Statens Civile
 Luftværn) 85, 87, 94
 Løvgren, Axel (Sognepræst, Nylars)
 109, 110, 142
 Løvgren, Johan (Installatør, Nexø) 70
 Madsen, Anker (Melsted) 157, 190
 Madsen, Hans P. (Bagermester,
 Laksegade, Rønne) 205
 Madsen, Oluf Peter Mausten se
Mausten Madsen, Oluf Peter
 Madsen, Laurits (Fiskeskipper) 207
 Madsen, Mogens (Nexø) 156
 Madsen, Svend Ejler (Slagtermester,
 Åkirkeby) 12
 »Magister Andresen« dæknavn for
 Arthur *Hansen*
 Malmgren Larsen, Poul 121
 Mann, Paul Heinrich (Regierungsaurat)
 62
 Marcher, Knud (Skipper) 212
 Markussen (Nexø) 207
 Matthiesen, M. (Provst, Rønne) 104, 322
 Mausten Madsen, Oluf Peter
 (Politibetjent) 164, 216, 260
 Mehnert, Walther (Gestapomand)
 224, 226, 228, 241, 304
 Meissner (Presseattache) 58
 Mewis (Admiral) 31, 38, 68
 Meyer (Hauptsturmbandführer) 212
 Michaelsen, Verner (Fisker) 195
 Mikkelsen, Markus (Fiskeskipper)
 212, 213, 214
 Milch (Feltmarskal) 79
 Milner, C. (Vejingeniør) 40, 41, 261,
 306
 Mogensen, Carl (Kriminalassistent,
 Rønne) 208, 216
 Mogensen, L. G. (Konsul, bankdirektør,
 Rønne) 309
 Molander, Holger 77, 186
 von Moraht, Rob. 13, 141, 161, 163,
 171, 172, 207, 208, 232, 233, 237,
 238, 240, 249, 263, 266
 Mortensen (Nexø kommunkontor) 194
 Mortensen, Ernst (Politibetjent) 164
 Munch, A. (Pelsfarmer, Gudhjem) 166
 Munch, Axel (Kunstmaler, Gudhjem)
 12, 190
 Munch, H. V. (Købmand, Nexø) 103
 Munch, Helge (Nexø) 156
 Munch Holm, Else (Rønne) 287
 Munch Holm, Aage (Rønne) 287
 Munch Petersen, Ivar (Gymnasiast) 125
 Munck, Helge 194
 Munck, Sv. Aa. (Forretningsfører)
 129, 133, 179, 180, 182, 195

- Munck, Aase (Frue, BølsHAVN) 132, 133
Munter, Egon Cloos se
Cloos Munter, Egon
Munter, Orla Cloos se
Cloos Munter, Orla
Muus, Flemming B. 93
Müller, Johs. (Fabrikant, Rønne)
12, 165, 166, 215, 256, 284
Müller, Ulrich (Oberregierungsrat) 62
Møller, Andreas (Departementschef) 314
Møller, John Christmas se
Christmas Møller, John
Møller, Kaj (Trafikassistent)
164, 165, 169
Møller, Poul 186
Mørch, P. A. (Kommandør) 12, 16
- Neubauer (Ingeniør) 40
Neubert, Karl (Gestapomand) 225, 304
Neven, Heintz (Gestapomand) 225
Nicolajsen, Aksel (Inspektør, Rønne)
205
Nielsen (Fiskeskipper, Dannebrog) 126
Nielsen, Arne Otto 121
Nielsen, Carl Peter (Malermester,
Allinge) 206
Nielsen, Einer (Fisker) 195
Nielsen, Finn (Dyrlæge, Klemensker)
12, 308
Nielsen, Frede (Fisker) 195
Nielsen, Georg (Faktor) 110, 215, 259
Nielsen, Gert Bernhard 121, 205
Nielsen, Herman (Gårdejer, Smedegård)
132
Nielsen, Niels (Borgmester, Rønne)
28, 31
Nielsen, Niels Andreas (Rønne) 287
Nielsen, Rasmus (Fisker) 195
Nielsen, Søren (Kommis, Rønne)
201, 223
Nielsen, Tage (Ingeniør, Rønne) 12, 73,
173, 174, 175, 176, 209, 211, 214,
217, 324, 325
Nielsen, Thyge (Politibetjent) 227, 228
Nielsen, Viggo (Pastor, Rønne) 322
Niningen, Harold W. (Flyver) 130
Nissen, Kaj (Fuldmægtig) 165, 172, 301
Nissen, Mogens (Stud. med.) 106, 107
Nissen, V. (Overlæge, Åkirkeby)
120, 174, 216
Nobbe, Paul (Oberregierungsrat) 62
- *Nordbornholm* dæknavn for fyrpasser
Hansen
Nørregård, J. (Direktør, Rønne) 159, 249
- Olsen, Albert (Smed) 254
Olsen, Ejner (Sognepræst, Ibsker) 127
Olsen, Ernst G. (Boghandler, Rønne)
109
Olsen, Frede (Bedstemand, Hasle)
128, 135
Olsen, Hans Christian (Overlæge, Rønne)
12, 14, 16, 27, 37, 95, 97, 98, 100,
107, 159, 170, 172, 174, 175, 176,
183, 185, 188, 199, 209, 210, 216,
249, 252, 261, 266, 268, 269, 271,
286, 287, 301, 311, 312, 313, 315,
319, 322, 324
Olsen, Kaj (Overbetjent, Hasle) 208
Olsen, Louis (Fisker, Tejn)
132, 133, 149, 195
Onkel dæknavn for
Fr. Chr. S. *Bangsboell*
Oscar dæknavn for Ole *Bidstrup*
Oseckij, E. V. (Kaptajn) 279
- Pancke, Günther (SS- og politifører)
162, 163, 199, 200, 207
Paulsen, Jes (Geheime Feldpolizei) 123
Pedersen, Carl (Fisker, Vang) 228
Pedersen, Kristian (Overbetjent, Nexø)
82
Persson, Lars (Redaktør, Ystad) 293
Peter Danske (Fisker) 133
Petersen dæknavn for politibetjent *Sund*
Petersen (Kvartermester) 191
Petersen (Mekaniker, Rønne) 168
Petersen, Ernst (Hasle)
105, 106, 128, 135, 195
Petersen, Ivar Munch se
Munch Petersen, Ivar
Petersen, Johannes Chr. 225
Petersen, Laurits Christen Bruno Harkier
se *Harkier Petersen*, Laurits Christen
Bruno
Petersen, Martin 284
Petersen, Morten (Læderhandler, Rønne)
122
Petersen, Svend Ulrik 225
Phlug-Hartung 20
Pihl, Hans Conrad 120, 206
Poggenborg, Kn. (Kaptajn, Rønne)
12, 107, 159, 183, 185, 195

- Poluveshkin, P. V. (Oberst) 306
 Poulsen (Kornet) 259
 Prüsener (Oberstadtartz) 62
 Rabe (Kapitän, Inselkommandant) 68, 72, 75
 Rasmussen (Snedker, Baunely) 131
 Rasmussen, Carl Valdemar (Stikker) 174, 204
 Rasmussen, Carlo 225
 Rasmussen, E. G. (CBU mester) 254, 286, 291
 Rasmussen, Gert (Læge, Hasle) 135
 Rasmussen, Hans (MF, Socialdemokratiet) 58, 94
 Rasmussen, John Carl (Hipomand) 225, 227
 Rasmussen, Karl Valdemar Norman 225
 Rasmussen, Ove (Kystbetjent, Nexø) 12, 103, 143, 156, 207
 Rasmussen, Svend (Politiasistent) 180
 Rasmussen, Villy dæknavn for Villy Louis Berg *Gerhardt*
 Reccia, Giovanni (Kommunelærer) 124, 125
 Reese, Petra (Rønne) 201
 Regnersen, A. (Borgmester, Hasle) 226, 227
 Reitsch, Hanna (Kaptajn) 79
 von Renthe-Fink, Cecil (Gesandt) 68
 Richter, Gerhard (Generalmajor) 62
 Riedel, Walter (Ingeniør) 77
 Riemann (Korvettenkapitän) 42
 Riis, E. V. (Gårdejer, Nyker) 13, 14, 165, 166, 214, 252, 254, 271
 Riis, C. J. (Løjtnant) 259
 Rjazanoff (Oberst) 313
 Rosback, Niels (Gymnasieelev) 223
 von Rosenberg (Kapitän zur See, Inselkommandant) 75, 97, 98, 100, 129, 130, 141
 Rostkjær, Peter (Direktør, Rønne Missionshotel) 27
 Rutz, Max (Geheime Feldpolizei) 123
 Rømer, S. A. (Kaptajn) 212
 Rønne, Erik (Sadelmager, Åkirkeby) 13, 120, 206
 Rønne Jensen, Orla 226, 227
 Saurbrey, Justus (Departementschef) 208, 249, 312
 Scavenius, Erik (Udenrigsminister) 36, 68, 69, 89
 Schau, E. F. G. (Kontorchef) 35
 Schelhase, Friedrich Poul Erich (Gestapomand) 225
 Schilling, Simon (Gestapomand) 225, 304
 Schjødt-Eriksen, Svend (Kaptajn) 173, 175, 272
 Schmidt, A. (Orlogskaptajn, Rønne) 168
 Schmidt, Paul (Ingeniør) 79
 Schmidt-Nielsen, Helge (Læge, Pedersker) 130, 131
 Schnedler Clausen, Jens (Arbejdsmand) 125
 Schou, Andreas (Proprietær, Sosegård) 134
 Schou, H. V. (Løjtnant) 215, 259
 Schrader (Generalkonsul) 213, 214
 Schultz, Bruno Heinrich (Kriminalsekretær) 50, 125, 141, 200, 201, 207, 208, 211, 218, 223, 224, 225, 226, 304
 Schultz, Karl Friedrich Rudolf Wilhelm (Geheime Feldpolizei) 123, 131, 136 163
 Schultz, Werner dæknavn for Karl Friedrich Rudolf Wilhelm *Schultz*
 Schwartz (Fisker, Vang) 303, 304
 Seeling (Oberinspektør) 42
 Shavcov, D. S. (Kaptajn) 278
 Sinclair, Archibald (Luftkrigsminister) 67
 Sjøgreen (Frk.) 169, 170
 Skougaard, Lauritz (Skibsmægler, Rønne) 103
 Slebenkov (Oberstløjtnant) 268
 Sommer, Marie 191
 Sommer, Nic. (Skoleinspektør) 155
 Sommer, Th. (Sygehusinspektør, Rønne) 13, 216, 291, 301, 318
 Sonne, Peter (Postbådsfører, Svaneke) 13, 105, 186, 188, 189, 196
 Sort, Joh. (Byrådsmedlem, Nexø) 296
 Speer (General) 79
 Standish, Glenn (Flyver) 128
 Stauning, Th. (Statsminister) 21, 36
 von Stein (Frau, bestyrer) 124
 Steinhoff 77, 79
 von Stemann, P. Chr. (Amtmand, Rønne) 13, 25, 34–38, 48, 56, 60, 62, 72, 94, 97, 112, 113, 123, 140, 148,

- 161, 164, 208, 226, 237, 240, 249,
266, 276, 277, 278, 301, 302, 312,
315, 322
- Stenbæk, Holger (Redaktør) 211
- Stender (Dyrlæge, Østermarie)
105, 133, 186
- Stender, J. Kofoed se *Kofoed Stender J.*
- Stoffregen (Konsulatssekretær) 214
- Strepkov, P. D. (Oberst) 306, 310, 312,
313, 315, 321, 323
- Stærmose (MF) 313
- Stüben (Kaptajnløjtnant) 97
- Sund (Politibetjent) 188, 189
- Surzhenko (General) 315
- Svendsen (Lods) 210
- Svenningsen, N. (Direktør) 35, 238, 249,
312, 314
- »Sørensen (Sandvig)« dæknavn for
Friedrich Gustav *Grüber*
- Sørensen, A. A. (Overofficiant, Rønne)
13, 15, 167, 259
- Sørensen, Arne (Kirkeminister) 182, 313
- Sørensen, Holger (Postmester, Gudhjem)
135, 143, 156, 215, 254
- Sørensen, John (Kontorchef, Hasle)
13, 156
- Sørensen, Johs. G. (Redaktør, Rønne)
248
- »Sørensen, Poul« dæknavn for løjtnant
A. Jørgensen
- Sørensen, Poul Axel (Installatør, Rønne)
13, 109
- Sørensen, Robert (Stadsingeniør, Rønne)
13
- Saabye, H. (Kommunaldirektør, Rønne)
13
- Tarp, Elkjær (Installatør, Åkirkeby) 110
- Thiele (Viceadmiral) 140
- Thomsen 149, 173
- Thomsen (Stationsleder, Rønne
Lufthavn) 174
- Thomsen, R. J. (Søljøtnant) 190, 191
- Thomsen, Richard (Søljøtnant)
160, 165, 169, 170
- Thorsager, H. (Sognepræst) 171
- »Thorsen« dæknavn for Hans Chr. *Olsen*
- Thorsen (Fru) 109
- Thorsen, Carl Olaf Andreas (Fisker,
Hasle) 123
- Thorsen, Olaf (Fiskeskipper, Hasle)
126, 194
- Toft, C. A. 259
- »Tom« dæknavn for grosserer
Robert *Jensen*
- Tranberg 143
- Tybjerg, Poul (Arkitekt, Rønne) 50, 168
- Tørning (Overlæge, København)
159, 210
- Wagner, Sv. 13
- Wahlquist (Kaptajn) 179
- Wamberg, Kjeld (Dyrlæge) 173, 174,
175
- Wassard, M. A. (Afdelingschef) 112
- Vedel, A. H. (Viceadmiral) 278
- Wegener, Herluf (Brandinspektør,
Rønne) 12, 165, 166, 167, 199, 211,
224, 261, 284
- Weinberg, Karl (Oberregierungsaurat)
62
- Vernøe (Læge) 170
- Vesselholt (Fiskeskipper) 293
- West (Kapitän zur See) 39, 40, 50
- West, Palle (Grosserer, Rønne)
13, 95, 98, 100
- Westh, Chr. 134
- Westh, Hans Peter (Snedkersvend) 125
- Westh, Martin (Havnevagt, Nexø)
286, 322
- Wibe, Harald (Politibetjent) 164
- Wichmann, Tønnes (Oberstløjtnant)
13, 215, 256, 261
- Victoroff (Premierløjtnant) 323
- Wilhelmsen, Poul Aage 125, 229
- Worsaae, C. G. (Udenrigsråd) 41
- Woskresensky (Vejermedhjælper, Rønne)
302
- Wuhtmann (General) 269, 270, 272,
280, 293, 301, 302
- Wurmback (Admiral) 112, 123, 162,
238
- Waagepetersen, J. T. (Oberst, komman-
dant) 22, 25, 27, 94, 239, 261
- Zeuthen, Emil H. (Dommer, Rønne) 34
- Zigbrandt Petersen (Reservebetjent) 223
- Zimbing, G. (Fisker) 195
- Zocher, Kurt (Laborant) 62
- Zschek (Matrosgefreiter) 134
- Aabye, Karen (Forfatter) 183, 184
- Aagesen, H. (Borgmester, Rønne) 322
- Åkjær (Vagtværnsmand) 218